

การศึกษาวาทกรรมเรื่องทาสไทย

นางสาว ญาณินี ไพบยวัฒน์

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2553

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

A STUDY OF THE DISCOURSES OF THAI SLAVERY

Miss Yaninie Phaithayawat

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Arts Program in History

Department of History

Faculty of Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2010

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์

การศึกษาวาทกรรมเรื่องทาสไทย

โดย

นางสาวณานิณี ไททยวัฒน์

สาขาวิชา

ประวัติศาสตร์

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

รองศาสตราจารย์ พิพาดา ยังเจริญ

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยเป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโท

ประพนธ์ อัครศาสตร์

..... คณบดีคณะอักษรศาสตร์
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประพนธ์ อัครศาสตร์)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ

..... ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ)

พิพาดา ยังเจริญ

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(รองศาสตราจารย์ พิพาดา ยังเจริญ)

วิมลลา วิลัยทอง

..... กรรมการ
(อาจารย์ ดร. วิมลลา วิลัยทอง)

ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ

..... กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(ศาสตราจารย์ ดร. ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ)

ญานินี ไทพยวัฒน์: การศึกษาวาทกรรมเรื่องไทย. (A STUDY OF THE DISCOURSES OF THAI SLAVERY) อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก : รศ.พิพาดา ยังเจริญ, 233 หน้า.

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาคำอธิบายเรื่องทาสไทยที่หลากหลาย ตั้งแต่การเลิกทาสไทยพ.ศ.2448 เป็นต้นมา จนถึงปัจจุบัน ผ่านงานเขียนประเภทต่างๆ รวมถึงการศึกษาบริบทการเมืองหลังการเลิกทาสเป็นต้นมาว่า มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงวาทกรรมทาสไทย และกลุ่มของผู้สร้างวาทกรรมที่ให้คำอธิบายเรื่องทาสไทยทั้งที่เหมือนกันและแตกต่างกัน

ผลของงานวิจัยได้ข้อสรุปที่สำคัญดังนี้ ประเด็นแรก วาทกรรมเรื่องทาสไทยถูกสร้างขึ้นในปลายรัชกาลที่ 5 หลังการเลิกทาสพ.ศ.2448 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน วาทกรรมทาสไทยกระแสหลักนำเสนอการเทิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเลิกทาสของรัชกาลที่ 5 ประเด็นที่สอง บริบทการเมืองในแต่ละช่วงเวลาส่งผลต่อการสร้างวาทกรรมทาสไทยดังนี้ บริบทการเมืองระหว่างพ.ศ.2448 จนถึงรัชกาลที่ 6 สร้างวาทกรรมทาสไทยประเด็นเทิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเลิกทาสในรัชกาลที่ 5 โดยอธิบายว่าเป็นการให้อภัยทานแก่ทาสไทย บริบทการเมืองหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ.2475 สร้างวาทกรรมทาสไทยประเด็นการเป็นทาสเป็นการขาดสิทธิ และเสรีภาพ การเลิกทาสทำให้ทาสกลายเป็นพลเมืองในสังคมไทย บริบทการเมืองทศวรรษ 2520 จนถึงทศวรรษ 2530 สร้างวาทกรรมทาสไทยเทิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเลิกทาสในรัชกาลที่ 5 เป็นพระราชกรณียกิจที่ยิ่งใหญ่ของรัชกาลที่ 5 ที่ทรงมีต่อพสกนิกรชาวไทยประเด็นสุดท้าย ประเด็นที่สาม กลุ่มผู้สร้างวาทกรรมทาสไทยมีดังนี้ กลุ่มชนชั้นนำ กลุ่มนักวิชาการ กลุ่มนักเขียนวรรณกรรม และกลุ่มนักเขียนสารคดีประวัติศาสตร์ กลุ่มต่างๆสร้างวาทกรรมทาสไทยที่เหมือนกันในประเด็นเทิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเลิกทาสในรัชกาลที่ 5 ว่าเป็นพระราชกรณียกิจที่ยิ่งใหญ่ในสังคมไทย กลุ่มนักวิชาการบางท่าน มีความเห็นแตกต่างและสร้างวาทกรรมว่า ทาสไทยไม่ได้รับการปฏิบัติที่เลวร้ายในสังคม การเป็นทาสเป็นทรัพย์สินและเป็นแรงงานที่สำคัญในสังคมไทย

ภาควิชา...ประวัติศาสตร์...
สาขาวิชา, ประวัติศาสตร์...
ปีการศึกษา.. 2553....

ลายมือชื่อนิสิต.....ญานินี ไทพยวัฒน์.....
ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก.....

##5080127622 : MAJOR HISTORY

KEYWORDS : DISCOURSE/THAI SLAVERY

YANINIE PHAITHAYAWAT: A STUDY OF THE DISCOURSES OF THAI
SLAVERY. ASSOC. PROF. PYPADA YOUNGCHAROEN; 233 pp.

This research aims to study the various discourses on Thai Slavery from the abolition of slavery in 1905 to the present prevalent in different types of writings. It also studies post-abolition political contexts to perceive their influence on the changing discourse on Thai Slavery while also considering the creators of such discourses who have defined Thai Slavery in both a similar and different manner.

The research findings lead to the following conclusions: firstly that the discourse on Thai Slavery was created toward the end of the reign of King Rama V following the abolition of slavery in 1905 and has prevailed up until the present in the form of a mainstream discourse glorifying the King's gracious deeds of abolishing slavery in Thailand. Secondly, the political contexts at various periods-- from 1905 to the reign of King Rama VI the act was glorified as a benevolent and meritorious deed by King Rama V to the slaves; the post-1932 revolution context created the discourse of slaves being deprived of rights and liberty and with slavery abolished they became citizens in Thai society; the political context from the mid-1970s to mid-1980s created a discourse of glorification placing the abolition of slavery as King Rama V's most monumental act for the benefit of the Thai people. Finally, the groups responsible for creating the Thai Slavery discourse are as follows – the Siamese elites, academics, writers of fiction and writers of historical documentaries all of which have created a uniform discourse on Thai Slavery to glorify the deeds of Rama V as monumental and benevolent in Thai society. Certain Thai academics have also created the discourse that Thai slaves were never subject to abuse, their status as slave was an asset, and they were a vital source of labour in Thai society as well.

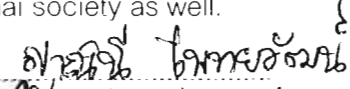

Department : History

Field of Study : History

Academic Year : 2010

Student's Signature

Advisor's Signature

กิตติกรรมประกาศ

การทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวาทกรรมเรื่องทาสไทย” ได้รับการสนับสนุนเป็นอย่างดีด้วยความรัก ความห่วงใย และความหวังดีจากบุคคลผู้มีพระคุณ หลายท่านในชีวิตของข้าพเจ้า ขอขอบพระคุณอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ รองศาสตราจารย์พิพาดา ยังเจริญ ที่ให้สติข้าพเจ้า ในช่วงเวลาที่ท้อแท้กับการทำงาน อุปสรรคบางประการในชีวิต และตรวจแก้วิทยานิพนธ์อย่างละเอียด ขอขอบพระคุณศาสตราจารย์ ดร.ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ ที่แนะนำงานเขียนทางวิชาการ ชี้แนะแนวทางการเขียนวิทยานิพนธ์เล่มนี้ และยังให้กำลังใจข้าพเจ้าให้ทำงานสำเร็จลุล่วงไปได้ ขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุธาศัย ยิ้มประเสริฐกับคำแนะนำทางวิชาการที่เป็นประโยชน์ และมุขตลกที่ทำให้ข้าพเจ้าหัวเราะ มีความสุขทุกครั้งในชั้นเรียนและคอยให้คำปรึกษาการทำวิทยานิพนธ์ ขอขอบพระคุณอาจารย์ ดร.วิลลา วลัยทอง อาจารย์ ดร.ภาวรรณ เรื่องศิลป์ อาจารย์ ดร.ดินาร์ บุญธรรม และอาจารย์ ดร.จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์ที่เคยสอนข้าพเจ้า มอบความห่วงใยและความหวังดีที่ข้าพเจ้าไม่เคยลืม ขอขอบพระคุณศาสตราจารย์ ดร.ปิยนาท บุนนาค ผู้เป็นแบบอย่างของการดำเนินชีวิต ผู้เต็มไปด้วยความรักและความห่วงใยลูกศิษย์ และเป็น”ครู”ที่ข้าพเจ้าเคารพ รัก ขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.ชาติชาย พณานานนท์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พลับพลึง มูลศิลป์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ชลดา โกปิตตาภิรักษ์กับคำแนะนำ และให้คำปรึกษาวิทยานิพนธ์

ขอขอบคุณเพื่อนร่วมชั้นเรียนทั้ง 11 คน ธิวพร(พีแอนด์) พี่กำพล ฝ้าย หลวงพี (พระทศพล) นภปฏุล(ปอม) วรวิร์(ป๊อป) ธันวา(ซิน) ฟีนิก สลิลทิพย์(ฝน) ธียรรัตน์(ตาล)และอริชฎ์(เอ) ทำให้เกิดความสุขในชั้นเรียน บางคนจบก่อน บางคนออกไปก่อน แต่ทุกคนล้วนมีความสุข ตามหาความฝันในสิ่งที่ตนเองต้องการ ขอขอบคุณเพื่อนทั้ง 33 คนที่ ร่วมในโครงการ Asian Graduate Student Fellowships ที่สถาบันวิจัย ARI ประเทศสิงคโปร์ สำหรับมิตรภาพ เลี้ยงหัวเราะ และกำลังใจ โดยเฉพาะเพื่อนที่มาจากประเทศไทย พี่ส้ม พี่เจมส์ พี่สุวิทย์ และซิน รวมถึงรองศาสตราจารย์ ดร. บรูซ ลอคฮาร์ท อาจารย์ที่ปรึกษาที่แสนประเสริฐที่มหาวิทยาลัยแห่งชาติสิงคโปร์ (NUS)

ขอขอบคุณครอบครัวของข้าพเจ้า คุณพ่อสุวิทย์ ไพทยวัฒน์ และคุณแม่เสาวภา ไพทยวัฒน์ ทำให้ข้าพเจ้ารักวิชาประวัติศาสตร์ ท่านทั้งสองเป็นแรงบันดาลใจที่สำคัญทำให้ข้าพเจ้าอยากทำงานวิทยานิพนธ์ให้สำเร็จเหมือนที่ท่านทำสำเร็จ ขอขอบคุณกิตติคุณ ไพทยวัฒน์ น้องชายที่เป็นกำลังใจอยู่เสมอ ขอขอบคุณเพิ่ม ไพทยวัฒน์ พี่ชายที่แสนดีและอาจารย์ ดร.คารินา โชติระวีที่คอยให้กำลังใจข้าพเจ้าผ่านทาง facebook เสมอมา วิทยานิพนธ์เล่มนี้จึงขออุทิศให้กับบุคคลที่เป็นที่รัก ครูอาจารย์ทุกท่าน และหวังว่างานชิ้นนี้จะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาศาสตร์ไทยต่อไป

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
บทที่ 1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง.....	9
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	17
สมมติฐานในการศึกษา.....	17
ขอบเขตของการวิจัย.....	17
คำจำกัดความในการวิจัย.....	17
วิธีการดำเนินการวิจัย.....	19
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	19
บทที่ 2 วาทกรรมทาสไทยก่อนการเลิกทาสในสมัยรัชกาลที่ 5.....	20
2.1 คำจำกัดความคำว่า วาทกรรมในงานวิจัย	20
2.2 วาทกรรมกับประวัติศาสตร์.....	23
2.3 ทาสไทยในหลักฐานชั้นต้นทางประวัติศาสตร์.....	25
2.3.1 จารึกโบราณ.....	29
2.3.2 พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับบริติชมิวเซียม.....	30
2.3.3 บันทึกชาวต่างชาติ.....	32
2.3.4 กฎหมายตราสามดวง.....	37
2.3.5 ประกาศรัชกาลที่ 4.....	39
2.3.6 วรรณคดี.....	45
2.4 วาทกรรมทาสไทยก่อนการเลิกทาสในปีพ.ศ.2448.....	51

บทที่ 3 บริบททางการเมืองที่ส่งผลต่อการสร้างวาทกรรมทาสไทย.....	71
3.1 บริบททางการเมืองหลังการเลิกทาสพ.ศ.2448 จนถึงสมัยรัชกาลที่ 6.....	71
3.1.1 บริบทการเมืองรัชกาลที่ 5 กับการสร้างวาทกรรมทาสไทย.....	71
3.1.2 บริบทการเมืองรัชกาลที่ 6 กับการสร้างวาทกรรมทาสไทย.....	82
3.2 บริบททางการเมืองช่วงเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ.2475 จนถึงพ.ศ.2500 กับการสร้างวาทกรรมทาสไทย.....	94
3.2.1 วาทกรรมทาสไทยในประเด็นสิทธิเสรีภาพ.....	95
3.2.2 วาทกรรมทาสไทยในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม.....	100
3.2.3 บริบทการเมืองระหว่างพ.ศ.2490-2500.....	105
3.3 บริบทการเมืองช่วงเวลาระหว่างพ.ศ.2500-2520 กับการสร้างวาทกรรมทาส ไทย.....	108
3.3.1 บริบทการเมืองสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์.....	109
3.3.2 เหตุการณ์ 14 ตุลาคพ.ศ.2516.....	118
3.4 บริบทการเมืองช่วงเวลา พ.ศ.2520-2540 กับการสร้างวาทกรรมทาสไทย.....	120
3.4.1 ลัทธิพิธิเสด็จพ่อรัชกาลที่ 5 ในทศวรรษ 2530.....	122
3.4.2 วาทกรรมทาสไทยในทศวรรษ 2530 และทศวรรษ2540.....	123
บทที่ 4 กลุ่มผู้สร้างวาทกรรมทาสไทย.....	131
4.1 กลุ่มชนชั้นนำกับการสร้างวาทกรรมทาสไทย.....	132
4.1.1 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างวาทกรรมทาส ไทย.....	132
4.1.2 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างวาทกรรมทาสไทย	135
4.1.3 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกับการสร้าง.... วาทกรรมทาสไทย.....	137
4.2 กลุ่มนักวิชาการที่ศึกษาเรื่องทาสและระบบทาสไทย.....	142
4.2.1 กลุ่มนักวิชาการที่ศึกษาเรื่องทาสไทยเน้นประเด็นพระราชกรณียกิจเลิก ทาส.....	142
4.2.2 กลุ่มนักวิชาการที่ศึกษาเรื่องทาสไทยและการเลิกทาสโดยใช้ทฤษฎี..... มาร์กในการวิเคราะห์	144

4.2.3	กลุ่มนักวิชาการที่ศึกษาเรื่องทาสไทยและการเลิกทาสเกี่ยวเนื่องกับการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจของไทย.....	147
4.2.4	นักวิชาการที่ศึกษาเรื่องทาสไทยโดยเน้นที่หลักฐานชั้นต้นทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับทาส.....	152
4.3	กลุ่มนักวิชาการที่เขียนหนังสือเรียนสังคมศึกษา.....	154
4.3.1	ความหมายของคำว่า หนังสือเรียน.....	154
4.3.2	วาทกรรมทาสไทยที่ปรากฏในหนังสือเรียนสังคมศึกษา.....	155
4.3.3	วาทกรรมทาสไทยในหนังสือเรียนแบบเรียนก่อนหลักสูตรการศึกษา พ.ศ. 2503.....	156
4.3.4	วาทกรรมทาสไทยในหนังสือเรียนแบบเรียนหลักสูตรการศึกษา พ.ศ. 2503.....	158
4.3.5	วาทกรรมทาสไทยในหลักสูตรประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ.2521 และหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ.2524.....	161
4.3.6	วาทกรรมทาสไทยในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานปี พ.ศ.2544.....	170
4.4	กลุ่มนักเขียนวรรณกรรมเรื่องทาส.....	173
4.4.1	วาทกรรมทาสไทยจากนวนิยาย ลูกทาส.....	175
4.4.2	วาทกรรมทาสไทยจากเรื่องสั้น นางทาส.....	181
4.5	กลุ่มนักเขียนสารคดีประวัติศาสตร์ไทยที่สร้างวาทกรรมทาสไทย.....	188
4.5.1	หนังสือสารคดีประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับรัชกาลที่ 5.....	188
4.5.2	หนังสือสารคดีประวัติศาสตร์ที่เขียนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย.....	191
บทที่ 5 บทสรุป.....		198
รายการอ้างอิง.....		202
ภาคผนวก.....		213
ภาคผนวก ก.....		214
ภาคผนวก ข.....		218
ภาคผนวก ค.....		223
ภาคผนวก ง.....		226

ภาคผนวก ง.....	229
ภาคผนวก จ.....	230
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	233

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ทาสเป็นชนชั้นใต้ปกครองในสังคมไทย ที่มีการจัดระเบียบสังคมตามระบบมูลนาย-ไพร่ สังคมไทยเริ่มมีทาสมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยหรือไม่นั้นยังเป็นประเด็นถกเถียงทางประวัติศาสตร์¹ แต่สมัยอยุธยา ปรากฏหลักฐานชั้นต้นทางประวัติศาสตร์ว่ามีทาสในสังคมไทย นั่นคือกฎหมายตราสามดวง² ซึ่งมีบทบัญญัติเฉพาะ “พระอัยการทาส” เพื่อใช้ตัดสินคดีความเฉพาะที่เกี่ยวกับทาส รวมถึงมีการกำหนดประเภทของทาสที่นำมาจากคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาหลายฉบับ³ และการจัดบันทึกชาวต่างชาติที่เข้ามาสมัยอยุธยา อาทิ จดหมายเหตุลาลูแบร์⁴ จดหมายเหตุวัน วลิต⁵ มีการกล่าวถึงทาส ส่วนสมัยรัตนโกสินทร์ ทาสยังคงเป็นชนชั้นที่ได้รับการกล่าวถึงจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เช่น ประการศักราชกาลที่ 4⁶ หนังสือราชกิจจานุเบกษา⁷ เรื่องกรุงสยามของ สังฆราชปาลเลอกัวซ์⁸ ราชอาณาจักรและราษฎรสยามของเซอร์ จอห์น เบาว์ริง⁹ เป็นต้น

การปลดปล่อยและการยกเลิกระบบทาสของประเทศไทยอย่างเป็นทางการในทางกฎหมายเกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะพระองค์ทรงประกาศ

¹ ธเนศ อภรณ์สุวรรณ, “ทาสศึกษาหรือปัญหาในการศึกษาประวัติศาสตร์ระบบทาส,” ใน ลิมโคตรเหง้าแก่แผ่นดิน, กาญจนี ละอองศรี และธเนศ อภรณ์สุวรรณ, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2544), หน้า.70.

² กรมศิลปากร, กฎหมายตราสามดวง (กรุงเทพฯ: อุดมศึกษา แผนกการพิมพ์, 2512).

³ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนวชิษณ เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2544).

⁴ Simon de La Loubere, The Kingdom of Siam trans. A.P.Gen.R.S.S (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1969).

⁵ Jeremias Van Vliet, “Description of the Kingdom of Siam,”_trans.by L.E.Ravenswaay. Journal of the Siam Society 7(1910).

⁶ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ บรรณาธิการ, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทยและมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2548).

⁷ ราชกิจจานุเบกษาในรัชกาลที่ 5 เล่มที่ 1 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ต้นฉบับและวีพริ้นท์, 2534).

⁸ Jean Beptise Pallegoix, Description du royaume Thai ou Siam, 2 vols (Paris: Lagny-Imprimerie de Vialat et Cie., 1854).

⁹ Sir John Bowring, The Kingdom and People of Siam, 2 vols (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1969).

พระราชบัญญัติทาสรัตนโกสินทร์ศก 124 หรือ พ.ศ. 2448 ห้ามมิให้มีการขายตัวลงเป็นทาสโดยเด็ดขาด อย่างไรก็ตาม หลังการเลิกทาสพ.ศ.2448 ทาสยังได้รับการกล่าวถึงในประวัติศาสตร์ไทยและยังเป็นที่ยึดจำของคนไทยจนถึงปัจจุบันจนกลายเป็นวาทกรรมอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะความเข้าใจเรื่อง “ทาส” ของคนในสังคมไทยที่จะเกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่เสมอ เนื่องจากงานเลิกทาสได้รับการยกย่องว่าเป็นพระราชกรณียกิจที่ยิ่งใหญ่ของพระองค์

การให้ความสำคัญ “ทาส” ที่เห็นเด่นชัดเป็นครั้งแรก คือในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เห็นได้จากข้อถกเถียงเรื่องการเลิกทาส¹⁰ ซึ่งแบ่งได้เป็น 2 วาทกรรมคือ วาทกรรมที่เห็นว่าควรมีการเลิกทาส เพราะทาสเป็นสัญลักษณ์ของเรื่องไร้มนุษยธรรม ถ่วงความเจริญของประเทศ บุคคลที่เป็นตัวแทนที่สำคัญ คือ แอนนา เลียวโนเวนส์ (Anna Leonowens) แสดงความเห็นเรื่องทาสและการเลิกทาส พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาตอบนางแอนนา¹¹ และวาทกรรมที่เห็นว่าไม่ควรเลิกทาส ทาสในสยามมิได้ถูกทำทารุณ โหดร้าย การขายตัวเป็นทาสเป็นวิธีการผ่อนคลายความเดือดร้อน ความยากจนขาดแคลน บุคคลที่เป็นตัวแทนที่สำคัญ คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตอบจดหมายของนางแอนนา เลียวโนเวนส์¹²

หลังการออกพระราชบัญญัติเลิกทาสปีพ.ศ.2448 วาทกรรมทาสในประเด็นพระราชกรณียกิจเลิกทาสได้ถูกสร้างขึ้นในสังคม เริ่มต้นจากพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษกในปีพ.ศ.2451 ซึ่งเป็นพระราชพิธีเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในวาระครบรอบ 40 ปีของการครองราชสมบัติ เสมอด้วยสมเด็จพระวามวชิรพรรฒินิวัติที่ 2 แห่งกรุงศรีอยุธยา

พระราชพิธีดังกล่าวมีการจัดริ้วขบวนพิเศษ “อภัยทาน” ซึ่งจัดโดยพระบาทสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ ขบวนอภัยทานนี้เป็นขบวนเกี่ยวกับการเลิกทาส¹³ นอกจากนี้ การสร้างพระบรมรูปทรงม้าที่สร้างเสร็จในปีเดียวกันกับพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก พ.ศ.2451 มีส่วนอย่างมากในการต่อยอดเรื่องพระราชกรณียกิจเลิกทาส เห็นได้จากคำกล่าวถวายบังคมพระบรมรูปทรงม้าในพิธีเปิดพระบรมรูป ปราบกฐนหลักฐานในราชกิจจานุเบกษา ที่สรรเสริญพระราชกรณียกิจเลิกทาส¹⁴

¹⁰ ความเห็นต่างๆ ดูได้จาก [Siam Repository](#) (4 July 1875), “The Slavery Question Debt Slavery in Siam,” [Bangkok Time](#), (1 December 1892): 6, “ความขัดข้องของคนสิ้นคิด,” [จดหมายเหตุสยามสมัย](#) 2 (จ.ศ.1248: 72).

¹¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ๒.5 บ.1 10/1 เอกสารรัชกาลที่ 5 เบ็ดเตล็ด

¹² เรื่องเดียวกัน

¹³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ๒.5 รล. 2/24 เอกสารรัชกาลที่ 5 กรมราชเลขาธิการ เรื่องพระราชพิธีฉลองศิริราชสมบัติครบ 40 ปี และหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ๒.5 รล.2 เล่ม 2/25 เอกสารรัชกาลที่ 5 กรมราชเลขาธิการ เรื่องพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก

¹⁴ “คำถวายพระบรมรูปฯ” [ราชกิจจานุเบกษา](#), 25 (พฤศจิกายน, ร.ศ.127): 937-940.

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตปีพ.ศ.2453 วาทกรรมทาส ประเด็นพระราชกรณียกิจเลิกทาสยังคงได้รับการกล่าวถึงในสังคมไทย โดยปรากฏเป็นภาพเขียน สีเฟรสโกขนาดใหญ่งดงามมาก บนเพดานโดมด้านทิศใต้ของท้องพระโรงกลาง พระที่นั่งอนันตสมาคม ซึ่งสร้างขึ้นในปีพ.ศ.2450 และเสร็จสมบูรณ์ในปีพ.ศ.2458 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ภาพดังกล่าวเป็นภาพของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประทับยืนอยู่ตรงกลางบนแท่น บรรดาทาสทั้งที่ถูกใช้ตรวนและไม่ถูกใช้ตรวนต่างยืนและหมอบอยู่รอบพระองค์ ได้ฐานที่ประทับยืนสลักคำว่า “มหาจุฬาลงกรณ์ อภัยทาน” รูปภาพดังกล่าวมีความหมายว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานอภัยทาน พระองค์ทรงยกเลิกประเพณีทาสในประเทศไทย¹⁵ ภาพวาดการเลิกทาสดังกล่าวยังเป็นเครื่องแสดงความเป็นอารยะของประเทศ เพราะโดมด้านทิศใต้ของท้องพระโรงกลางถูกใช้จัดพระราชพิธีต้อนรับแขกเมือง

นอกจากพระบรมรูปทรงม้าและพระที่นั่งอนันตสมาคมที่กล่าวมาข้างต้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สวรรคตปีพ.ศ.2453 รัฐบาลได้ประกาศให้วันที่ 23 ตุลาคมของทุกปี ซึ่งเป็นวันสวรรคตของพระองค์ เป็นวันสำคัญทางราชการ¹⁶ การกำหนดวันดังกล่าวส่งผลต่อวาทกรรมทาสให้ดำรงอยู่ในสังคมไทยจนถึงปัจจุบัน เนื่องจากมีการผลิตงานเขียนที่เกี่ยวข้องกับทาส และการจัดกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะพระราชกรณียกิจเลิกทาสมีผลให้อธิบายที่เกี่ยวกับทาสได้รับการกล่าวถึงอย่างต่อเนื่องเป็นประจำทุกปี

งานเขียนเกิดขึ้นหลังปีพ.ศ.2448 -2467 ที่มีส่วนสร้างวาทกรรมทาส ได้แก่ เทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสในปี พ.ศ. 2451 คำกลอนสรรเสริญพระบารมี มีตามโอกาสต่างๆ ตั้งแต่ปีพ.ศ.2416-2453 และได้รวบรวมจัดพิมพ์ในปีพ.ศ.2467 -2468¹⁷ หนังสือ A History of Siam ของ W.A.R. Wood ที่มีการกล่าวยกย่องพระราชกรณียกิจเลิกทาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าเป็นพระราชกรณียกิจที่ยิ่งใหญ่¹⁸ วาทกรรมเรื่องทาสไทยในช่วงเวลา พ.ศ.2448-2467

¹⁵ เครือข่ายกาญจนาภิเษก, พระที่นั่งอนันตสมาคม [ออนไลน์], 18 สิงหาคม พ.ศ. 2551. แหล่งที่มา www.panyathai.or.th

¹⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 น 17.5/227 เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล เรื่องถวายบังคมพระบรมรูปทรงม้า

¹⁷ หม่อมเจ้าสุวรรณ และกรมหลวงพิชิตปรีชากร, คำกลอนสรรเสริญพระบารมีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคที่ 1 (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2467), หน้า 14-25.

¹⁸ W.A.R Wood, A History of Siam (London: T.Fisher onwin. Ltd, 1926).

หรือในปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จะให้คำอธิบายเกี่ยวกับ ทาสใน 2 ประเด็นหลัก คือ การมองทาสเป็นผู้ตกทุกข์ได้ยาก ลำบากไม่ได้รับความยุติธรรมในสังคม และการเลิกทาสถือว่า “อภัยทาน” ที่ยิ่งใหญ่ ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีต่อพสกนิกรของพระองค์ วาทกรรมทาสในช่วงนี้ แสดงให้เห็นถึงการมองทาสในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทาสเป็นชนชั้นใต้ปกครองภายใต้พระบรมโพธิสมภารของพระมหากษัตริย์

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ.2475 มีผลต่อวาทกรรมทาส เมื่ออุดมการณ์ทางความคิด ตามหลักการของประชาธิปไตยนั้นมิได้อยู่ที่ความรู้สึกแบบเจ้าฟ้าข้าแผ่นดินและต้องจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ หากแต่เน้นที่สิทธิเสรีภาพและความเสมอภาคของประชาชนในประเทศ ทั้งการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ดังนั้น การให้คำอธิบายเรื่องทาสและการเลิกทาสจึงมีการขยายความการให้ความหมายที่เกี่ยวข้องกับการให้สิทธิเสรีภาพแก่คนไทยเป็นครั้งแรก ยกตัวอย่างเช่น หนังสือ คู่มือพลเมืองดี ที่อธิบายสิทธิและหน้าที่ของพลเมืองโดยสมบูรณ มีเสรีภาพทางกฎหมาย รับราชการ การค้า ศาสนา ทรัพย์สิน เป็นไทแก่ตัวซึ่งต่างจากทาสไม่มีสิทธิเสรีภาพ มนุษย์ที่ตกเป็นทาสมีสภาพเหมือนสัตว์เดรัจฉานไม่มีโอกาสใช้ความคิด กำลังเพื่อประโยชน์ของประเทศตน การเลิกทาสเกิดจากการได้รับการศึกษามีความคิด และตินิษฐ์รักการมีอิสรภาพสำนึกว่า การมีทาสเป็นการถ่วงความเจริญผิดหลักมนุษยธรรม¹⁹ หนังสือ การเมืองการปกครองสยาม แต่งโดย หลวงวิจิตรวาทการ กล่าวว่า พลเมืองทุกคนย่อมมีอิสระ เนื่องจากมีการเลิกทาสในปี.ศ.2448 กฎหมายลักษณะอาญาในปี พ.ศ.2451 ได้มีการลงโทษการมีทาสไว้ในครอบครองการเลิกทาสไทยย่อมหมายความว่า คนไทยทุกคนมีสิทธิเสรีภาพอย่างเต็มที่²⁰

นอกจากงานเขียนดังกล่าวที่ปรากฏขึ้นหลังพ.ศ.2475 การจัดกิจกรรมเทิดพระเกียรติคล้ายวันสวรรคต 23 ตุลาคมของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ลดน้อยลง เช่น การบวงสรวงพระเกียรติคุณ ตามพิธีกรรมทางศาสนาและการเฉลิมฉลองอย่างใหญ่โต²¹ และวันปิยมหาราชหรือวันที่ 23 ตุลาคมถูกยกเลิกจากการเป็นวันหยุดราชการ²² ผลที่ตามมา การผลิตงานเขียนที่เกี่ยวกับทาสและการเลิกทาสในประเด็นพระราชกรณียกิจเลิกทาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงลดลงตามไปด้วย ดังนั้น วาทกรรมทาสที่เกิดขึ้นหลังพ.ศ.2475 จะเกี่ยวกับการมีทาสเป็นจุดต่างพร้อมในสังคมและถ่วงความเจริญของชาติ ส่วนประเด็นการเลิกทาส

¹⁹ สำนักโฆษณาการ, คู่มือพลเมืองดี (พระนคร: โรงพิมพ์พิณเนศ, 2479), หน้า 10.

²⁰ หลวงวิจิตรวาทการ, การเมืองการปกครองของกรุงสยาม (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยใหม่, 2478), หน้า 151.

²¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.0701.22/26 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องวันปิยมหาราช

²² “เรื่องกำหนดวันหยุดราชการ” ราชกิจจานุเบกษา 54 (มกราคม, 2480): 2338 และ “เรื่องกำหนดเวลาทำงานและวันหยุดราชการ” ราชกิจจานุเบกษา 56 (มีนาคม, 2482): 3553.

ที่เกี่ยวข้องกับพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับการกล่าวถึงน้อยลง แต่ยังมีกรกล่าวถึงอยู่บ้างจากหนังสือเกี่ยวกับพระราชประวัติ และพระราชกรณียกิจ อาทิ หนังสือ ประชุมพระราชประวัติสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง หรือ พงศาวดารรัชกาลที่ 5²³

หลังจากพ.ศ.2500 เป็นต้นมา วาทกรรมเรื่องทาส ที่เกี่ยวข้องกับพระราชกรณียกิจเล็กทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กลับมาได้รับการกล่าวถึงมากขึ้น เพราะบริบททางการเมืองที่เปลี่ยนไป ในช่วงเวลาพ.ศ.2501-2506 ซึ่งเป็นยุคสมัยของรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่ให้การส่งเสริมและกลับมายกย่องสถาบันกษัตริย์อีกครั้งหนึ่ง²⁴

วาทกรรมทาสในประเด็นเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ทรงมีพระมหากุณาธิคุณต่อพลกนิกร ได้รับการผลิตเป็นงานเขียนรูปแบบที่หลากหลายมากขึ้น งานเขียนในช่วงเวลาดังกล่าวตั้งแต่พ.ศ. 2500 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน แบ่งได้หลายประเภท ดังนี้

งานประเภทวรรณกรรมที่มีชื่อเสียงอย่างมากและสร้างวาทกรรมทาสไทย เพราะวรรณกรรมดังกล่าวได้รับการผลิตซ้ำเป็นภาพยนตร์และละครโทรทัศน์มีทั้งหมด 2 เรื่อง คือ นวนิยายเรื่อง ลูกทาส ประพันธ์โดย รพีพร หรือ สุวัฒน์ วรดิลก²⁵ และเรื่องสั้นเรื่อง นางทาส ประพันธ์โดย วรรณสิริ หรือ หม่อมมณี สุขสวัสดิ์ ณ อยุธยา²⁶

การอธิบายเรื่องทาสในวรรณกรรมทั้ง 2 เรื่องจะให้ความสำคัญกับการมองว่า ทาสเป็นชนชั้นที่ขาดสิทธิเสรีภาพ ได้รับการกดขี่และไม่เป็นธรรมจากนายทาส โดยเฉพาะสถานภาพของทาสหญิงต้องตกเป็นภรรยาของนายเงิน ทั้งที่ไม่ได้รับความยินยอม และอยู่ในชนชั้นที่ต่ำกว่าภรรยาของนายทาสคนอื่นๆ ประเด็นการเลิกทาสเป็นประเด็นที่ได้รับการตอบอย่างมากมายจากวรรณกรรมทั้ง 2 เรื่อง โดยบรรจุบทหนึ่งหรือตอนหนึ่งที่กล่าวถึงการเลิกทาส เป็นพระราชกรณียกิจที่ยิ่งใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีต่อพลกนิกรชาวไทย

งานวิทยานิพนธ์ในวงวิชาการประวัติศาสตร์ที่ส่งผลต่อการสร้างวาทกรรมทาสอย่างมาก คือ “การเลิกทาสในสมัยสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ของ วิชัย เสวะมาตย์ วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท มหาวิทยาลัยศิลปากร คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ.2506²⁷ วิทยานิพนธ์เรื่องนี้วิเคราะห์พระราชกรณียกิจเลิกทาสว่า งานเลิกทาสเป็นงานที่ยากลำบาก รัชกาลที่ 5 ทรงมี

²³ พระยาอนุกิตติ, ประชุมพระบรมราชประวัติสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง (พระนคร: โรงพิมพ์ศิริอักษร, 2474).

²⁴ ทักษิณ เจริญเจริญ, พรพนธ์ ฉัตรพลรักษ์ และคณะ (แปล), การเมืองระบอบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2548).

²⁵ รพีพร, ลูกทาส (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, 2536).

²⁶ วรรณสิริ, นางทาส (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์พิมพ์คำ, 2551).

²⁷ วิชัย เสวะมาตย์, “การเลิกทาสในสมัยสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยศิลปากร คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2506).

พระปรีชาสามารถในฐานะนักบริหารชั้นยอด พระองค์ทรงเลืกหาสอยอย่างเป็นขั้นเป็นตอน โดยปราศจากการเสียเลือดเนื้อ พระองค์ทรงปลดปล่อยทาสผู้ทุกข์ยากและได้รับการกดขี่จากนายให้มีอิสระและเสรีภาพ

ประเภทของงานเขียนสารคดีทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยตรงมีอยู่จำนวนมาก และมีการกล่าวถึงพระราชกรณียกิจการเลิกทาสในหนังสือดังกล่าว เช่น พระปิยมหาราชรัฐกิจและชีวิตส่วนพระองค์ เขียนโดย นายแพทย์วิบูล วิจิตรวาทการ พ.ศ.2542²⁸ หนังสือพระราชผู้เป็นที่รักของประชาชน เขียนโดยนายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา ปีพ.ศ.2545²⁹ หนังสือประมวลเรื่องรัชกาลที่ 5 มีบทความ “ปิยมหาราชานุสรณ์” และ “เมื่อ ร.5 ทรงรดน้ำให้ทาส” เขียนโดย เอนก นาวิกมูล³⁰ เป็นต้น ประเภทงานเขียนสารคดีประวัติศาสตร์ที่กล่าวมาข้างต้นผลิตขึ้นเป็นจำนวนมากในช่วงทศวรรษ 2530 ซึ่งน่าจะสอดคล้องกับปรากฏการณ์ทางสังคมที่คนกรุงเทพฯ จำนวนมากมีการแสดงเคารพแด่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนกลายเป็น “ลัทธิพิธีเสด็จพ่อรัชกาลที่ 5” วาทกรรมทาสที่เกี่ยวกับการเลิกทาสเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้คนกรุงเทพฯ จำนวนมากระลึกถึงพระมหากษัตริย์คุณของรัชกาลที่ 5 และหันมาเคารพสักการะพระองค์ในฐานะเสด็จพ่อรัชกาลที่ 5³¹

ประเภทหนังสือเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีส่วนผลิตเข้าวาทกรรมทาสให้ดำรงอยู่ในสังคมไทย โดยเฉพาะวาทกรรมทาสที่อธิบายเน้นประเด็นพระมหากษัตริย์คุณของพระองค์ที่ทรงเลิกทาส ซึ่งแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มแรก หนังสือมหาวิทยาลัยของ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่จัดขึ้นเป็นประจำเกือบทุกปี เนื่องจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจัดกิจกรรมระลึกถึงพระมหากษัตริย์คุณของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในวันสวรรคตของพระองค์คือ วันที่ 23 ตุลาคม ในวันดังกล่าวทางจุฬาลงกรณ์จัดกิจกรรมให้นิสิตจำนวนหนึ่งถวายสักการะพระบรมรูปทรงม้า และมีการประกวดการแต่งคำกลอนสดุดี การประกวดการเขียนเรียงความเฉลิมพระเกียรติ ซึ่งผลงานของผู้ที่ชนะการประกวดจะพิมพ์ในหนังสือมหาวิทยาลัย ที่จะจัดทำขึ้นเป็นประจำทุกปีชื่อว่า ปิยมหาราชานุสรณ์ หรือ หนังสือ 23 ตุลา ความเป็นมาของหนังสือดังกล่าว มีดังนี้

ฉบับแรกออกเมื่อเดือนเมษายน พ.ศ.2469 โดยจะออกทุกวันที่ 15 ของทุกเดือน จนกระทั่งเดือนตุลาคม พ.ศ.2469 พิมพ์เป็นฉบับพิเศษเพื่อเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาในพ.ศ.2490 หนังสือมหาวิทยาลัยมาออกเป็นหนังสือรายปี เรียกว่า หนังสือ

²⁸ วิบูล วิจิตรวาทการ, พระปิยมหาราชรัฐกิจและชีวิตส่วนพระองค์ (กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์บุ๊คส์, 2542).

²⁹ ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา, พระราชผู้เป็นที่รักของประชาชน (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การค้าคุรุสภา, 2545).

³⁰ เอนก นาวิกมูล, ประมวลเรื่องรัชกาลที่ 5 (กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2547), หน้า 73-114.

³¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ลัทธิพิธีเสด็จพ่อ ร.๕ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2536).

มหาวิทยาลัย ฉบับ 23 ตุลาคม และจัดพิมพ์เฉพาะเดือนตุลาคม และแจกในเป็นที่ระลึกแก่นิสิตที่ไปร่วมถวายบังคมพระบรมรูปทรงม้า³²

พ.ศ.2523 มีการย่อชื่อเหลือเพียง 23 ตุลาคม และออกเป็นประจำทุกปี จนกระทั่งพ.ศ.2496 จิตร ภูมิศักดิ์เป็นสารานุกรม ซึ่งเปลี่ยนแปลงรูปแบบและเนื้อหาของหนังสือ 23 ตุลาคม จึงถูกสั่งระงับพิมพ์ หลังจากนั้นก็มีการจัดพิมพ์หนังสือมหาวิทยาลัยบ้างแต่ไม่ครบทุกปีจนกระทั่งถึงพ.ศ.2529 ไม่มีการจัดทำหนังสืออีก³³ จนกระทั่งพ.ศ.2535 มีการจัดพิมพ์หนังสือฉบับนี้ขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง เนื้อหาในหนังสือ ปियมหาราชานุสรณ์ ส่วนใหญ่จะมีการกล่าวเรื่อง พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระราชกรณียกิจเลิกทาสจะปรากฏในหัวข้อดังกล่าว การให้ความหมายเรื่องการเลิกทาสเป็นไปในทางสรรเสริญพระเกียรติคุณที่พระองค์ทรงเลิกทาสอย่างค่อยเป็นค่อยไป ปราศจากการนองเลือด เพื่อเปิดโอกาสให้นายเงินและทาสให้มีโอกาสเตรียมตัวยอมรับสภาพของตัวเอง³⁴ การประกวดคำกลอนเฉลิมพระเกียรติ มีคำกลอนที่ส่งเข้ามาประกวดเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยกตัวอย่างเช่น รางวัลชนะเลิศลำดับที่ 2 พ.ศ.2535 นางสาวรัชณี ศรีบุญเที่ยง ชั้นปีที่ 1 คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยประพันธ์ว่า

ด้วยเดชะบารมีคุ้มชีวิต

แผ่อุทิศความเป็นไทให้เกิดผล

ทรงเลิกทาสเพื่อลูกไทไรทุกข์ทน

สาธุชนจึงศรัทธาสาธุการ³⁵

เรียงความชนะเลิศลงไว้ในหนังสือ ปियมหาราชานุสรณ์ เช่น เรียงความเรื่อง “ทาส” เขียนโดย นางสาว โสมชยา ธนังกุล นิสิตชั้นปีที่ 2 คณะวิทยาศาสตร์ หยิบประเด็นเรื่องทาส ซึ่งผู้เขียนมองว่าเป็นการถูกเอารัดเอาเปรียบมากที่สุด ในสังคมโบราณ สมัยรัตนโกสินทร์ ทาสส่วนใหญ่มีความเป็นอยู่แร้นแค้น เมื่อมีลูก ลูกต้องตกเป็นทาสในเรือนเบี้ย แผนการเลิกทาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นแผนที่พิสูจน์พระปรีชาสามารถของพระองค์ ที่ออก

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

³² สภานิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปियมหาราชานุสรณ์ หนังสือมหาวิทยาลัยฉบับ 23 ตุลาคม 2538 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538), หน้า 1.

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

³⁵ สภานิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปियมหาราชานุสรณ์ พ.ศ.2535 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535), หน้า 87.

พระราชบัญญัติเกษียณอายุลูกทาสลูกไท และเมื่อทาสได้เป็นไท พระองค์ทรงวางแผนให้มีการ
ดัดแปลงโรงงานบางแห่งเป็นโรงเรียนเพื่อให้ทาสบางส่วนได้เรียนหนังสือ³⁶

กลุ่มที่สอง เป็นหนังสือที่ทางภาคราชการจัดทำหนังสือเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อฉลองครอบรอบในวาระต่างๆ เช่น การเฉลิมพระเกียรติเนื่องในพระ
บรมราชสมภพครบ 150 ปี หนังสือครอบรอบพระราชกรณียกิจเลิกทาสครบ 100 ปี พ.ศ.2548 ชื่อว่า
100 ปีแห่งการเลิกทาสในประเทศไทย กำเนิดสิทธิมนุษยชนในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ใน
หนังสือเรื่องนี้ให้คำอธิบายเรื่องทาสและไพร่ ลักษณะทาสไทยมี 7 ประเภท การไถ่ทาสในสาร
กรมธรรม์ ความเป็นมาของไพร่ ความแตกต่างระหว่างไพร่และทาส ควบคู่กับพระราชประวัติ พระ
ราชกรณียกิจเลิกทาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว³⁷ และมีภาพสี่ประกอบ
รวมถึงคำบรรยายภาษาอังกฤษ จุดมุ่งหมายที่สำคัญที่สุดของหนังสือเล่มนี้คือ การเทิดพระเกียรติ
พระราชกรณียกิจเลิกทาสของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีต่อพลสกนิกรชาว
ไทย

เรื่องทาสไทยและการเลิกทาสเป็นเรื่องที่ได้รับความกล่าวถึง จดจำและรับรู้จากคนใน
สังคมไทยอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน ด้วยคำอธิบายเรื่องทาสไทยที่หลากหลาย จากงานเขียน
หลายประเภทที่ยกตัวอย่างมาข้างต้น เช่น งานเขียนทางวิชาการที่ศึกษาประวัติศาสตร์ไทย งาน
เขียนเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หนังสือมหาวิทยาลัยของ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย งานเขียนสารคดีประวัติศาสตร์ และงานเขียนประเภทวรรณกรรม
นอกจากงานเขียนที่อธิบายเรื่องทาสไทย ภาพพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่พระที่นั่งอนันตสมาคม และละครโทรทัศน์ที่นำเสนอเรื่องทาสไทย มี
ส่วนสร้างความเข้าใจเรื่องทาสไทยให้กับประชาชนได้เป็นอย่างดี สิ่งที่น่าตั้งข้อสังเกต ทาสไทยถูก
อธิบายจากงานเขียนส่วนใหญ่ว่า ทาสเป็นชนชั้นที่ยากลำบาก และได้รับการกดขี่จากนายเงิน ส่วน
คำอธิบายเรื่องการเลิกทาสถูกอธิบายว่า พระราชกรณียกิจเลิกทาสเป็นพระราชกรณียกิจที่ยิ่งใหญ่
ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระองค์ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อพลสกนิกร
ยังคงชาวไทย

งานวิจัยเรื่อง “การศึกษาวาทกรรมเรื่องทาสในสังคมไทย” ต้องการหาคำตอบว่า สิ่งที่อยู่
เบื้องหลังคำอธิบายเรื่องทาสไทย ทั้งบริบทการเมืองที่มีส่วนสร้างคำอธิบายเรื่องทาสไทย และกลุ่ม
ผู้สร้างงานเขียนเรื่องทาสไทย งานวิจัยมุ่งหาคำตอบใน 3 ประเด็นคือ การศึกษาความเปลี่ยนแปลง
การรับรู้เรื่องทาสในสังคมไทยหลังการเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

³⁶ สภานิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปฐมหาราชานุสรณ์ พ.ศ.2535, หน้า 89-90.

³⁷ วรรณศิลป์สโมสร, 100ปีแห่งการเลิกทาสในประเทศไทย (กรุงเทพฯ: วรรณศิลป์สโมสร, 2548).

จนถึงปัจจุบัน การศึกษาบริบทการเมืองในแต่ละช่วงเวลาที่มามีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงวาทกรรมเรื่องทาส และการศึกษากลุ่มผู้สร้างวาทกรรมเรื่องทาสที่ให้คำอธิบายเรื่องทาสทั้งคล้ายกัน และแตกต่างกัน

ประเด็นการศึกษาทั้งสามประเด็นยังไม่เคยมีงานวิชาการทางประวัติศาสตร์ ที่ศึกษาเรื่องทาสไทยให้ความสนใจมาก่อน โดยเฉพาะการศึกษาทาสในฐานะที่เป็นวาทกรรมที่เกิดขึ้นในสังคมไทย จึงควรจะมีการศึกษาและให้การอธิบายอย่างลุ่มลึกถึง คำอธิบายเรื่องทาสไทยเกิดขึ้น และเปลี่ยนแปลงตามบริบทการเมืองการปกครองในแต่ละยุคสมัย กลุ่มที่ให้คำอธิบายเรื่องทาสได้ ให้คำอธิบายเรื่องทาสไทยทั้งที่เหมือนกัน และแตกต่างกัน คำอธิบายเรื่องทาสไทยที่แต่ละกลุ่มสร้างคำอธิบายขึ้นมาขึ้นเพื่อตอบสนองกับอำนาจทางการเมืองในแต่ละยุคสมัย ความเข้าใจเรื่องทาสไทยของคนในสังคมไทยหลังการเลิกทาสจึงเป็นความเข้าใจที่แตกต่างจากความเข้าใจทาสและระบบทาสไทยในสมัยที่ยังมีการใช้ทาสในสังคมไทย

บททวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่องทาสในวงวิชาการประวัติศาสตร์อยู่ในรูปของวิทยานิพนธ์และบทความทางวิชาการ ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 4 กลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มที่ศึกษาเรื่องทาสโดยวิเคราะห์จากภาพรวมของทาสสยาม กลุ่มที่ศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับทาสและการเลิกทาสในประเด็นที่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ กลุ่มที่ศึกษาเรื่องทาสจากหลักฐานชั้นต้นทางประวัติศาสตร์ และกลุ่มที่ศึกษาเน้นเรื่องพระราชกรณียกิจเลิกทาสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

1. แนวการศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับเรื่องทาสไทยโดยวิเคราะห์จากภาพรวมของทาสสยาม งานวิจัยของกลุ่มแรกจะอยู่ในรูปบทความ ซึ่งเขียนโดยนักวิชาการไทยและนักวิชาการต่างประเทศ ดังต่อไปนี้

บทความของนักวิชาการต่างประเทศที่ศึกษาเรื่องทาสสยาม ยกตัวอย่างเช่น บทความของ R.B. Cruikshank ที่มีชื่อว่า “*Slavery in Nineteenth Century*” ตีพิมพ์ในวารสารสยามสมาคม ฉบับที่ 63 พ.ศ. 2518 บทความนี้เสนอประเด็นว่า ทาสไทยอยู่ในระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ และสิทธิในการควบคุมทาสขึ้นอยู่กับอำนาจทางเศรษฐกิจ ในทางการเมืองการมีทาสและการคุมทาสคือ การแก่งแย่งควบคุมแรงงานคน ทาสคือไพร่ชนิดหนึ่งเพราะทั้งไพร่และทาสต่างเป็นสมบัติของนายด้วยกันทั้งสิ้น³⁸

³⁸ R.B. Cruikshank, “Slavery in Nineteenth Century,” *Journal of Siam Society* 62 Part 2 (1975): 315-333.

บทความเกี่ยวกับทาสของ Andrew Turton เรื่อง *"Thai Institution of Slavery"* ในหนังสือ *Asia and African Systems of Slavery* พ.ศ.2523 บทความเรื่องนี้วิเคราะห์ถึงกำเนิดและรูปแบบดั้งเดิมของทาสไทย เช่น ทาสเชลย ข้าพระ และการค้าทาส แต่ไม่กล่าวถึงทาสสินไถ่มากนัก และบทบาทของทาสเชลยในสังคมไทย³⁹

บทความของ B.Terwiel เรื่อง *"Bondage and Slavery in Early Nineteenth Century Siam"* ในหนังสือ *Slavery, Bondage and Dependency in Southeast Asia* พ.ศ.2526 บทความดังกล่าวได้เสนอประเด็นพันธะหน้าที่ของไพร่ และทาสในปลายศตวรรษที่ 18 จนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 หรือสมัยธนบุรีจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ไพร่และทาสในสังคมในช่วงเวลาดังกล่าวมีสถานภาพไม่แตกต่างกัน เนื่องจากระบบศักดินาได้แบ่งลำดับชั้นของคนสามัญระหว่างไพร่หลวง และไพร่สม กับทาสนั้นไม่แตกต่างกันในแง่ของพันธะหน้าที่ แต่ในทางกฎหมาย ไพร่หลวงและไพร่สมมีศักดินาสูงกว่าทาส อีกประเด็นหนึ่ง ปัญหาของระบบการเกณฑ์แรงงานเกิดขึ้นเสมอตราบใดที่เกิดศึกสงคราม และอำนาจของส่วนกลางอ่อนแอ ดังเช่นหลังจากที่อยุธยาล่มสลาย มีการสร้างกรุงธนบุรี และการสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ในต้นรัชกาลที่ 1 รัฐต้องเข้าควบคุมการสักเลกไพร่เลกทาสใหม่เนื่องจากไพร่ทาสบางส่วนหนีจากเมืองหลวง⁴⁰

บทความของ David Feeny ที่มีชื่อว่า *"The Demise of Corvee and Slavery in Thailand"* ในหนังสือ *Breaking the Chains: Slavery, Bondage and Emancipation in Modern Africa and Asia* พ.ศ.2536 บทความนี้มุ่งที่จะเสนอการดำรงอยู่ พัฒนาและการเปลี่ยนแปลงจนกระทั่งการเสื่อมสลายของระบบทาสไทย ปัจจัยที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงระบบทาสไทยจนนำไปสู่การเสื่อมสลายคือ พัฒนาการของระบบการค้าในระบบเศรษฐกิจศักดินา การทำสงครามกับรัฐเพื่อนบ้าน การต่อสู้ระหว่างกษัตริย์ เจ้านายกับขุนนางเพื่อครอบครองแรงงานไพร่และทาส และอำนาจการปกครองจากศูนย์กลางนับตั้งแต่รัตนโกสินทร์เป็นต้นมา⁴¹

³⁹ Andrew Turton, "Thai Institution of Slavery," in *Asia and African Systems of Slavery*, edited by James L.Watson, (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1980), pp. 251-292.

⁴⁰ B Terwiel, "Bondage and Slavery in Early Nineteenth Century Siam," in *Slavery, Bondage, and Dependency in Southeast Asia*, edited by Anthony Reid with the assistance of Jennifer Brewster, (New York: St. Martin's Press, 1983), pp. 119-134.

⁴¹ David Feeny, "The Demise of Corvee and Slavery in Thailand," in *Breaking the chains: Slavery Bondage and Emancipation in Modern Africa and Asia*, (Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1993), p.91.

บทความที่เกี่ยวกับทาสของ ดร.ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ เรื่อง “ระบบทาสและอำนาจทางการเมืองในประวัติศาสตร์สังคมไทย” ตีพิมพ์ในหนังสือ ไทยคดีศึกษา: รวมบทความทางวิชาการเพื่อแสดงมุขิตาจิต อาจารย์ พันเอกหญิง คุณนิออน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา พ.ศ.2533 บทความเรื่องนี้เริ่มจากการสำรวจภาพรวมของงานศึกษาเรื่องทาสสยามที่ผ่านมา ในช่วงแรกให้ความสำคัญต่อการเลิกทาสว่าเป็นพระราชกรณียกิจที่สำคัญของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และงานในยุคต่อมาที่ปรากฏในรูปแบบวิทยานิพนธ์จะวิเคราะห์ปัจจัยอื่นๆ ที่หลากหลายยิ่งขึ้น โดยได้ข้อสรุปที่แตกต่างจากระยะแรกและขัดแย้งกับความคิดที่มีมาก่อน บทความเรื่องนี้นำเสนอว่า การศึกษาทาสไทยสัมพันธ์กับอำนาจการเมืองศักดินาในบริบทของแต่ละสังคม และการศึกษาเรื่องทาสควรศึกษาความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบศักดินา โดยเฉพาะโครงสร้างอำนาจทางการเมือง ความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่าง “ไพร่ฟ้าข้าทาสกับนายและแผ่นดิน”⁴²

จุดเด่นของงานการศึกษาในกลุ่มแรกเสนอประเด็นทาสไทยและระบบทาสไทยว่ามีความแตกต่างจากทาสและระบบทาสไทยในที่อื่นๆ ทาสและระบบทาสไทยสัมพันธ์กับระบอบการเมืองการปกครองของไทย ระบบอุปถัมภ์ ระบบการผลิตแบบสังคมศักดินา งานการศึกษาแบบบทความของกลุ่มแรกเปิดประเด็นที่น่าสนใจอย่างมากเกี่ยวกับทาสและระบบทาสไทยมีส่วนให้นำประเด็นเหล่านี้ไปขยายต่อในรูปแบบของวิทยานิพนธ์

2. แนวการศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับทาสไทยและการเลิกทาส โดยให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจช่วงก่อนและหลังการทำสนธิสัญญาเบาวีริง เป็นวิทยานิพนธ์ ซึ่งมีทั้งหมด 3 เล่ม ดังนี้

“Siamese Slavery: The Institution and Its Abolition” ของ ชาติชาย พณานานนท์⁴³ เป็นงานวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาตรีฉบับแรกๆ ที่ศึกษาเกี่ยวกับทาสและระบบทาสไทย และเสนอประเด็นการศึกษาทาสและระบบทาสไทยสัมพันธ์กับสังคม เศรษฐกิจ การเมือง รวมทั้งตั้งข้อสังเกตว่า การศึกษาในรุ่นแรกๆ ที่มองการเลิกทาสเป็นงานที่ยิ่งใหญ่เป็นการกล่าวอ้างเกินจริง และไม่ได้สร้างความเข้าใจในตัวทาสและระบบทาสไทย

ชาติชายเสนอแนวคิดและสมมติฐานที่สำคัญ คือ ระบบทาสเป็นสถาบันทางเศรษฐกิจที่มีพลวัตสูงมากในสังคมสยาม ทาสไทยเป็น “สินค้ามีค่า” ในระบบเศรษฐกิจสยาม และการซื้อขายทาสเป็นแรงงานคนเป็นที่ยอมรับในกฎหมายอยุธยาเพียงแต่เป็นการค้าที่ไม่มี “ตลาดการค้าทาส

⁴² ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, “ระบบทาสและอำนาจทางการเมืองในประวัติศาสตร์สังคมไทย,” ใน ไทยคดีศึกษา: รวมบทความทางวิชาการเพื่อแสดงมุขิตาจิต อาจารย์ พันเอกหญิง คุณนิออน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง&กรุ๊ป จำกัด, 2533), หน้า 83-102.

⁴³ Chatchai Panananon, “Siamese Slavery: The Institution and Its Abolition,” (Ph.D Dissertation University of Michigan, 1982).

อย่างเป็นทางการ” แต่กระทำกันตามความพึงพอใจของนายเงินและทาสภายในครัวเรือน ส่วนแนวคิดที่เกี่ยวกับการเลิกทาสไทยนั้นมีมูลเหตุสำคัญอยู่ที่การเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจไทย นับตั้งแต่หลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ.2398 เป็นต้นมา ข้าวกลายเป็นสินค้าออกที่มีค่าซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในระบบทาสไทย ไพร่และทาสต้องการเป็นแรงงานอิสระเพื่อปลูกข้าวมากขึ้น เจ้าขุนมูลนายต้องการถือครองทรัพย์สินที่เป็นทาสน้อยลง แต่ต้องการถือครองทรัพย์สินที่เป็นที่ดินมากขึ้น ในท้ายที่สุด ทาสเองอยากเปลี่ยนสถานะเป็นราษฎรเพื่อปลูกข้าว ส่วนนายเงินสนใจที่จะครองที่ดินมากกว่าทาส เมื่อประกาศเลิกทาสทั่วประเทศไม่มีใครทั้งนายเงินและทาสเดือดร้อน

วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเรื่อง “การศึกษาเรื่องทาสในสมัยรัตนโกสินทร์” ของ พงษ์เนียน ทองพงษ์เนียน⁴⁴ เสนอแนวคิดเกี่ยวกับทาสในสมัยรัตนโกสินทร์ไว้หลายประการ ประการแรก ทาสไทยมิได้มีสถานะตายตัว มีการเคลื่อนย้ายสถานภาพจากไทเป็นทาสจากทาสเป็นไท ทาสมีสถานะเหมือนทรัพย์สินหรือสินประกันในการกู้ยืม ประการที่สอง ทาสมิใช่แรงงานสำคัญในการผลิตของสังคม การครอบครองทาสส่วนใหญ่คือ ชนชั้นมูลนาย การปกครองควบคุมทาสไม่เป็นภาระมาก เพราะมูลนายต้องการดูแลไพร่มากกว่า ประการที่สาม ผู้ที่ครอบครองทาสมีการเปลี่ยนแปลง นายเงินกลายเป็นผู้ให้กู้ที่หากำไรจากการเก็บดอกเบี้ยยทาส ต่อมาให้ความเข้มงวดและทารุณทาสมากกว่าเดิม ประเด็นสุดท้ายการอพยพของคนจีนมาอาศัยอยู่ในไทยและกลายเป็นแรงงานรับจ้าง และการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงในปีพ.ศ.2398 มีผลต่อความเปลี่ยนแปลงในระบบทาส โดยเฉพาะชนชั้นสูงที่ครอบครองทาส ที่ต้องการหาประโยชน์จากการค้าข้าว ในที่สุดระบบทาสกลายเป็นระบบที่หมดประโยชน์ และเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศทำให้เกิดการเลิกทาสในท้ายที่สุด

วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยของ ชลดา โกพัฒนา เรื่อง “ทาสกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2448”⁴⁵ ประเด็นที่สำคัญที่ชลดาได้เสนอและต่างจากนักวิชาการทั้งสองคนที่กล่าวมาคือ ทาสมีบทบาทกับสังคมและรัฐเสมอมาทั้งก่อนการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงและหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ทาสไม่ต่างกับไพร่ เพราะเป็นส่วนหนึ่งของวัฏจักรทุนและแรงงานที่สำคัญก่อนการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง การจัดการของรัฐที่มีต่อทาส เช่น การสักเลกทาส การเกณฑ์ส่วยของรัฐ รวมถึงการค้าที่ขยายตัวมากขึ้นทั้งในระดับรัฐและเอกชนในช่วงปลายรัชกาลที่ 2 ที่มีการเติบโตการค้ากับเมืองจีนและคาบสมุทรมลายู รวมถึงการที่รัฐใช้มาตรการเจ้าภาษีนายอากรเป็นคนกลาง

⁴⁴ พงษ์เนียน ทองพงษ์เนียน, “การศึกษาเรื่องทาสในสมัยรัตนโกสินทร์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525).

⁴⁵ ชลดา โกพัฒนา, “ทาสกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2325-2448,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532).

ในการติดต่อระหว่างรัฐกับราษฎร เป็นหลักฐานในการสนับสนุนว่ารัตนโกสินทร์ตอนต้นมีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และทาสเป็นแรงงานสำคัญในการผลิตให้ทั้งรัฐและเอกชน เงินค่าตัวทาสเป็นเงินทุนในการผลิตให้แก่รายเงิน

นอกจากนี้ การที่รัฐมีการกำหนดกฎเกณฑ์การขายตัวเป็นทาสให้มีแบบแผน และการลดอัตราดอกเบี้ยเงินค่าตัวเป็นการบ่งบอกว่าระบบทาสได้สลายตัวไปจากสังคมอย่างค่อยเป็นค่อยไป และนำไปสู่การเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

วิทยานิพนธ์ทั้ง 3 เล่มข้างต้นนี้มีจุดเด่นต่างจากกลุ่มอื่น คือเน้นการศึกษาที่ทาสและระบบทาสไทย โดยวิเคราะห์ผ่านการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงพ.ศ. 2398 วิทยานิพนธ์ทั้งสามเล่มเสนอแนวคิดที่สำคัญต่อวงวิชาการ ว่าทาสไม่ได้เป็นเพียงแค่ชนชั้นใต้ปกครอง หรือเป็นข้ารับใช้นายทาส แต่จากการศึกษาในวิทยานิพนธ์ทั้งสามเล่ม ทาสเป็นทรัพย์สินที่มีมูลค่า และเป็นทั้งทุนและแรงงานที่สำคัญทางเศรษฐกิจ นอกจากนี้การเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นั้นไม่ได้เกิดขึ้นทันทีทันใด เนื่องมาจากสาเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพียงทรงต้องการเลิกทาสเพื่อให้ประเทศมีความเจริญก้าวหน้าเป็นอารยะทัดเทียมกับประเทศอื่น แต่ระบบทาสไทยเริ่มหมดประโยชน์และสลายไปจากสังคมไทย ความต้องการใช้ทาสของนายทาสหลังการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจหลังสนธิสัญญาเบาว์ริงเริ่มลดน้อยลง ระบบทาสไทยจึงเปลี่ยนแปลงไปก่อนที่จะมีการเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

3. แนวการศึกษาเรื่องทาสโดยเน้นที่หลักฐานชั้นต้นทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับทาส อยู่ในรูปแบบทั้งวิทยานิพนธ์และบทความ และใช้หลักฐานชั้นต้นอาทิ คดีความและฎีกาสมัยรัชกาลที่ 5 และสารกรมธรรม์ ซึ่งเป็นสัญญาซื้อขายทาส เป็นแกนกลางในการวิเคราะห์ทาสและระบบทาสไทย ดังนี้ วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ของ รัชนิกร อินทโชติ ศึกษาเรื่อง “ข้อพิพาทระหว่างทาสกับนายเงินในสมัยรัชกาลที่ 5: ศึกษาจากคดีความและฎีกา ร.ศ.103-120”

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ศึกษาความขัดแย้งระหว่างทาสกับนายเงินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยใช้การวิเคราะห์หลักฐานชั้นต้นคือ คดีความและฎีกา ที่เกี่ยวกับทาสไทยสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และตั้งประเด็นการวิเคราะห์จากคดีความและฎีกาในสองประเด็น คือสาเหตุและปัจจัยที่ทำให้เกิดข้อพิพาท ประเภทของข้อพิพาทระหว่างทาสและนายเงินก่อนที่จะมีการเลิกทาสในปีพ.ศ.2448

วิทยานิพนธ์เล่มนี้เปิดประเด็นทางวิชาการ เกี่ยวกับปัญหาของการออกกฎหมายซึ่งลดค่าตัวทาสลงภายในเวลาที่กำหนดในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ได้รับการปฏิบัติตามจากนายเงิน เพราะนายเงินยังต้องการใช้ประโยชน์จากทาสของตนอยู่ ส่งผลให้ทาสที่

พยายามหนีมักถูกลงโทษอย่างรุนแรงจนทำให้บางคนต้องเสียชีวิต จนนำไปสู่การฟ้องร้องและฎีกาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การศึกษาข้อพิพาทระหว่างนายเงินกับทาส ทำให้เห็นการใช้ประโยชน์จากทาส นอกเหนือ จากการให้ทาสมาทำงานรับใช้ในบ้านนายเงิน หรือ การให้ทาสไปทำมาหากินแล้วส่งดอกเบี้ยให้นายเงินอย่างที่เคยเป็นมา นายเงินบังคับให้ทาสหญิงเป็นโสเภณี หรือบังคับให้ทาสหญิงเป็นนางละครของขุนนางผู้ใหญ่ที่เปิดการแสดงเก็บค่าชมจากผู้ชม เพื่อหากำไรจากการมีทาส และการทำสัญญาเป็นลูกจ้างแต่รับเงินล่วงหน้า ซึ่งการทำสัญญาในลักษณะดังกล่าวมีลักษณะคล้ายกับเป็นทาสรูปแบบใหม่ในสังคมไทย⁴⁶

การศึกษาทาสผ่านเอกสารชั้นต้นทางประวัติศาสตร์ คือ สารกรมธรรม์ ในรูปบทความมี 2 บทความ ดังนี้ บทความเรื่อง “ทาสอีสานในทศวรรษ 2380-2440 และการเลิกทาส” ของ สุวิทย์ ธีรศาสตร์⁴⁷ พ.ศ.2549 บทความเรื่องนี้ใช้สารกรมธรรม์จำนวน 138 ฉบับจากเอกสารโบราณเล่ม 1 ของสถาบันราชภัฏนครราชสีมาเป็นหลักฐานชั้นต้นประกอบการวิเคราะห์ ผลของการวิจัยมีหลายประเด็น ประเด็นแรกเกี่ยวกับรูปแบบสารกรมธรรม์ การซื้อขายทาสในทศวรรษ 2380-2440 ว่าต้องทำเป็นสัญญา ตอนแรกไม่มีแบบฟอร์ม ตั้งแต่พ.ศ.2421 มีแบบฟอร์มพิมพ์ทางราชการ ประเด็นที่สองเกี่ยวกับผู้ขายตัวเป็นทาสมีทั้งคนที่เป็นทาสอยู่แล้ว ขายตัวเพื่อเปลี่ยนนาย ไพร่ที่ขายลูก หรือขายตัวเอง คนจีนที่ล้มละลายขายทรัพย์สินและคนในครอบครัว ขุนนางขายตัวเป็นทาส ทาสทั้งหมดในสารกรมธรรม์จำนวน 138 ฉบับเป็นทาสอีสาน ซึ่งได้รับการเลิกทาสในสมัยรัชกาลที่ 5⁴⁸

บทความเรื่อง “ซื้อทาสสมัยรัชกาลที่ 5” ของ ธวัช ปุณโณทก ปีพ.ศ.2547 ใช้สารกรมธรรม์ของเอกสารโบราณเล่ม 1 ของสถาบันราชภัฏนครราชสีมาวิเคราะห์การซื้อขายทาสในสมัยรัชกาลที่ 5 และแบ่งเป็น 2 ประเด็นหลักคือ กรณีการขายตัวเป็นทาส และการไถ่ตัวทาส ในกรณีการขายตัวเป็นทาส สารกรมธรรม์หลายฉบับได้บ่งบอกสาเหตุของการขายตัวเป็นทาส ได้แก่ กรณีความยากจน กรณีของทาสขายทาสให้นายเงินคนอื่น กรณีขุนนางผู้ใหญ่ขายตัวเป็นทาส กรณีชาวจีนขายตัวเองเป็นทาส กรณีทาสเพิ่มค่าตัวโดยขายตัวเป็นทาสกับนายเงินคนใหม่ ส่วนการไถ่ตัวทาสทาสที่ปรากฏอยู่ในสารกรมธรรม์ส่วนใหญ่ไม่ได้รับการไถ่ตัว มีจำนวนน้อยที่ได้รับการไถ่ตัวเป็นอิสระ ดังนั้นบุคคลที่เป็นทาสน่าจะเป็นทาสตลอดชีวิต⁴⁹

⁴⁶ รัชนิกร อินทโชติ, “ข้อพิพาทระหว่างทาสกับนายเงิน ในสมัยรัชกาลที่ 5: ศึกษาจากคดีความและฎีกา ร.ศ.103-120,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2539).

⁴⁷ สุวิทย์ ธีรศาสตร์, “ทาสอีสานในทศวรรษ 2380-2440 และการเลิกทาส,” *วารสารมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น* 23 (มีนาคม 2549): 23-35.

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

⁴⁹ ธวัช ปุณโณทก, “ซื้อทาสสมัยรัชกาลที่ 5,” *ศิลปวัฒนธรรม* 25, 3(2547): 96-101.

กลุ่มวิทยานิพนธ์และบทความที่เน้นศึกษาประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างทาสและนายเงินผ่านเอกสารชั้นต้นทางประวัติศาสตร์ เป็นแกนหลักในการวิเคราะห์ มีจุดเด่นที่ต่างจากกลุ่มงานวิชาการที่ศึกษาเรื่องทาสไทยกลุ่มอื่น ในด้านการค้นพบหลักฐานชั้นต้นใหม่ทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับทาส นั่นคือ สารกรมธรรม์ซื้อขายทาสจำนวน 138 ฉบับ และศึกษาหลักฐานดังกล่าวอย่างละเอียด รวมถึงการสร้างภาพความเข้าใจสภาพชีวิตของทาสไทยและปัญหาของการเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ส่งผลต่อทาส การขายตัวเป็นทาสเกิดขึ้นไม่เพียงแต่ไพร่ แต่ขุนนางก็ขายตัวเป็นทาส สภาพของทาสหญิงในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่บางส่วนถูกบังคับให้เป็นโสเภณี หรือเป็นนางละคร

4. แนวการศึกษาวิเคราะห์เรื่องการเลิกทาส โดยเน้นที่พระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยรัชกาลที่ 5 มีทั้งหมด 2 เล่มคือ งานวิทยานิพนธ์เรื่อง “งานปฏิรูปในรัชกาลที่ 5” ของ สงวน เล็กสกุล เป็นวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท มหาวิทยาลัยศิลปากร เมื่อปีพ.ศ. 2495 มีหลวงวิจิตรวาทการเป็นอาจารย์ที่ปรึกษา วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ให้ความสำคัญกับการเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าเป็นงานปฏิรูปที่ยิ่งใหญ่ การเลิกทาสเป็นพระราชกรณียกิจที่สำคัญในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากการปลดปล่อยความทุกข์ยากของราษฎร และทำให้ราษฎรที่ตกเป็นทาสได้รับอิสระภาพ⁵⁰

งานวิทยานิพนธ์ที่ศึกษาเรื่องการเลิกทาสต่อมา คือ “การเลิกทาสในสมัยสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ของ วิชัย เสวะมาตย์ วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. 2506 ประเด็นที่น่าสนใจคือศึกษาวิธีการดำเนินการเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยใช้กรอบทฤษฎีแบบรัฐประศาสนศาสตร์ในการวิเคราะห์ สมมติฐานของวิทยานิพนธ์คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นนักบริหารชั้นยอด และทรงใช้หลักการบริหารสมัยใหม่ ในการดำเนินงานเลิกทาสที่ค่อยเป็นค่อยไปไม่ทำให้เกิดความขัดแย้งและเสียเลือดเนื้อ⁵¹

งานวิทยานิพนธ์ทั้งสองเล่มข้างต้นเน้นศึกษาที่ผู้ปกครอง กับการดำเนินงานเลิกทาสในสมัยของพระองค์ ผลของการศึกษาจะเป็นไปในลักษณะสรรเสริญพระมหากษัตริย์คุณของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อพสกนิกร และเสนอประเด็นเรื่องทาสและระบบทาสไทยว่าเป็นระบบที่ไม่ยุติธรรมในสังคม ระบบทาสไทยทำให้คนที่เป็นทาสขาดเสรีภาพ งานวิจัยทั้ง

⁵⁰ สงวน เล็กสกุล, “งานปฏิรูปในรัชกาลที่ 5,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยศิลปากร สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2495).

⁵¹ วิชัย เสวะมาตย์, “การเลิกทาสในสมัยสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2506), หน้า 5.

สองชั้นใช้หลักฐานชั้นต้นคือ กฎหมายลักษณะทาสในกฎหมายตราสามดวงตีความว่า การเป็นทาสเป็นสถานภาพที่เลวร้ายในสังคม การตีความทาสและระบบทาสดังกล่าวสนับสนุนและเสริมให้ประเด็นการเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระราชกรณียกิจที่ยิ่งใหญ่ในสังคมไทย

งานทางวิชาการที่ศึกษาเรื่องทาสไทยทั้ง 4 กลุ่มได้สร้างความกระจ่างและก่อให้เกิดความเข้าใจเรื่องทาส ระบบทาสไทยและการเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เป็นอย่างดี แต่ยังไม่มียานวิชาการประวัติศาสตร์ที่ตั้งประเด็นปัญหาทางประวัติศาสตร์ เพื่อความเข้าใจเรื่องทาสไทยของคนในสังคมไทยในแต่ละยุคสมัย คนไทยเข้าใจประวัติศาสตร์เรื่องทาสไทยแตกต่างกันออกไป ตามการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครอง และกลุ่มผู้สร้างคำอธิบายเรื่องทาสไทยสร้างคำอธิบายเรื่องทาสไทยทั้งที่เหมือนกันและแตกต่างกัน ความเข้าใจเรื่องทาสไทยจึงเปลี่ยนแปลงไปจากยุคสมัยที่มีการใช้ทาสในสังคมไทย

งานวิจัยเรื่อง “การศึกษาวาทกรรมเรื่องทาสในสังคมไทย” ต้องการที่จะหาคำตอบถึงการสร้างการรับรู้และความเข้าใจเรื่องทาสไทย โดยวิเคราะห์จากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่ต่างกัน สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่เริ่มมีการให้ความสำคัญการเลิกทาส หลังการเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา จนถึงปัจจุบัน คำอธิบายเรื่องทาสไทยเปลี่ยนไปตามอำนาจทางการเมือง และกลุ่มผู้สร้างคำอธิบายเรื่องทาสไทย กลุ่มผู้สร้างคำอธิบายเรื่องทาสมีดังนี้ กลุ่มชนชั้นนำ กลุ่มนักเขียนวรรณกรรม กลุ่มนักวิชาการและกลุ่มนักเขียนสารคดี กลุ่มต่างๆเหล่านี้ได้สร้างงานเขียนเกี่ยวกับทาสไทยทั้งที่เหมือนกันและแตกต่างกัน คำอธิบายเรื่องทาสไทยเป็นคำอธิบายที่มีผลต่อความเข้าใจของคนส่วนใหญ่ในสังคมไทย จนกลายเป็นวาทกรรมทาสไทยกระแสหลัก แต่คำอธิบายที่สร้างความเข้าใจเรื่องทาสไทยแต่ส่งผลต่อคนส่วนน้อยในสังคมไทยจะกลายเป็นวาทกรรมทาสไทยกระแสรอง

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความเปลี่ยนแปลงการรับรู้เรื่องทาสในสังคมไทย หลังจากการออกพระราชบัญญัติทาสรัตนโกสินทร์ศก 124 หรือ พ.ศ.2448 จนถึงปัจจุบัน
2. เพื่อศึกษาบริบทของการเมืองในแต่ละช่วงเวลามีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงวาทกรรมเรื่องทาส
3. เพื่อศึกษากลุ่มของผู้สร้างวาทกรรมเรื่องทาสที่ได้ให้คำอธิบายวาทกรรมเรื่องทาสทั้งที่เหมือนกันและแตกต่างกัน

สมมติฐานในการศึกษา

1. วาทกรรมเรื่องทาสถูกสร้างขึ้นในปลายรัชกาลที่ 5 สืบทอดจนถึงปัจจุบัน และเกี่ยวข้องกับพระราชกรณียกิจที่ยิ่งใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
2. บริบททางการเมืองในแต่ละช่วงเวลาส่งผลต่อการสร้างวาทกรรมเรื่องทาส
3. กลุ่มชนชั้นนำ กลุ่มนักวิชาการ กลุ่มนักเขียนวรรณกรรม และกลุ่มนักเขียนสารคดีเป็นกลุ่มผู้สร้างวาทกรรมเรื่องทาสที่คล้ายกันเป็นส่วนใหญ่ในประเด็นเรื่อง ทาสเป็นชนชั้นที่ได้รับการกดขี่ในสังคม และการเลิกทาสเป็นพระราชกรณียกิจที่สำคัญของรัชกาลที่ 5

ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษานี้ครอบคลุมระยะเวลาตั้งแต่การเลิกทาสพ.ศ. 2448 จนถึงปัจจุบัน เพื่อให้เห็นการเปลี่ยนแปลงการรับรู้เรื่องทาสของคนในสังคม

คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

วาทกรรม เป็นคำที่งานวิจัยชิ้นนี้ใช้ในการวิเคราะห์ วาทกรรม (Discourse)⁵² มีความหมายว่า การพูด การสนทนา การเขียน การแสดงออก เพื่อสร้างความหมายให้แก่สิ่งต่างๆ ในสังคม วาทกรรมยังทำหน้าที่ตรึงสิ่งที่สร้างขึ้นให้ดำรงอยู่และให้เป็นที่ยอมรับในสังคม วาทกรรมที่สังคมยอมรับในวงกว้างเรียกว่า “วาทกรรมหลัก” (dominant discourse) ซึ่งจะดำเนินควบคู่ไปกับการปฏิบัติการทางวาทกรรม (discursive practices) ที่ทำให้วาทกรรมหลักเผยแพร่ไปสู่การรับรู้ของคนในสังคมจนกลายเป็น “ความจริง” และ “ความทรงจำ” ของคนในสังคม นอกจากนี้ วาทกรรมยังเกี่ยวข้องกับเรื่องอำนาจและความรู้⁵³ ความรู้คืออำนาจที่ครอบงำความคิดของคน ผู้ที่สร้างวาท

⁵² คำว่า “วาทกรรม” ที่แปลมาจากภาษาอังกฤษเป็นภาษาไทยในช่วงประมาณต้นศตวรรษ 2530 นักวิชาการที่แปลคำศัพท์คำนี้คือ สมเกียรติ วันทะนะ หลังจากนั้นศัพท์ว่า วาทกรรม ใช้แพร่หลายในกลุ่มนักวิชาการสายสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ และสาขาอื่นๆ เห็นได้จากงานวิจัย สื่อ สิ่งพิมพ์ต่างๆ โปรดดูรายละเอียด วิกิพีดี สารานุกรมเสรี, การเข้ามาของวาทกรรม [ออนไลน์], 6 มกราคม 2554. แหล่งที่มา <http://th.wikipedia.org/wiki/>

⁵³ แนวคิดเรื่อง “อำนาจ ความรู้ ความจริง” อิงอยู่กับแนวทางการอธิบายของ Michel Foucault นักวิชาการไทยที่สนใจเรื่องวาทกรรมในคำอธิบายแบบ Foucault เช่น ธงชัย วินิจจะกูล, “การศึกษาแบบ postmodern,” ใน ลี้มโคตรเหง้าก็เผาแผ่นดิน, กาญจนี ละอองศรี และธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2544). สุมาลี บำรุงสุข, “มิเชล ฟูโก และประวัติศาสตร์,” จุลสารไทยคดีศึกษา 10, 2 (พฤศจิกายน 2536 - มกราคม 2537): 8-12. ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, วาท

กรรมมีอำนาจที่แอบแฝงอยู่ เพราะทำให้คนส่วนใหญ่ในสังคมเชื่อในความมั่งคั่งกล่าว (โปรดดูรายละเอียดทฤษฎีวาทกรรมในบทที่ 2)

วิธีการดำเนินการวิจัย

งานวิจัยเรื่องนี้ใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) นำเสนอในรูปแบบของการพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) โดยใช้การศึกษาจากเอกสาร (Documentary Research) เอกสารทั้งขั้นต้นและเอกสารชั้นรอง เอกสารไมโครฟิล์ม

แหล่งที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าที่สำคัญ ได้แก่ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ และหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ศูนย์วิทยทรัพยากรของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดมหาวิทยาลัยแห่งชาติสิงคโปร์ (NUS) หอสมุดปรีดี พนมยงค์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หอสมุดของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร หอสมุดของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ

ข้อจำกัดในการวิจัย

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ใช้ในงานวิจัยมีหลากหลาย เช่น บันทึกชาวต่างชาติ กฎหมายตราสามดวง พระราชบัญญัติเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประกาศรัชกาลที่ 4 วรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน นวนิยายและเรื่องสั้น เป็นต้น หลักฐานทางประวัติศาสตร์ต่างก็มีข้อจำกัดของตัวเอง โดยเฉพาะการตีพิมพ์หลักฐานนั้นหลายครั้งอาจมีการทบทวนในเรื่องของเนื้อหา และข้อความ รวมถึงการแปลเอกสารต่างประเทศ ซึ่งอาจมีการแปลที่ไม่ตรงกับเนื้อหาของเจ้าของภาษาอย่างละเอียดและชัดเจน นอกจากนี้จากการวิจัยพบว่า หนังสือ 23 ตูลาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และหนังสือสารคดีประวัติศาสตร์ มีข้อจำกัดทางการค้นคว้าและการใช้เป็นหลักฐานในการศึกษา

หนังสือ 23 ตูลาตีพิมพ์ โดยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ฉบับแรกพ.ศ. 2469 เพื่อเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในวันปิยมหาราชเป็นประจำเกือบทุกปี แต่บางปีไม่มีการจัดทำหนังสือดังกล่าว และการจัดเก็บหนังสือ 23 ตูลาตั้งแต่ฉบับแรก จนถึงปัจจุบันของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยไม่มีการจัดเก็บทุกเล่ม การจัดเก็บหนังสือ 23 ตูลาจึง

กลายเป็นข้อจำกัดในงานวิจัย ในแง่ของจำนวน และเนื้อหาที่จะนำมาศึกษาการนำเสนอเรื่อง ทาสไทย ส่วนหนังสือสารคดีประวัติศาสตร์ ที่เกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ซึ่งใช้ศึกษาค้นคว้าในงานวิจัยเรื่องนี้ ส่วนใหญ่เป็นหนังสือที่ตีพิมพ์หลังพ.ศ.2530 เป็น ต้นมาจนถึงปัจจุบัน เนื่องจากหนังสือสารคดีประวัติศาสตร์ตีพิมพ์ก่อนหน้าพ.ศ.2530 มีจำนวนไม่ มาก และไม่มีประเด็นการนำเสนอเรื่องทาสไทย และพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจกระบวนการการสร้างสรรค์เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์เรื่อง ทาสให้มีความสำคัญและเป็นที่จดจำในสังคม
2. เพื่อให้เกิดความเข้าใจภาพรวมของการศึกษาเรื่องทาสในสังคมไทยที่ผ่านมา
3. เพื่อให้เข้าใจลักษณะและวิธีการศึกษาวาทกรรมกับประวัติศาสตร์

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 2

วาทกรรมทาสไทยก่อนการเลิกทาสในสมัยรัชกาลที่ 5

เนื่องจากการศึกษาเรื่องวาทกรรมทาสไทยเป็นงานวิจัยทางประวัติศาสตร์ที่มีแนวทฤษฎีของวาทกรรมเข้ามาเกี่ยวข้องกับการศึกษาประวัติศาสตร์ทาส วาทกรรมจึงเป็นแนวคิดที่จะอธิบายอย่างละเอียดชัดเจนและนำมาโยงกับการศึกษาประวัติศาสตร์ทาสไทย ต่อมาคือ การศึกษาทาสจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ขั้นต้นเพื่อให้เข้าใจทาสและระบบทาสไทยว่ามีลักษณะต่างจากทาสที่อื่นๆ การศึกษาวาทกรรมทาสไทยก่อนการเลิกทาสพ.ศ.2448 หรือสมัยรัชกาลที่ 5 เริ่มมีที่มาจากกรเข้ามาของชาวตะวันตก ซึ่งในสังคมไทยพร้อมกับสร้างวาทกรรมว่า การมีทาสในสังคมไทยเป็นเรื่องที่แสดงออกถึงความไม่เจริญ เนื่องจากในสังคมตะวันตก อาทิ อังกฤษ ฝรั่งเศส และอเมริกา ไม่ยอมรับสังคมที่มีทาส มีการเลิกทาส จนบางประเทศเช่นสหรัฐอเมริกา เลิกทาสและนำไปสู่สงครามกลางเมือง

2.1 คำจำกัดความคำว่า วาทกรรมในงานวิจัย

คำว่า “วาทกรรม” หรือ “Discourse” มีความหมายใน 2 มิติด้วยกัน คือมิติว่าด้วยเรื่องภาษา กับมิติว่าด้วยเรื่องสังคม และวิถีปฏิบัติ เจมส์ พอล จี (James Paul Gee) ได้แยกคำนี้เป็น 2 นัยที่แตกต่างกัน ได้แก่ discourse ซึ่งใช้อักษร “ดี” ตัวพิมพ์เล็ก เมื่อต้องการจะกล่าวถึงมิติด้านภาษา มีความหมายตรงกับภาษาไทยว่า ข้อความต่อเนื่อง วจนะ ปริจเฉท และสัมพันธสาร และ Discourse ซึ่งใช้อักษร “ดี” ตัวพิมพ์ใหญ่ ใช้นั้นมิติทางสังคมและวิถีปฏิบัติที่สัมพันธ์กับภาษา มีความหมายตรงกับภาษาไทยว่า วาทกรรม¹

วาทกรรมในฐานะมิติทางภาษาจากหนังสือ Discourses of Difference: An Analysis of Women's Travel Writing and Colonialism ของ ซารา มิลล์ (Sara Mills) ได้สรุปความหมายของ “discourse” ไว้ดังนี้

1. ภาษาและระบบระเบียบทั้งหมดที่เอื้อต่อการผลิตถ้อยคำที่ถูกพูดหรือตัวบท

¹ ฤชดาวรรณ หงส์ดารมภ์ และจันทิมา เขียวานนท์, มองสังคมผ่านวรรณกรรม (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549), หน้า 5.

2. ตัวบทหรือถ้อยคำที่ถูกพูดทั้งหมดที่ถูกผลิตโดยระบบระเบียบเหล่านั้น ไม่
ว่าจะมีสถานภาพเป็นวรรณกรรมหรือข้อเท็จจริงก็ตาม
3. กลุ่มของตัวบทหรือถ้อยคำที่ถูกพูดที่ถูกจัดไว้ด้วยกัน²

วาทกรรมในมิติทางภาษามีความหมายเท่ากับตัวบท ที่ประกอบไปด้วยภาษาที่สัมพันธ์
ระหว่างกันภายในตัวบทเดียวกันการวิเคราะห์รูปแบบ เนื้อหา ความสัมพันธ์และโครงสร้างของรูป
ภาษาที่เป็นองค์ประกอบในตัวบท เราเรียกการวิเคราะห์วาทกรรมว่า การวิเคราะห์ตัวบท³

นักคิดที่เป็นผู้พัฒนาทฤษฎี “Discourse” หรือวาทกรรมในมิติทางสังคม และมีอิทธิพลต่อวง
วิชาการสาขาต่างๆอย่างมาก คือ มิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) งานเขียนของฟูโกต์ที่พัฒนา
แนวคิดวาทกรรมมาวิเคราะห์ในงานของเขามีจำนวนหลายเล่ม อาทิ The Order of Things, The
Archaeology of Knowledge และ The History of Sexuality

ฟูโกต์ได้ให้ความหมายของ “Discourse” ไว้ในหนังสือของเขาที่ชื่อ The Archaeology of
Knowledge คำว่า “วาทกรรม” บางครั้งหมายถึงข้อความโดยทั่วไปทั้งหมดมองในภาพรวม
บางครั้งหมายถึงกลุ่มของข้อความที่แยกออกมาได้เป็นเอกเทศ บางครั้งหมายถึงปฏิบัติการที่มี
การจัดระบบระเบียบที่ทำให้เกิดข้อความจำนวนหนึ่งขึ้นได้⁴ งานเขียนของฟูโกต์ไม่เพียงแต่อธิบาย
“วาทกรรม” ว่าเป็นเพียงข้อความ ถ้อยคำ หรือภาษาที่ถูกผลิตอย่างมีเงื่อนไขหรือระบบระเบียบที่
คอยกำกับความเป็นไปได้และความเป็นไปไม่ได้ “วาทกรรม” จากแนวคิดของฟูโกต์นั้นนำมา
วิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางสังคมที่มากกว่านั้น เพราะฟูโกต์มองว่า “วาทกรรม” มีส่วนในการ
สร้างอัตลักษณ์ให้กับสิ่ง และหรือกลุ่มคนที่ถูกพูดถึง สิ่งและหรือกลุ่มคนที่ถูกพูดถึงได้กลายเป็น
“วัตถุของวาทกรรม” และให้ “ความเป็นอัตบุคคล” (subjectivity) หรือตำแหน่งตัวตน (subject
position) แก่คนที่ผลิตหรือใช้วาทกรรมนั้น

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร ได้สรุปความหมายของวาทกรรมตามแบบฟูโกต์ไว้โดยสังเขปใน
หนังสือ วาทกรรมการพัฒนา: อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณะ และความเป็นอื่น ซึ่งเป็นงาน
ที่ศึกษาเกี่ยวกับวาทกรรมในบริบทสังคมไทย หนังสือเล่มนี้ได้รับการอ้างอิงจากงานวิชาการใน

² Sara Mills. Discourses of Difference: An Analysis of Women's Travel Writing and Colonialism (London:
Routledge,1991). p 8.

³ กฤษดาวรรณ หงส์ดารมภ์ และจันทิมา เขียวมานนท์, มองสังคมผ่านวรรณกรรม, หน้า 6.

⁴ Michel Foucault, The Archaeology of Knowledge, trans. A.M.Sheridan Smith (London: Tavistock ,
1972), p 80.

ประเทศไทยและมีการนำคำอธิบายมาประยุกต์ใช้กับทศวรรษในวงวิชาการสังคมศาสตร์ไทย “วาทกรรม” ตามแบบฟูโกต์ในหนังสือเล่มนี้ กล่าวว่า

ระบบและกระบวนการในการสร้าง/ผลิต (constitute) เอกลักษณะ [อัตลักษณ์] (identity) และความหมาย (significance) ให้กับสรรพสิ่งต่างๆ ในสังคมที่ห่อหุ้มเราอยู่ ไม่ว่าจะเป็นความรู้ ความจริง อำนาจ หรือตัวตนของเราเอง . . . [และ] ยังทำหน้าที่ตรึงสิ่งที่สร้างขึ้นให้ดำรงอยู่และเป็นที่ยอมรับของสังคมในวงกว้าง (valorize) กลายสภาพเป็น...”วาทกรรมหลัก” (dominant discourse) . . . [ใน] ขณะเดียวกัน วาทกรรมก็ทำหน้าที่เก็บกด/ปิดกั้นมิให้เอกลักษณะ [อัตลักษณ์] และความหมายของบางอย่างเกิดขึ้น (subjugate) หรือไม่ก็ทำให้เอกลักษณะ [อัตลักษณ์] และความหมายบางอย่างที่ดำรงอยู่แล้วในสังคม เลื่อนหายไปได้พร้อมๆ กันด้วย (displace)⁵

ดังนั้น “วาทกรรม” หมายถึง ระบบและกระบวนการในการสร้างความหมาย หรือ อัตลักษณ์ให้กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง โดยมีพื้นฐานของความสัมพันธ์เชิงอำนาจของฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง (ผู้ให้ความหมายและผู้ถูกให้ความหมาย) นั่นเอง โดยที่กระบวนการสร้างความหมายดังกล่าวกระทำผ่านภาษาและการสื่อสารด้วยวิธีการต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการสื่อสารภาษาหรือการใช้วาทกรรมดังกล่าวในทางปฏิบัติ (discursive practices) เช่น การพูด การเขียน รวมถึงสถาบันทางสังคมต่างๆ

ฟูโกต์ให้ความสำคัญเรื่องวาทกรรมเข้ากับเรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคม และได้ขยายขอบเขตของ “วาทกรรม” ให้รวมถึงปฏิบัติการและสถาบันทางสังคม ปรากฏในบทความของเขา “Nietzsche, Genealogy, History” การวิเคราะห์วาทกรรมแบบวงศ์วิทยา (Genealogy) ของฟูโกต์เป็นการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์วัฒนธรรม ให้เห็นกระบวนการ ขึ้นตอน และขณะต่างๆ ของ “การเผยตัวขึ้น” (emergence) หรือการปรากฏ การเกิด และการถูกสร้างขึ้นของอัตลักษณ์หรือแนวคิดทางสังคมและวัฒนธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง จากการปะทะประสานกันในรูปแบบเฉพาะหนึ่งของชุดวาทกรรมต่างๆ และปัจจัยทางสังคมในยุคหนึ่งๆ⁶ ฟูโกต์มองว่า การเผยตัวหรือ

⁵ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, วาทกรรมการพัฒนา: อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณะและความเป็นอื่น (กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก, 2542).

⁶ รัชชัย วินิจจกุล, วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์แบบวงศ์วิทยา [ม.ป.ท.: ม.ป.ท., 2534], หน้า 43.

การเกิดขึ้นของอัตลักษณ์ หรือความหมายของบางสิ่งบางอย่างในประวัติศาสตร์นั้น เกิดจากการมาปะทะประสานกันของวาทกรรมย่อยชุดต่างๆ ในเวลานั้นๆ ประกอบกับอิทธิพลของปัจจัยทางสังคมบางประการ ซึ่งสร้างให้เกิดความหมายหรืออัตลักษณ์ใหม่ โดยที่วาทกรรมบางชุดอาจมีอิทธิพลครอบงำหรือกดทับวาทกรรมชุดอื่นๆ จนกลายเป็นวาทกรรมกระแสหลัก แต่ภาวะการครอบงำนี้ก็มิใช่เป็นภาวะที่มีเสถียรภาพ และอาจมีการต่อสู้ช่วงชิงเพื่อปรับเปลี่ยนโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชุดของวาทกรรมต่างๆ ซึ่งจะนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคมได้

เมื่อนำแนวคิด“วาทกรรม”ของฟูโกต์มาปรับเข้ากับงานวิจัยเล่มนี้ “วาทกรรม”จึงเป็นเรื่องของความคิด และการให้เหตุผลแสดงออกมาด้วยการพูด การเขียน และเกี่ยวข้องกับอำนาจ วาทกรรมแต่ละเรื่องมีระบบความคิดและเหตุผลของการมอง “ความจริง” ที่แตกต่างกัน วาทกรรมเรื่องเดียวกันแต่ต่างระบบความคิดและการให้เหตุผลที่ต่างกันก็จะอธิบายความหมายต่างกัน ดังนั้นในเรื่องเดียวกันจึงมีวาทกรรมหลายชุดที่เกี่ยวข้องกัน หรือวาทกรรมแต่ละชุดก็มีความขัดแย้ง หรือปฏิเสธความจริง ของวาทกรรมอีกชุดหนึ่ง ซึ่งอาจเรียกได้ว่า เป็นการต่อสู้ทางวาทกรรม แต่อย่างไรก็ตามวาทกรรมจะมีกรอบความคิดหลัก หรือวาทกรรมกระแสหลักครอบงำสังคมอยู่ วาทกรรมกระแสหลักมีอำนาจในการกำหนดความคิด และกดทับวาทกรรมชุดอื่นๆ หรือคำอธิบายอื่นๆ ในสังคม และทำให้คำอธิบายอื่นๆ เป็นวาทกรรมรองในสังคม ซึ่งมีอำนาจครอบงำความคิดน้อยกว่าวาทกรรมหลัก

2.2 วาทกรรมกับประวัติศาสตร์

คุณค่าและความรู้ของการศึกษาประวัติศาสตร์ควบคู่กับวาทกรรมมีทั้งลักษณะร่วมกันและแตกต่างกัน กล่าวคือทั้งประวัติศาสตร์ และวาทกรรมมีคุณค่าในการอธิบายสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม และสร้างความเข้าใจสภาพของสังคม แต่จุดเน้นของทั้งสองมีความแตกต่างกัน งานทางประวัติศาสตร์ให้ความสำคัญกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีต ความต่อเนื่องของเวลาในอดีตและการค้นพบหลักฐานทางประวัติศาสตร์เพื่อทำให้เข้าใจอดีตให้มากที่สุด

ส่วนวาทกรรมนั้นเป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับข้อความ(statement) ที่ผู้คนพูดและ/หรือ เขียนกันในสังคมยุคใดยุคหนึ่งเกี่ยวกับประเด็นหนึ่ง โดยที่ข้อความทั้งหลายได้รับการกำกับด้วยกรอบความรู้(episteme)⁷ บางครั้งวาทกรรมในเรื่องเดียวกันอาจมีเนื้อหาที่แตกต่างกัน คือคน

⁷ นพพร ประชากุล, “ฟูโกต์กับการสืบสาวความเป็นมาสมัยใหม่,” ใน ยกอักษร ย้อนความคิดเล่ม 2 ว่าด้วยสังคมศาสตร์ (กรุงเทพ: อาน, 2552), หน้า 210.

พูดและเขียนในเรื่องเดียวกัน แต่ให้ความคิดเห็นต่างกัน ดูเหมือนขัดแย้งกัน แต่เมื่อวิเคราะห์ในกรอบความรู้ที่ดูเหมือนจะขัดแย้งกัน อันที่จริงอยู่ในกรอบความรู้เดียวกัน⁸ นอกจากนี้ หัวใจสำคัญของวาทกรรมสัมพันธ์กับอำนาจ ผ่านกรอบความรู้ วาทกรรมเป็นตัวกลางที่เชื่อมความรู้กับอำนาจ อำนาจในที่นี้ไม่จำเป็นต้องเป็นอำนาจรัฐอย่างเดียว แต่เป็นอำนาจที่แผ่ซ่านอยู่ในสังคม การศึกษา วาทกรรม วาทกรรมสามารถใช้วิเคราะห์สังคมร่วมกับศาสตร์อื่นๆ อาทิ ประวัติศาสตร์ วรรณคดี ภาษาศาสตร์ รัฐศาสตร์

ประโยชน์ของการศึกษาร่วมกันระหว่างวาทกรรมกับประวัติศาสตร์นั้นมีหลายประการ ประการแรก ทำให้เกิดการวิเคราะห์แบบใหม่ในงานประวัติศาสตร์ วาทกรรมทำให้เห็นถึงการให้เหตุผล ที่แสดงออกด้วยการพูดและการเขียนในงานเขียนประวัติศาสตร์ และแสดงให้เห็นถึงความเข้าใจเรื่องใดเรื่องหนึ่งของผู้คนภายในสังคมนั้น ว่ามีการปรับเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขของอำนาจ ความรู้และการเปลี่ยนแปลงความคิดของคนในสังคม⁹ ประการที่สอง วาทกรรมเปิดกว้างในการค้นหาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เนื่องจากวาทกรรมต้องการค้นหากรอบความรู้ในเอกสารทุกประเภททั้งกฎหมาย หนังสือแบบเรียน พงศาวดาร งานวิชาการ รวมถึงวรรณกรรม¹⁰ ประการที่สาม วาทกรรมทำให้เกิดความสนใจที่จะศึกษาประวัติศาสตร์ในหัวข้อที่อาจไม่เคยได้รับความสนใจ เช่น คนบ้า คนคุก คนพื้นถิ่น คลินิก กลุ่มคนรักร่วมเพศ เป็นต้น เพราะวาทกรรมให้ความสำคัญกับอำนาจครอบงำก็คือความรู้ ความรู้ถูกแบ่งเป็น “ศาสตร์” ที่แตกแยกกัน เช่น ความรู้ของคนพื้นถิ่น และ/หรือความรู้ที่เป็นสากล วิทยาศาสตร์และ/หรือไม่เป็นวิทยาศาสตร์ วาทกรรมจึงเปิดทางให้มีการศึกษาความรู้ที่ถูกมองข้าม และละเลย¹¹

นอกจากนี้ การศึกษาวาทกรรมร่วมกับประวัติศาสตร์ให้ความสำคัญเรื่องการแยกประเภทระหว่างข้อมูลกับความรู้ หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เป็นลายลักษณ์อักษร เป็นข้อมูลที่สำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์ เนื้อหาของข้อมูลให้ความรู้กับผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ ข้อมูลดังกล่าวเมื่อนำมาวิเคราะห์ในกรอบแนวคิดของวาทกรรม มีเรื่องของอำนาจเข้ามาเกี่ยวข้อง ยกตัวอย่างเช่น ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการวาดภาพพระราชกรณียกิจเลิกทาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คำบรรยายใต้ภาพมีข้อความ อภัยทาน ซึ่งเป็นข้อมูล

⁸ นพพร ประชากุล, “ฟูโกต์กับการสืบสาวความเป็นมาสมัยใหม่,” ใน ยอกอักษร ย้อนความคิดเล่ม 2 ว่าด้วยสังคมศาสตร์, หน้า 211.

⁹ เทอดศักดิ์ รมจำปา, “วาทกรรมเกี่ยวกับ “เกย์” ในสังคมไทย พ.ศ.2508-2542,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545), หน้า 7.

¹⁰ นพพร ประชากุล, “วาทศิลป์กับวาทกรรม: มิตรร่วมในความต่าง,” ใน ยอกอักษร ย้อนความคิดเล่ม 2 ว่าด้วยสังคมศาสตร์ (กรุงเทพฯ: อาน, 2552), หน้า 432.

¹¹ ศิริยุทธ บุญมี, มิเชล ฟูโกต์ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา, 2551), หน้า 124-127.

ทางประวัติศาสตร์ของการให้เหตุผลในการเลิกทาส แต่เมื่อนำมาวิเคราะห์ร่วมกับวาทกรรม คำบรรยายได้ภาพว่า อภัยทาน ไม่ใช่ข้อมูลธรรมดาแต่แฝงด้วยอำนาจทางการเมือง เพราะอภัยทานเป็นแนวคิดที่สอดคล้องกับอมิสทานในทศพิธราชธรรมของพระมหากษัตริย์ไทย ดังนั้นคำบรรยายได้ภาพจึงไม่ใช่ข้อมูลธรรมดา แต่แฝงความหมายทางวาทกรรมที่บ่งบอกถึงการเป็นพระมหากษัตริย์ไทยทรงทศพิธราชธรรม ซึ่งเป็นแนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างการยอมรับในหมู่ประชาชน

กล่าวโดยสรุป ประวัติศาสตร์ที่ศึกษาร่วมกับวาทกรรมไม่ได้ปฏิเสธการอธิบายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีต แต่จะพยายามชี้ให้เห็นว่า ประวัติศาสตร์ศึกษาเหตุการณ์หรือเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีต แต่การเข้าใจอดีตนั้นมีการรอบความรู้ที่มากำกับกับการอธิบายเรื่องราวในประวัติศาสตร์ นักประวัติศาสตร์ที่ใช้วาทกรรมในการศึกษามุ่งไปที่การวิพากษ์ว่า ประวัติศาสตร์ใช้กรอบความคิดอะไรในการอธิบายเรื่องราว ไม่ได้ต้องการชี้ว่าประวัติศาสตร์เขียนข้อเท็จจริงนั้นผิดหรือถูก แต่ต้องการวิพากษ์การนำเสนอความจริง¹² แม้แต่งานประวัติศาสตร์ที่เชื่อกันว่า เป็นงานที่นำเสนอความจริงในอดีต แต่ก็หลีกเลี่ยงไม่ได้ว่า ความจริงที่ประวัติศาสตร์พยายามอธิบายนั้นมีการรอบความคิดมากำกับกับการอธิบายเหตุการณ์ในอดีต การนำเสนอของนักวิชาการประวัติศาสตร์ที่ใช้หลักเหตุผล ยึดหลักของความเป็นจริงอาจจะมีกรอบความคิดบางอย่างที่แฝงอยู่ในคำอธิบายดังกล่าว

2.3 ทาสไทยในหลักฐานชั้นต้นทางประวัติศาสตร์และวรรณคดี

สังคมไทยในสมัยอยุธยาเป็นสังคมที่มีการแบ่งชั้นทางสังคม หลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าสังคมไทยมีการแบ่งชั้นทางสังคมคือ พระอัยการตำแหน่งนาพลเรือน และพระอัยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง¹³ ซึ่งเป็นกฎหมายที่บัญญัติขึ้นครั้งแรกในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ พระองค์ทรงครองราชย์พ.ศ.1991-2031ในสมัยอยุธยา พระอัยการตำแหน่งนาพลเรือนและพระอัยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองกำหนดศักดินาเป็นไรขึ้นเป็นเกณฑ์ ศักดินาคือ การใช้จำนวนนาในการกำหนดศักดิ์ของคนจากไพร่ทาส ไปจนถึงชนชั้นสูง คือ ขุนนางขึ้นไปจนถึงเจ้านายเชื้อพระวงศ์¹⁴

¹² นพพร ประชากุล, "วาทศิลป์กับวาทกรรม: มิติร่วมในความต่าง," ใน ยกอักษร ย้อนความคิดเล่ม 2 ด้วย สังคมศาสตร์, หน้า 433-434.

¹³ กฎหมายตราสามดวง (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2521), หน้า 108-120.

¹⁴ ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, "ระบบทาสไทย: ความหมายและความจริง," ใน รัฐศาสตร์วัฒนธรรมศาสตร์ 60 ปี รัฐศาสตร์สาร 30 ปี (เล่ม 1) (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ธรรมศาสตร์, 2554), หน้า 15.

การแบ่งคนในสังคมไทยเป็นชนชั้นมีศักดิ์หน้าที่แตกต่างกัน ดังนี้ เจ้านายมีศักดิ์นาคือ 15,000-100,000ไร่ ขุนนาง 400-10,000 ไร่ ไพร่ 10-25 ไร่ และทาส 5ไร่¹⁵ พระมหากษัตริย์ไม่มีการกำหนดจำนวนศักดิ์นาคือ เพราะพระองค์เป็นเจ้าของที่ดินทั้งหมดในพระราชอาณาจักร ส่วนเจ้านายมียศที่แตกต่างจากต่ำสุดไปถึงสูงสุด นั่นคือ หม่อมราชวงศ์ หม่อมเจ้า พระองค์เจ้า และเจ้าฟ้า ส่วนขุนนางมีตำแหน่งที่แตกต่างกันออกไปจากต่ำสุดจนถึงสูงสุด นั่นคือ ทนาย พัน หมื่น ขุน หลวง พระ พระยา และเจ้าพระยา¹⁶ และมีศักดิ์นาคูแตกต่างกันออกไป เจ้านาย และขุนนางได้รับการยกเว้นจากระบบการเกณฑ์แรงงานของรัฐ ส่วนไพร่เป็นสามัญชนต้องได้รับการเกณฑ์แรงงาน และสังกัดมูลนาย ส่วนทาสเป็นชนชั้นล่างสุดในระบบศักดิ์นาคือมีศักดิ์นาคือเทียบเท่ากับผู้ใช้ทรัพย์สิน หรือขอทาน

ไพร่ในสมัยกรุงศรีอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นสังกัดอยู่กับมูลนาย มูลนายคือเจ้านายหรือขุนนาง ผู้มีศักดิ์นาคือสูงกว่า ไพร่ในสังคมไทยแบ่งออกได้ ดังนี้

1. ไพร่หลวง หมายถึง ไพร่ที่สังกัดวังหลวง หรือพระมหากษัตริย์จะต้องถูกเกณฑ์เข้ารับราชการเดือนละ 6 เดือน คือเข้าเดือนหนึ่งออกเดือนหนึ่งสลับกันไป ถ้าไพร่ไม่ยอมถูกเกณฑ์แรงงานต้องเสียเงินแทน ซึ่งอาจจะเป็นเดือนละ 4-6บาท ไพร่หลวงจะต้องอยู่ในกรมพระสัสดีซ้าย ขวานอก ใน ไพร่หลวงที่เป็นชายจะต้องออกรบเมื่อเกิดสงคราม¹⁷

2. ไพร่สม หมายถึง ไพร่ที่ยังสังกัดบรรดาเจ้านาย หรือขุนนางใหญ่น้อยทั้งหลาย ในยามปกติก็ถูกเกณฑ์แรงงานหรือรับราชการ ในยามศึกสงคราม ผู้ชายต้องออกรบ บางกรณีไพร่หลวงหนีไปสมัครเป็นไพร่สมอยู่กับเจ้านาย กฎหมายสมัยอยุธยามีบทลงโทษถึงจำคุกและถูกเขียนตีหากถูกจับได้ ถ้าพ่อแม่สังกัดแตกต่างกัน เช่น พ่อเป็นไพร่หลวง แม่เป็นไพร่สมลูกที่เกิดมาจะต้องแยกสังกัดตามกฎหมายที่กำหนดไว้¹⁸

3. ไพร่ส่วยคือ ไพร่ที่ต้องส่งสิ่งของมาให้หลวงแทนการเกณฑ์แรงงาน เช่น ดินบุก ผาง หญ้าช้าง ถ้าไม่นำของมาจะต้องจ่ายเงินแทนตามอัตราที่กำหนดไว้¹⁹

¹⁵ ม.ร.ว.อดิน ทรัพย์พัฒน์, สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์พ.ศ.2325-2416, แปลโดย ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข และพรพนี ฉัตรพลรักษ์ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2521), หน้า 157-158.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 157-158.

¹⁷ ขจร สุขพานิช, ฐานันดรไพร่ (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย-เขษม, 2505), หน้า 12-13.

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15-16.

ส่วนทาสที่มีศักดิ์หน้าที่ต่ำกว่าไพร่ ทาสไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานในระบบราชการเหมือนกับไพร่ แต่ทาสต้องอยู่ภายใต้การปกครองของนายเงิน และต้องทำตามความต้องการทุกอย่างของนายเงิน ผู้ที่ครอบครองทาสในสังคมไทยคือ เจ้านายและขุนนาง

สถานภาพของไพร่และทาสในสังคมไทยมีความเหมือนกัน โดยสังเขป ดังนี้ ประการแรก กฎหมายตราสามดวงกำหนดทั้งไพร่และทาสถูกจัดให้อยู่ในชนชั้นล่างเหมือนกัน²⁰ ถึงแม้จะมีศักดิ์หน้าที่ต่างกัน แต่ไพร่ต้องอยู่ภายใต้การปกครองของมูลนาย ส่วนทาสอยู่ภายใต้การปกครองของนายเงิน ซึ่งนายเงินคือเจ้านาย หรือขุนนางที่มีศักดิ์นาสูงกว่า ประการต่อมา ทั้งไพร่และทาสต่างเป็นแรงงานที่ไม่เสรี²¹ ไม่มีอิสระในการทำงาน ไพร่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานรับใช้รัฐ ส่วนทาสต้องทำงานรับใช้นายเงิน นายเงินใช้ทาสให้ทำงานรับใช้ในบ้าน หรือเป็นแรงงานในการทำนาทำไร่ ขึ้นอยู่กับความต้องการของนายเงิน นอกจากนี้ทั้งไพร่และทาสอยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์ หรือระบบที่พึ่งพาผู้ที่มีศักดิ์นาสูงกว่า และมีอำนาจมากกว่า เห็นได้จากทั้งไพร่และทาสมีข้อจำกัดในทางศาล ไพร่ต้องพึ่งพามูลนายถ้ามีเรื่องทางกฎหมายที่ต้องขึ้นศาล ส่วนทาสไม่อาจเป็นพยานในศาลได้²² ต้องอาศัยนายเงินถ้าต้องขึ้นศาลในทางกฎหมาย ประการสุดท้าย การเปลี่ยนสถานภาพจากไพร่เป็นทาส และจากทาสเป็นไพร่ในสังคมไทยสามารถเกิดขึ้นได้ ทาสส่วนใหญ่ในสังคมไทยเคยเป็นไพร่มาก่อน กฎหมายตราสามดวงกำหนดให้ทาสสินไถ่ ซึ่งเป็นคนที่ขายตัวเป็นทาส สามารถไถ่ตัวเองได้ ถ้าหาเงินมาไถ่ตัวเองและได้รับความยินยอมจากนายเงิน²³ ทาสสามารถไถ่ตัวเองได้ กลับมาอยู่ในสถานภาพไพร่ตามเดิม

ประเภทของทาสจาก “พระอัยการทาส” ในกฎหมายตราสามดวง ซึ่งเป็นกฎหมายเก่าใช้มาตั้งแต่สมัยอยุธยา แบ่งทาสออกได้เป็น 7 ประเภท ทาสที่อยู่ในลักษณะที่ควรจะใช้ได้ คือ ทาสไถ่มาด้วยทรัพย์ ลูกทาสที่เกิดในเรือนเบี้ย ทาสที่ได้มาแต่บิดามารดา ทาสมีผู้ให้ ทาสอันไถ่มาด้วยช่วยกังวลธุระแห่งคนอื่นต้องทัณฑ์โทษ ทาสอันเลี้ยงไว้ในการช่างแพง และทาสเชลย²⁴ ประเภทของทาสตามกฎหมายตราสามดวงเป็นการจำแนกตามสภาพของสังคมอินเดียโบราณ เพราะ “พระอัยการทาส” เป็นกฎหมายที่คัดมาจากคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ ดังนั้น ประเภทของทาสจริงในสังคมไทย จึงไม่อาจจำแนกได้ทั้งหมดจากกฎหมายตราสามดวง

²⁰ ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, “ระบบทาสไทย: ความหมายและความจริง,” ใน รัฐศาสตร์วัฒนธรรม 60 ปี รัฐศาสตร์สาร 30 ปี (เล่ม 1), หน้า 12.

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 8.

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

²³ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 (พระนคร: องค์การคำคุณุสสา, 2506), หน้า 287.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 285-287.

ทาสในสังคมไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ โดยพื้นฐานมีทั้งหมด 2 ประเภทหลัก คือทาสเชลย ที่กวาดต้อนมาจากสงคราม และทาสสินไถ่ ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ ทาสสินไถ่แบบขาดค่า คือทาสที่ขายตัวเป็นในราคาเต็มที่กฎหมายกำหนดไว้ ไม่สามารถที่จะไถ่ตนเองได้ และต้องเป็นทาสตลอดชีวิต ทาสสินไถ่ไม่ขาดค่า คือทาสที่ขายตัวต่ำกว่าราคาที่กฎหมายกำหนด สามารถไถ่ตัวเองได้ แต่ต้องทำงานรับใช้นายเงินในบ้านของนายเงิน ทาสสินไถ่แบบผูกคอกเบี้ย คือทาสที่ขายตัวต่ำกว่าราคาที่กฎหมายกำหนด สามารถไถ่ตัวเองได้ และทำงานเลี้ยงชีพอิสระ แต่ต้องหาเงินมาจ่ายคอกเบี้ยให้แก่นายเงินเป็นการทดแทนการรับใช้นายเงิน²⁵

หลักฐานที่แสดงถึงการขายตัวเป็นทาส ในกรณีของทาสสินไถ่ ซึ่งขายตัวเป็นทาสกับนายเงินคือ การทำหนังสือสัญญาขายคนที่เรียกว่า “สารกรมธรรม์ทาส” สารกรมธรรม์ทาสแต่เดิมมีการทำสัญญาระหว่างนายเงินกับทาสต่อหน้าเจ้าหน้าที่บ้านเมือง ต่อมาในปลายสมัยอยุธยา สารกรมธรรม์ทาสเป็นเอกสารที่ทำระหว่างนายเงินกับทาส โดยไม่จำเป็นต้องมาต่อหน้ากรมการเมือง หรือตระลาการ²⁶ ในสมัยรัตนโกสินทร์ สารกรมธรรม์ทาสยังเป็นเอกสารที่สำคัญระหว่างนายเงินกับทาส เห็นจากประกาศรัชกาลที่ 4 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีประกาศหลายฉบับที่ให้ความสำคัญกับการทำสารกรมธรรม์ทาสให้ถูกต้องตามกฎหมาย (ประกาศรัชกาลที่ 4 ที่เกี่ยวข้องกับทาสจะอธิบายอย่างละเอียดในหัวข้อประกาศรัชกาลที่ 4) นอกจากนี้ การทำสารกรมธรรม์ทาสต้องมีการลงลายมือชื่อในสารกรมธรรม์ทั้งนายเงิน และทาส เพื่อยืนยันการขายตัวเป็นทาส สำหรับทาสที่ไม่สามารถเขียนชื่อตัวเองได้ในสารกรมธรรม์ รัฐให้ใช้วิธีการลงแกลงแทนการลงลายมือชื่อ การลงแกลงคือ การขีดเขียนหรือกากบาทในหนังสือสัญญา โดยมีพยานจำนวน 2 ท่านในการลงลายมือชื่อรับรองการทำสัญญาต่อหน้าเจ้าหน้าที่บ้านเมือง²⁷

นอกจากนี้ ทาสไทยได้รับการบันทึกจากหลักฐานชั้นต้นทางประวัติศาสตร์หลากหลาย ตั้งแต่จารึกโบราณ พระราชพงศาวดาร บันทึกชาวต่างชาติ และกฎหมายตราสามดวง จารึกโบราณยืนยันว่าสังคมไทยในยุคโบราณมีทาส ส่วนพระราชพงศาวดาร บันทึกชาวต่างชาติ และกฎหมายตราสามดวงเป็นหลักฐานที่ยืนยันว่ามีการใช้ทาสในสมัยอยุธยา กฎหมายตราสามดวงยังเป็นหลักฐานชั้นต้นทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญนำมาซึ่งการศึกษาระบบทาสไทย ส่วนในสมัย

²⁵ David Feeny, “The Demise of Corvee and Slavery in Thailand,” in *Breaking the chains: Slavery Bondage and Emancipation in Modern Africa and Asia* (Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1993), p.90.

²⁶ ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, “ระบบทาสไทย: ความหมายและความจริง,” ใน *รัฐศาสตร์ธรรมศาสตร์ 60 ปี รัฐศาสตร์สาร 30 ปี (เล่ม 1)*, หน้า 20.

²⁷ พจนานุกรมไทย-ไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน, *แกลง* [ออนไลน์], 5 เมษายน 2554. แหล่งที่มา http://guru.sanook.com/dictionary/พจนานุกรม_ไทย-ไทย_ราชบัณฑิตยสถาน

รัตนโกสินทร์ หลักฐานชั้นต้นทางประวัติศาสตร์ที่เลือกมาศึกษา คือ ประภาศรัทธกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงออกประกาศเพื่อเป็นการสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์กับราษฎรโดยตรง ไม่ต้องผ่านขุนนางระดับต่างๆ และวรรณคดีไทย ประเภทร้อยกรองได้แสดงให้เห็นถึงการใช้ทาสในสังคมไทย

2.3.1 จารึกโบราณ

การค้นพบจารึกในพุทธศตวรรษที่ 13-14 ประกอบด้วยจารึกหินชนวน 1 และ 2 ภาษาสันสกฤต และเขมร จารึกดังกล่าวได้กล่าวถึงการกักตุนกำหนดขอบเขตแห่งความศักดิ์สิทธิ์ อุทิศที่ดิน ผู้คน และทรัพย์สินให้แก่ศาสนาว่า

ท่านศรีราชาภิกษุ ซึ่งบาทบงกชได้รับการเคารพบูชาจาก...แห่งศรีษะของ
บุรุษผู้มีชื่อเสียง ท่านได้สร้างเสนาศิลา 4 หลักซึ่งมีลักษณะอย่างดี และ
ดงงามได้ถวายวัด 10 วัดแก่คณะสงฆ์ ประกอบไปด้วยองค์แห่งพระสุคต
ทุ่งนา ทาส (ทาส)²⁸

จารึกบ่ออีคา จารึกในพุทธศตวรรษที่ 15 อักษรขอมโบราณ ภาษาสันสกฤต กล่าวถึงการอุทิศถวายสิ่งของว่า “...กระป๋องตัวเมียรูปร่างสมบุรณ์ 20 ตัว พร้อมกับแม่โค 50 ตัว มีถันถ่วงหนักพร้อมกับลูกโคที่อ้วนพี ทาสหญิงชาย 10 คน (ทาสี ทาสา) คนมีจิตใจรื่นเริง จำนวน 4 สิ่งเหล่านี้พระราชทานแห่งศรีจนาศะ ได้ถวายไว้แก่พระภิกษุสงฆ์เพื่อทรงมุ่งหวังพระสัมมาสัมโพธิญาณ”²⁹

จารึกหินชนวน 1 และหินชนวน 2 และจารึกบ่ออีกาดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ทาส ในฐานะที่เป็นทรัพย์สินของชนชั้นสูง เจ้าของสามารถยกทาสให้เป็นกรรมสิทธิ์ของผู้อื่นได้

จากการสำรวจหลักฐานทางประวัติศาสตร์มังรายศาสตร์ ฉบับเส้าให้ พบว่า อาณาจักรล้านนา(พ.ศ.1835-2101)และอาณาจักรสุโขทัย(พ.ศ.1724-1981)ไม่พบว่ามีการใช้คำว่า ทาส แต่ใช้คำว่า “ข้า” เรียกคนซึ่งเป็นทรัพย์สินส่วนบุคคล เซลยศึกและคนที่ถูกซื้อขาย รวมทั้งการเหยียดคนให้มีฐานะต่ำลงเป็น “ข้า” ถูกปกครองโดย “เจ้าข้า” ซึ่งอาจเป็นพระยา ขุนนาง หรือไพร่ ไม่มีหน้าที่โดยตรงต่อรัฐ³⁰

²⁸ กรมศิลปากร, จารึกในประเทศไทยเล่ม 1 (กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ, 2529), หน้า 251.

²⁹ กรมศิลปากร, จารึกในประเทศไทยเล่ม 3 (กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ, 2529), หน้า 29.

³⁰ ประเสริฐ ณ นคร, เรียบเรียงเป็นภาษาปัจจุบัน, มังรายศาสตร์ ฉบับเส้าให้ (กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์

2.3.2 พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับบริติชมิวเซียม

พระราชพงศาวดารฉบับบริติชมิวเซียม กรุงลอนดอน ซึ่งไม่ปรากฏนามผู้บันทึกและเวลาที่จดบันทึก เมื่อพ.ศ.2501 ศาสตราจารย์ขจร สุขพานิชพบพระราชพงศาวดารฉบับนี้ ซึ่งถูกจัดเก็บในรูปแบบไมโครฟิล์มที่บริติช มิวเซียม ประเทศอังกฤษ การบันทึกเรื่องราวในพระราชพงศาวดารฉบับนี้ ปรากฏในสมัยของพระมหาจักรพรรดิราช พระศรีสุธรรมราชา สมัยของพระเพทราชาและสมัยของพระเจ้าเสือ

รัชกาลพระมหาจักรพรรดิราชทรงครองราชย์พ.ศ.2091 จนถึง พ.ศ.2111 อยู่ยุคเกิดสงครามกับพม่า เมื่อทัพพม่ายกข้ามจากเมืองเมาะตะมะและรุกเข้ามาใกล้พระนครศรีอยุธยา พระมหานาคขุดคลองมหานาคเพื่อป้องกันศึกพม่า³¹

ข้อความในพระราชพงศาวดารความว่า “ฝ่ายมหานาคบวชอยู่ที่วัดภูเขาทอง สึกออกตั้งค่ายกันทัพเรือ ตั้งค่ายแต่วัดภูเขาทองลงมาจนวัดป่าพลู พรรคพวกสมกำลังญาติโยม **ทาสชาย ทาสหญิงของมหานาค** ช่วยกันขุดคูนอกค่ายกันทัพเรือ จึงเรียกว่าคลองมหานาค...” เมื่อในยามสงครามหน้าที่ของทาสต้องมาช่วยนายทาสในการป้องกันข้าศึก อย่างเช่น “ทาสชายทาสหญิงของมหานาค” น่าจะเป็นทาสที่เป็นข้าวัดเนื่องจากมหานาคเคยบวชเป็นพระ หรือเป็นทาสของทิดมหานาคมาก่อนที่จะบวชเป็นพระก็เป็นได้

สมัยพระมหาจักรพรรดิส่งพระแก้วฟ้าราชธิดาไปถวายพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตแทนการส่งพระเทพกษัตริ์เนื่องพระเทพกษัตริ์ทรงประชวรหนัก มีข้อความว่า “พระองค์ยกพระแก้วฟ้าราชธิดาให้แทนองค์พระเทพกษัตริ์ พระราชทานเครื่องราชูปโภคสำหรับอัศวมเหสีกรุงกษัตริ์ พร้อมด้วยสนมสาวใช้ **ทาสกรรมกร** ชายห้าร้อยหญิงห้าร้อยไปด้วย ทูตกราบบังคมลาเชิญเสด็จพระแก้วฟ้าราชบุตรีขึ้นไปถวาย”³² สถานภาพทาสจากข้อความข้างต้นเปรียบเสมือนทรัพย์สินสมบัติที่พระมหากษัตริ์พระราชทานให้เป็นแรงงานรับใช้พระบรมวงศานุวงศ์

สมัยของพระศรีสุธรรมราชา ทรงครองราชย์เมื่อพ.ศ.2199 เป็นเวลา 2 เดือน กับอีก 17 วัน พระราชพงศาวดารฉบับบริติชมิวเซียมบันทึกว่า พระองค์ทรงสั่งประหารชีวิตขุนบำเรอภักดีและทาส ซึ่งเป็นกบฏเอาความไปบอกฝ่ายพระนารายณ์ “ให้เอาขุนบำเรอภักดีแล **ไ้หมันผู้ทาสขุนบำเรอภักดี** ไปพิฆาตเสียหน้าบางตรา แลขุนบำเรอภักดีก็หนีรอด จึงกราบถวายบังคมสมเด็จพระบรม

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2521).

³¹ ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2544), หน้า 29.

³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 48.

บพิตรพระเจ้าเป็นเจ้าถึงหน้าฉัตรทัน ได้แต่**ไอ้หมันทาส**ขุนบำเรอภักดีนั้นไปพิฆาตเสีย...”³³ ไอ้หมันเป็นตัวอย่างของทาสที่เป็นส่วนหนึ่งของการเมืองในสมัยอยุธยา ที่มีการแย่งชิงอำนาจก่อกบฏอยู่เสมอ และการเรียกค่านำหน้าของสถานภาพทาสในพระราชพงศาวดารเรียกว่า “ไอ้” นำหน้าชื่อทาสชาย

สมัยของพระเพทราชา ทรงครองราชย์พ.ศ.2231 จนถึงพ.ศ.2246 มีการก่อกบฏขึ้นชื่อว่า กบฏธรรมเถียร ธรรมเถียรอ้างตนว่าเป็นเจ้าฟ้าอภัยทศ พระอนุชาของพระนารายณ์และรวบรวมสมัครพรรคพวกที่เมืองสระบุรี เมืองลพบุรี และเมืองนครราชสีมายกเข้ามาประชิดพระนครศรีอยุธยา ความว่า “แลขบถทำมเนียมขึ้นซึ่งข้างปลายทางตัวหนึ่ง สูงห้าศอกมีเศษกับ**ไอ้คูลาผู้ทาส**ผู้หนึ่งเป็นความญ พาสสมัครพรรคพวกยกเข้ามาช่องสุ่มคนถึงแขวงเมืองสระบุรี เมืองลพบุรี แลแขวงขุนละครได้สมัครพรรคพวกเป็นอันมาก”³⁴ ไอ้คูลาผู้ทาสเป็นตัวอย่างของทาสที่เข้าไปเกี่ยวกับการเมืองอยุธยาในฐานะทาสที่ก่อการกบฏ

สมัยพระเจ้าเสือ หรือสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 8 ทรงครองราชย์พ.ศ.2246 จนถึงพ.ศ.2251 พระองค์ทรงสั่งประหารชีวิตนางสนมชื่อ พระองค์รัตนาที่ถูกกล่าวหาว่าทำเสน่ห์ และพระบำเรอภูธรชนิกุล ซึ่งเป็นบิดาของพระองค์รัตนา ความว่า “ครั้นอยู่มาพระองค์รัตนาก็มีได้ตั้งอยู่ในกตัญญูตเวทีต่อสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินโดยสุจริตธรรมก็คิดการเป็นทุจริต แลให้หาหมอทำเสน่ห์หวังจะให้สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงพระเสน่ห์หาวักไคร่ลุ่มหลง **แลทาสในเรือนนั้นรู้เหตุ** จึงเอากันเป็นคุยรหัสนั้นไปแจ่งแก่ทำวานางผู้ใหญ่ๆ ก็เอาเหตุขึ้นกราบทูลให้ทราบ.. ครั้นเป็นสัตย์แท้แล้วก็ให้ลงพระราชอาญาแก่พระองค์รัตนา แลหมอผู้ทำเสน่ห์กับทั้งเจ้าพระบำเรอภูธร ผู้เป็นบิดานั้นสิ้นชีวิต”³⁵ ทาสอยุธยาที่รับใช้ในวังเป็นเครื่องมือทางการเมือง กรณีทาสของพระองค์รัตนาที่นำความไปฟ้องแก่ทำวานางผู้ใหญ่แสดงให้เห็นว่า นอกจากทาสเป็นกำลังในการก่อการกบฏ แต่ยังมีส่วนช่วยนายเงินทำลายอำนาจของฝ่ายตรงข้าม

การเขียนพระราชพงศาวดารนั้นคือ การบันทึกเรื่องราวในพระราชสำนัก การขึ้นครองราชย์พระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ และเรื่องราวของพระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนางที่มีบทบาททางการเมืองดังนั้นการบันทึกเรื่องเกี่ยวกับไพร่ ทาส หรือชนชั้นได้ปกครองจึงแทบจะไม่ได้รับการบันทึกในพระราชพงศาวดาร หรือถ้าได้รับการบันทึก ก็จะต้องเป็นเรื่องที่ทาสเกี่ยวข้องกับบุคคลในราชสำนัก พระราชพงศาวดารฉบับบริติชมิวเซียมทำให้เห็นถึงความสำคัญของทาสไทยในสังคมราชสำนักอยุธยา นอกจากทาสจะเป็นข้ารับใช้นายและอยู่ภายใต้คำสั่งของนายทาส ทาส

³³ ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 2, หน้า 179-180.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 243.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 276.

ในสังคมอยุธยาที่มีหน้าที่ไปรบเมื่อเกิดศึกสงคราม และเป็นกำลังในการขูดคลองป้องกันข้าศึก ทาส เป็นกำลังพลในการก่อกบฏ หรือถูกใช้ให้ไปทำงานที่เป็นความลับของนายทาส

2.3.3 บันทึกรชาวต่างชาติ

ชาวต่างชาติที่เข้ามาในสมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์นั้นมาเพื่อติดต่อทางการทูต หรือทำการค้า การเข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองไทยหรือมาเยี่ยมเยียนในช่วงระยะเวลาสั้นทำให้เกิดการบันทึกสภาพสังคม และวัฒนธรรมในเมืองไทย ทาสไทยเป็นประเด็นที่ชาวต่างชาติเหล่านี้จดบันทึก และเปรียบเทียบกับทาสในต่างประเทศ

บันทึกชาวต่างชาติ ซึ่งเข้ามาในไทยตั้งแต่สมัยอยุธยา จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ที่นำมาศึกษามีดังต่อไปนี้ พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม เขียนโดย ฟานฟลิต (Van Vliet)³⁶ ราชอาณาจักรสยาม เขียนโดย ซิมอน เดอร์ ลาลูแบร์ (Simon de La Loubere)³⁷ และหนังสือประวัติศาสตร์ ธรรมชาติและการเมืองของราชอาณาจักรสยาม เขียนโดย นิโกลาส์ แซร์แวงส(Nicholas Gervaise)³⁸ ส่วนในสมัยรัตนโกสินทร์ ชาวต่างชาติที่เดินทางเข้ามาในไทยยังได้จดบันทึกพรรณนาเรื่องทาสและระบบทาสไทยไว้เช่นกัน เห็นได้จาก หนังสือพรรณนาเรื่องราชอาณาจักรสยาม เขียนโดย สังฆราช ปาลเลอกัวซ์(Bishop Pallegoix)³⁹ หนังสือเอกสารของครอฟอร์ด เขียนโดย จอห์น ครอฟอร์ด(John Crawford) และหนังสือราชอาณาจักรสยามและประชาชนชาวสยาม เขียนโดย เซอร์ จอห์น เบวริง (Sir John Bowring)⁴⁰

จากการสำรวจบันทึกของชาวต่างชาติ พบว่าชาวต่างชาติอธิบายเรื่องทาสไทยที่ค่อนข้างเหมือนกันในหลายประเด็น ประเด็นแรกเกี่ยวกับประเภทของทาสในอยุธยากับทาสสมัยรัตนโกสินทร์ บันทึกชาวต่างชาติจะบันทึกตรงกันว่ามีทาสทั้งหมด 2 ประเภทคือ ทาสเชลยที่ได้มาจากสงคราม และทาสสินไถ่ที่มาจากการขายตัวเป็นทาส

³⁶ Van Vliet, "Description of the Kingdom of Siam," trans.L.E.Ravenswaay. *Journal of the Siam Society* 7 (1910).

³⁷ Simon de La Loubere, *The Kingdom of Siam*, trans. A.P.Gen.R.S.S (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1969).

³⁸ Nicholas Gervaise, *Natural and Political History of the Kingdom of Siam*, trans. Herbert Stanley O'Neil (Bangkok: The Siam Observer Press, 1928).

³⁹ Jean Bepitise Pallegoix, *Description du royaume Thai ou Siam. 2 vols* (Paris: Lagny-Imprimerie de Vialat et Cie., 1854).

⁴⁰ John Bowring, *The Kingdom and People of Siam, 2 vols* (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1969).

ลาลูแบร์ (La Loubere) หัวหน้าคณะทูตชาวฝรั่งเศส เข้ามาอยุธยาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ช่วงคริสต์ศตวรรษ 1680 กล่าวถึงทาสเชลยในสังคมอยุธยา ไว้ว่า “คนที่กลายเป็นทาสนั้น มาจากการถูกจับเป็นทาสเชลยในสงคราม One may become a Slave for having been taken Captive in War...”⁴¹

จอห์น ครอฟอร์ด (John Crawford) ทูตอังกฤษ เข้ามาเจรจากับไทยในรัชกาลที่ 2 เมื่อปี ค.ศ.1821 (พ.ศ.2364) บันทึกเกี่ยวกับทาสสงครามว่า อาจนำไปใช้ทางส่วนตัวและทางราชการ ทาสเชลยบางส่วนถูกบริจาคให้วัด ตัดหญ้าให้ช้างและใช้ในการผลิตทางการเกษตร ครอฟอร์ด บันทึกว่า “ในสังคมสยาม (พ.ศ.2364) เรามักจะเห็นพวกที่โดนจับมาจากสงคราม หว่านพืช ขุดดิน และเป็นกรรมกรในงานต่างๆ”⁴²

สังฆราชปาลเลอกัวซ์ (Bishop Pallegoix) ชาวฝรั่งเศส อาศัยอยู่ในประเทศไทยถึง 24 ปี ในช่วงครึ่งแรกของศตวรรษที่ 19 หรือสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น บันทึกเรื่องทาสเชลยที่จับได้จากสงครามว่า กษัตริย์แจกจ่ายทาสเชลยให้แก่ขุนนางต่างๆตามบรรดาศักดิ์และความดีความชอบ ดังนี้

ประเพณีของสงครามคือ การกวาดต้อนผู้อยู่อาศัยที่มีค่าจากดินแดนที่ชนะสงครามในฐานะทาสเชลย ต่อมาพระมหากษัตริย์แจกจ่ายกลุ่มของทาสเชลยแก่ขุนนาง ตามลำดับชั้นและบารมี⁴³

นิโกลัส แซร์แวง (Nicholas Gervaise) บาทหลวงชาวฝรั่งเศส เข้ามาคณะทูตเดียวกับลาลูแบร์ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ในช่วงคริสต์ศตวรรษ 1680 กล่าวถึงการขายตัวเป็นทาสสินไถ่ไว้ว่า

คนสยามขายตัวเองได้และอาจจะไถ่ตัวเองเท่ากับราคาที่เขาขายตัวเองเป็นทาส แม้กระทั่งพ่ออาจจะขายลูกของตัวเองได้ตามกฎหมายของราชอาณาจักร แต่อาจจะไม่สามารถปลดปล่อยลูกหลานเป็นอิสระได้ นายทาสที่ซื้อทาสในราคาที่สูงกว่าราคาซื้อขายทาสที่กำหนดตาม

⁴¹ Simon de La Loubere, *The Kingdom of Siam*, p.77.

⁴² John Crawford, *Journal of an Embassy to the Courts of Siam and Cochin China* (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1967), p.145.

⁴³ Jean Baptiste Pallegoix, *Description du royaume Thai ou Siam* 1, p.298.

กฎหมาย คนที่ขายตัวเป็นทาสได้ตัวเองได้ตลอดเวลา เมื่อทาสหาเงินมา
ได้ตัวเองเท่ากับราคาที่เขาตัวเองกับนายทาส⁴⁴

ประเด็นที่สอง คือ ต้นเหตุของการเป็นทาส มีการบันทึกที่ตรงกันว่ามาจากการเล่นเกมการพนันทั้งลาลูแบร์และแชร์แวงส ตั้งข้อสังเกตเรื่องสาเหตุของการเป็นทาสอยุธยา โดยเฉพาะพวกทาสสินไถ่ ว่ามาจากการเล่นเกมการพนัน แชร์แวงสบันทึกว่า

ชาวสยามชอบเล่นเกมการพนันมากกว่าชอบดูการแสดงมหรสพ หลังจากทีเสียพนัน และสูญเสียทรัพย์สินทุกอย่าง ชาวสยามที่เสียพนันจะขายภรรยาและขายบุตรของตนเอง หลังจากทีสูญเสียทั้งภรรยาและลูก ชาวสยามก็จะเล่นพนันและขายตัวเองเพื่อใช้หนี้พนัน ชาวสยามก็ร้องขออิสรภาพกับใครก็ตามทีให้อิสรภาพแก่พวกเขาได้⁴⁵

ลาลูแบร์บันทึกเรื่องทาสอยุธยาโดยมีเนื้อหาคล้ายกับแชร์แวงส ว่า

ชาวสยามรักการเล่นเกมการพนัน ซึ่งเป็นหนทางที่ทำลายพวกเขาเอง ทำให้สูญเสียอิสรภาพและสูญเสียลูกของตนเอง ในเมืองสยามใครก็ตามทีไม่สามารถจ่ายหนี้พนันแก่เจ้าหนี้ ก็ต้องขายลูกตัวเองเพื่อใช้หนี้ ถ้าไม่พอใช้หนี้ของตน ก็ต้องขายตัวเองเป็นทาสเพื่อใช้หนี้⁴⁶

ประเด็นที่สาม ชาวต่างชาติได้ตั้งข้อสังเกตที่สำคัญเกี่ยวกับทาสไทยคือ การขายตัวเป็นทาสสำหรับคนไทยเป็นเรื่องปกติของคนในสังคม การมีทาสในบ้านเป็นเรื่องที่เป็นที่นิยมเพราะเป็นสิ่งที่บ่งบอกสถานะในสังคมเกิดขึ้น และมุมมองของชาวต่างชาติการเป็นทาสคือ การขาดอิสระ

พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม เขียนโดย ฟาน ฟลิต (Van Vliet) เมื่อพ.ศ.2179 สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ขณะที่ฟาน ฟลิตได้เลื่อนตำแหน่งเป็นหัวหน้าพ่อค้าประจำสถานการค้าของเนเธอร์แลนด์ที่กรุงศรีอยุธยา สืบต่อจาก โยสต์ สเคาเติน (Joost Schouten)ซึ่งเป็น

⁴⁴ Nicholas Gervaise, *Natural and Political History of the Kingdom of Siam*, p.54.

⁴⁵ *Ibid.*, p.54.

⁴⁶ Simon de La Loubere, *The Kingdom of Siam*, p.50.

ตัวแทนคนแรกของบริษัทอินเดียตะวันออกของเนเธอร์แลนด์ในอยุธยา ฟาน ฟลิต บรรยายเรื่อง ทาสสยาม ไว้ดังต่อไปนี้

ชาวสยามที่มั่งคั่งและมีอำนาจเป็นสิ่งที่สังเกตได้จากการติดตามด้วย ขบวนผู้รับใช้ ที่พวกเขาภาคภูมิใจ พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง รวมถึงนางสนม นางกำนัล ภรรยาของขุนนางจะมีผู้ติดตามที่เป็นทาสชาย และทาสหญิงจำนวนสิบจนถึงสี่สิบคน จำนวนของทาสมากหรือน้อย ขึ้นอยู่กับตำแหน่งสถานภาพในสังคม คนสยามที่มั่งคั่งจะมีผู้ติดตามน้อยกว่าขุนนางสยาม ในขณะที่สามัญชนทั้งชายและหญิงจะมีคนรับใช้ ประมาณหนึ่งถึงสามคนติดตามไป⁴⁷

ฟาน ฟลิตมองทาสว่าเป็นคนรับใช้ ที่คอยติดตามทั้งชนชั้นสูง และไพร่ คนสามัญในสังคม อยุธยา ดังนั้นทาสอยุธยาอยู่ในฐานะผู้รับใช้ (servants) คนทุกชนชั้นในสังคม ทาสในอยุธยาจึงเปรียบเทียบกับทาสฟยลีนที่มีชีวิต เพราะทาสบ่งบอกถึงความมั่งคั่งและเป็นเครื่องแสดงเกียรติยศของคนในสมัยอยุธยา

ประเด็นที่สี่ มีการบันทึกถึงหน้าที่ของทาสสยามว่ามีหน้าที่หลักในบ้านของนายทาสคือ ทาสเป็นคนรับใช้ในบ้าน กับอีกประเภทคือทำการเกษตร

แซร์แวนส์บันทึกถึงหน้าที่ของทาสสยามว่า รับใช้นายเงินมีอยู่ 2 หน้าที่ ซึ่งนายเงินแบ่งทาส ออกเป็นสองส่วนคือ ทาสที่รับใช้ในครัวเรือน และทาสที่ปลูกพืช ปลูกข้าว พวกทาสที่ปลูกพืช เหล่านี้อาจจะได้รับอิสระในการทำงาน แต่พวกเขาเหล่านี้ต้องนำเงินกลับมาให้นายเงินทุกวันวันละ 1 เฟื้อง

นายทาสแบ่งทาสออกเป็นสองส่วน ส่วนแรกทาสใช้ภายในบ้าน เอาไว้รับ ใช้ครอบครัว ส่วนทาสอีกกลุ่มถูกส่งไปทำงานในทุ่งนาเพื่อเพาะปลูกพืช หรือบางทีทาสประเภทที่สองได้รับอิสระที่จะเพาะปลูกอย่างที่ตนเอง ต้องการ แต่ต้องจ่ายเงินให้นายทาสทุกวัน วันละหนึ่งเฟื้อง⁴⁸

⁴⁷ Van Vliet, *Description of the Kingdom of Siam*, p.81.

⁴⁸ Van Vliet, *Description of the Kingdom of Siam*, p.59.

ประเด็นสุดท้ายคือ ความสัมพันธ์ระหว่างนายทาสกับทาสไทย ความสัมพันธ์ระหว่างนายเงินกับทาสเป็นประเด็นที่ได้รับการบันทึกตรงกันหลายท่าน ว่าเป็นความสัมพันธ์ที่ค่อนข้างดี และดีกว่าคนรับใช้ในยุโรปและอเมริกาเสียอีก ถึงแม้ว่าจะมีรายงานการทารุณทาส แต่ในสายตาของชาวต่างชาติก็มองว่าเป็นเพียงบางส่วนของเท่านั้น ความสัมพันธ์ของนายทาสกับทาสเป็นไปในระบบอุปถัมภ์ ซึ่งชาวต่างชาติไม่เข้าใจในระบบดังกล่าวจึงตั้งข้อสังเกตว่าทาสไทยนั้นแตกต่างจากทาสในต่างประเทศ

แซร์แวนบันทึกความเห็นสภาพลูกทาสไว้ดังนี้

ลูกทาสที่เกิดระหว่างที่พ่อเป็นทาส ลูกทาสไม่สามารถไถ่ตัวเองได้ ยกเว้นนายทาสจะยินยอม ลูกทาสไม่ค่อยเรียกร้องอิสรภาพ เพราะลูกทาสที่เป็นทาสมาตั้งแต่เกิดจะซื่อสัตย์ และภักดีต่อนายทาส และบ่อยครั้งนายทาสแสดงความอ่อนโยนและเป็นมิตรกับลูกทาสเหมือนกับเป็นเด็กในบ้าน⁴⁹

ในขณะที่ลาลูแบร์บันทึกเรื่องสภาพทาสไว้ดังนี้

นายทาสมีอำนาจเด็ดขาดเหนือทาส ยกเว้นห้ามฆ่าทาส แต่มีรายงานว่าทาสได้รับทูปตีอย่างทารุณ บางทีในบางประเทศ เสรีชนยังได้รับการปฏิบัติที่โหดร้าย แต่กระนั้นระบบทาสสยามเป็นระบบที่ผ่อนผัน คนสยามยอมเป็นทาส อิสรภาพเป็นสิ่งที่ไม่สำคัญสำหรับคนสยาม มีสุภาชิตกล่าวว่าการที่คนสยามขายตัวเองเพื่อผลไม่ชนิดหนึ่งเรียกว่าทูเรียน บางคนกล่าวว่า คนสยามหวาดกลัวการเป็นขอทานมากกว่าการเป็นทาส⁵⁰

สังฆราชปาลเลอกัวซ์มีความเห็นเรื่องสภาพทาสสยามสมัยรัตนโกสินทร์ ดังนี้

คนไม่เชื่อว่าทาสสยามได้รับการปฏิบัติเหมือนกับทาสนิโกร อันที่จริงนายทาสบางคนค่อนข้างปฏิบัติกับทาสอย่างเลวร้าย ทูปตี ทุถูกเหยียดหยาม และสาปแช่งทาส บางครั้งทาสถูกใส่โซ่ตรวน หรือถูกจองจำในคุก แต่อาจ

⁴⁹ Nicholas Gervaise, *Natural and political History of the Kingdom of Siam*, p. 61.

⁵⁰ Simon de La Loubere, *The Kingdom of Siam*, p.77.

กล่าวโดยทั่วไปว่า คนสยามค่อนข้างมีมนุษยธรรมต่อทาส และใช้ทาสทำงานที่ไม่หนักหนาและปฏิบัติกับทาสดีกว่าคนรับใช้ในฝรั่งเศสเสียอีก⁵¹

ความเห็นของปาลเลอกัวซ์ในเรื่องสถานภาพทาสที่กล่าวว่ามีกรทำร้ายทาสสยามอย่างร้ายแรง ซึ่งเป็นการยืนยันการทำร้ายทาสของลาลูแบร์ว่ามีอยู่จริงในสังคมทั้งอยุธยาและรัตนโกสินทร์ก็เช่นกัน อย่างไรก็ตามทั้งลาลูแบร์ และปาลเลอกัวซ์ซึ่งทั้งคู่เป็นชาวฝรั่งเศส และมีชีวิตอยู่ในช่วงเวลาที่ยุคสมัยต่างกัน ต่างเห็นตรงกันในแง่การปฏิบัติทาสอยุธยาและทาสรัตนโกสินทร์ว่า ชาวสยาม(นายทาส)ปฏิบัติกับทาสดีกว่าทาสฝรั่งเศสเสียอีก

เซอร์จอห์น เบาวริง (Sir John Bowring) เข้ามาในสยามในฐานะนักการทูตชาวอังกฤษ ช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 หรือในสมัยพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เขาได้บันทึกเรื่องทาสไว้ดังนี้

ในครอบครัวเล็กๆ ทาสได้รับการปฏิบัติเหมือนกับลูกของนายทาส ทาสเป็นที่ปรึกษาของนาย ทาสจงรักภักดีต่อนายทาส คนรู้สึกุ้ยใจกว่านายทาสใจกว้าง ทาสสยามก็ใจกว้างเช่นกัน เมื่อนายทาสยากจน ทาสจะอุทิศตัวให้นายทาส แม้แต่หาเงินเพื่อมาให้นายทาสด้วยการขอกานหรือขโมยของ ถ้าจำเป็น トラบเท่าที่ทำได้ทาสจะอยู่กับนายทาสและผ่านอุปสรรคมากมายกับนายทาส เราจะไม่มีใครพบความผูกพันแบบนี้ระหว่างนายกับผู้รับใช้ในประเทศอังกฤษ⁵²

ความเห็นของเบาวริง ทาสสยามมีความจงรักภักดีต่อนาย เขาได้เปรียบเทียบคุณสมบัติของทาสสยามว่าต่างจากคนรับใช้ของชาวอังกฤษ เบาวริงยังได้บันทึกเรื่องการลงโทษทาสสยามไว้ว่า “การลงโทษทาสเพียงอย่างเดียวที่นับว่ารุนแรงคือ จองจำไซ้ตรวน ซึ่งไม่ค่อยเกิดขึ้นกับทาส⁵³

2.3.4 กฎหมายตราสามดวง

กฎหมายตราสามดวงเป็นหลักฐานชั้นต้นทางประวัติศาสตร์ที่นำมาศึกษาทาสไทยและระบบทาสไทย กฎหมายตราสามดวงใช้มาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา โดยมีพระอัยการทาสเป็นหนึ่งในตัวบทกฎหมายกฎหมายลักษณะทาสฉบับแรกพ.ศ.2178 ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาท

⁵¹ Jean Bepitise Pallegoix, *Description du royaume Thai ou Siam* 1, p.299.

⁵² Sir John Bowring, *The Kingdom and People of Siam*, 2vols, p.193.

⁵³ *Ibid.*, p.194.

ทอง พระองค์ทรงครองราชย์พ.ศ.2173 ถึงพ.ศ.2199 และมีการเพิ่มเติมลักษณะทาสในแผ่นดินพระเจ้าปราสาททองเมื่อปีมะแม พ.ศ.2186 และเพิ่มเติมกฎหมายลักษณะทาสอีกครั้งพ.ศ.2298 สมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ⁵⁴

แต่บทบัญญัติเรื่องทาสไม่ได้มีอยู่เพียงแค่มกฎหมายทั้งสามฉบับ ประเทศไทยมีกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับทาสมาตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 พระองค์ทรงครองราชย์พ.ศ.1893 ถึงพ.ศ.1912 ทาสถูกบัญญัติไว้ในกฎหมายลักษณะหัวเมืองอีก 2 ตอนคือ ตอนแรกเมื่อปีชวด โทศก จุลศักราช 722(พ.ศ.1903) และตอนหลังเมื่อปีฉลู ตรีศก จุลศักราช 723(พ.ศ.1904) นอกจากนี้ยังมีเรื่องทาสในลักษณะมูลคดีวิวาท เมื่อปีจุลศักราช 1052(พ.ศ.2233) แผ่นดินพระเพทราชา บทบัญญัติทั้งหมดนี้เกี่ยวกับทาสใช้ในสมัยกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์⁵⁵ กฎหมายตราสามดวงได้รับการชำระรวบรวมใหม่อีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ 1 พ.ศ.2348 กฎหมายตราสามดวงน่าจะมีการชำระมาบ้างในอยุธยา แต่ในตัวกฎหมายตราสามดวงมีความสับสนในแง่พระนามพระมหากษัตริย์และศักราช นอกจากนั้นภาษาไม่ค่อยกระจ่างอาจเกิดจากการชำระเมื่อปีพ.ศ.2348⁵⁶

“พระอัยการทาส”มีจำนวนถึง104 มาตราให้ข้อมูลสถานภาพทาสไทยในทางกฎหมาย ปัญหาการซื้อขายทาส และปัญหาของทาสหญิงและลูกทาส

1.สถานภาพทาสไทยในทางกฎหมาย มีการระบุในกฎหมายตราสามดวงเกี่ยวกับประเภทของทาส และทาสไม่ควรนำมาเป็นทาส จากมาตรา 1 ในพระอัยการทาส ทาสอันควรจะใช้ 7 ประการ⁵⁷ ทาสที่ได้มาด้วยทรัพย์ ลูกทาสที่เกิดในเรือนเบี้ย ทาสที่ได้มาแต่ฝ่ายข้างบิดามารดา ทาสมีผู้ให้มา ทาสที่เขาช่วยมาจากการต้องโทษโทษ ทาสอันได้เลี้ยงไว้เมื่อกาลชั่วแวง ทาสที่เขาทรงไปรบศึกชนะแล้วได้มาเป็นทาส ทาสมิควรใช้ 6 ประการ(คนที่ไม่ควรนำมาเป็นทาส)คือ ทาสอันโปรดเสียมิได้ใช้ ทาสที่นายโปรดเป็นภิกษุสามเณร ทาสที่ยกให้แก่พราหมณ์ ภิกษุต่อภิกษุ เป็นทาสต่อกันไม่ได้ ผู้อื่นอันมั่นในศिलाคุณมาพึงพำนักอยู่จะว่าเป็นทาสนั้นมิได้ ผู้มาอาศัยอยู่ในคามเขตที่เรือนสวนไร่นาแห่งตน

⁵⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ปึกฉะพระนิพนธ์เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: วิสดอม, 2553), หน้า 149-150.

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 147-152.

⁵⁶ ชชาติชาย พณานานนท์, “ทาสอยุธยาในประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1,” ศิลปวัฒนธรรม 20 (2531): 99.

⁵⁷ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2, หน้า 285-287.

มาตราที่ 2 ทาสสินไถ่มีการไถ่ทาส 3 ประการ⁵⁸ ตามพระธรรมศาสตร์ คือ ทาสไถ่ขาดค่า ทาสไถ่มิได้ขาดค่า และทาสไถ่มิได้ใช้ ทาสไถ่มิได้ขาดค่าจะมีผู้ขายนายประกัน ไถ่ขาดค่าคือทาสไถ่เต็มค่า และมีได้มีนายประกันทาสไถ่มิได้ใช้คือทาสขายตัวผูกดอกเบี้ยยไม่มารับใช้ และเอาเงินดอกเบี้ยยมาให้นายเงิน มาตราที่ 1 และมาตราที่ 2 มีคาถาภาษาบาลีกำกับหลังประเภทของทาส ซึ่งนำมาจากคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ ที่ไทยรับมาจากกฎหมายมนุธรรมศาสตร์ของรามัญ⁵⁹

2.ปัญหาการซื้อขายทาส กฎหมายพระอัยการทาสมาตรา 3 ถึงมาตรา104 เน้นแก้ไขปัญหาการซื้อขายทาส โดยเฉพาะทาสสินไถ่ ระหว่างทาสกับนายเงิน ยกตัวอย่างเช่นมาตราที่ 4 ผู้ใดขายลูกเมียสิ่งใดแก่นายทาส และทำสารกรมธรรม์แต่ไม่มารับใช้นายเงิน เมื่อพิจารณาเป็นสัจจะ ทาสต้องถูกปรับใหม่ทวีคูณแก่นายเงิน⁶⁰

3.ปัญหาของทาสหญิงและลูกทาส ปัญหาของทาสหญิงเกิดขึ้นเมื่อมีการแต่งงานและมีลูก กฎหมายพระอัยการทาสตั้งแต่มาตรา 91 ถึงมาตราที่ 104 ระบุถึงการคุ้มครองทาสหญิง และบุตรธิดาที่เกิดขึ้นในระหว่างที่บิดาหรือมารดาเป็นทาส ยกตัวอย่างเช่น มาตราที่ 91 ถ้าหญิงเป็นไทสมรสกับชายที่เป็นทาสแล้วเกิดบุตร บุตรนั้นเป็นของหญิง แต่ถ้านายทาสของผู้ชายมีขันหมากมาสู่ขอหญิงที่เป็นไท บุตรที่เกิดขึ้นต้องแบ่งเป็นสามส่วนส่วนหนึ่งเป็นของนายเงิน⁶¹ (กฎหมายถือว่านายเงินออกเงินค่าขันหมาก) มาตราที่ 97 ทาสหญิงของนายเงินท่านหนึ่งสมรสกับชายทาสเป็นของนายเงินอีกท่านหนึ่ง และเกิดบุตรด้วยกันมากน้อยเท่าไร ให้ลูกเป็นสิทธิแก่นายเงินของฝ่ายหญิง⁶²

2.3.5 ประกาศรัชกาลที่ 4

ประกาศรัชกาลที่ 4 ปรากฏเนื้อหาที่เกี่ยวกับทาส ส่วนใหญ่เป็นปัญหาของทาสและระบบที่ต้องแก้ไขในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื้อหาในประกาศที่เกี่ยวกับทาสจะเกี่ยวกับปัญหาส่วนใหญ่ของระบบการซื้อขายทาส การทำสารกรมธรรม์ที่ต้องมีนายประกันและมีการลงลายมือชื่อให้ถูกต้อง การเรียกเก็บเงินค่าตัวหรือดอกเบี้ยยของนายเงินที่มีต่อทาส ปัญหาทาสหนีนายเงิน ปัญหาผัวขายเมียเป็นทาส

⁵⁸ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2, หน้า 288.

⁵⁹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานกฎหมายเมืองไทย และประมวลคำอธิบายทางนิติศาสตร์ (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเชชม, 2493), หน้า 13-14.

⁶⁰ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2, หน้า 289.

⁶¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 337.

⁶² เรื่องเดียวกัน, หน้า 340.

ประกาศรัชกาลที่ 4 ในเรื่องทาสีทั้งหมด 13 ฉบับ ดังนี้โดยเรียงตามลำดับเวลา

1. 44. ประกาศเรื่องเร่งเงินทาสลูกหนี้(วันอาทิตย์ เดือน 9 แรม 11 ค่ำ ปีชวด จศก) พ.ศ. 2397
2. 109. ประกาศเรื่องความทาสลูกหนี้แลภรรยาหนีไปอยู่วังเจ้าบ้านผู้มีบรรดาศักดิ์สูง (ณ วันจันทร์ เดือนสิบเอ็ด ขึ้น 3 ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก) พ.ศ.2400
3. 138. ประกาศในพระบรมมหาราชวัง ถ้าจะช่วยคนหรือการกู้หนี้ให้มีนายประกัน (ณ วันอาทิตย์ เดือน 8 ขึ้น 3 ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก) พ.ศ.2401
4. 139. ประกาศห้ามมิให้ทาสแลลูกหนีหนีเข้าแอบแฝงในที่ผู้มีบุญจับกุมยาก (ณ วันอาทิตย์ เดือน 8 ขึ้น 3 ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก) พ.ศ.2401
5. 140. พระราชกระแสเรื่องทาสลูกหนีหนีเงินไปอาศัยวังเจ้าบ้านขุนนางแลในพระบรมมหาราชวัง (ณ วันอังคาร เดือน 8 ขึ้น 5 ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก) พ.ศ.2401
6. 151. ประกาศห้ามมิให้ช่วยคนในบังคับต่างประเทศยุโรปมาเป็นทาส (คัดจากหมายรับสั่ง ณ วันอังคาร เดือน 11 ขึ้น 5 ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก) พ.ศ.2401
7. 184. ประกาศว่าด้วยลักษณะให้ลงแกงไตลายมือในหนังสือสำคัญมณฑลกรุงเทพฯ พ.ศ.2403
8. 185. ประกาศว่าด้วยลักษณะให้ลงแกงไตลายมือในหนังสือสำคัญในหัวเมืองทั่วไป พ.ศ.2403
9. 194. ประกาศพระราชบัญญัติเรื่องที่กระหนาบคาบเกี่ยวแลการกู้หนี้ในระหว่างญาติ (ณ วันพฤหัสบดี เดือน 12 ขึ้น 15 ค่ำ ปีวอก โทศก) พ.ศ. 2403
10. 262. ประกาศห้ามมิให้นายปอนทอดรองเงินให้นักเลงเล่นเบี้ยอนุญาตให้ทำสารกรรมธรรม์แทน (ปีฉลู ยังเป็นจศก) พ.ศ.2408
11. 292.ประกาศห้ามมิให้ขุนศาลตระลาการ เจ้าหนี้เงินทำหนังสือยอมความแลสารกรรมธรรม์โดยลูกความแลทาสลูกหนีไม่รู้ไม่เห็น(ณ วันศุกร์ เดือน ๑๑ แรม ๖ ค่ำ ปีเถาะ นพศก) พ.ศ.2410
12. 294. ประกาศพระราชบัญญัติเรื่องผู้ขายเมีย บิดามารดาขายบุตร (ณ วันเสาร์ เดือน 4 แรม 13 ค่ำ ปีเถาะ นพศก) พ.ศ. 2410
13. 329. ประกาศสักเลขไพร่หลวง อยู่ในภาคปักษ์

ประกาศทั้ง 13 ฉบับสามารถนำมาวิเคราะห์ในปัญหาที่เกิดขึ้นกับทาสไทยในสมัยรัชกาล

1. ปัญหาของทาสลูกหนี้ ประกาศฉบับแรกเรื่องเรื่องเงินทาสลูกหนี้ พ.ศ.2397 หลังการขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นเวลา 4 ปี ประกาศฉบับนี้เกี่ยวกับนายทาสเร่งเก็บเงินทาสของตนเอง ทาสที่ปรากฏในประกาศคือ ทาสสินไถ่ที่เอาตัวมาขายเป็นทาสและรับใช้นายเงิน หรือไม่ต้องรับใช้นายเงินเพียงแต่ลงตัวเองไว้เป็นดอกเบี้ยยในการกู้ยืมเงิน

ใจความสำคัญของประกาศเรื่องเรื่องเงินทาสลูกหนี้ คือ รัฐให้ความสำคัญกับทาสลูกหนี้ที่เป็นขุนนาง ไม่อนุญาตให้นายเงินจงจำทำโทษข้าราชการที่ยังไม่จ่ายเงินกู้ยืม ถ้ากลัวว่าข้าราชการที่เป็นลูกหนี้จะหนีไปให้นายเงินอาณัติลูกหนี้ไว้กับเจ้าขุนมูลนายตามกรม แต่ถ้าลูกหนี้ยังไม่ยอมรับให้พาตัวมาส่งพระยาที่คุมฝ่ายทหารและพระยาที่คุมฝ่ายพลเรือน ถ้านายเงินไม่ปฏิบัติตามประกาศ ต้องเสียค่าปรับใหม่ให้แก่ลูกหนี้ของตน นอกจากนี้ในกรณีที่ถูกหนีไม่ใช่ข้าราชการแต่อ้างว่าเป็นคนหลวง(ไพร่หลวง) นายเงินหรือเจ้าหนี้ต้องมาตรวจสืบในบัญชีเบียดหวัดให้แน่ชัด ก่อนที่จะอาณัติลูกหนี้ของตนจากกรมวังและกรมพระตำรวจ ส่วนลูกหนี้ถ้าเป็นคนหลวงให้บอกเจ้าขุนมูลนายภายใน 7 วันหรือถวายฎีกาภายใน 15 วัน ถ้าลูกหนี้ไปบอกมูลนายของตนแล้วมูลนายไม่จัดการจนต้องร้องฎีกา มูลนายต้องใช้หนี้ให้ลูกหนี้ครั้งหนึ่ง แต่ถ้าลูกหนี้ไม่ไปร้องฎีกาต้องใช้หนี้ของตนเองแก่นายเงินจนเต็ม⁶³

ประกาศที่ 194. ประกาศพระราชบัญญัติเรื่องที่จะระหนาบคาบเกี่ยวแลการกู้หนี้ในระหว่างญาติ เนื้อความในประกาศความเห็นว่าเป็นว่า ถ้าญาติมิตรกู้หนี้ขายตัวกันและกันทำสารกรมธรรม์ที่ผูกดอกเบี้ย ญาติไม่ควรคิดดอกเบี้ยราคาสูง

ประกาศเรื่องเรื่องเงินทาสลูกหนี้ พ.ศ.2397และประกาศการกู้หนี้ในระหว่างญาติพ.ศ.2403 แสดงให้เห็นถึงลักษณะพิเศษของทาสไทย ประเภททาสสินไถ่ที่ตัวทาสคือ ทรัพย์สินในสัญญากู้ยืมเงิน ทาสเปรียบเสมือนดอกเบี้ยที่ค้ำประกันเงินกู้ ถ้าทาสไม่จ่ายเงินต้นแก่นายเงิน นายเงินมีสิทธิที่จับกุมทาสและเอาทาสมาใช้แรงงาน หรือจับกุมทาสและบังคับให้ทาสหาเงินมาใช้หนี้ที่กู้ยืมไป นอกจากนี้การขายตัวเป็นทาสเป็นเรื่องที่ไม่น่ารังเกียจ เห็นได้จากการขายตัวในหมู่ญาติพี่น้องกันเองเป็นเรื่องที่รับได้ในสังคมไทยที่ใช้ทาส

2. ปัญหาของทาสหนีเงิน ประกาศที่ 109. ประกาศเรื่องความทาสลูกหนี้แลกรรยาหนีไปอยู่วังเจ้าบ้านผู้มีบรรดาศักดิ์สูง พ.ศ.2400 ประกาศที่ 139.ประกาศห้ามมิให้ทาสแลลูกหนีหนีเข้าแอบแฝงในที่ผู้มีบุญจับกุมยาก พ.ศ.2401และประกาศที่140.พระราชกระแสเรื่องทาสลูกหนีหนีเงินไปอาศัยวังเจ้าบ้านขุนนางแลในพระบรมมหาราชวัง พ.ศ.2401 บังบอกถึงปัญหา

⁶³ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 , ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณารักษ์ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโดยตำประเทศไทยและมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2548), หน้า 52.

ที่ทาสลูกหนี้หนีนายทาสไปอาศัยวังเจ้า หรือเสนาบดีที่มียศถาบรรดาศักดิ์ เพราะสถานที่ เช่น พระบวรราชวัง พระบรมมหาราชวัง วังเจ้าตั้งกรม วังเจ้าไม่ตั้งกรม และเสนาบดีเข้าถึงได้ยาก มีการควบคุมอย่างเข้มงวด ถ้าเจ้าหนีหรือนายทาสต้องการตามตัวทาสที่หนีไปอยู่สถานที่เหล่านี้เป็นการยากที่จะร้องเรียนให้เจ้าของบ้านทราบและไม่สามารถจับกุมหน้าบ้านของวังเจ้า พระบรมมหาราชวัง บ้านของเสนาบดีได้ ผลที่ตามมาจึงเกิดปัญหาทะเลาะวิวาทหน้าวัง

ปัญหาเรื่องทาสลูกหนี้หนีไปอยู่วังเจ้าเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างสม่ำเสมอมาก่อนสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังความในประกาศที่ 109 ว่า “แต่ในแผ่นดินก่อนๆ มาจนถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมียหนีผัว ทาสหนีนายเงิน ลูกหนี้หนีเจ้าหนี้ เข้ามาแอบแฝงอยู่ในพระบรมมหาราชวัง”⁶⁴ การหนีของทาสสะท้อนให้เห็นวิธีการหนีของทาส ถ้าให้ปลอดภัยคือการหนีไปหลบอยู่ในที่ที่ตามตัวยาก และบ่งบอกถึงวิธีการขูดรีดของทาสไทยต่อนายเงิน เมื่อไม่พอใจที่จะอาศัยอยู่กับนายเงินใช้การหนีออกจากบ้านนายเงิน

3. ปัญหาของการทำสัญญาทาส มีทั้งหมด 5 ประกาศ นั่นคือ ประกาศ 138. ในพระบรมมหาราชวัง ถ้าจะช่วยคนหรือการกู้หนี้ให้มีนายประกัน พ.ศ. 2401 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นห่วงพวกผู้ดีไพร่ในพระราชวังว่าจะช่วยใครกู้หนี้ยืมสินต้องมีนายประกัน เพราะถ้าไม่มีนายประกันการตามให้ทาสมาใช้เงินเป็นเรื่องยุ่งยาก พระองค์จึงสั่งให้คนในพระบรมมหาราชวังของพระองค์ต้องจัดการหานายประกันมาให้ทาสของตนภายในเดือน 8 ส่วนพวกที่ทาสหนีไปแล้วตามตัวคืนกลับมาแล้วใช้นี้ พระองค์ให้หักเงินหนี้ถวายวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ประกาศที่ 184. ประกาศว่าด้วยลักษณะให้ลงแกงไต้ลายมือในหนังสือสำคัญมณฑลกรุงเทพฯ พ.ศ. 2403 และประกาศที่ 185. ประกาศว่าด้วยลักษณะให้ลงแกงไต้ลายมือในหนังสือสำคัญในหัวเมืองทั่วไป พ.ศ. 2403 เนื้อความในประกาศทั้งสองฉบับคือรัฐต้องการให้การซื้อขายทาสถูกต้องและมีแบบแผนที่ชัดเจนทั้งในมณฑลกรุงเทพฯ และหัวเมืองต่างๆ ประกาศต้องการให้ไพร่ราษฎรรับรู้ ถ้าต้องการขายตัวเป็นทาสต้องมีการทำสัญญาสารกรมธรรม์และต้องมีการลงลายมือแกงไต้ทั้งทาสและนายเงิน คือการลงชื่อเป็นตัวอักษร การหยิกเล็บถ้าเขียนหนังสือไม่ได้ ทุกครั้งเพื่อยืนยันความสมบูรณ์ของสารกรมธรรม์ ถ้านำเงินมาไถ่ตัวทาส ทาสและนายเงินต้องให้มีการลงสลักหลังสารกรมธรรม์ว่า ทาสผู้นี้ได้รับการไถ่ถอนแล้ว

ประกาศที่ 262. ประกาศห้ามมิให้นายบ่อนทอดรองเงินให้นักเลงเล่นเบี้ยอนุญาตให้ทำสารกรมธรรม์แทน พ.ศ. 2408 เนื้อความในประกาศกล่าวถึง พระราชกำหนดเดิมที่กำหนดจำนวนเงินที่

⁶⁴ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, หน้า 137.

ให้นักเลงที่เข้ามาเล่นในบ่อนยืมตรองเล่น ขึ้นอยู่กับทรัพย์สินเช่น โค กระบือ รวมถึงข้าที่ไพร่สมมีไว้ในครอบครอง ส่วนทาสที่เข้ามาเล่นในบ่อนไม่ให้ยืมเงินตรอง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงออกประกาศให้มีการทำสารกรมธรรม์ยืมเงินทุกครั้งที่มีจ่ายเงินยืมตรองเล่น ถ้าเกิดเรื่องฟ้องร้องที่ศาลและไม่มีสารกรมธรรม์มายืนยัน เจ้ากระทรวงบ่อนเบี้ยไม่รับฟ้อง และประกาศที่ 292. ประกาศห้ามไม่ให้ขุนศาลตระลาการ เจ้าหนี้ยินยอมเงินทำหนังสือยอมความแลสารกรมธรรม์ โดยลูกความแลทาสลูกหนี้ไม่รู้ไม่เห็น พ.ศ.2410 เนื้อความในประกาศเกี่ยวกับทาสมาถวายเป็นฎีกา ร้องทุกข์ว่า ทาสไม่รู้ไม่เห็นว่ามี การเปลี่ยนแปลงข้อความในสารกรมธรรม์ เพราะเป็นการตกลงระหว่างนายเงินกับขุนศาล พระองค์ทรงออกประกาศว่า ต่อไปนี้ถ้าจะมีการทำสารกรมธรรม์ซื้อขายทาส ทาสต้องจำวานผู้เขียนสัญญาตนเอง ห้ามไม่ให้ผู้เกี่ยวข้องกับ การซื้อขายเป็นผู้จำวาน เช่น นายทาส นายประกัน ผู้รับจำนำ เป็นต้น ถ้าละเมิดพระราชบัญญัติในประกาศฉบับนี้ พระองค์ทรงถือว่าสารกรมธรรม์ที่เขียนขึ้นดังกล่าวไม่ใช่สารกรมธรรม์ตามกฎหมาย

ประกาศทั้งหมดข้างต้นแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของสัญญาซื้อขายทาส หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สารกรมธรรม์ ในระบบทาสไทย การทำสารกรมธรรม์ให้ถูกต้องตามแบบแผนเป็นเรื่องที่รัฐให้ความสำคัญ รัฐต้องการให้มีสารกรมธรรม์ทุกครั้งในการซื้อขายทาส และต้องมีการลง แกลงในสัญญาทั้งทาส และนายเงิน การทำสารกรมธรรม์ในสมัยรัชกาลที่ 4 ทาสต้องจำวานผู้เขียนสัญญาเองเพื่อความบริสุทธิ์ยุติธรรมแก่ทั้งฝ่ายนายเงินและทาส ข้อสังเกตอีกประการที่ได้จากปัญหาการทำสัญญาซื้อขายทาสในสมัยรัชกาลที่ 4 คือทาสที่ทำสารกรมธรรม์คือ ทาสสินไถ่ ที่ต้องการกู้ยืมเงิน และขายตัวเป็นทาสเพื่อใช้หนี้

4. การห้ามไม่ให้รับคนในบังคับต่างประเทศมาเป็นทาส ประกาศที่ 151. ประกาศห้ามไม่ให้ช่วยคนในบังคับต่างประเทศยุโรปมาเป็นทาส พ.ศ.2401 เนื้อความของประกาศบังคับไม่ให้นายเงินซื้อขายทาสที่เป็นคนในบังคับอังกฤษแต่สามารถจ้างคนในบังคับอังกฤษให้มาทำงานได้ คนในบังคับอังกฤษเข้ามาค้าขายในสยามและมีบุตรภรรยาในสยาม บุตรเหล่านี้ถือว่าเป็นคนในบังคับอังกฤษ ในประกาศมีข้อความที่น่าสนใจว่า “ธรรมเนียมอังกฤษแลประเทศยุโรปนั้น หาได้ช่วยคนมาเป็นข้าทาสใช้สอยเหมือนอย่าง ที่กรุงเทพฯไม่”⁶⁵ การที่ประกาศบ่งบอกถึงธรรมเนียมต่างชาติที่ไม่ยอมรับการ ใช้ทาสสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

5. ห้ามไม่ให้สามีขายภรรยาเป็นทาสโดยที่ภรรยาไม่ยินยอม ประกาศที่ 294. ประกาศพระราชบัญญัติเรื่องผัวขายเมีย บิดามารดาขายบุตร พ.ศ. 2410 เนื้อความในประกาศมีการเกริ่นนำว่า อำแดงจันถวายเป็นฎีกาถวายพระองค์ว่า สามีของนางคือ นายเอี่ยมขายนางเป็นทาสโดยที่นาง

⁶⁵ ประกาศรัชกาลที่ 4, หน้า 190.

ไม่รับรู้และไม่ยินยอม พระองค์เห็นว่าไม่ถูกต้อง พระองค์สั่งให้ตรวจสอบพระราชกำหนดเก่าเกี่ยวกับผัวชายเมีย ซึ่งเมียต้องยินยอมถึงแม้จะไม่รู้ไม่เห็น แต่ประกาศฉบับนี้พระองค์ทรงเปลี่ยนแปลงว่า ถ้าผัวชายเมีย เมียชายผัว ลูกชายพ่อแม่ เพื่อนชายเพื่อนและไม่มีการลงแกงไต ยินยอมของทาสและไม่มีพยานรู้เห็นถือว่า ทาสผู้นั้นไม่ยินยอมขายตัวเอง ส่วนพ่อแม่ชายลูก ถ้าลูกอายุต่ำกว่า 15 ปีสามารถขายลูกได้ไม่ต้องลงแกงไต แต่ถ้าลูกอายุมากกว่า 15 ปีต้องให้ลงแกงไต ถ้าไม่มีการลงแกงไตถือว่าไม่ยอมขายตัวเป็นทาส ส่วนลูกเลี้ยง ผู้ชายเอามาเลี้ยงตั้งแต่ 7 ปีลงมาสามารถขายได้ แต่ถ้าลูกเลี้ยงอายุมากกว่า 15 ปีต้องได้รับการยินยอมจากลูกเลี้ยง แต่ถ้าเลี้ยงลูกเลี้ยงตั้งแต่ 7 ปีขึ้นไป เมื่อลูกเลี้ยง 15 ปี ผู้ชายไม่มีสิทธิที่จะขายเพราะไม่ถือว่าเป็นลูกที่ไม่สามารถรับมรดกได้

ประกาศฉบับนี้เป็นก้าวแรกที่สำคัญในการเปิดโอกาสให้คนที่ขายตัวเป็นทาสมีอิสระที่จะเลือกยินยอมเป็นทาสหรือไม่ และรัฐได้ผ่อนปรนระบบทาสไทยไม่ให้เกิดข้อขัดแย้งระหว่างนายเงินกับทาส เพราะถ้าทาสถูกบังคับมาเป็นทาสโดยไม่ยินยอม เกิดปัญหาทาสหนีนายเงินตามมา

6. ปัญหาของการสักเลขไพร่หลวง ประกาศที่ 329. ประกาศสักเลขไพร่หลวง เนื้อความในประกาศเกี่ยวกับการสักเลขไพร่หลวง คนในบังคับประเภทไหนต้องได้รับการสักเลขไพร่หลวง ประกาศฉบับนี้ไม่ระบุเวลาที่ออกประกาศ แต่ได้ให้ข้อมูลประเภททาสเชลยในสังคมสยาม และการสักเลขไพร่หลวงในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื้อหาของประกาศความว่า ทาสเชลยคือ ทาสที่ได้มาจากการสงครามหรือการริบราชบาตรพวกที่มีข้อหาร้ายแรงพระมหากษัตริย์พระราชทานทาสเชลยให้แก่พระบรมวงศานุวงศ์ แต่ส่วนหนึ่งทาสเชลยถูกสักเลขไปเป็นไพร่หลวงของพระมหากษัตริย์ขึ้นตามกรมกอง แต่ปัญหาของไพร่หลวงคือ ถ้านายของกรมกองเสียชีวิต ไพร่หลวงที่ไม่ได้รับการยกให้ใครก่อนนายกรมกองเสียชีวิตต้องสักเลขเป็นไพร่หลวง ส่วนไพร่หลวงที่ถูกนายกรมกองยกให้ก่อนการเสียชีวิต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอนุญาตให้รับใช้ลูกหลานบุตรภรรยาของนายไม่ต้องสักเลขเป็นไพร่หลวงส่วนกรณีทาสที่มีค่าตัว(ไพร่หลวงที่ขายตัวเป็นทาส) พระองค์ก็ให้แบ่งกันถือเป็นมรดกของนายกรมกอง นอกจากนี้ในประกาศยังกล่าวถึงคนที่เป็นหนี้เงินหลวงต้องถูกสักเป็นไพร่หลวง บางกรณีคนที่เป็นหนี้เงินหลวงได้นำทาสของตนมาส่งแทนหักเงินหลวงไปตามค่าตัว เมื่อทาสเหล่านี้เกิดมีลูก ลูกกลายเป็นลูกทาสในเรือนเบี้ย พระองค์ทรงอนุญาตให้ลูกทาสในเรือนเบี้ยหาเงินมาได้ตัวเองตามอัตราเกษียณอายุ ส่วนทาสที่รับใช้หลวงให้หาเงินมาได้ตัวเองตามสวกรรมธรรมของตนเองที่กำหนดค่าตัว ถ้าไม่มีเงินได้ตัวเอง ก็ต้องสักเป็นไพร่หลวง

ปัญหาเกี่ยวกับทาสจากประกาศรัชกาลที่ 4 สะท้อนให้เห็นทาสและระบบทาสไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างเป็นรูปธรรม ประการแรก ทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระ

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นทาสสินไถ่ ที่มาจากการทูลนี้มากที่สุด ประเภททาสในเรือนเบี้ย แพบจะไม่มีการปรากฏในประกาศ อาจเป็นไปได้ว่าลูกทาสในเรือนเบี้ยตกเป็นของนายเงินตลอดชีวิต ไม่สามารถไถ่ตัวเองได้จึงไม่มีปัญหาหาก พวกทาสที่ไถ่ตัวเองได้ เปลี่ยนสถานภาพของตัวเองได้ เสมอจึงเป็นทาสที่มีปัญหาที่สุดในสังคมและรัฐต้องมาออกประกาศแก้ไข ประการที่สอง ประกาศรัชกาลที่ 4 ทำให้เข้าใจการเป็นทาสไทย ทาสไทยเปรียบเสมือนทรัพย์สินที่มีชีวิต นายเงินซื้อทาสมาครอบครองคือ การมีทรัพย์สินประเภทวิญญูณทรัพย์สิน ทรัพย์สินประเภทนี้คือแรงงานที่สามารถเอาไปใช้สอยให้ทำงาน หรือเอาไปขายต่อหรือเอาไปเป็นดอกเบี้ยเมื่อนายเงินมีหนี้สิน นายเงินเป็นได้ทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ เสนาบดี ขุนนางทั้งระดับล่างและระดับบน ไพร่ที่มีอันจะกินหรือไพร่สามัญ ประการที่สาม ความเป็นทาสไม่ใช่สถานภาพที่ได้รับการดูแลจากคนในสังคมเห็นได้จาก ประกาศบางฉบับกล่าวถึงการขายตัวกันระหว่างญาติพี่น้อง เมียขายลูก สามีขายภรรยา หรือลูกขายพ่อแม่

2.3.6 วรรณคดี

วรรณคดีที่มีการกล่าวถึงตัวละครทาสไทยอย่างเด่นชัดที่สุดคือ ขุนช้างขุนแผน ซึ่งได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสรในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าเป็นยอดของหนังสือประเภทกลอนเสภา เนื้อหาของเรื่องเป็นเรื่องราวความรักสามเส้า ของขุนแผน นางพิม และขุนช้าง ซึ่งเป็นชาวบ้าน และเนื้อเรื่องเกิดขึ้นในสมัยอยุธยา รัชกาลสมเด็จพระพันวษา

เมื่อเปรียบเทียบขุนช้างขุนแผนกับวรรณคดีเรื่องอื่น เช่น รามเกียรติ์ อิเหนา ดาหลัง และพระอภัยมณี ไม่มีเรื่องใดที่มีตัวละครและฉากที่เป็นสามัญชนเหมือนเรื่องนี้ รามเกียรติ์มีพื้นเรื่องจากอินเดีย อิเหนาและดาหลังเป็นเรื่องของแขกชวา แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงให้เนื้อหาเป็นไทย แต่ยังมีความเป็นต่างชาติ พระอภัยมณีเป็นเรื่องสมมติและใช้จินตนาการประกอบการสร้างเรื่องและตัวละคร และทั้งสี่เรื่องตัวละครเอกเป็นกษัตริย์ แต่ขุนช้างขุนแผนเป็นวรรณคดีเรื่องเก่าเรื่องเดียวที่มีฉากเป็นไทยและตัวละครเอกในเรื่องทุกตัวเป็นไทย ถึงแม้ขุนแผนและขุนช้างจะรับราชการ แต่วิถีชีวิตเป็นคนสามัญ ความเป็นอยู่ปกติแบบของสามัญชน⁶⁶

ดังนั้นในแง่ของการศึกษาวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนจึงสะท้อนสภาพชีวิตของคนสามัญชนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้เป็นอย่างดี เนื่องจากแต่งเป็นกลอนเสภาเกือบทั้งหมดในสมัยพระบาทสมเด็จพระเลิศหล้านภาลัยถึงแม้จะมีการคัดสำนวนเก่ามาก่อนสมัยพระบาทสมเด็จพระ

⁶⁶ กาญจนาคพันธุ์ และนายตำรา ณ เมืองใต้, เล่าเรื่องขุนช้างขุนแผน (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2545), หน้า 94.

พุทธเลิศหล้านภาลัยบ้าง และมีบางบทที่แต่งเพิ่มในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว⁶⁷

จากการศึกษาวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนพบว่า ขุนช้างขุนแผนสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างนายเงินกับทาส และสภาพชีวิตของทาสไทย

1. ความสัมพันธ์ระหว่างนายเงินกับทาส ตัวละครสำคัญในเรื่องขุนช้างขุนแผนมีหลาย คนที่มีสถานะเป็นทาส และความสัมพันธ์ระหว่างตัวละครที่เป็นทาส กับนายเงินเป็นความสัมพันธ์ ที่เหมือนกับพี่น้อง ถึงแม้จะไม่ได้ร่วมสายเลือด บุคคลแรกคือ นางสาวทอง ซึ่งน่าจะเป็นทาสใน เรือนเบี้ยในบ้านนางพิม สายทองเป็นพี่เลี้ยงและดูแลนางพิมมาตั้งแต่เล็กจนโต จนเป็นแม่สื่อให้ นางพิมได้เป็นภรรยาของพลายแก้ว(ขุนแผน) ความสัมพันธ์ของนางสายทองกับนางพิมมีความ ใกล้ชิดกันเสมือนเป็นพี่น้อง มากกว่าทาสกับนายเงิน กลอนตอนที่เณรแก้ว(ขุนแผน)ขอร้องให้สาย ทองเป็นแม่สื่อให้รู้จักนางพิมมีดังนี้

สายทองเมินหน้าว่าไม่ฟัง	จะพาหลังลายแล้วพ่อแก้วเอ๋ย
จะชักสื่อสูหาข้าไม่เคย	หมายเซยเห็นจะชวดแล้วน้องเณร
ท่านเจ้าคุณมุลนายก็ร้ายกาจ	ฉวยพลังพลาดสิจจะฉาวเป็นกราวเขน
ไปว่าวอนเกลือกกร่อนไม่อ่อนเอน	เหมือนตระเวนตัวไว้ไม่ต้องการ
ไหนจะดำโด่งดังหลังจะลาย	เณรพลายก็รำเล่้นนอกมาน
ไม่ควรทำข้าไม่ทำให้ราคาญ	มิใช่คนสำหรับวานของเณรพลาย ⁶⁸

สายทองได้กล่าวถึงสถานะภาพของตนเองให้เณรแก้ว(ขุนแผน)ได้รับรู้ ถึงแม้จะไม่กล่าว โดยตรงว่าเป็นทาสในบ้านของนางศรีประจัน ซึ่งเป็นมารดาของนางพิม แต่นางสายทองกลัวจะ โดนเสียนจากนาย นั่นคือนางศรีประจัน ซึ่งในบทกลอนได้แทนว่าเป็น “มุลนาย” ชีวิตของนางสาย ทองไม่เคยได้ใช้ชีวิตร่วมกับขุนแผนถึงแม้ว่านางจะตกเป็นภรรยาอีกคนของขุนแผนเช่นกัน แต่นาง สายทองก็ยังอยู่รับใช้นางศรีประจัน

บุคคลอีกท่านหนึ่งคือ นางแก้วกิริยา ซึ่งเป็นตัวละครที่สำคัญในเรื่องขุนช้างขุนแผน นาง แก้วกิริยาเป็นทาสสินไถ่ นางเป็นธิดาของพระยาสุโขทัย บิดานำมาขายฝากอยู่บ้านขุนช้าง แต่ขุน ช้างเลี้ยงดูและรักเหมือนน้องสาวตนเอง นางแก้วกิริยาได้พักอยู่เรือนเดียวกับขุนช้าง ตอนที่ขุนแผน

⁶⁷ กาญจนาคพันธุ์ และนายดำรา ฅ เมื่องใต้, เล่าเรื่องขุนช้างขุนแผน, หน้า 95.

⁶⁸ เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ (พระนคร: ศิลปบรรณาคาร, 2513), หน้า 71.

ขึ้นเรือนขุนช้างเพื่อลักตัวนางวันทองคืนมา และได้นางแก้วกิริยาเป็นภรรยา นางแก้วกิริยาได้แสดงตนว่านางเป็นทาสสินไถ่อยู่ในเรือนของขุนช้าง กลอนที่บ่งบอกว่านางแก้วกิริยาเป็นทาสสินไถ่มีข้อความดังนี้

คิดแล้วจึงว่าช่างน่าหัว	มาหลงตัวหลงห้องไม่เห็นสม
แค้นนักที่มาลักลอบชม	มายกยอให้นิยมเหมือนเย้ยกัน
เต่าเตี้ยดอกอช้อย่าต่อให้ตื่นสูง	มีไช้ช้อยจะมาย้อมไม่เห็นชั้น
หึ่งห้อยหรือจะแข่งแสงพระจันทร์	อย่าปั้นน้ำให้หลงตะลึงเงา
ข้าทาสดอกมิใช่เจ้าวันทอง	ดูแต่ห้องน้อยนอนอนเถิดนะเจ้า
มิใช่ที่ประสงค์อย่าหลงเดา	ข้าเจ้าลูกท่านสุโขทัย
บิดาต้องจำระย้ายาก	ขายฝากดีฉานให้ท่านใช้
เป็นเงินสิบห้าบิดาเอาไป	ตัวฉันไสรซื้อแก้วกิริยา
เป็นไทยอย่าเอาใจมาคบทาส	ฉันไม่อาจเอื้อมั่งเสมอหน้า
ที่โกรธแค้นแทนกันแต่ก่อนมา	ก็แก้แค้นตามประสาท่านผู้ดี ⁶⁹

กลอนในตอนนี้ได้บ่งบอกว่านางแก้วกิริยาเป็นบุตรสาวของพระยาสุโขทัย บิดานำมาขายฝากขุนช้างเป็นเงิน 15 ชั่ง เนื่องจากบิดาของนางต้องนำเงินไปใช้หนี้ เมื่อขุนแผนได้นางแก้วกิริยาเป็นภรรยาอีกคน ขุนแผนได้มอบแหวนและเงินไว้ไถ่ตัวจากขุนช้าง ถึงแม้นางแก้วกิริยามีสถานภาพเป็นทาส แต่นางก็ได้รับการปฏิบัติเสมือนเป็นคนในครอบครัวของขุนช้าง อาจเป็นไปได้ว่านางมีชาติกำเนิดที่ดี เพราะนางเป็นบุตรสาวของพระยา ลักษณะกิริยาท่าทางของนางแก้วกิริยาจึงแตกต่างจากทาสทั่วไป

2. สภาพชีวิตของทาสไทย ขุนช้าง ขุนแผนและนางพิมเป็นสามัญชน ขุนแผนและขุนช้างรับราชการในตำแหน่งขุนนางระดับล่าง แต่สภาพชีวิตของตัวละครแวดล้อมไปด้วยการมีทาสมากมายที่มีอยู่ในบ้าน ทาสที่มีอยู่ในบ้านเปรียบเสมือนเป็นส่วนหนึ่งในครอบครัว และเป็นทรัพย์สินของนายเงิน

ยกตัวอย่างเช่น ตอนที่นางทองประศรีพาพลายแก้ว(ขุนแผน)ในตอนเด็กหนีไปอยู่ที่เมืองกาญจนบุรี เนื่องจากขุนไกรต้องโทษประหารชีวิตเนื่องจากปล่อยให้กระบือหนีไประหว่างพระพันวษาเสด็จประพาสป่า การต้องโทษในครั้งนี้ทำให้ครอบครัวของพลายแก้วต้องถูกริบราชบาตร

⁶⁹ เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, หน้า 375.

นางทองประศรีจึงพาปลายแก้วหนีและทิ้งบ้าน ทิ้งข้าทาสและทรัพย์สินให้กรรมการยึดทรัพย์ เมื่อกรรมการเข้ามายึดทรัพย์ในตอนเย็น มีเพียงทาสในบ้านที่ยังคงเหลืออยู่ อีเผื่อนซึ่งเป็นทาสในบ้านของนางทองประศรีถูกเขียนเพื่อสอบถาม ข้อความในกลอนตอนนี้มีดังนี้

ครั้งรุ่งเช้าเวียงวังคลั่งนา	ตำรวจที่มาแต่กรุงศรี
กับกรรมการสุพรรณบุรี	เข้าบ้านทองประศรีในทันใด
ไล่จับโคกระบือช้างม้า	ฝูงข้าชายหญิงวิ่งขวักไขว่
ลูกอ่อนเต่าแก่แซ่แข็งไป	ตกใจไม่เป็นสมประดี
ได้อีเผื่อนต้นเรือนมาเขียนถาม	มันจึงบอกออกความว่านายหนี
เงินทองของข้าวบรรดามี	จึงให้ทำบัญชีทั้งห้าคน ⁷⁰

กลอนตอนนี้ได้สะท้อนให้เห็นว่า ทาสของนางทองประศรีมีสถานะเป็นทรัพย์สิน เมื่อกรรมการริบราชาบาตร ทั้งทรัพย์สินที่เป็นอวิญญานทรัพย์คือ เงินทอง หอกดาบ ถ้วยชาม ครกสาก เสื้อผ้า และวิญญานทรัพย์คือ ข้าทาสต้องถูกกรรมการยึดเป็นของหลวง

นอกจากนี้ ตอนที่นางพิมกับพี่สายทองและทาสในบ้านของนางพิม ชวนกันไปอาบน้ำที่ท่าน้ำใกล้บ้าน ชวนช่างกับทาสในบ้านก็แอบมองนางพิมและทาสเล่นน้ำ

ครานั้นนางพิมกับสายทอง	อยู่ในห้องปักสะดึงกริ่งไหม
ตะวันชายบ่ายแสงอโณทัย	จะลงไปอาบน้ำด้วยทันที
พร้อมด้วยข้าไทอยู่กายกอง	กับนางสายทองผู้เป็นพี่
ถึงท่าผลัดผ้าด้วยดี	ลงน้ำแล้วก็สีซึ่งเหงื่อไคล
อิมามีสีเสียด	อียืดดำหนือโคกไผ่
อิรักหนักท้องไม่ว่องไว	อียึดกระโหลกใกล้เข้าทุกที
อียึดกระโหลกไล่อิรัก	ฉวยขาดว่าชักเอาชายผ้า
จมน้ำดำฟอดกอดกันคา	ผุดขึ้นมาตาเหลือกเสือกชวนไป
อิรักล้าลักน้ำท่วมปาก	รากน้ำออกมาสักสามใหญ่
ร้องด่าว่าอุบาทว์จะขาดใจ	นอนไถลผ้านุ่มไม่ติดตัว
อ้ายเหงิงไถ่ไค้ขึ้นตบมือ	อ้ออ้ออ้อแม่แม่ทูนหัว

⁷⁰ เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, หน้า 32.

ราวกับปากปลาแม่น้ำดูน่ากลัว สันรวัหน้าแห่งนชักแ่นไป⁷¹

อีมา อีมี อีเขียด อีโคกและอีรักเป็นทาสหญิงในบ้านของนางพิม ส่วนอ้ายโห่งเป็นทาสชายในบ้านของขุนช้าง กลอนตอนนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความขบขันแก่ผู้อ่าน แต่กลอนบทนี้สะท้อนให้เห็นสภาพสังคมในอดีต ทาสหญิงและทาสชายเป็นส่วนหนึ่งของคนในครอบครัว นางพิมไม่ได้รับเกียรติทาสหญิงในบ้าน ทาสของนางพิมลงมาอาบน้ำที่ท่าน้ำร่วมกันกับนางพิม ทาสชายของขุนช้างเป็นผู้ติดตามขุนช้างมาแอบดูนางพิม และทาสของนางพิม

ข้อสังเกตมีการใช้คำนำหน้าทาสหญิงว่า “อี” ส่วนทาสชายมีการใช้คำนำหน้าว่า “อ้าย” ความสัมพันธ์ระหว่างนายทาสกับทาสต่างกัน แต่นางสายทอง แม้จะเป็นทาสในบ้านของนางพิม นางสายทองมีความสนิทสนมกับนางพิมจึงได้รับความไว้วางใจจากนางศรีประจัน มารดาของนางพิม สายทองจึงได้รับการปฏิบัติที่ดีกว่าทาสหญิงในบ้านของนางพิมคนอื่น กลอนเสภาขุนช้างขุนแผนไม่เคยมีตอนใดที่เรียก “อี” นำหน้าชื่อ “สายทอง” นางพิมจะเรียกสายทองว่าพี่เสมอ

วรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนสะท้อนให้เห็นถึงสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น สังคมของคนสามัญนั้นมีการใช้ทาสอยู่ในบ้าน ไม่แตกต่างจากพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางที่มีข้าทาสไว้ใช้สอยในวัง และเป็นไปได้ว่าคนสามัญที่มีฐานะย่อมมีทาสอยู่ในบ้านจำนวนมากด้วย ทาสจึงเปรียบเสมือนทรัพย์สินบ่งบอกสถานะทางสังคมของคนสามัญชนว่าเป็นครอบครัวที่มีอันจะกิน อย่างขุนช้าง ขุนแผนและนางพิมมีข้าทาสในบ้าน แม้แต่ทาสยังมีสถานภาพที่แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับชาติกำเนิดและความสัมพันธ์ของทาสกับนายทาส ดังเช่นนางสายทองและนางแก้วกิริยา

กล่าวโดยสรุป การศึกษาเรื่องทาสไทยผ่านหลักฐานชั้นต้นทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีก่อนสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะพบประเด็นที่สำคัญอยู่ทั้งหมดสี่ประเด็น

ประเด็นแรก สังคมไทยเป็นสังคมมีทาสมาตั้งแต่โบราณก่อนสมัยอยุธยา แต่ไม่ใช่สังคมทาส เพราะสังคมทาส หมายถึงสังคมที่ระบบการผลิตส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ของเจ้าทาสกับนายทาส โดยนายทาสเก็บผลประโยชน์ทั้งหมดที่ได้จากแรงงานทาสนั้น⁷² แต่ทาสไทยเป็นชนชั้นหนึ่งในระบบศักดินา ซึ่งทาสมีศักดินา 5 ไร่ ทาสเป็นแรงงานในการผลิตให้แก่นายเงิน แต่ระบบการผลิตในสังคมไทยไม่ได้อาศัยเพียงแรงงานของทาสไทยเป็นสำคัญ แต่รัฐไทยมีการเกณฑ์แรงงานไพร่ ซึ่งต้องสังกัดมูลนายมาเป็นแรงงานในการผลิตที่สำคัญในสังคม

⁷¹ เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, หน้า 107-108.

⁷² ชัยอนันต์ สมุทรวานิช, ศักดินาไทยกับพัฒนาการสังคมไทย (พระนคร: นำอักษร, 2519), หน้า 22-23.

ประเด็นที่สอง ทาสทั้งหมด 3 ประเภท จากหลักฐานบันทึกของชาวต่างชาติและประกาศรัชกาลที่ 4 ทาสเชลย ซึ่งเป็นทาสมาจากสงคราม ทาสสินไถ่ ซึ่งมาจากการขายตัวเองมารับใช้นาย และลูกทาส ซึ่งเกิดในขณะที่พ่อหรือแม่เป็นทาส หน้าที่ของทาสไทยส่วนใหญ่เป็นเข้ารับใช้ในบ้านหรือทำงานในไร่นา แต่ทาสสามารถมีพันธะรับใช้นายทาสที่นอกเหนือกว่านั้น จากหลักฐานพระราชพงศาวดารในสมัยอยุธยา ทาสที่รับใช้พระบรมวงศานุวงศ์ หรือขุนนางเป็นกำลังในการก่อการกบฏ มีส่วนในการเกณฑ์ไปรบในสงคราม และถูกใช้ให้ทำเรื่องที่เป็นความลับของนายทาส ซึ่งส่งผลต่อสถานการณ์ทางการเมืองของนายทาส

ประเด็นที่สาม ความสัมพันธ์ระหว่างนายทาสกับทาสเป็นเรื่องที่ชาวต่างชาติที่เข้ามาในไทยทั้งในสมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ต่างตั้งข้อสังเกตที่เหมือนกันว่า การเป็นทาสไทยไม่ได้เลวร้าย ถึงแม้จะมีการลงโทษทาสอยู่บ้าง แต่ทาสไทยนั้นได้รับการปฏิบัติเปรียบได้กับคนรับใช้ในสังคมยุโรปและอเมริกา ชาวต่างชาติให้ความเห็นว่า การเป็นทาสขาดอิสระ แต่คนไทยยอมเป็นทาส มากกว่าเป็นขอทานเสียอีก ความสัมพันธ์ระหว่างนายทาสกับทาสเป็นเรื่องที่น่าพิศวงสำหรับชาวต่างชาติ เพราะบางกรณียามที่นายทาสลำบาก ทาสกลับไม่หนีนายทาส แต่มาดูแลนายทาส ส่วนนายทาสก็ให้การดูแลทาส อย่างเช่นดูแลลูกทาสเหมือนเป็นคนในครอบครัว เหตุผลที่ชาวต่างชาติแปลกใจกับความสัมพันธ์ระหว่างนายทาสกับทาส เพราะชาวต่างชาติอาจจะไม่เข้าใจระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทย

ประเด็นสุดท้าย คือ ระบบทาสไม่ได้ราบรื่น แม้ว่าสังคมไทยจะยอมรับการมีทาส แต่ในสมัยอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์ก็ปรากฏปัญหาของทาส เห็นได้จากกฎหมายตราสามดวงที่มีการบัญญัติ “พระอัยการทาส” ใน “พระอัยการลักษณะผิดเมีย” และ “พระอัยการลักษณะมุลคดีวิวาท” เพื่อตัดสินปัญหาที่เกิดขึ้นนายเงินกับทาส สถานภาพทาสในสังคม ทาสหญิง และลูกทาส เป็นกลุ่มที่รัฐออกกฎหมายเพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น

ประกาศรัชกาลที่ 4 สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาของระบบทาสไทย รัฐต้องเข้ามาแก้ปัญหา เช่น การทำสัญญาสารกรมธรรม์ซื้อขายทาส ทาสหนีนายไปอยู่ในวังเจ้านาย การห้ามไม่ให้สามีขายภรรยา เป็นต้น ประกาศรัชกาลที่ 4 ยังชี้ให้เห็นว่า ทาสส่วนใหญ่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเป็นทาสสินไถ่ ที่ขายตัวเองเป็นทาสเนื่องจากจำนวนของทาสเชลยน่าจะจะมีจำนวนน้อยกว่าทาสสินไถ่ เพราะการทำสงครามกับเพื่อนบ้านแทบจะไม่มีในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การกวาดต้อนคนมาเป็นทาสเชลยจึงเป็นเรื่องยาก การเป็นทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมาจากการที่คนไทยขายตัวเองเป็นทาส ปัญหาของทาสสินไถ่ คือการหนีนายทาส เพื่อ

หลบเลี่ยงการใช้หนี้เงิน ไปอาศัยอยู่สถานที่ที่นายทาสเข้าไปตามไม่ได้ และการไม่สนใจขายตัวเป็นทาสของผู้เป็นภรรยา

2.4 วาทกรรมทาสไทยก่อนการเลิกทาสในปีพ.ศ.2448

ก่อนที่ทาสและระบบทาสไทยจะถูกล้มเลิกสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือในปีพ.ศ.2448 มีวาทกรรมที่ได้ตอบกันระหว่างวาทกรรมที่ไม่ยอมรับการมีทาส และต้องการให้มีการเลิกทาสในสังคมไทย กับวาทกรรมที่ยอมรับการมีทาสในสังคมไทย หลักฐานชั้นต้นทางประวัติศาสตร์ที่ได้อธิบายก่อนหน้านี้นี้เป็นหลักฐานที่ยืนยันได้เป็นอย่างดีว่า ทาสเป็นชนชั้นที่ปกครองในสังคมไทยมาช้านานแล้ว และการเป็นทาสไม่ได้เป็นเรื่องเลวร้ายในสังคม แต่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีกลุ่มที่ตั้งคำถามกับสังคมไทยว่าสมควรจะมีทาสอยู่ในสังคมไทยหรือไม่ ความเห็นของคนสองกลุ่มที่ยอมรับกับไม่ยอมรับการมีทาสในสังคมไทยมีดังนี้

1. **วาทกรรมที่ไม่ยอมรับการมีทาสและต้องการเลิกทาสในสังคมไทย** การเลิกทาสเป็นสิ่งที่จำเป็นที่จะต้องเกิดในประเทศสยามเพราะ ทาสคือสัญลักษณ์ของความไม่เจริญในสังคม เป็นเรื่องที่ชาวตะวันตกไม่ยอมรับ นอกจากนี้ในทางเศรษฐกิจการมีทาสยังเป็นเครื่องมือในการขัดขวางความขยายตัวทางการผลิตเนื่องจากทาสเป็นแรงงานที่ไม่มีประสิทธิภาพขาดแรงจูงใจในการทำงานควรจะเปลี่ยนเป็นการว่าจ้างแรงงาน กลุ่มที่เสนอวาทกรรมในแนวนี้เป็นชาวต่างชาติที่เข้ามาในสยาม ชนชั้นนำ และปัญญาชนในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

2. **วาทกรรมที่ยอมรับการมีทาสในสังคมไทย** ทาสในไทยเป็นทาสที่ต่างจากทาสทางตะวันตก มิได้ถูกกระทำทารุณกรรม การเป็นทาสเป็นวิธีการผ่อนคลายความเดือดร้อนยามยากจน ดังนั้นการมีทาสยังคงเป็นเรื่องการช่วยเหลือผู้ยากไร้ กลุ่มคนที่ยอมรับการมีทาสคือ นายเงินที่ได้รับประโยชน์จากการมีทาส และคนที่เป็นทาส มีความขัดสนเงินต้องการขายตัวเป็นทาสเพื่อแลกกับเงิน

การโต้ตอบระหว่างวาทกรรมทาสที่ไม่ยอมรับการมีทาสและต้องการเลิกทาสในสังคมไทย เริ่มต้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อแดน บีช บรัดเลย์ (Dan Beach Bradley)⁷³ หนีบประเด้นเรื่องทาสมาวิจารณ์และเสนอข่าวเกี่ยวกับทาสในหนังสือพิมพ์บางกอกีคอร์เรเตอร์⁷⁴ และมีผู้ไม่ประสงค์ออกนามเขียนตอบโต้เพื่อสนับสนุนยอมรับการมีทาสในสังคมไทย

⁷³ หมอบรัดเลย์ เกิดเมื่อวันที่ 3 กรกฎาคม ค.ศ.1804 พ.ศ.2347 ณ มาร์เซิลล์ รัฐนิวยอร์ก เขาจบการศึกษาได้รับปริญญาแพทยศาสตรบัณฑิตในค.ศ.1833 จากมหาวิทยาลัยนิวยอร์ก เขาเดินทางมาสยามพร้อมกับครอบครัวในเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2378 เพื่อปฏิบัติภารกิจในฐานะมิชชันนารีเผยแผ่ศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ เขามีชื่อเสียงโด่งดังในการริเริ่มออก

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ชาวต่างชาติทั้งพ่อค้า และมิชชันนารีเดินทางเข้ามาในสยามเพื่อทำการค้าและเผยแพร่ศาสนา มิชชันนารียังนำความรู้และวิทยาศาสตร์สมัยใหม่เข้ามาเผยแพร่ในสังคมสยาม กับบริดเลย์ตั้งโรงพิมพ์ พิมพ์หนังสือพิมพ์บางกอกกรีคอร์ดเดอร์ และหนังสือพิมพ์บางกอกกาเลนเดอร์ เป็นสื่อในการแสดงออกความคิดเห็น และนำเสนอข่าวจากต่างประเทศและในประเทศ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ในรัชกาลต่อมาทรงเปิดรับความเป็นตะวันตก พระองค์ทรงติดต่อสมาคมกับชาวตะวันตกหลายท่าน เช่น เซอร์จอห์น บาวริง ผู้แทนของสมเด็จพระนางเจ้าวิคตอเรียแห่งอังกฤษในการมาเจรจาทำสนธิสัญญาไมตรีและพาณิชย์กับไทย และประธานาธิบดีอับราฮัม ลินคอล์น (Abraham Lincoln) แห่งสหรัฐอเมริกา⁷⁵ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสนธิสนมสังฆราชपालเลอแก้วซ์ และบริดเลย์ตั้งแต่พระองค์ยังผนวช ยุคสมัยของพระองค์จึงเปิดกว้างรับความคิดของชาวตะวันตก

บริดเลย์เคยแสดงความคิดเห็นในประเด็นการวิพากษ์วิจารณ์สังคมไทย ที่เกี่ยวกับการเลิกทาส เห็นได้จากการสนทนาระหว่างบริดเลย์ กับ พระยาบุรุษ ซึ่งต่อมาคือ เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง ในวันที่ 18 พฤศจิกายน พ.ศ.2411 บริดเลย์กล่าวกับพระยาบุรุษว่า รัฐบาลสยามควรจะยกฐานะของประเทศให้ทัดเทียมประเทศทั้งหลายในโลก โดยวิธีการ 4 ประการ คือ การยกเลิกการนุชารูปเคารพและหันมาศรัทธาในพระเจ้า การเลิกทาส การเลิกการพนัน และการสนับสนุนส่งเสริมในด้านปัญญาความคิดทุกด้านโดยจัดตั้งโรงเรียน วิทยาลัย และมหาวิทยาลัยขึ้น⁷⁶

ในหนังสือบางกอกกรีคอร์ดเดอร์ ที่บริดเลย์เป็นบรรณาธิการเสนอข่าวทั้งในกรุงเทพฯ และชาวต่างประเทศ มีการตีพิมพ์โฆษณาทางการค้าในหน้าหนังสือพิมพ์ รวมถึงการตีพิมพ์จดหมายและบทความแสดงความคิดเห็นในเรื่องต่างๆ

หนังสือพิมพ์ การผ่าตัด และการปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษเป็นครั้งแรกในไทย โปรดดูรายละเอียด วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, แดนป็ช บริดเลย์ [ออนไลน์], 7 มกราคม 2554. แหล่งที่มา <http://th.wikipedia.org/wiki/>

⁷⁴ บริดเลย์เริ่มออกหนังสือพิมพ์บางกอกกรีคอร์ดเดอร์ออกปีที่ 1 ฉบับที่ 1 เมื่อวันที่ 1 เดือนมีนาคม ค.ศ.1865 (พ.ศ. 2408) จนถึงฉบับสุดท้ายปีที่ 2 ฉบับที่ 24 เมื่อวันที่ 16 เดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ.1867 (พ.ศ.2410) พิมพ์ออกจำหน่ายรายปักษ์เดือนละสองครั้ง สมาชิกที่รับหนังสือจดหมายเหตุจนถึงฉบับสุดท้ายทั้งหมด 140 คน โปรดดูรายละเอียด หนังสือจดหมายเหตุ(หนังสือพิมพ์บางกอกกรีคอร์ดเดอร์) (กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการ, 2537), หน้า 1.

⁷⁵ ปิยนาด บุนนาค, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่(การทำสนธิสัญญาเบาวริง ถึง "เหตุการณ์ 14 ตุลาคม" พ.ศ.2516), หน้า 22.

⁷⁶ สายชล วรรณรัตน์. "ผลกระทบของบริดเลย์ต่อสังคมไทย," ใน หมอบริดเลย์กับสังคมไทย, (กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528), หน้า 34.

ประเด็นแรก บรัดเลย์ต้องการชี้ให้เห็นความเลวร้ายของระบบทาส เพราะการนำคนมาเป็นทาสนั้นขาดอิสระ ทาสเปรียบได้กับเป็นสัตว์เดรัจฉาน ถูกบังคับข่มเหงจากนายทาส ไม่มีโอกาสที่จะมีทรัพย์สินเป็นของตนเอง การนำเสนอความเห็นดังกล่าวอยู่ในเนื้อหาข่าวในหนังสือพิมพ์บางกอกกรี๊ดเดอร์ เล่มที่ 1 ฉบับที่ 8 วันที่ 11 มิถุนายน พ.ศ.2408⁷⁷ ในเรื่องการเลิกทาส บรัดเลย์ยังได้วิจารณ์การใช้ทาสในอเมริกาในบทความ “ต้นเหตุขบถในเมืองอเมริกา” เล่มที่ 1 ฉบับที่ 11 วันที่ 7 สิงหาคม พ.ศ.2408 เพื่อชี้ให้เห็นถึงความเลวร้ายของระบบทาส ดังความว่า

ต้นเหตุขบถในเมืองอเมริกา

การใช้พวกอาฟริกาคนดำเป็นทาสนั้น, เป็นต้นเปนนกลางเปนนปลายเหตุนั้นทั้งปวง. ชาวเมืองอเมริกาฝ่ายทิศใต้นั้น, เคยได้ใช้พวกชาติอัฟริกันเป็นทาสมากกว่า 200 ปีแล้ว, ทาสนั้นก็เกิดทวีมากขึ้นนัก, นับในคริสต์ศักราช ๑๘๕๐ปีนั้น, ได้คน ๓ ล้าน ๒ แสน ๔ พัน ๓ ร้อย ๑๓ คน. ธรรมเนียมกฎหมายที่เขาใช้ทาสนั้น ร้ายกาจหยาบช้านัก ไม่ยอมให้ทาสนั้นเป็นอิสระแก่ตัวได้บ้างเลย ทาสนั้นเป็นทรัพย์สินที่ขาดอยู่กับนายเหมือนอย่างสัตว์เดรัจฉานมีม้าแลโคเป็นต้น นายนั้นเคยพรากเอาลูกแลเมียไปขายเสียที่อื่นๆ เหมือนสัตว์เดรัจฉาน, เพราะกฎหมายนั้นไม่ให้ทาสเป็นเจ้าของอะไรเลย. จะเป็นเจ้าของเมียก็ไม่ได้, จะเป็นเจ้าของลูกก็ไม่ได้. นายเขาไม่ให้อยู่กินเป็นผัวเมียกันแท้ๆ, แต่ให้ผู้ชายกับผู้หญิงอยู่ด้วยกัน, เพื่อจะประสมให้เกิดลูก, อยู่นั้นเป็นทรัพย์สินของนายๆเอาไว้ใช้เป็นกำลังของนาย...นายเห็นว่าลูกทาสนั้น, จะขายได้กำไรงาม, ก็พรากเอาไปขายส่งเสียถึงพ่อแม่มันจะร้องไห้, นายนั้นก็ไม่มีใครเมตตา. บางทีถ้าพ่อแม่มันร้องไห้หนัก, นายก็โกรธแล้วทุบตีให้มันเสีย.

อนึ่งลูกทาสนั้นที่เป็นหญิง นายนั้นอยากจะนอนด้วย หญิงนั้นจะขัดขวางก็ไม่ได้ พ่อแม่จะขัดขวางก็ไม่ได้...

อนึ่ง กฎหมายของเขาห้ามมิให้พวกทาสเรียนหนังสือเพราะนายกลัวว่า, ถ้าทาสเรียนหนังสืออ่านได้, จะมีความรู้มาก, มันจะถือตัว, จะว่ากล่าวมันก็ยาก, มันจะปรารถนาเป็นอิสระแก่ตัว, แลกลัวว่าพวกทาสมันจะองอาจทำอันตรายแก่นาย, เพื่อจะให้พ้นทาส.

⁷⁷ หนังสือจดหมายเหตุ(หนังสือพิมพ์บางกอกกรี๊ดเดอร์) (กรุงเทพฯ: สำนักพระราชเลขานุการ, 2537), หน้า 45-48.

.....

อนึ่ง ชาวอเมริกาฝ่ายเหนือ นั้น ก็มีได้ใช้ทาสเลย เพราะเห็นว่า เป
นจากความเมตตา เป็นการร้ายกาจหยาบช้านัก พิจารณาเห็นว่าพวก
ชาติอาฟริกันนั้น, ก็เป็นมนุษย์ด้วยกัน...แลเห็นว่าพระเป็นเจ้าเป็นพระบิดา
แก่มนุษย์ทั้งปวง, มีพระไทยเมตตาบุตรที่เป็นมนุษย์ทั้งปวง มิได้ลำเอียงแก่
ผู้ใด...”⁷⁸

บริดเลย์ได้นำเสนอนิทานสอนใจจำนวน 2 เรื่องคือ เรื่องปฤษณา กับเรื่องว่าด้วยหมาบ้าน
และหมาในที่เกี่ยวข้องกับการเป็นทาส โดยเปรียบเทียบการเป็นทาสกับสุนัขและตีพิมพ์ในหนังสือ
บางกอกกรีกอดเดอร์เล่มที่ 1 ฉบับที่ 24 วันที่ 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2409 ดังนี้

เรื่องปฤษณา

ภายหลังมามีหมาไล่เนื้อตัวหนึ่ง, เป็นสุนัขแก่ล้ารับไล่เนื้อ,
เจ้าของใช้ให้เฝ้าสวนอยู่หลายปี, แลเป็นที่ชอบใจนัก. ครั้นนางมาสุนัข
นั้นแก่ตัวลงทุกๆที่ใช้การไม่ใคร่จะได้. อยู่มาวันหนึ่งออกเที่ยวไล่เนื้อ, ครั้น
ทันซากัดได้แล้วพินก็หลุดออกไป, เนื้อนั้นหนีไปได้. นายเหนดั่งนั้นก็โกรด,
หมายว่าจะตีสุนัขนั้น. เมื่อสุนัขเหนดั่งนั้นจึงร้องว่า, นายเจ้าข้าอย่าพ
ลงมือก่อน, ยกโทษเสียครั้งหนึ่งเถิด. หมีไซ้จะไม่จับสัตว์เมื่อไร, เปนเพราะ
แก่แล้วหาแรงมิได้. ขอให้ท่านคิดถึงผลประโยชน์, ที่ข้าพเจ้าได้ทำไว้แก่
นายแต่ก่อนนั้นเถิด. คำสั่งสอนนี้เป็นใจความว่า, ความชอบที่ป่าวทาสได้
ทำไว้แต่ก่อนก็อย่าลืมเลย. อย่าเขี่ยนเลยเพราะการที่ไม่มีแรงจะทำได้⁷⁹

นิทานเรื่องนี้เปรียบเทียบ หมาไล่เนื้อ กับ ทาส ที่รับใช้นายมานานจนอายุมาก และทำงาน
ได้ไม่ดีเท่าเมื่อก่อนจนนายทำโทษ นิทานเรื่องนี้ต้องการสอนใจให้ผู้อ่านว่า ไม่ควรลงโทษทาสอย่าง
รุนแรง

ว่าด้วยหมาบ้านแลหมาใน

⁷⁸ หนังสือจดหมายเหตุ(หนังสือพิมพ์บางกอกกรีกอดเดอร์), หน้า 78-79.

⁷⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 244.

เวลากลางคืนเดือนหงายสว่าง หมามาในพบหมาบ้านเข้าตัวหนึ่ง, ที่เขาได้เลี้ยงไว้อ้วนพีริมป่า. สัตว์ทั้งสองได้พูดจาโต้ถามกัน, ด้วยเรื่องระดูและการสลายของตัวแล้ว. หมามาในจึงว่าเป็นอย่างไร, ดูท่านจึงสบายนัก. แต่เราจะต้องเที่ยวหากินได้ความลำบากมาก, แลบางทีก็ต้องอดอยากอาหาร, หมาบ้านจึงว่าถ้าแลท่านอยากจะให้สบายเหมือนเราก็ต้องทำให้เหมือนเรา. หมามาในว่าจะทำประการใด. หมาบ้านว่าเราต้องเฝ้าเรือน, นายเราจึงเลี้ยงดูให้กินนอนสบาย. หมามาในว่าข้าจะทำอย่างนั้นบ้างเพราะหากินลำบากนัก. ถ้าแลได้อาหารดีกินแลหลังคาร่มสบาย. ไม่ต้องกรำฝนทนลมอยู่ในป่าก็จะสบาย, หมาบ้านว่าถ้ากระนั้นจงตามเรามา. สัตว์ทั้งสองเมื่อวิ่งมาด้วยกันหมามาในเห็นรอยที่คอบหมาบ้าน หมามาในถามว่าคอบท่านเป็นรอยอะไร. หมาบ้านก็อำพรางบอกเปล่าดอกไม่ใช่รอยอะไร. แต่หมามาในก็ชักหนักเข้า. หมาบ้านว่าท่านจงรู้เถิดว่าเป็นรอยไซร์. หมามาในจึงว่าไซร์นั้นเขาผูกท่านไว้เถา. หมาบ้านว่ากลางวันเขาเอาไซร์ใส่ไว้ กลางคืนเขาแก้ออกให้ไปเที่ยวได้ตามสบาย, แลนายข้าได้ให้ของเดนเหลือกินแก่ข้าทั้งลูกจ้ำงก็ให้, แลนายได้กอดรัดข้าด้วย, เหตุใดท่านไม่มาแก่ข้าแล้วเถา. เพราะหมาบ้านเห็นว่าหมามาในถอยหลังจะกลับไป, หมามาในจึงว่าข้าขอบใจท่านนัก. ถ้าต้องทำเหมือนท่านว่าเช่นนั้น, ของกินดีๆเราไม่เอาแล้ว. ถึงจะให้เป็นใหญ่เราก็ไม่เอา.ว่าแล้วก็กลับไป. คำเปรียบนี้ใจความว่า เป็นไทยแก่ตัวแล้ว, ถึงจะยากจนเพียงไรก็ดีกว่าเป็นทาส.⁸⁰

นิทานเรื่องนี้อยู่ในหนังสือพิมพ์บางกอกรีคอร์ดเดอร์เล่มที่ 1 ฉบับที่ 7 วันที่ 29 พฤษภาคม พ.ศ.2409 เปรียบเทียบว่า หมาบ้าน คือทาสที่อาศัยอยู่ในบ้านของนาย ส่วนหมามาใน เปรียบเหมือนกับ อิศระชน ที่ไม่อยู่ใต้อำนาจใคร ทำยที่สุดนิทานเรื่องนี้ได้สะท้อนแนวคิดให้กับผู้อ่านว่าการเป็นไทมีอิสระแก่ตัวเอง นั้นดีกว่าการเป็นทาสแล้วต้องอยู่ภายใต้อำนาจของนาย

ประเด็นที่สอง บรรดาลัยวิพากษ์วิจารณ์การเป็นทาสไทยมีต้นเหตุมาจากการพนัน สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คนไทยติดการพนันกันมาก เมื่อไม่เงินใช้หนี้ต้องขายบุตรภรรยา และขายตัวเองเป็นทาส การแสดงความคิดเห็นปรากฏหนังสือพิมพ์บางกอกรีคอร์ดเดอร์เล่มที่ 1 ฉบับที่ 11 วันที่ 7 สิงหาคมพ.ศ.2408 ความว่า

⁸⁰ หนังสือจดหมายเหตุ(หนังสือพิมพ์บางกอกรีคอร์ดเดอร์), หน้า 79.

ด้วยข้าพเจ้าถึงมิได้เป็นคนชาวเมืองไทยแท้, ก็แทบจะเป็นไทยอยู่แล้ว, เพราะได้เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ได้ประมาณ 30 ปีเศษมาแล้ว. มีใจรักใคร่ในสยามประเทศนี้มากอยู่, ปราบฐานจะให้บังเกิดความดีในเมืองไทยทุกอย่าง, ข้าพเจ้าพิเคราะห์ดูเห็นว่า, การเล่นหอยนั้นเป็นการชั่วร้ายกาจนัก ดุจปล่อยพวกผีปีศาจทั้งหลายให้มาฟ้อลวงฝูงราษฎรทั้งหลาย,.....ให้คิดแต่จะเล่นแก้ตัวให้รอดขึ้น, เพราะเงินที่เสียไปแล้วนั้น, กว่าทรัพย์สินเงินทองของเขาจะตกเข้าไปเป็นทรัพย์ของเจ้าภาษีหมด. แล้วจะต้องขายบุตรภรรยา, แลเรือกสวนไร่นาจนกระทั่งถึงตัวก็ต้องเป็นข้าเขาด้วย. บางทีคิดแก้ตัวไม่ได้แล้ว, ล้นความคิดก็ผูกคอตายเสียบ้าง กินยาตายเสียบ้าง, เปนไปทั้งนี้ก็เพราะราษฎรนั้น, เปนคนโง่หลงโดยมาก, คนที่มีปัญหานั้นน้อยนัก...⁸¹

จากข้อความที่คัดมาข้างต้นแสดงให้เห็นว่า บรัดเลย์ได้วิจารณ์ว่า การพนันเป็นต้นเหตุของการเสียทรัพย์ สินเงินทอง รวมถึงการขายบุตรภรรยาของคนไทยไปเป็นข้า การพนันจึงเป็นต้นเหตุของการเป็นทาส

บรัดเลย์เป็นชาวต่างชาติที่เข้ามาในสยาม และให้ความสำคัญกับประเด็นเรื่องทาสทั้งทาสต่างประเทศและทาสไทย เห็นได้จากนำเสนอข่าวอย่างละเอียด ถึงแม้ว่าบรัดเลย์จะไม่ได้แสดงความคิดเห็นโดยตรงในหนังสือจดหมายเหตุว่า ประารถนาให้สังคมไทยมีการเลิกทาส แต่จากการแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับทาสในอเมริกา การหยิบนิทานที่เกี่ยวข้องกับการเป็นทาส และการวิจารณ์เรื่องการพนันเป็นต้นเหตุของการเป็นทาสในสังคมไทย คำอธิบายเรื่องทาสไทยที่บรัดเลย์นำเสนอคือ การไม่ได้ขึ้นนมสังคมที่มีทาส และไม่สนับสนุนให้คนขายตัวเป็นทาส ด้วยให้เหตุผลว่าการเป็นทาสคือ การขาดอิสระในตนเอง นายทาสปฏิบัติกับทาสอย่างเลวร้ายไม่ต่างกับสัตว์เดรัจฉาน

การแสดงความคิดเห็นของบรัดเลย์เกี่ยวกับทาสไทยนำไปสู่วาทกรรมโต้แย้งที่สนับสนุนให้ดำรงระบบไพร่ระบบทาสในสังคมไทย ข้อเขียนเรื่องหนึ่งส่งไปตีพิมพ์ในหนังสือบางกอกกรีคอดเดอร์ เล่มที่ 1 ฉบับที่ 10 วันที่ 22 เดือนกรกฎาคม พ.ศ.2408 และไม่ปรากฏชื่อผู้เขียน โดยแสดงความ

⁸¹ หนังสือจดหมายเหตุ(หนังสือพิมพ์บางกอกกรีคอดเดอร์) (กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการ, 2537), หน้า 80-81.

คิดเห็นเรื่องสงครามกลางเมืองในอเมริกา และวิพากษ์วิจารณ์เรื่องการใช้ทาสและไพร่ในสังคมไทย ซึ่งไม่ได้เป็นไปในลักษณะของการกตัญญู ดังนี้

ชะรอยว่าพวกเปรสซิเดนต์แลเสเนตที่ว่าราชการเมืองอยู่, จะบัญญัติยกย่ำอย่างธรรมเนียมเก่า, ตั้งธรรมเนียมใหม่ขึ้นอย่างไร, ให้เปนนข้อขัดใจพวกขบถไม่เห็นด้วยฤา, ฤาว่าพวกขบถจะคิดยกอย่างล้าง ทำลายธรรมเนียมเก่าไปอย่างไร, ด้วยใจคนเปนอันมากคิดเห็นว่าเปนดี. แต่พวกผู้ครองแผ่นดินเดิมยังรักธรรมเนียมเก่าอยู่, ไม่ยอมตามใจให้, จึงเกิดรบกัน. ได้ยินเขาเล่าสั้นๆว่า, พวกขบถพอใจจะใช้ทาส, ที่เรียกว่าเสลวรี. ก็การใช้ทาสนั้น, บ้านเมืองเปนอันมาก, สมบัติพัศถารโตใหญ่, เขาเลิกเสียนานแล้วไม่ใช้ในแผ่นดินยุโรป ตลอดถึงอเมริกา. ถึงในเมืองจีนเขาก็ใช้ลูกจ้างโดยมาก.

เมืองไทยนี้มีชื่อว่าใช้ทาส, แต่พิเคราะห์ไปโดยแท้ก็ไม่ตรงนัก, เพราะสัญญากันที่ให้ต้นเงินไปแล้ว, ยอมแรงให้เปนแทนดอกเบี้ย, แลนายยกดอกเบี้ยให้เปนค่าจ้างใช้ คนหลวงก็ได้เบี้ยหวัด, แต่เพราะได้น้อย, ก็ผลัดให้เข้าเวนอนอกเวนอน ไพร่หลวงที่เอามาใช้เข้าเดือน, ไม่ได้เบี้ยหวัด, ก็ได้ตรากฎมิคุ้มไม่ต้องเสียภาษี, มีพิกัดเงินปีหนึ่งคล้ายกับเบี้ยหวัด, ให้หักเอาที่เจ้าภาษี มีพิกัดเงินปีหนึ่งคล้ายกับเบี้ยหวัด, ให้หักเอาที่เจ้าภาษี การที่เปนทั้งนี้ก็เพราะบ้านเมืองยังมีเงินน้อยไม่พอใช้, มิใช่จะเห็นไปว่าข่มเหงไพร่เปนดี, ตั้งบ้านโจรเมืองพาล⁸²

ผู้เขียนข้อความดังกล่าวอาจจะเป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือพระบรมวงศานุวงศ์ที่เป็นสมาชิกหนังสือพิมพ์บางกอกกรีคอดเดอร์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดที่จะแสดงความคิดเห็นตอบโต้ข้อวิพากษ์วิจารณ์ของบริดเลย์อยู่เสมอโดยผ่านหนังสือจดหมายเหตุ ดังที่แอนนา เลียวโนเวนส์ (Anna Leonowens) ได้บันทึกไว้ว่า “เช้าวันนี้ได้ทรงพระราชนิพนธ์โต้แย้งเรื่องมนุษย์เราเกิดมามีบาปติดตัวของบริดเลย์ ขณะที่หม่อมกำลังคัดพระ

⁸² หนังสือจดหมายเหตุ(หนังสือพิมพ์บางกอกกรีคอดเดอร์) (กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการ, 2537), หน้า 69.

ราชหัตถเลขาเพื่อจะส่งไปตีพิมพ์นั้น พระองค์ท่านทรงสำราญพระราชหฤทัยเป็นอันมาก เพราะทรงพระราชดำริว่า คราวนี้บริดเลย์คงจะต้องยอมจำนนต่อเหตุผลของพระองค์ท่านเป็นแน่”⁸³

วาทกรรมที่ยอมรับการมีทาสในสังคมไทยได้ใช้เหตุผลตอบโต้กับเหตุผลของบริดเลย์ ผู้เขียนได้ยกเหตุผลสถานภาพทาสในสังคมไทยแตกต่างจากทาสในสังคมอื่นๆ จะเอามาเปรียบเทียบกับกันไม่ได้ เพราะทาสไทยเป็นทาสในการชำระหนี้สิน เป็นแรงงานแทนดอกเบี้ยให้กับนายเงิน ซึ่งแตกต่างจากทาสในสังคมอเมริกาที่บริดเลย์ได้เคยให้ความเห็นว่า ต้องรับใช้นายทาสอย่างยากลำบาก และได้รับการปฏิบัติที่เลวร้าย

อีกตัวอย่างหนึ่งที่เป็นวาทกรรมโต้ตอบระหว่างวาทกรรมที่ไม่ยอมรับการมีทาสในสังคมไทย กับวาทกรรมที่ยอมรับการมีทาสในสังคมไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือจดหมายโต้ตอบระหว่าง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับแอนนา เลียวโนแวนส์

แอนนา เลียวโนแวนส์ เดินทางเข้ามาสยามเพื่อถวายงานสอนภาษาอังกฤษให้กับพระราชโอรส พระราชธิดา เจ้าจอม หม่อมห้าม ตามคำเชิญของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่ปี.ศ.2405 และกลับออกไปจากสยามในปี.ศ.2410 แอนนาเขียนหนังสือทั้งหมด 2 เล่มคือ *The English Governess at the Siamese Court* และ *The Romance of the Harem* เนื้อหาทั้งสองเล่มนี้กล่าวพาดพิงถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องราวในราชสำนักสยาม และบทบาทของแอนนาแสดงความคิดเห็นในเรื่องนโยบายบางอย่าง

แอนนาแสดงออกอย่างชัดเจนว่า ไม่ควรมีทาสในสังคมไทย เห็นได้จาก จดหมายที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชหัตถเลขาตอบจดหมายของแอนนาเป็นภาษาอังกฤษ จดหมายฉบับนี้แจ้งความตามหนังสือของศาลาว่าการมหาดไทยที่ 334/13194 ลงวันที่ 15 มีนาคม ร.ศ. 127 (พ.ศ.2452) และพระยาศรีสหเทพ มีขึ้นกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ว่า นายหลุยส์ เลียวโนแวนส์ได้พบกับมารดา แอนนา เลียวโนแวนส์ ซึ่งได้เก็บพระราชหัตถเลขาที่เป็นจดหมายในรัชกาลที่ 4 ไว้หลายฉบับ จดหมายฉบับที่ 108 เป็นจดหมายที่พระองค์ทรงมีพระราชหัตถเลขาตอบแหม่มแอนนาเรื่องทาสและการเลิกทาส⁸⁴

ข้อความในจดหมายสรุปความว่า แอนนาถามพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงทาสหญิงจำนวน 2 คนมีชื่อว่าแม่เซ็ง และแม่แดง ซึ่งเป็นทาสของคุณแพ และประสงค์ให้รัชกาลที่

⁸³ ขจร สุขพานิช, “หมอบริดเลย์ และมิชชันนารีอเมริกัน,” ใน *ข้อมูลประวัติศาสตร์สมัยบางกอก*, (กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2531), หน้า 124.

⁸⁴ ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, “แนวพระราชดำริเรื่อง ทาสและเสรีภาพของรัชกาลที่ 4,” ใน *ความคิดการเมืองไพร่กระฎุมพีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2549), หน้า 118.

4 ปลดปล่อยทาสทั้งสองคน พระองค์ทรงมีพระราชหัตถเลขาตอบจดหมายของแอนนาว่า ทาสทั้งสองเป็นลูกทาส และรับใช้เจ้าของทาสคือ คุณแพ พระองค์ทรงไม่เห็นด้วยที่แอนนาจะขออิสรภาพแก่ทาสทั้งสอง เพราะการปล่อยทาสเป็นเรื่องที่คุณแพ ซึ่งเป็นนายของทาสทั้งสอง เป็นผู้ยินยอมปล่อยทาสของตนเอง อย่างไรก็ตาม ถ้าแอนนาอยากให้เสรีภาพแก่ทาสทั้งสอง พระองค์ทรงสนับสนุนให้ไปเยี่ยมทาสทั้งสอง และขอซื้อทาสทั้งสองคน จำนวนเงิน 100 บาทจากคุณแพ

วาทกรรมไม่ยอมรับการมีทาสและต้องการเลิกทาส แอนนา เลียวโนเวนส์ได้ให้เหตุผลว่า “ทาสนั้นเป็นมลทินที่ยิ่งใหญ่ของสยาม” (that slavery shall be a grant blot on the Siamese nation) การมีทาสในสังคมไทยเป็นการขาดมนุษยธรรม ดังนั้นจึงควรมีการเลิกทาสในสังคมไทย

วาทกรรมยอมรับการมีทาสในสังคมไทย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้เหตุผลมาตอบแอนนาในหลายประเด็น ประเด็นแรกพระองค์ทรงอธิบายว่า ทาสไทยนั้นต่างจากทาสต่างประเทศ “ทาสที่ปรากฏในประเทศของเรานั้นไม่ได้เป็นสิ่งไม่ดี เหมือนแรงงานทาสในหลายประเภท...”⁸⁵ พระองค์ทรงยกตัวอย่างประเภทของทาสไทย เพื่อให้แอนนาเข้าใจว่า ระบบของทาสไทยต่างจากทาสต่างประเทศความว่า “ประเภทแรกได้แก่ ทาสเชลยที่ถูกคุมขัง หรือที่ถูกจับในสงครามโดยรัฐเพื่อนบ้าน ประเภทที่สอง ทาสที่เป็นทาสบุญญาเสียเสรีภาพจากการคดโกงหรือไม่จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ประเภทที่สาม คือ ครอบครัวทั้งหมดตราษฎรธรรมดาที่เกิดขึ้นในไพร่ในที่ดินของเจ้าฟ้า พระองค์เจ้า และขุนนาง ประเภทที่สี่ คือ ทาสจากการเป็นหนี้สิน เช่น เงินที่ให้กู้ยืมต่อพ่อแม่หรือปู่ย่าตายายของทาส ที่ยังไม่ได้ใช้คืน”⁸⁶

ประเด็นที่สอง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายเรื่องการปฏิบัติระหว่างเจ้าของทาส และทาสในสังคมไทยว่าไม่เลวร้าย “เจ้าของทาสเหล่านี้มีเป็นจำนวนมากในประเทศของเรา พวกเขามีความห่วงใยในสภาพกายของทาสของเขาเป็นอย่างดี จะมีที่ยกเว้นก็เป็นส่วนน้อยมาก และเขาจะให้ทุกสิ่งที่เป็นจำเป็นสำหรับความเป็นอยู่ที่ดี ทั้งอาหารสำหรับบริโภค ข้าว ผ้าที่ใช้ทำผ้าถุง กระท่อมไม้ไผ่สำหรับอยู่อาศัยอย่างดี และแม้แต่การให้การศึกษาจากโรงเรียนและวัด รวมถึงการละเล่นและกีฬาต่างๆ”⁸⁷

⁸⁵ ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, “แนวพระราชดำริเรื่อง ทาสและเสรีภาพของรัชกาลที่ 4,” ใน *ความคิดการเมืองไพร่ กระฎุมพีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์*, หน้า 131.

⁸⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 131.

⁸⁷ ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, “แนวพระราชดำริเรื่อง ทาสและเสรีภาพของรัชกาลที่ 4,” ใน *ความคิดการเมืองไพร่ กระฎุมพีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2549), หน้า 131.

ประเด็นที่สาม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปรียบเทียบชีวิตความเป็นอยู่ของทาสไทยกับแรงงานของประเทศอุตสาหกรรมในต่างประเทศ ว่า ทาสไทยอาจมีสถานภาพชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีกว่าลูกจ้างในต่างประเทศเสียอีก เพราะทาสไทยมีอิสระเหมือนกับราษฎร

ทาสก็มีเสรีที่จะเล่นเหมือนกับราษฎรทั่วไปในทุกวันนี้ ทั้งหมดนั้นดีกว่าการที่จะเป็นคนเสรีแล้วแยกตัวออกจากคนธรรมดาทั้งหลาย ไปรับใช้ทำงานให้กับบรรษัทใหญ่ หรือพระเจ้าแผ่นดินและเจ้าเมืองอุตสาหกรรมหรือในบรรดาโรงงานของเจ้านาย เพื่อที่จะถูกใช้งานอย่างหนัก แม้แต่เด็กเล็กๆก็ถูกใช้แรงงานเกินเวลา ด้วยค่าจ้างที่ต่ำมากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ และในที่ยากจนที่สุดสำหรับมนุษย์หลายๆชีวิตในกระท่อมเดียวกัน หรือห้องเดียวในหลายเมืองที่เจริญแล้วทั้งหลายของเธอ เช่น ลอนดอน แมนเชสเตอร์ กลาสโกว ผู้ใช้แรงงานเหล่านี้ไม่สามารถหาอาหารที่จำเป็นสำหรับครอบครัว หลากๆคนอดอยาก และในประเทศที่เย่เหล่านั้น ผู้ชายหรือแม้แต่ผู้หญิงตีมแอลกอฮอล์ หรือ วิสกี้ หรือแม้แต่บรันดี เพื่อบรรเทาความทุกข์ยากหรือปัญหาทั้งหลายของตนเอง แล้วตอนนี้ประเทศไหนกันที่เธอดีกว่าหรือแย่กว่า...⁸⁸

ประเด็นที่สี่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตอบแอนนาในประเด็นการเลิกทาสในสังคมไทยที่แอนนาเคยเสนอแนะพระองค์ พระองค์ทรงให้เหตุผลการเลิกทาสเป็นงานที่ไม่ควรทำอย่างทันทีทันใด เพราะราษฎรสยามเองเคยชินกับสังคมที่มีทาส และคงไม่ได้ชื่นชมพระองค์และเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ถ้าพระองค์ทรงเลิกทาส ดังนี้

ฉันไม่ได้เล็งเลสงสัยเกี่ยวกับการเลิกทาสในแผ่นดินสยามอย่างที่ปรารถนา เพื่อสร้างความแตกต่างให้กับรัชสมัยของฉัน แต่พวกเขาพอใจในครอบครัวที่เป็นมิตรอื่น ๆ มากกว่าแล้วว่าราษฎรธรรมดาทั่วไปของเราเขาไม่ได้ยินดีในตัวฉัน หรือในตัวเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ศิษย์ผู้เป็นที่รักของเธอ แต่พวกเขาพอใจในครอบครัวที่เป็นมิตรอื่น ๆ มากกว่า แม้ว่าฉันจะ

⁸⁸ ธนศ อภรณ์สุวรรณ, “แนวพระราชดำริเรื่อง ทาสและเสรีภาพของรัชกาลที่ 4,” ใน *ความคิดการเมืองไพร่ กระฎุมพีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์*, หน้า 132.

ไม่ได้ทำอะไรที่เป็นปฏิปักษ์ หรือเป็นที่ไม่พอใจแก่ราษฎรของฉันทน์ พวกเขาจะคิดว่าการกระทำของฉันทน์ เป็นการกระทำโดยพลการอย่างแน่นนอนและเป็นการละเมิดต่อกฎหมาย ละเมิดต่อธรรมเนียมโบราณของราษฎรสยาม ฉันทน์เธอคงเข้าใจเดี๋ยวนี้นี้ว่า จะเป็นการดีที่ฉันทน์ควรจะทำอะไรอย่างรอบคอบ มองดูทุกสิ่งทุกอย่างไปรอบๆ และไม่รีบร้อนหรือก้าวไปอย่างหุนหันพลันแล่นตามคำแนะนำของผู้ใญ่บุญทั้งหลาย⁸⁹

ความสำคัญของจดหมายโต้ตอบระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับแอนนา เลียวโนเวนส์ฉบับนี้แสดงให้เห็นถึง ทรรศนะของชนชั้นนำสยามสมัยนั้นว่ามีความคิดอย่างไรต่อระบบทาสและปัญหาทาสในประเทศต่างๆ รวมถึงแนวคิดและอุปสรรคในการเลิกทาสหรือไม่เลิกทาสในสยาม

แอนนาสร้างวาทกรรมทาสไทยว่า “ทาสจะเป็นมลทินที่ยิ่งใหญ่ของชาติสยาม” (That slavery shall be a great blot on the Siamese nation.) และแอนนาให้เหตุผลว่า ทาสเป็นมลทินเพราะการใช้ทาสขาดมนุษยธรรม แนวความคิดทางการเมืองและสังคมของแอนนาในประเด็นการต่อต้านทาสนั้นได้รับมาจากครอบครัวของนายฟรานซิส คอบบ์ (Francis Cobb) และนางแคธลีน คอบบ์ (Katherine Cobb) ซึ่งเป็นเพื่อนบ้านของแอนนา ที่ประเทศสิงคโปร์ ก่อนที่แอนนาจะมาสอนหนังสือในราชสำนักสยาม มร.คอบบ์แนะนำและให้หนังสือสำคัญๆ จากอเมริกาแก่แอนนาเล่มที่สำคัญคือ งานเขียนของ แฮเรียต บีเชอร์ สโตว์ (Harriet Beecher Stowe) ผู้เขียนนิยาย “กระท่อมน้อยลุงทอม”(Uncle Tom's Cabin) มร.ฟรานซิส คอบบ์เล่าให้แอนนาฟังถึงการต่อสู้ของนายวิลเลียม ลอยด์ แกริสัน (William Lloyd Garrison) ผู้นำขบวนการต่อต้านทาสในอเมริกาในช่วงก่อนสงครามกลางเมือง รวมถึงประธานาธิบดี อับราฮัม ลินคอล์นด้วย⁹⁰ ดังนั้น แอนนาจึงได้รับความคิดต่อต้านสังคมที่มีทาสมาก่อนที่จะเข้ามาสอนหนังสือในราชสำนักสยาม

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างวาทกรรมโต้แย้งกับแอนนาว่า สถานภาพการเป็นทาสไทยนั้นไม่ได้ต่ำต้อยและขาดมนุษยธรรมในสังคม พระองค์ทรงใช้คำว่า “เสรี” (liberty and free) กับทาสไทยในจดหมาย ซึ่งคำว่า “เสรี” นี้ น่าจะหมายความว่า “ให้เป็นอิสระแก่ตน” หรือ

⁸⁹ ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, “แนวพระราชดำริเรื่อง ทาสและเสรีภาพของรัชกาลที่ 4,” ใน *ความคิดการเมืองไพร่กระฎุมพีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์*, หน้า 133.

⁹⁰ ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, “แอนนากับมาร์กาเร็ต: เฟมินิสต์ในราชสำนักสยาม,” ใน *ความคิดการเมืองไพร่กระฎุมพีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2549), หน้า 271.

“ให้พึ่งตนเองเป็นใหญ่”⁹¹ พระองค์มองทาสไทยว่า **ทาสเป็นคนเสรี** ซึ่งเท่ากับว่า ทาสมีชีวิตที่เท่ากับราษฎรทั่วไป หรือไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน มีการทำงานและเล่นเหมือนคนทั่วไป อันที่จริง สถานภาพของทาสในสังคมไทยนั้นเป็นชนชั้นใต้ปกครองที่มีสถานภาพที่ต่ำกว่า ไพร่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประกาศพระราชบัญญัติให้ใช้คำนำหน้าชื่อชนต่าง ๆ ณ วันพุธ เดือน 10 ขึ้น 7 ค่ำ ปีระกา ตรีศก ให้ใช้คำนำหน้าชื่อของทาสว่า “อ้าย” และ “อี” ซึ่งประกาศดังกล่าวบ่งบอกถึงสถานภาพทาสทางสังคมที่อยู่ในลำดับล่างสุดเทียบเท่ากับคำนำหน้าชื่อ นักโทษทั้งชายและหญิงที่ให้เรียก “อ้าย” และ “อี” เช่นเดียวกัน และสถานภาพทาสนั้นต่ำกว่าไพร่ ราษฎรที่ใช้คำนำหน้าว่า “นาย” สำหรับผู้ชายสามัญชนที่ไม่มียศตำแหน่ง และ “อ้าแดง” สำหรับผู้หญิงสามัญชนที่ไม่มีบรรดาศักดิ์⁹²

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างวาทกรรมโต้แย้งว่า **ทาสไทยเป็นทรัพย์สินอย่างหนึ่งของนายเงิน** ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่าทาสไทยเป็นทรัพย์สินประเภทวิญญูณ ทรัพย์สินของเจ้าของ การเลิกทาสที่พระองค์ทรงกล่าวถึงในจดหมายนั้น จะเห็นได้ว่า พระองค์ในฐานะผู้ปกครองยังไม่พร้อมกับการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว พระองค์ทรงเห็นว่าการเลิกทาสในสมัยของพระองค์มิได้ก่อให้เกิดผลดีทางการเมือง เป็นที่เรื่องที่น่าใจได้ตามบริบททางการเมืองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากการเมืองในราชสำนักในสมัยพระองค์แบ่งเป็นหลายกลุ่มอำนาจ อาทิ กลุ่มขุนนางตระกูลขุนนาคร กลุ่มของสมเด็จพระปิ่นเกล้า ซึ่งส่งผลต่อการตัดสินใจของพระองค์ที่จะเปลี่ยนแปลงเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิธีการปฏิบัติของราษฎร ราษฎรยังคงยึดติดกับการใช้ทาสในสังคมและคงไม่เป็นฐานอำนาจในการสนับสนุนให้พระองค์ทรงเลิกทาส

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงครองราชย์ต่อจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อ พ.ศ. 2411 วาทกรรมทาสไทยที่ต้องการให้มีการเลิกทาสในสังคมไทยกลายเป็นวาทกรรมที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะผู้ปกครอง ทรงสนับสนุนให้มีการเลิกทาสไทย เหตุผลของการเลิกทาสของพระองค์ คือเพื่อสร้างความเจริญให้แก่บ้านเมือง และเพื่อให้สยามมีความเจริญทัดเทียมกับประเทศอื่น

ตัวแทนของผู้สร้างวาทกรรมทาสไทยที่ไม่ยอมรับการมีทาสในสังคมไทยและต้องการให้มีการเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคือ ชนชั้นนำสยาม และเทียนวรรณ ปัญญาชนในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

⁹¹ ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, “แนวพระราชดำริเรื่อง ทาสและเสรีภาพของรัชกาลที่ 4,” ใน *ความคิดการเมืองไพร่ กระฎุมพีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์*, หน้า 121-124.

⁹² *ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4*, หน้า 293-295.

ตัวแทนของผู้สร้างวาทกรรมทาสไทยที่ยอมรับการมีทาสในสังคมไทยคือ ราษฎรที่เดือดร้อนจากการที่รัฐห้ามไม่ให้มีการขายลูกเป็นทาส และนายเงินที่ต้องการใช้ทาส

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงออกถึงเหตุผลของการเลิกทาส เห็นได้จากเนื้อความจากประกาศ ว่าด้วยเรื่องทาสแลเกษียณอายุ “ข้าพเจ้ามีความปรารถนาว่า การสิ่งใดซึ่งเป็นการเจริญมีคุณแก่ราษฎรควรจะเป็นไปได้ที่ละเลงทีละน้อย ตามการตามเวลา การสิ่งใดซึ่งเป็นธรรมเนียมบ้านเมืองมาแต่โบราณ แต่ไม่สู้ยุติธรรมก็อยากจะเลิกถอนเสีย แต่จะจุ่มโหมหมักเอาที่เดิวนั้นไม่ได้ จะต้องค่อยตัดรอนไปได้ทีละเล็กทีละน้อยภาให้เบาบางเข้าทุกที เมื่อเป็นอย่างนี้การก็คงจะเป็นทีละน้อยๆ เรียบร้อยไปตามการ”⁹³ และ พระราชบัญญัติทาส รัตนโกสินทร์ศก 124 ประกาศเมื่อวันที่ 1 เมษายน รัตนโกสินทร์ศก 124 (พุทธศักราช 2448) กล่าวว่า “ประเพณีทาสที่มีอยู่ในพระราชอาณาจักสยามถึงเป็นวิธิตาสทาสกรรมกรรมขายตัวโดยใจสมัคร มิใช่ทาสเชลยที่เป็นการกดขี่อย่างร้ายแรงก็จริง แต่ก็เป็เครื่องกีดขวางความเจริญประโยชน์สุขและสำราญของมหาชนอยู่อย่างหนึ่ง ซึ่งจำเป็นจะต้องเลิกถอนอย่าให้มีประเพณีทาสภายในพระราชอาณาจักนี้ กรุงสยามจึงจะมีความเจริญสมบูรณ์เท่าทันประเทศอื่น...”⁹⁴ พระองค์ให้เหตุผลในวาทกรรมทาสไทยที่ต้องการเลิกทาสในสังคมไทยคือ เลิกทาสเพื่อความเจริญของประเทศให้เท่าทันกับประเทศอื่น และเพื่อความสุขแก่ราษฎร

ชนชั้นนำสยาม(ไม่ปรากฏนาม)ที่สนับสนุนวาทกรรมทาสไทยไม่ยอมรับการมีทาสในสังคมไทย ได้แสดงความคิดเห็นเป็นบทความในหนังสือ วชิรญาณวิเศษ บทความเรื่อง “ใช้ทาสดีหรือใช้ลูกจ้างดี” ในหนังสือ วชิรญาณวิเศษ เล่ม 6 ฉบับวันพฤหัสบดีที่ 27 เดือนพฤศจิกายน รัตนโกสินทร์ศก 109 (พ.ศ.2433) เสนอความคิดเห็นเปรียบเทียบการใช้ทาส กับการจ้างลูกจ้าง มีข้อความดังนี้

ใช้ทาสดีหรือใช้ลูกจ้างดี

...เรื่องที่ข้าพเจ้าจะกล่าวต่อไปนี้ มิใช่จะอธิบายคุณวิเศษของแปลนบ้าน “จะบอก” ข้าพเจ้าเรียกแปลนนั้นจะทำที่ไหน จำได้ทำเมื่อไรแลผู้ใดจะทำ แต่ต้องเอาขึ้นกล่าวเป็นเหตุ เพราะตามแปลนนั้นได้คิดจนกระทั่งถึงการที่รักษา แลผู้คนที่จะใช้สอยในบ้านนั้น ให้พอดีตลอดทุกอย่างมาเห็นความเห็นแทรกขึ้นในตอนที่จะหาคนใช้สำหรับบ้านนั้นว่าจะใช้

⁹³ “ว่าด้วยเรื่องทาสแลเกษียณอายุ,” ราชกิจจานุเบกษา 1 (เดือนแปด จ.ศ.1236).

⁹⁴ “พระราชบัญญัติทาส รัตนโกสินทร์ศก 124,” ราชกิจจานุเบกษา 21 (2 เมษายน ร.ศ.124).

เช่นทาสดีหรือเช่นลูกจ้างดี จึงเป็นเหตุให้เรียบเรียงเรื่องนี้ในเวลาว่างธุระส่งมาลงพิมพ์

ท่านทั้งปวงย่อมทราบอยู่ด้วยกันว่า การใช้ทาสเปลืองเงินน้อยกว่าใช้ลูกจ้าง เพราะช่วยมาแล้วก็ใช้เปล่าๆเป็นแต่ให้กินให้อยู่ให้ยุ่งเหยิงตามสมควร ทาสไม่ยากอยู่เมื่อไร ก็ต้องหาต้นเงินเดินมาส่งจนครบฝ่ายลูกจ้างนั้นต้องให้กินให้อยู่แลต้องให้เงินเดือนด้วย จะไปเมื่อไรผู้จ้างก็ไม่ได้เงินกลับ ถ้าว่าแต่เท่านั้นหรือว่าตามความเห็นของชาวเราเป็นอันมากแล้ว ก็เป็นผู้ใช้ทาสไม่ได้วันยังค่ำ เพราะนี้เสียใช้ทาสซึ่งมีทราบติดตรึงแน่นมาแต่โบราณ ฟังจะออกคลอนๆใน 20 ปีมานี้...

การใช้ทาสถึงว่าเปลืองเงินน้อยกว่าใช้ลูกจ้าง ข้าพเจ้าเห็นว่าผู้ซึ่งลูกจ้างไม่ได้เลย ผู้ไม่ได้โดยรอบตัว จะเอาข้างการดีก็ผู้ไม่ได้ จะเอาข้างความดีก็ผู้ไม่ได้ ผู้ได้อยู่อย่างเดียวแต่ไม่ต้องเสียเงินมากเท่านั้น

ทำไมจึงว่าใช้ทาสการดีผู้ซึ่งลูกจ้างไม่ได้? ธรรมดานายที่ช่วยทาสช่วยมาใช้สอยการงานของตัวเองไม่ให้ต้องทำอะไร เมื่อนายมีธุระอย่างใดเห็นพอจะให้ทาสทำได้ก็ให้ทาสทำ...ตัวทาสตั้งแต่ขายตัวแล้ว ก็เป็นอันนึกได้ว่าอย่างเดียวแต่ว่านายเขาจะใช้ เขาใช้สิ่งนั้นก็ทำให้เขาใช้สิ่งนี้ก็ต้องทำทำการเหนื่อยเท่าใดก็ไม่ได้ค่าจ้าง ถ้าทำไม่ถูกใจนายก็ต้องรับอาชญาเมื่อเป็นอยู่เช่นนี้เสมอก็เป็นธรรมดาที่ใจทาสจะไม่ชอบทำการของนาย ก้มหน้าทำไปก็ที่เป็นทาสท่านแล้ว ไม่ทำก็ไม่ได้เมื่อใจคนทำการเห็นมีแต่เสมอตัวกับผิดสองอย่างเท่านั้นแล้ว ก็เป็นธรรมดาที่จะทำการต่อพ้อพันผิด ถ้าไม่มีผิดก็คิดหลีกเลี่ยงหาความสบายของตัวเอง...ฝ่ายการใช้ลูกจ้างนั้นความลำบากทั้งปวงอย่างใช้ทาสยอมไม่มี เพราะธรรมดาลูกจ้างตั้งแต่แรกเข้ารับการ ก็ยอมมารับด้วยหมายผลค่าจ้างที่จะให้เป็นเบื้องต้น การสิ่งใดที่นายจะให้ทำ ก็ต้องทำโดยเต็มใจเต็มกำลังโดยกลัวนายจะไม่ชอบใจจะไล่เสีย ตัวก็จะไม่ได้รับการจ้างนั้นอยู่เสมอ...เพราะเช่นนั้นการบ้านเรือนที่ผู้เป็นนายจะหาความสุขสบายจริงๆแล้ว ผู้ซึ่งลูกจ้างไม่ได้เลยมีที่ซัดซังอยู่อย่างเดียวแต่ที่ต้องใช้เงินเปลืองขึ้น...ถ้าจะว่าแต่ใจความ

แล้ว ประเพณีโทษปนของชั่ว ห้ามความดีแลความเจริญในประมุขชน แล
บ้าน.เมืองทั่วไป⁹⁵

ผู้เขียนบทความน่าจะเป็นพระบรมวงศานุวงศ์เนื่องจากหนังสือวชิรญาณวิเศษ ซึ่งเป็นวารสารที่ออกในนามหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระบรมราชตระกูล และมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นเครื่องแสวงหาความรู้ตลอดจนความบันเทิงแก่สมาชิกหอพระสมุดวชิรญาณ ดังนั้น ผู้ที่เขียนบทความลงในหนังสือ วชิรญาณวิเศษไม่อาจเป็นสามัญชนไปได้

การให้เหตุผลไม่สนับสนุนการใช้ทาส แต่ให้ใช้ลูกจ้างจะดีกว่า ด้วยเหตุผลที่ว่าลูกจ้างเป็นแรงงานที่ดีกว่า เพราะได้รับเงินค่าจ้างเป็นแรงจูงใจเพื่อให้ทำงานออกมาดี ส่วนทาสเป็นแรงงานที่ไม่มีคุณภาพ เพราะเมื่อชายตัวเป็นทาส ยากที่จะได้รับการไถ่ถอนเป็นไท เมื่ออาศัยอยู่กับนายเงินเป็นระยะเวลานานก็ไม่มีแรงจูงใจในการทำงาน ลูกจ้างในบทความไม่ปรากฏว่าเป็นคนกลุ่มใดในสังคมไทยและมองการใช้ทาสเป็นสิ่งที่ควรล้มเลิกในสังคมไทยสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

วาทกรรมที่ไม่ยอมรับการมีทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาจากแนวคิดการมองทาสว่าเป็นแรงงานที่ไม่มีคุณภาพ แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงให้ความเห็นว่า ทาสเป็นแรงงานที่ขาดความกระตือรือร้นในการทำงาน "...ข้าพเจ้าที่เป็นผู้คิดก็แลเห็นอยู่ว่าจะไปไม่ตลอดทีเดียว เพราะการอื่น ๆ ก็ยังกตอยู่มากเหมือนหนึ่งไม่หยากจะให้คนปนทาส คนก็ยังไม่อยากปนทาสอยู่ เพราะเหตุที่เป็นทาสไม่ต้องเสียค่าราชการมากนัก แล้วไม่ต้องทำมาหากินสิ่งไร อาไศรยข้าวกินเข้าของนายไปเมื่อหนึ่งๆ เมื่อมีการมาก็ทำ เมื่อไม่มีการกินนอนอยู่เปล่าๆ ถ้ามีทุนรอนบ้างเล็กน้อยก็คิดเล่นไปเล่นหยวลองเคราะห์ดีเคราะห์ร้ายดูที่หนึ่ง เมื่อมันเสียหมดก็แล้วไป อยู่ในคงมีข้าวกิน..."⁹⁶

เทียนวรรณ⁹⁷ ปัญญาชนในสมัยรัชกาลที่ 5 แสดงความคิดเห็นไม่สนับสนุนการมีทาสและควรมีการเลิกทาสในสังคมไทยโดยให้เหตุผลในหลายประเด็น ประเด็นแรก เทียนวรรณให้คุณค่า

⁹⁵ วชิรญาณวิเศษ, ใช้ทาสดีหรือใช้ลูกจ้างดี [ออนไลน์], 10 พฤษภาคม 2553. แหล่งที่มา <http://stks.or.th/siamrarebooks/index.php>

⁹⁶ "ว่าด้วยเรื่องทาสแลเกษียณอายุ," ราชกิจจานุเบกษา 1(เดือนแปด จ.ศ.1236).

⁹⁷ เทียนวรรณ หรือ ต.ว.ส. วัฒนโภา เป็นนามปากกาของ เทียน วัฒนโภา เกิดในปีพ.ศ.2385 และเสียชีวิตในปีพ.ศ. 2458 เทียนวรรณศึกษากฎหมายด้วยตนเอง และเริ่มทำงานเป็นที่ปรึกษาด้านกฎหมาย รวมทั้งศึกษาภาษาไทยและภาษาอังกฤษอย่างต่อเนื่อง และเขียนบทความ บันทึกประจำวัน รวมถึงออกหนังสือพิมพ์ตุลวิภาคพจนกิจ และ ศิริพจนภาค โปรดดูรายละเอียด วิกีพีเดีย สารานุกรมเสรี, เทียนวรรณ [ออนไลน์], 7 มกราคม 2554. แหล่งที่มา <http://th.wikipedia.org/>

ความเป็นมนุษย์ และกล้าโจมตีระบบทาสไทยเป็นการดูถูกความเป็นมนุษย์ เทียนวรรณได้แสดงความเห็นไว้ในหนังสือพิมพ์ตุลวิภาคพจนกิจเล่มที่ 4 แผ่นที่ 4 วันที่ 15 กุมภาพันธ์ ร.ศ.126 ความว่า “การใช้ทาสเป็นเหตุให้ดูถูกเพื่อนมนุษย์ กระทำใจของนายเงินหรือผู้ไม่เป็นทาสเป็นหนี้ ให้ดูถูกคนที่เปนนั่นเป็นทาส จนในที่สุดกรรมศักดิ์ก็จัด ให้ว่าทาสมีศักดิ์นา 5 ไร่ เป็นเหตุให้เกิดความรังเกียจตระกูลแลดูหมิ่นแก่กันจนขาดความกะตัญญูต่อชาติเสียทีเดียว ชื่อนี้ยากนักที่จะมีผู้เห็นว่าการเลิกขายมนุษย์นั้น ดีอย่างไร”⁹⁸

ประเด็นที่สอง สังคมไทยควรมีการเลิกทาส เนื่องจากการมีทาสเป็นการขัดขวางความเจริญในประเทศ ปรากฏในบทความชื่อ “ว่าด้วยความฝิ่นละเมอ แต่มิใช่นอนหลับ” จากตุลวิภาคพจนกิจ⁹⁹ เล่มที่ 5 แผ่นที่ 179 180,181 วันที่ 16 ธันวาคม 23 ธันวาคม และ 1 มกราคม ร.ศ. 123 ข้อเสนอโครงการ 34 ข้อที่จะเปลี่ยนแปลงบ้านเมืองไปสู่ความเจริญ เรื่องการยกเลิกอากรและบ่อนการพนัน การเลิกทาส การห้ามสูบฝิ่น การสร้างโรงเรียน การตั้งศาลยุติธรรม และเลิกเฟ้นผู้มีมีความซื่อตรงยุติธรรมมาเป็นผู้พิพากษา การสร้างถนนและขุดคลอง การตั้งธนาคารแห่งชาติ และธนาคารพาณิชย์ เป็นต้น ข้อเสนอเรื่องการเลิกทาสมีข้อความว่า “ข้อที่ 3 จะเลิกการขายมนุษย์เป็นทาส, เพื่อจะพยุงชาติของตนให้เลื่อนพ้นจากความดูถูกของชาติอื่นๆ”¹⁰⁰ เทียนวรรณให้เหตุผลสนับสนุนการเลิกทาสในสังคมไทย ว่าการเป็นทาส คือการขายความเป็นมนุษย์ และการเลิกทาสเป็นการยกระดับไทยทัดเทียมกับชาติอื่นๆ ถึงแม้ว่าการแสดงความคิดเห็นของเทียนวรรณอาจจะไม่สำคัญหรือได้รับความสนใจจากกลุ่มชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ 5 แต่เทียนวรรณเป็นบุคคลที่ให้คำอธิบายวาทกรรมทาสไทย ทาสไทยเป็นมนุษย์ในสังคม ทาสได้รับการดูหมิ่นจากชนชั้นอื่นในสังคม ซึ่งวิธีคิดดังกล่าวแตกต่างจากการมองทาสของรัชกาลที่ 5 และชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ 5 ไม่ได้ให้เหตุผลว่า การเป็นทาสนั้นขาดความเป็นมนุษย์

วาทกรรมทาสไทยที่สนับสนุนการใช้ทาสในสังคมในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แสดงความคิดเห็นค้านกับวาทกรรมที่สนับสนุนให้มีการเลิกทาส ความคิดของวาทกรรมตอบโต้จะแสดงความคิดเห็นว่า การขายตัวเป็นทาส คือวิธีการผ่อนคลายความเดือดร้อนยามยากจน และการมีทาสยังคงเป็นเรื่องการช่วยเหลือผู้ยากไร้ หลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร คือการแสดงความคิดเห็นของทาส หลังการออกพระราชบัญญัติพิทักษ์กระเชียรอายุลูกทาสลูกไทพ.ศ.

⁹⁸ “ว่าด้วยเรื่องทาสแลเกษียรอายุ,” ราชกิจจานุเบกษา 1(เดือนแปด จ.ศ.1236).

⁹⁹ ตุลวิภาคพจนกิจ ซึ่งเทียนวรรณเป็นบรรณาธิการ เป็นหนังสือพิมพ์รายปักษ์ ตีพิมพ์ระหว่างพ.ศ.2442 ถึงพ.ศ. 2449 โดยวิจารณ์สังคมไทยสมัยรัชกาลที่ 5

¹⁰⁰ เรื่องเดียวกัน

2411 พบในหนังสือพิมพ์จดหมายเหตุสยามไสมย¹⁰¹ เล่ม 2 เดือนอ้าย ขึ้น 6 ค่ำ ปีมะแม จ.ศ.1245 (พ.ศ.2426)

“ความขัดข้องของคนล้นคิด”

ข้าพเจ้าชื่ออ้ายจิ้นสุด เมียชื่ออีกล้น มีทุกข์ยากขายตัวเป็นทาส อยู่กับจีนฮวดสุน บ้ายอยู่สวนพลู บางยี่เรือ สองผัวเมียค่าตัวสี่ซังแปด ตำลึง ข้าพเจ้าทำเรือสี่แจวเก่งเขาหายลำหนึ่ง เขาคิดเอาเงินสามซัง บัดนี้เขาเอาตัวจำตรวนเร่งเงินเจ็ดซังแปดตำลึงจึงให้อีกล้นเที่ยวหาเงิน หาไม่ได้ เขาตีว่าแพงไม่มีใครช่วยไถ่ ข้าพเจ้าจึงปรึกษาอีกล้นเมียว่า ลูกหญิงเราอายุสิบสามปี รูปร่างผิพรรณดี เองจงไปอ้อนวอนนายเขา ขอเอาตัวมาแล้วเองจงพาไปขายตัวตามวังเจ้า ชายสักสามซังจะได้เหลือแต่สี่ซังแปดตำลึง เราสองคนพอหาไปได้...ท่านผู้มีบรรดาศักดิ์ดูตัวชอบใจ จึงให้หาอำเภอมารวม จะคิดแก้ไขอย่างไรจึงจะเอาตัวเด็กนี้ไว้ได้...อำเภอมว่าผิด ด้วยหมายประกาศทำหนังสือไม่ได้...อีกล้นก็พาลูกไปขายหลายแห่ง เขาก็พูดตั้งนั้นว่า เด็กอายุต่ำกว่าปีมโรง หมายประกาศห้าม...อีกล้นจึงว่า ผัวฉันมิได้เล่นถั่วโป เป็นด้วยเคราะห์กรรมจริงๆ จึงต้องจะขายลูก...¹⁰²

อีกบทความหนึ่งชื่อว่า “เรื่องทาส” ซึ่งพิมพ์ลงในหนังสือพิมพ์ “จดหมายเหตุสยามสมัย” เล่ม 4 เดือนห้า แรมสิบค่ำ ปีจอ จ.ศ.1248 (พ.ศ. 2429) มีข้อความดังนี้

ที่นี้จะกล่าวเรื่องทาส ซึ่งจดหมายเหตุจะให้เลิกทาส...ข้าพเจ้าเห็นว่ายังมี ความขัดข้องอยู่ด้วยกรุงสยามมีภาษี หวย ถ้วยโป การพนันต่างๆฝืนเหล่า ของเหล่านี้ที่จริงได้ทำให้คนเป็นทาส ให้โทษแก่มนุษยทั้งหลาย...จะต้อง คิดดับขของเหล่านี้เสียก่อนจะมีการเลิกทาสได้ อีกประการหนึ่ง คนจน ไปเป็นความจะกินเข้าไปก็ไม่มี ตระลาการจะเรียกเอาค่าไสยธรรมเนียม

¹⁰¹ จดหมายเหตุสยามสมัย หรือหนังสือพิมพ์สยามสมัย ซึ่งหมอมสมิทเป็นบรรณาธิการ เริ่มออกเมื่อพ.ศ.2425 และเลิกออกเมื่อพ.ศ.2429 วิธีการบอกวัน เดือน ปีใช้ตามแบบไทยอย่างเดียว ไม่มีการเทียบเป็นคริสต์ศักราช ฉบับแรกหนา เพียง 4 หน้า ต่อจากนั้นเพิ่มจำนวนหน้าเป็น 8 หน้า และมากกว่านั้นตามลำดับ โปรดดูรายละเอียด สามูเอล เจ สมิท, จดหมายเหตุสยามสมัย (กรุงเทพฯ: สมาคมกวีวัฒนธรรม, 2548), หน้า 1.

¹⁰² สามูเอล เจ สมิท, จดหมายเหตุสยามสมัย, หน้า 72.

ไม่มีเงินจะให้ แล้วความแพ้เขาก็ต้องไปติดทิมติดตาราง ไม่มีเงินมีแต่ลูก ลูกชายหญิงต่ำกว่าปีมโรง ครั้งจะเอาไปขายได้พ่อแม่ให้พ้นจากโทษ กฎหมายก็ห้าม...พ่อแม่จะมีต้องติดทิมติดตารางตายๆ ข้าพเจ้าเห็นคำ ดังนี้ จึงได้มีคำขัดขวาง อีกประการหนึ่งคนชาวกรุงสยามจะอยู่บ้านเรือน ผัวเดียวเมียเดียวกับลูกจ้างไม่ได้ ข้อหนึ่งกลัวผีหลอก ข้อสองกลัวผู้ร้ายจะ ปล้นสดมลักขโมย ข้อสามอำนาจไม่มีลูกจ้างคนไม่เกรงกลัว ข้อสี่ปัญหา น้อยเงินไม่มีจะให้ลูกจ้าง คนชาวยุโรปผัวเดียวเมียเดียวอยู่เคหาเหยา เรือนใหญ่โตก็ได้ ถือว่าไม่มีผี ใช้ลูกจ้างก็ดี ดูเหมือนมีอำนาจ คนพาลไม่ อาจคิดปะทุสระร้าย เพศธรรมนิยมไม่เหมือนกัน ซึ่งจะให้เกิดโทษนั้นเห็น จะต้องดูไว้ก่อน ถ้าจัดแจงหวย ถั่ว ไป ให้เลิก แลเรื่องความให้เร็ว เปน ยุติธรรมทุกๆราย อย่าให้คู่ความอับจนเหลือเกิน จนตั้งตัวฟื้นตัวไม่ขึ้นเลย ภายหลังจึงค่อยเลิกทาส คนซึ่งเป็นทาสนั้นเพราะมันจน มันจึงขายตัวเป็น ทาษาพึ่งนาย

อีกประการหนึ่ง คนที่จนลูกมาก หากินไม่ทันเลี้ยงลูก ซึ่งห้าม ไม่ให้ขายลูกเป็นทาส ทำอย่างไรลูกจะได้ข้าวกิน เราคนกลางเห็นว่าคนที่ จนควรขายลูก ช่วยทุกข์พ่อแม่ ก็เปรียบเหมือนอย่างได้ใช้แรงแทนคุณพ่อ แม่ที่ได้ติดตรวนเพราะหวย ถั่ว ไป ขายตัว...เราคนกลางคิดเห็นว่า หวย ถั่ว ไป เลิกเสีย คิดเอาเงินภาษีทวีขึ้น ราษฎรคงจะมีเงินเหลือ ถ้าเลิกหวย ถั่วไปเสีย...ถ้าทำได้อย่างนี้ก็เหมือนแก้บารุงราษฎร...¹⁰³

บทความ “เรื่องทาส” ซึ่งไม่ปรากฏนามผู้เขียน ไม่เห็นด้วยกับการเลิกทาส เพราะการเป็น ทาสช่วยแก้ไขความขัดสนยากจนของคนได้ปกครอง สาเหตุที่สำคัญของการเป็นทาสคือ การเล่น การพนัน หวย ถั่ว ไป ผื่น เหล้า รัฐควรจะล้มเลิกสิ่งเหล่านี้ก่อนที่จะคิดเลิกทาส เพราะสิ่งเหล่านี้ คือ ต้นเหตุอันดับต้นที่ทำให้คนต้องขายตัวเป็นทาส อย่างไรก็ตามการล้มเลิกการพนันนั้น ในสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังไม่มีกรยกเลิกให้ไพร่ราษฎรห้ามเล่นการพนัน หวย ถั่ว ไป เพราะการเก็บอากรจากกิจกรรมดังกล่าวให้รายได้แก่รัฐเป็นจำนวนมาก การยกเลิกการ พนันนั้นเกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

¹⁰³ สามูเอล เจ สมิท, จดหมายเหตุสยามไสมย, หน้า 281-282.

ผู้เขียนบทความ “เรื่องทาส” ยังได้โต้แย้งแนวความคิดการใช้ลูกจ้างแทนการใช้ทาส คนในสังคมไทยไม่เคยชินกับระบบการใช้ลูกจ้าง เพราะการใช้ลูกจ้างเสียเงินมาก คนไทยอยู่ไม่ได้ถ้าไม่มีคนรับใช้เนื่องจากอาจไม่ปลอดภัย ขาดอำนาจบาบริ การใช้ลูกจ้างเป็นธรรมเนียมของชาวยุโรปมากกว่า คนไทยไม่เคยชินกับการไม่มีทาสอาศัยอยู่บ้าน

วาทกรรมทาสไทยที่สนับสนุนให้สังคมไทยมีทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้สร้างคำอธิบายที่เน้นความลำบากของไพร่ที่ยากจนขัดสน การขายตัวเป็นทาส หรือขายลูก หรือเมียเป็นทาสเป็นทางออกทางเดียวของไพร่ และได้สร้างวาทกรรมโต้แย้งว่า รัฐควรแก้ที่ต้นเหตุของการเป็นทาส คือ การห้ามไม่ให้ไพร่เล่นการพนัน เพราะถ้ามีการห้ามเล่นการพนัน เป็นการไม่เพิ่มจำนวนทาสในสังคมไทย และพยายามสร้างคำอธิบายว่า สังคมไทยแตกต่างจากสังคมยุโรป การใช้ทาสในสังคมไทยไม่เหมือนกับทาสในยุโรป

กล่าวโดยสรุป ช่วงเวลาตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เริ่มมีการสร้างวาทกรรมทาสไทย เนื่องจากทาสในโลกตะวันตกเป็นเรื่องที่ไม่ได้รับการยอมรับจนนำไปสู่การเลิกทาส ชาวต่างชาติบางท่านในสมัยรัชกาลที่ 4 จึงสร้างวาทกรรมทาสไทย โดยไม่ยอมรับการใช้ทาสในสังคมไทยและสนับสนุนให้มีการเลิกทาสไทยที่ไม่ยอมรับระบบทาสในสังคมอีกต่อไป พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะกลุ่มผู้ปกครองทรงไม่พร้อมที่จะทำการเลิกทาส แต่พระองค์ทรงผ่อนปรนและทรงแก้ไขระบบทาสบางประการมากขึ้น เห็นได้จากการออกประกาศที่เกี่ยวข้องกับทาส โดยเฉพาะห้ามมิให้มีการใช้ทาสที่เป็นคนในบังคับต่างชาติ และประกาศให้ผู้หญิงมีการเลือกที่จะยอมขายตัวเป็นทาสโดยสมัครใจ ไม่ให้มีการบังคับ

ทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังคงมีการสร้างวาทกรรมทาสไทย เพราะพระองค์ทรงพร้อมที่จะเลิกทาสไทย เพื่อสร้างความเจริญหรือศิวิไลซ์ในสังคมไทย วาทกรรมทาสไทยจึงเป็นประเด็นที่ถกเถียงมากขึ้นตามหน้าหนังสือพิมพ์ และแบ่งเป็น 2 กลุ่มอย่างชัดเจน คือวาทกรรมทาสไทยที่สนับสนุนให้มีการเลิกทาส พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะผู้ปกครอง และชนชั้นนำสยาม กับวาทกรรมทาสไทยที่ต้องการใช้ทาสต่อไป สิ่งที่น่าตั้งข้อสังเกตคือ กลุ่มที่ต้องการใช้ทาส นั้นมีทั้งนายเงินที่เสียประโยชน์จากการขาดแรงงานไว้รับใช้นายเงินในที่นี้ เป็นได้ทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง รวมถึงไพร่ กับไพร่ราษฎรที่ตกทุกข์ยากอยากจะขายตัวเป็นทาสเพื่อต้องการเงิน การเป็นทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในสายตาของไพร่ราษฎรจึงไม่ได้เลวร้าย แต่สำหรับกลุ่มชนชั้นนำสยามและปัญญาชนในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวการใช้ทาสเป็นสัญลักษณ์ของความไม่เจริญของประเทศ

วาทกรรมทาสไทยสนับสนุนการเลิกทาสมีอำนาจมากกว่าวาทกรรมทาสไทยที่สนับสนุนการมีทาสในสังคมไทย เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีอำนาจที่จะล้มเลิกระบบทาสไทยและทรงทำได้สำเร็จในปีพ.ศ.2448 โดยพระองค์ทรงออกพระราชบัญญัติทาส.ศ. 124 ห้ามไม่ให้มีการขายตัวเป็นทาสอีกต่อไป ซึ่งหลังจากการออกพระราชบัญญัติทาสดังกล่าว สังคมไทยจึงไม่มีทาสและระบบทาสอีกต่อไป แต่หลังจากพ.ศ.2448 การสร้างวาทกรรมทาสไทยยังคงดำรงอยู่ เพียงแต่คำอธิบายเกี่ยวกับทาสไทยและการเลิกทาสแตกต่างกันออกไป เพราะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางการเมือง และกลุ่มผู้สร้างวาทกรรมทาสไทย ซึ่งจะอธิบายในบทต่อไป

ศูนย์วิทยพัชกร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 3

บริบททางการเมืองที่ส่งผลต่อการสร้างวาทกรรมทาสไทย

ประเด็นการศึกษาในบทที่ 3 คือศึกษาบริบททางการเมืองที่มีส่วนในการสร้างวาทกรรมทาสไทย บริบทการเมืองเป็นอำนาจที่มีส่วนในการกำหนดกรอบความรู้ และส่งผลต่อการให้คำอธิบายทาสไทย ที่สอดคล้องกับบริบทการเมืองในแต่ละยุคสมัยที่แตกต่างกัน บริบทการเมืองที่ส่งผลต่อการสร้างวาทกรรมทาสไทยมีทั้งหมด 4 ช่วงเวลา ช่วงแรกคือ รัชกาลที่ 5 ช่วงหลังการเลิกทาสพ.ศ.2448 จนถึงรัชกาลที่ 6 ช่วงที่สองคือ บริบททางการเมืองการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 จนถึงพ.ศ.2500 ช่วงที่สามคือ บริบทการเมืองระหว่างพ.ศ.2500-2520 และช่วงที่สี่คือ บริบทการเมืองระหว่างพ.ศ.2520-2540

3.1 บริบททางการเมืองหลังการเลิกทาสพ.ศ.2448 จนถึงสมัยรัชกาลที่ 6

3.1.1 บริบทการเมืองรัชกาลที่ 5 กับการสร้างวาทกรรมทาสไทย

บริบททางการเมืองหลังการออกพระราชบัญญัติเลิกทาสทั่วประเทศพ.ศ.2448 อยู่ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เหตุการณ์ทางการเมืองภายในประเทศมีความสงบเรียบร้อย พระองค์ทรงสามารถปฏิรูปบ้านเมืองได้สำเร็จในทุกด้าน อาทิ ด้านการเมืองและการปกครอง ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม ด้านการศึกษา ด้านการคมนาคมขนส่งและการสื่อสาร และพระองค์ทรงสามารถตั้งอำนาจทางการเมืองกลับมาสู่สถาบันพระมหากษัตริย์ เนื่องจากขุนนางเก่าที่มีอำนาจมากในราชสำนักคือ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ถึงแก่พิราลัยในพ.ศ.2425 และกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ (วังหน้า) สิ้นพระชนม์ในพ.ศ.2428¹

สาเหตุจากการปฏิรูปประเทศนั้น มาจากปัญหาภายนอกประเทศ ตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประเทศต่างๆ ที่อยู่รอบสยามในคาบสมุทรอินโดจีน ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลการปกครองของประเทศมหาอำนาจตะวันตกคือ อังกฤษและฝรั่งเศส ในสมัยรัชกาลที่ 5 สยามต้องเสียดินแดนบางส่วนแก่ อังกฤษและฝรั่งเศส ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีนโยบายที่จะปฏิรูปประเทศเพื่อสร้างชาติวิไล หรือสร้างความเจริญให้กับประเทศสยาม เพื่อให้สยามรอดพ้นจากการตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษ และฝรั่งเศส

¹ ปิยนาด บุนนาค, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่(ตั้งแต่การทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ถึง “เหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516”) (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550), หน้า 61-70.

การปฏิรูปทางด้านการเมืองที่สำคัญในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ โปรดเกล้าฯให้ยกเลิกตำแหน่งกรมพระราชวังบวร หรือวังหน้า ภายหลังจากสิ้นพระชนม์ของกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ (วังหน้า) พระองค์ทรงตั้งพระราชโอรสเป็นผู้สืบสันตติวงศ์โดยตรงจากพระมหากษัตริย์ แทนการแต่งตั้งวังหน้า ซึ่งมาจากพระราชอนุชาหรือพระญาติวงศ์เป็นผู้สืบสันตติวงศ์² สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ทรงเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร พระองค์แรกของไทย แต่พระองค์สิ้นพระชนม์ไปก่อนวัยอันควรเมื่อพ.ศ.2437 จึงมีการแต่งตั้งให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ เป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมารแทน

ส่วนด้านการปกครอง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิรูปการปกครองยกเลิกการแบ่งส่วนราชการออกเป็นฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือน และทรงยุบตำแหน่งเสนาบดี โดยเฉพาะสมุหพระกลาโหม สมุหนายก และเจ้าพระยาพระคลัง พระองค์ทรงแบ่งหน่วยราชการส่วนกลางออกเป็น 12 กระทรวงเมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ.2435 ได้แก่ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงกลาโหม กระทรวงการต่างประเทศ กระทรวงวัง กระทรวงนครบาล กระทรวงเกษตราธิการ กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ กระทรวงยุติธรรม กระทรวงยุติชนาธิการ กระทรวงธรรมการ กระทรวงโยธาธิการ และกระทรวงมูรธาธิการ พระองค์ทรงแต่งตั้งเสนาบดีทุกกระทรวงและรวมกันเป็นที่ประชุมเสนาบดี³ พ.ศ. 2437 มีการยุบรวมกระทรวงและปรับปรุงใหม่ เหลือเพียง 10 กระทรวง โดยยกเลิกกระทรวงมูรธาธิการไปรวมกับกระทรวงวัง และยุบกระทรวงยุติชนาธิการไปรวมกับกระทรวงกลาโหม นอกจากนี้ รัฐปฏิรูปราชการส่วนหัวเมือง โดยยกเลิกการจัดเมืองเป็นชั้นเอก โท ตริ จัตวา เปลี่ยนเป็นการปกครองแบบเทศาภิบาล ด้วยการรวมหัวเมืองหลายหัวเมืองเข้าเป็นมณฑลหนึ่ง สมุหเทศาภิบาล เป็นผู้ปกครองมณฑลขึ้นตรงต่อกระทรวงมหาดไทยเพียงแห่งเดียว⁴

การยกเลิกระบบไพร่ และทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมที่สำคัญ ในพ.ศ.2430 พระองค์ได้ออกกฎหมายเลิกไพร่สม ให้มาเป็นไพร่หลวงให้หมด ในพ.ศ.2439 พระองค์ออกประกาศให้ไพร่เสียเสียค่าราชการปีละ 6 บาท โดยที่ไม่ต้องมาถูกเกณฑ์แรงงาน และประกาศรับสมัครชายฉกรรจ์เข้ามารับราชการทหาร โดยมีเงินเดือนให้และได้รับแจกอาหารกับเครื่องแบบ ในพ.ศ.2448 รัฐได้ออกพระราชบัญญัติลักษณะ

² ปิยนาด บุณนาค, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่(ตั้งแต่การทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ถึง “เหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516”), หน้า 71.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 71-72.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 72.

เกณฑ์ทหารรัตนโกสินทร์ศก 124 มีใจความสำคัญว่า ชายฉกรรจ์ที่มีอายุครบ 18 ปี ต้องเข้ามาเกณฑ์ทหารรับราชการในกองประจำการมีกำหนด 2 ปีหลังจากนั้นถูกปลดให้อยู่ในกองหนุน ผู้ที่ได้รับการเกณฑ์ทหารไม่ต้องเสียเงินค่าราชการ ระบบไพร่ถูกยกเลิก มีการเกณฑ์ทหารแบบสากลแทน⁵

ส่วนระบบทาสนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงออกพระราชบัญญัติพิทักษ์เกษียณอายุลูกทาสลูกไทพ.ศ.2417 และออกประกาศและพระราชบัญญัติเป็นครั้งๆ ให้ทาสตามมณฑลต่างๆ ได้มีโอกาสไถ่ถอนตนเองเป็นอิสระ จนถึงพ.ศ.2448 ได้ออกพระราชบัญญัติเลิกทาสให้มีผลบังคับใช้ทั่วประเทศ⁶ ระบบไพร่ และระบบทาสในไทยถูกยกเลิกในพ.ศ.2448

ช่วงระยะเวลาระหว่างพ.ศ.2448 จนถึงพ.ศ.2553 ก่อนที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สวรรคตปัญหาการเสียดินแดนบางส่วนของไทยให้กับอังกฤษ และฝรั่งเศสยังคงมีอยู่ โดยเสียมณฑลบูรพาให้แก่ฝรั่งเศส พ.ศ.2449 และเสียรัฐไทรบุรี กลันตัน ตรัง กานู และปะลิสให้อังกฤษ พ.ศ.2452⁷ แต่ไม่มีปัญหาการเมืองภายในประเทศ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประสบความสำเร็จสามารถตั้งอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง และทำให้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์สถาปนาได้อย่างมั่นคงในรัชกาลของพระองค์

พระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับการเทิดพระเกียรติครั้งแรกในพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษกในพ.ศ.2451 พระบาทสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงจัดกระบวนเลิกทาสเพื่อเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะพระองค์ทรงให้ความสำคัญกับพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าเป็นพระราชกรณียกิจที่เป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง สมควรที่แสดงออกมาด้วยภาพเพื่อให้ผู้ร่วมพิธีในวันที่ 13 พฤศจิกายน พ.ศ.2451 ได้รับรู้ ความสำคัญของพระราชกรณียกิจเลิกทาสได้เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกปรากฏแก่สายตาประชาชนที่เข้าร่วมพิธี

พระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก คือพระราชพิธีที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายแด่พระมหากษัตริย์ราชเจ้า และสมโภชสิริราชสมบัติ ในมหามงคล

⁵ ปิยนาด นูนาค, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่(ตั้งแต่การทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ถึง “เหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516”), หน้า 81.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 81.

⁷ ชาดา นนทวัฒน์, ประวัติศาสตร์และการเมืองไทยสมัยรัชกาลที่ 4-7 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ปิปปี้, 2552), หน้า

สมัยที่พระองค์ทรงครองแผ่นดินสยามมานานกว่า 40 ปี^๖ มากกว่าพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ไทย งานพระราชพิธีจัดขึ้นระหว่างวันที่ 10 พฤศจิกายนถึงวันที่ 13 พฤศจิกายน พ.ศ.2451

การเกิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเลิกทาสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีจุดเริ่มต้นจากกระบวนแห่หนึ่งที่มีชื่อว่า “กระบวนการเลิกทาส” ซึ่งบรรจุอยู่ในชุดกระบวนพิเศษ และปรากฏในงานวันที่ 13 พฤศจิกายน ร.ศ.127 หรือพ.ศ.2451 กระบวนแห่ในวันดังกล่าวมีทั้งหมด 68 กระบวนจากกระทรวงต่างๆ เช่น กระทรวงมหาดไทย กระทรวงกลาโหม กระทรวงนครบาล กระทรวงพระคลัง เป็นต้น กระบวนเลิกทาสอยู่ในชุดกระบวนพิเศษ ดังข้อความในหนังสือราชการ ดังนี้

กระบวนพิเศษต่างๆ คือ 1 กระบวนการเลิกทาส ข้าราชการเข้า
จัดกระบวนหนึ่ง 2 กระบวนโรงเลื่อยจักร ข้าราชการเข้ารับจะพูดกับห้าง
กิมเซ่งหลี ให้เขาจัดกระบวนหนึ่ง 3 กระบวนโรงสีไฟ ข้าราชการเข้ารับ
พูดกับนายถมยา ให้เขาจัดกระบวนหนึ่ง 4 กระบวนโรงพิมพ์
ข้าราชการเข้ารับพูดกับหลวงดำรงธรรมสารให้เขาจัดกระบวนหนึ่ง 5
กระบวนรถราง 6 กระบวนรถไฟ 7 กระบวนรถลาก 8 กระบวนรถใบสี
เกอล 9 กระบวนเรือมอเตอร์ 10 กระบวนโรงทำกระเบื้อง 11 กระบวนวัด
ต่างๆ 12 กระบวนพระที่นั่งต่างๆ ที่สร้างรวม 2 กระบวน สมเด็จพระเจ้าฟ้า
กรมขุนนครสวรรค์รับทรงจัด 15 กระบวนรถมอเตอร์ มอบลวดยกรมหมื่น
ราชบุรี ทรงจัด 16 กระบวนรถม้าจะมอบให้เจ้าหมื่นไวยวรรณาด จัด 17
กระบวนโรงทำอิฐจะมอบให้พระยาวรวงษาธิปัตย์จัด 18 กระบวนโรงทำ
โซดา น้ำแข็ง กรมขุนสรรพสาครรับทรงจัด 19 กระบวนธนาคาร กรมหลวง
ดำรงรับสั่งกับสรรพากรให้จัด รวมทั้งสิ้น 68 กระบวน มีดนตรีอย่างใด
อย่างหนึ่งประจำทุกกระบวน นอกนี้จะได้มีกระบวน ทหารบก ทหารเรือ
ตำรวจภูธร และบรรดานักเรียน ทั้งฝ่ายทหารแลพลเรือนรวมกันเดินเปนก
กระบวนๆ มีพระยาข้างสำคัญเดินนำกระบวน ส่วนการเล็กน้อย เช่น
ช่างทอง ช่างเงิน ช่างทำเครื่องแต่งตัว เป็นต้น เหล่านี้ ถ้านายห้างเขาจัด
กระบวนมาเข้าก็รับ

^๖ พลาตศิษฐ์ สิทธิบุญกิจ, พระบรมรูปทรงม้า (กรุงเทพฯ: บ้านทีกสยาม, 2551), หน้า 16-20.

- (5) การมหรศพ แลจุดดอกไม้เพลิงนั้น จะได้มีในคืนวันที่ 11 ที่ 12 ที่ 13 รวม 3 คืน
- (6) จำนวนเงินที่จ่ายนั้นได้ประมาณเป็นเลาๆไว้รวมทั้งสิ้น 200,000 บาท⁹

กระบวนการเลิกทาส เป็นกระบวนการที่พระบาทสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมารได้รับผิดชอบคิดจัดทำกระบวนการดังกล่าวขึ้นเอง การจัดทำกระบวนการทั้ง 68 กระบวนต้องเกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยตรงดังความในหนังสือราชการเลขที่ 4/70 ลงวันที่ 4 ตุลาคม รัตนโกสินทร์ศก 127 ซึ่งเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความว่า

การแห่เฉลิมพระเกียรตินั้นจะได้จัดกระบวนการล้วนเป็นเครื่องหมายแทนบรรดาสีของ หรือการงานอันเป็นคุณประโยชน์แก่ชาติบ้านเมือง ซึ่งได้จัดให้มีขึ้นในรัชกาลของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเป็นการรวบรวมมาแสดงด้วยรูป เพื่อให้เกียรติยศปรากฏแก่ตาแก่ใจของผู้ที่ได้มาดู แลปรากฏแก่ใจของผู้ที่ได้ยินได้ฟังต่อไปด้วย...¹⁰

นอกจากนี้ พระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังได้รับการเทิดพระเกียรติในหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรคือ คำถวายพระบรมรูปทรงม้า ซึ่งประดิษฐานหน้าลานพระราชวังสวนดุสิต พระบาทสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ มกุฎราชกุมาร กราบบังคมพระกรุณาถวายพระบรมรูปทรงม้าและถวายพระพรไชยมงคลในวันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ.2451 หน้าลานพระราชวังสวนดุสิต ข้อความตอนที่กล่าวสรรเสริญพระราชกรณียกิจเลิกทาส ความว่า

พยานแห่งพระเมตตาคุณของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท อันมีอยู่ในหมู่ชาวสยามประเทศนี้ แม้จะพรรณนาก็หาที่สุดมิได้ เปรียบประดุจมหาสมุทรอันใหญ่กว้างสุดสายตาแห่งมนุษย์ จะแลเห็นตลอดไปถึงฝั่งปากไฟไม่ได้ แม้จะยกขึ้นกล่าวแต่บางข้อก็เกือบจะไม่มีเวลาพอจะบรรยาย

⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. 3.5 รล./4 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 เรื่องพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก (10 มีนาคม ร.ศ. 125-19 ธันวาคม ร.ศ.127)

¹⁰ เรื่องเดียวกัน

ให้ละเอียด ไฉนแล้วจะมีถ้อยคำสำนวนพอที่จะกล่าวสรรเสริญพระองค์ ทรงเมตตา ทรงบริจาคมหาทานอันประเสริฐยิ่ง กล่าวคือ**อภัยทาน** พระราชอภัยทานให้ประชาชนได้เป็นไทยแท้สมแก่สยามแห่งชาติ ผู้ทรงสละอำนาจอันมีอยู่ในพระองค์พระมหารามาธิบดี พระราชทานแก่ชนนิกรส่วนหนึ่งด้วยความเต็มพระราชหฤทัย เพราะทรงเห็นแก่ประโยชน์แห่งชาติยิ่งกว่าประโยชน์เฉพาะพระองค์ อันพระเมตตาคุณนี้เป็นอาภรณ์ของกฎพระมหากษัตริราช งามยิ่งกว่าอสังการใดๆ แลเป็นพระแสงอันมีฤทธิ์มีเดชยิ่งกว่าพระแสงทั้งปวง อาจที่จะกระทำให้ทรงชำนะทั่วไปเพราะว่าใจมนุษย์จะเอาชำนะได้ก็ด้วยเมตตาเป็นอาทิ เพราะฉะนั้นต้องนับว่าได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ทรงเป็นชีวิตอันยิ่งใหญ่ยิ่ง ทรงชำนะจิตรแห่งชนนิกรแล้ว ยังได้ทรงผูกพันไว้ด้วยพระเมตตาการุญภาพนั่นเอง ชนทั้งปวงจึงมิได้มีเวลารู้สึกอย่างอื่น นอกจากอิมใจว่าจะได้พำนักพระบารมี แห่งใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเป็นที่ร่มเย็นเกษมสำราญนิราศพันสรรพภัยอันตราย แม้แต่ชนชาวประเทศอื่นก็พากันสรรเสริญเกียรติคุณ แลตั้งจิตรคิดเป็นไมตรี นี้ก็เพราะพระเมตตาบารมีบันดาลลลใจให้นิยมในพระราชกฤษฎาภินิหารทั่วกัน ส่วนพระมหากษัตริคุณอันมีอยู่ในประชาชนก็ปรากฏอยู่แก่ตาได้ทรงอุตสาหทรงพระราชดำริห์สรรพกิจน้อยใหญ่เพื่อให้บังเกิดความสุข แลทรงชักจูงให้ดำเนินไปในหนทางที่ชอบ ละหนทางที่ผิด เปรียบประหนึ่งบิดาปรานีบำรุงเลี้ยงบุตร อันเป็นที่รักใคร่ มิได้มีเวลาทรงเบื้อหน้าหรือย่อท้อแต่สักขณะเดียว ผู้ทรงทนความลำบากพระกายมุ่งหมายแต่ประโยชน์แห่งประชาชนเป็นที่ตั้ง ยังมีหน้าซ้ำทรงวางพระองค์ไว้ให้เป็นตัวอย่างแห่งชนทั้งหลาย ความประพฤติดังไร จะชอบจะดียิ่งสิ่งนั้นได้ทรงกระทำไปด้วยพระขันติ และพระวิริยภาพเสมอต้นเสมอปลายให้ปรากฏเพื่อชนทั้งหลายจะได้พยายามโดยเสด็จตามทางนั้นบ้าง¹¹

¹¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ๖.5 น.48.2 ข./12 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 เรื่องสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชมีพระราชดำรัสตอบ (17 พฤศจิกายน ร.ศ.126—13 พฤศจิกายน ร.ศ.127)

พระบรมโอรสาธิราช มหามกุฎราชกุมารทรงให้ความสำคัญกับพระราชกรณียกิจเล็กทาสมากกว่าพระราชกรณียกิจอื่นๆในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมโอรสาธิราชทรงให้คำอธิบายว่าพระราชกรณียกิจเล็กทาสคือ การให้**อภัยทาน**อันยิ่งใหญ่แก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ทำให้ราษฎรเป็นไทแก่ตนเอง และเป็นการแสดงออกถึงพระเมตตาที่พระเจ้าแผ่นดินทรงมีต่อข้าแผ่นดินของพระองค์

แนวคิดของพระบรมโอรสาธิราช มหามกุฎราชกุมารในการเทิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเล็กทาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า เป็นการให้**อภัยทาน**อันยิ่งใหญ่ที่มีต่อพสกนิกร แนวคิดดังกล่าวแนวคิดของพระมหากษัตริย์ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่ทรงต้องมีคุณธรรมของพระมหากษัตริย์ นั่นคือ ทศพิธราชธรรม ทศพิธราชธรรมคือ ธรรมะ 10 ประการของพระมหากษัตริย์ตามหลักพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท¹² ทศพิธราชธรรมเป็นหลักธรรมของศาสนา และหลักศีลธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์ เพื่อเหนี่ยวนำการใ้การพระราชอำนาจของพระองค์

ทศพิธราชธรรมประกอบด้วยหลัก 10 ประการ ดังนี้ 1) **ทาน** อันหมายถึงการให้ที่เป็นประโยชน์ 2) **ศีล** อันหมายถึง สำรวมกายสำรวมใจไม่ให้ละเมิดทั้งศีลในศาสนา และกฎหมาย รวมถึงจริยธรรมทั้งปวง 3) **บริจาค** หมายถึง ฟังสละเพื่อประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่กว่า 4) **อาชชวะ** คือ ความซื่อสัตย์ ซื่อตรงและสุจริต 5) **มัททวะ** คือ ความมีพระราชอัธยาศัยอ่อนโยน ไม่ทรงถือดี ทรงรับฟังการกราบบังคมทูลตักเตือนที่มีเหตุผล 6) **ตบะ** คือ ความเพียรในทางปฏิบัติหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ให้ถูกต้อง 7) **อภิกโรธะ** คือ การไม่แสดงความโกรธให้ปรากฏ ไม่ทรงเกลียดหรือทรงพยาบาทมุ่งร้ายผู้อื่น 8) **อวิหิงสา** คือ ไม่ทรงเบียดเบียนผู้อื่น รวมถึงสัตว์และสิ่งมีชีวิต 9) **ขันติ** หมายถึง ทรงมีความอดทน อดกลั้น ต่ออารมณ์ทั้งปวง ไม่ว่าจะ เป็น โลกะ โทสะ โมหะ และความทุกข์เวทนาทั้งหลาย 10) **อวิโรธนะ** หมายถึง ทรงยึดหลักความถูกต้องเที่ยงธรรม ทรงมีความยุติธรรม¹³

การเทิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเล็กทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นการให้**อภัยทาน** แก่ประชาชน จึงตรงกับหลักธรรมในทศพิธราชธรรมข้อแรก พระมหากษัตริย์ทรงให้ทานที่เป็นประโยชน์แก่ประชาชน ทานในหลักทศพิธราชธรรมแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภทคือ **อามิสทาน** หรือการให้สิ่งของ เช่น บัจฉยสี **ธรรมทาน** หรือการให้ปัญญาความรู้ คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ และ**อภัยทาน** คือ การให้อภัยผู้ที่ควรได้รับการให้อภัย¹⁴

¹² บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, *ทศพิธราชธรรมกับพระมหากษัตริย์ไทย* (กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์, 2549), หน้า 6.

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 8-12.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 8.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้อภัยทานแก่ทาสให้เป็นไท ซึ่งเป็นกรวให้ที่ประเสริฐแก่ประชาชน ในฐานะทรงเป็นพระมหากษัตริย์แห่งธรรมราชา

นอกจากนี้ จากคำถวายนั่งคมพระบรมรูปทรงม้า พระบาทสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร ทรงกล่าวถึงเหตุผลของการเลิกทาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อให้บังเกิดความสุขแก่ประชาชน การให้เหตุผลสอดคล้องกับแนวคิดทางการเมืองของ ธอมัส เจฟเฟอร์สัน (Thomas Jefferson ค.ศ.1743-1826) ซึ่งเป็นผู้ร่างคำประกาศเอกราชของประเทศอเมริกาจากการเป็นอาณานิคมของประเทศอังกฤษ การประกาศเอกราชของประเทศอเมริกาเกิดขึ้นอย่างเป็นทางการในวันที่ 4 กรกฎาคม ค.ศ.1776 (พ.ศ.2319) เนื้อหาในคำประกาศเอกราชกล่าวถึงความเป็นมนุษย์ ที่ต้องได้รับสิทธิ เสรีภาพ และการแสวงหาความสุขในชีวิต รัฐบาลต้องให้สิ่งเหล่านี้แก่ประชาชน ข้อความที่กล่าวถึงมีดังนี้

เรายึดถือข้อเท็จจริงเหล่านี้เป็นที่ประจักษ์แจ้งในตัวเองว่า มนุษย์ทุกคนได้รับการสร้างสรรค์ขึ้นมาเท่าเทียมกัน และพระเจ้าผู้สร้างได้มอบสิทธิบางประการที่จะยกย่ำมิได้ไว้ และบรรดาสิทธิเหล่านี้ได้แก่ สิทธิในชีวิต เสรีภาพ และการแสวงหาความสุข ในการที่จะปกป้องคุ้มครองสิทธิเหล่านี้ จึงได้มีการสถาปนารัฐบาลขึ้นในหมู่มวลมนุษย์ โดยให้ได้รับอำนาจอันชอบธรรมมาจากความยินยอมของผู้ที่อยู่ใต้ปกครองนั้น ตราบใดเมื่อรัฐบาลแบบใดได้กลายเป็นแบบที่ทำลายจุดหมายเหล่านี้แล้ว ตราบนั้นย่อมเป็นสิทธิของประชาชนที่จะเปลี่ยนแปลงหรือยกเลิกรัฐบาลแบบนั้นเสีย แล้วสถาปนารัฐบาลขึ้นใหม่ให้มีหลักการและอำนาจเป็นไปในรูปที่จะอำนวยความปลอดภัยและความผาสุกแก่ตนได้มากที่สุด..¹⁵

แนวคิดทางการเมืองของ ธอมัส เจฟเฟอร์สันที่อธิบายการเป็นมนุษย์ ต้องได้รับสิทธิ เสรีภาพ และความแสวงหาความสุขให้กับตนเอง ซึ่งเป็นแนวคิดทางการเมืองที่พัฒนามาจากนักปรัชญาทางการเมืองที่สำคัญของโลก คือ จอห์น ล็อกค (John Locke ค.ศ.1632-1704)

จอห์น ล็อกคอธิบายว่า คนที่เกิดมามีสิทธิตามธรรมชาติอยู่แล้ว ต้องการเพียงหัวหน้าที่จะจัดสิทธิเหล่านั้นเข้าให้เป็นระเบียบ ด้วยเหตุนี้รัฐบาลจะต้องคอยระมัดระวังไม่ให้เกิดสิทธิตาม

¹⁵ ทศนียา สุปริชากร, พจนานุกรมประวัติศาสตร์สหรัฐอเมริกา (กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางเขน, 2522), หน้า 88.

ธรรมชาติของประชาชนและต้องมีสัญญาต่อกัน ซึ่งประชาชนยอมสละสิทธิบางประการให้แก่รัฐบาลเพื่อสะดวกต่อการปกครอง แต่สิทธิใหญ่ๆก็ไมยอมสละและรัฐบาลพึงระมัดระวังที่จะไม่ล่วงล้ำสิทธิของเขา โดยสัญญาต่อกันนี้รัฐบาลมีสิทธิเรียกร้อง แต่รัฐบาลก็มีหน้าที่ที่จะต้องดำเนินการให้ดี และมีความยุติธรรม หากกกดขี่ข่มเหง ราษฎรมีสิทธิล้มล้างอำนาจรัฐบาล แท้จริงราษฎรเป็นผู้ปกครองตนเอง¹⁶

แนวคิดสัญญาประชาคมของจอห์น ล็อคที่อธิบายข้างต้นกลายเป็นหลักการพื้นฐานทางการเมืองในระบบประชาธิปไตย ซึ่งมีอิทธิพลต่อการประกาศเอกราชของประเทศอเมริกา ธอมัส เจฟเฟอร์สันให้เหตุผลเช่นเดียวกับจอห์น ล็อค ว่าประชาชนมีสิทธิโดยธรรมชาติ ดังข้อความในประกาศเอกราชว่า “มนุษย์ทุกคนได้รับการสร้างสรรค์ขึ้นมาเท่าเทียมกัน และพระเจ้าผู้สร้างได้มอบสิทธิบางประการที่จะยกย้ายมิได้ไว้” แต่ธอมัส เจฟเฟอร์สันเพิ่มคำอธิบายที่แตกต่างจากจอห์น ล็อค ในประเด็นที่ว่าประชาชนมีสิทธิในชีวิต เสรีภาพ และการเสาะแสวงหาความสุข ซึ่งรัฐมีหน้าที่ปกป้องคุ้มครองให้ประชาชนมีสิทธิเหล่านี้

การเกิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเลิกทาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช มหามกุฎราชกุมาร ในคำถวายพระบรมรูปทรงม้า ด้วยเหตุผลทั้งสองประการว่าเป็นการให้อภัยทาน ซึ่งเป็นแนวคิดแบบพุทธศาสนา และการสร้างความสุขแก่ประชาชน ซึ่งเป็นแนวคิดแบบตะวันตก อาจจะอนุมานได้ว่า สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช มหามกุฎราชกุมาร ทรงให้เหตุผลเหล่านี้เพื่อต้องการตอกย้ำการสร้างความเป็นอารยะให้กับประเทศ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเปลี่ยนแปลงประเทศในทุกด้านในรัชกาลของพระองค์

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำรัสตอบคำถวายพระบรมรูปทรงม้าในการพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก ที่พลับพลาหน้าพระลานเมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน ร.ศ. 127 (พ.ศ.2451) พระราชดำรัสตอบคำถวายพระบรมรูปทรงม้า มีการกล่าวถึงพระราชกรณียกิจของพระองค์ที่ผ่านมาเป็นเวลา 40 ปี ความว่า

...ครั้นเวลาที่เราได้ราชสมบัติสนองพระองค์ ความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนแปลงแก้ไขปรากฏมากยิ่งขึ้นตามลำดับ จะเห็นว่าทำนองที่จะเป็น แต่เพียงเยียวยาอย่างที่เป็นไปในครั้งนั้น หากสำเร็จเป็นผลดีไม่ จำจะต้อง

¹⁶ ม.ร.ว.แสงไสม เกษมศรี, ประวัติศาสตร์สากลยุคปัจจุบัน (ค.ศ.1453-1914) (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2515), หน้า 198-199.

ดำเนินทางเปลี่ยนใหม่ ตั้งการปกครองให้เป็น หลักถนอมแก่กาลสมัย ที่จะเปลี่ยนแปลงแก้ไขประเพณีการบ้านเมือง แลความนิยมของประชาชน อันหยั่งรากลงลึกซึ่งช้านานมาในประเทศอันหนึ่ง ซึ่งจะเลิกถอนเก่าทิ้งเสีย ตั้งใหม่ได้ทันที มิให้มีเหตุการณ์ไกลทลเป็นอันทำไม่ได้ จำต้องเลือกเอา ทางที่ค่อยแก้ไขไปโดยลำดับ ซึ่งจะสำเร็จได้ โดยซ้ำจริงอยู่ แต่ปราศจาก อันตรายซึ่งจะเกิดขึ้นภายในทางที่จะดำเนินโดยสวัสดิ์เช่นนี้ ย่อมเป็นข้อ สำคัญในความเพียรพยายามที่จะต้องผูกใจไว้เสมอ แลใช้ความคิด กำหนดการเปลี่ยนแปลงไปให้สมควรแก่สมัย ซึ่งอาจจะทำให้สำเร็จ มิให้ เสียเวลาแลโอกาสล่วงไปเสียเปล่า แต่เป็นธรรมดาการที่จะยอมไม่มี เครื่องอุปการบริบูรณ์ ต้องสร้างสรรค์ แลสั่งสอนให้การศึกษากันมากขึ้น ใหม่ การเล่าเรียนย่อมเป็นการซ้ำชั่วอายุ

ด้วยเหตุนี้ การเปลี่ยนแปลงเพื่อความเจริญ จึงไม่ดำเนินเร็วได้ ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งในเวลาเดียวกันนี้ เหตุการณ์อันเป็นไปภายนอก ราชอาณาจักรได้เปลี่ยนแปลงไปพร้อมกันมากนัก จนถึงประเทศสยาม รู้สึกว่าได้เปลี่ยนสถานที่ตั้งอยู่เนื่องๆ ด้วยเหตุการณ์อันเป็นไปภายนอกโดย รอบคอบ จึงเป็นการผิดกันมากกับที่กรุงสยามได้ตั้งอยู่แต่โบราณกาล เป็นการจำเป็นที่เราต้องพยายามรับรองความเปลี่ยนแปลงใหม่ภายนอก อันนั้น เพิ่มเติมขึ้นในการซึ่งได้จัดให้การดำเนินการอยู่ภายใน...¹⁷

จากพระราชดำรัสตอบของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีใจความที่ เกี่ยวข้องกับพระราชกรณียกิจที่ผ่านมาจะไม่ระบุชี้เฉพาะถึงพระราชกรณียกิจอันใดเพียงอย่าง เดียว แต่พระองค์ทรงกระทำพระราชกรณียกิจทุกประการในรัชสมัยของพระองค์ เพื่อปรับปรุงและ สร้างความเจริญให้กับประเทศ

พระบาทสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช มหามกุฎราชกุมารทรงให้ความสนพระทัยเป็นการส่วน พระองค์ในพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังปรากฏ ในบันทึกส่วนพระองค์ที่มีชื่อว่า งาม.วชิราวุธ พระองค์ทรงบันทึกในพ.ศ.2466 ซึ่งเป็นช่วงเวลา 2 ปี

¹⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ๒.5.๖.21/13 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 เรื่องพระราชดำรัสเปิดพระบรม รูปทรงม้า (11 พฤศจิกายน ร.ศ.127)

ก่อนที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต หนังสือเล่มนี้บันทึกประวัติส่วนพระองค์ ในช่วงต้นรัชกาล และทรงมอบให้กับเจ้าพระยารามราฆพ ในฐานะผู้ที่คอยรับใช้พระองค์เป็นเวลา กว่า 20 ปี

เนื้อหาในหนังสือเล่มนี้บรรยายเหตุการณ์พระราชพิธีพระบรมศพของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอนหนึ่งมีการบันทึกเกี่ยวกับ ความคิดเรื่องการตั้งรัฐธรรมนูญ ซึ่งสมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ทรงเสนอให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งคณะรัฐธรรมนูญ เพื่อเฉลิมพระเกียรติให้เทียบเท่าพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ครั้นเมื่อทูลกระหม่อมสวรรคตลง น้องชายเล็กต้องการจะหาอะไรอย่าง 1 ซึ่งจะเป็นเครื่องเฉลิมพระเกียรติยศของรัชกาลที่ 6 แทนการเลิกทาสของรัชกาลที่ 5 เชนึกขึ้นได้ว่ารัฐธรรมนูญจะพอใช้สำหรับประโยชน์เช่นนั้นได้. เมื่อวันที่ 25 ตุลาคมเธอได้ขอเฝ้าเป็นส่วนตัว, และแสดงความเห็นเรื่องรัฐธรรมนูญนั้นยืดยาว, แต่พอจะสรุปความได้ดังต่อไปนี้.

- 1 ต้องการอะไรเป็นข้อเฉลิมพระเกียรติยศ ผู้กับการเลิกทาสของทูลกระหม่อม.
- 2 ของนั้นต้องหาให้ได้และประกาศให้ทันวันบรมราชาภิเษก
- 3 เวลาไม่น้อยนึกเตรียมอะไรที่ใหม่ทีเดียวไม่ทัน จึงหันไปนึกหาของเก่าที่อาจจะแปลงรูปขึ้นได้โดยง่ายและเร็ว
- 4 สมัยนี้ฝรั่งกำลังนิยมปารีลีย์เมนต์ แต่ในเมืองไทยเรายังไม่ถึงเวลาที่ควรจะต้องตั้งปารีลีย์เมนต์ขึ้น จึงเห็นว่าควรตั้งสภาอะไรขึ้นตบตาแทนไปทีหนึ่ง¹⁸

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่เห็นด้วยที่จะตั้งรัฐธรรมนูญตามความเห็นของพระอนุชา เพราะการตั้งรัฐธรรมนูญเป็นเรื่องยาก ที่จะกระทำขึ้นเพื่อตบตา และพระราชกรณียกิจเลิกทาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นเรื่องที่ชาวต่างชาติให้ความสนใจ เพราะเป็นการให้อิสระภาพแก่ประชาชน มีข้อความดังนี้

¹⁸ ราม.วชิราวุธ, ประวัติต้นรัชกาลที่ 6 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2545), หน้า 66.

ข้อ 1 การที่จะคิดหาอะไรทำให้เป็นการเอิกเกริกโครมครามสู่กับการเลิกทาสของทูลกระหม่อมฉัน ฉันเห็นว่ายากนัก เพราะการเลิกทาสเป็นของที่ฝรั่งตื่นกันมาก, นับว่าเป็นมุลรากแห่งอิศราภาพทีเดียว. จึงจัดเอาเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญมากอย่าง 1 แต่ในสมัยนั้นการเปลี่ยนแปลงสำคัญๆทูลกระหม่อมท่านก็ได้ทรงประสิทธิ์ประสาทไปเสียมากแล้ว, จึงไม่มีอะไรเหลือให้ฉันทำขึ้นใหม่ได้. ข้อ 2 การที่จะจัดการฟื้นฟูรัฐธรรมนูญขึ้นนั้น ฉันยังไม่แน่ใจว่าฝรั่งเขายอมเชื่อว่าเป็นพยานว่าเราจะเริ่มดำเนินราชอาณาจักรไปทางมีปาร์ลีย์เมนต์ต่อไป. ปาร์ลีย์เมนต์นั้นถ้ามีได้จะเป็นการดีและสะดวกแก่ฉันมาก เพราะจะได้เป็นเครื่องช่วยแบ่งภาระและเอาการถูกขัดต่างๆไปจากฉันให้ได้บ้าง, แต่ถ้าจะเป็นแต่เพียงตั้งขึ้น “ตบตา” ฉันเกรงว่าจะกลแตก, แล้วจะเลยกลายเป็นเสียชื่อแทนที่จะได้ชื่อ ข้อที่ 3 ผู้ที่จะเป็นสภานายกและสมาชิกแห่งรัฐมนตรีสภานั้น ฉันรู้สึกว่าจะหายากอยู่ในเวลานั้นฉันนี่ก็ออกอยู่คนเดียวแต่กรมราชบุรีที่เห็นว่าพอจะเป็นสภานายกได้. น้องชายเล็กก็เห็นชอบด้วย.¹⁹

กล่าวโดยสรุป บริบทการเมืองหลังการเลิกทาสพ.ศ.2448 สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกิดการสร้างวาทกรรมทาสไทยในประเด็นเทิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

3.1.2 บริบทการเมืองรัชกาลที่ 6 กับการสร้างวาทกรรมทาสไทย

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงเผชิญกับความไม่มั่นคงและปัญหาทางการเมืองหลายประการ อาทิ ปัญหาการยอมรับในกลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์ กระแสการเรียกร้องระบอบประชาธิปไตย และปัญหาชาวจีนในประเทศ รวมถึง ปัจจัยภายนอกประเทศ โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยในต่างประเทศ

ประการแรก ปัญหาการยอมรับในกลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้รับการสถาปนาเป็นองค์รัชทายาทในขณะที่ยังทรงพระเยาว์ และพระองค์ทรงศึกษาอยู่ที่อังกฤษตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์จนสำเร็จการศึกษา และไม่ได้ทรงกลับมาที่ประเทศไทย จึงทำให้ทรงขาดความใกล้ชิดกับสมเด็จพระราชบิดา พระมารดา และพระประยูรญาติ พระประยูร

¹⁹ ราม.วชิราวุธ, ประวัติต้นรัชกาลที่ 6, หน้า 66-68.

ญาติชั้นพระเจ้าบรมวงศ์เธอส่วนใหญ่มิบทบาทสำคัญในการบริหารประเทศในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ เป็นต้น²⁰ และเมื่อพระองค์เสด็จกลับเมืองไทยเป็นเวลา 8 ปีก่อนขึ้นครองราชย์สมบัติ พระองค์ไม่ได้ทรงได้รับมอบหมายให้ปฏิบัติหน้าที่ราชการในตำแหน่งที่เกี่ยวข้องกับการบริหารราชแผ่นดิน เพราะตำแหน่งดังกล่าว พระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ทรงกำกับเป็นหลัก พระองค์จึงทรงห่างเหินกับพระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดีชั้นผู้ใหญ่²¹ เมื่อพระองค์ทรงครองราชย์ปัญหาความสัมพันธ์กับพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ และข้าราชการที่บริหารแผ่นดินจึงเกิดขึ้น ส่งผลให้พระองค์ทรงแสวงหาบุคคลที่เข้ากับพระองค์ได้คือพวกพ้อง ข้าราชการบริพารคนสนิทเป็นฐานอำนาจของพระองค์

ประการที่สอง กระแสการเรียกร้องให้สยามเปลี่ยนแปลงระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบประชาธิปไตยในช่วงต้นรัชกาล เหตุการณ์รัศมีโกสินทร์ศก 130 เกิดขึ้นในปีพ.ศ.2454 หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นครองราชย์ได้เพียง 2 ปี²² กลุ่มของนายทหารบกต้องการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบประชาธิปไตย แต่ความพยายามครั้งนี้ไม่เป็นผลสำเร็จ คณะก่อการได้ถูกจับกุมเสียก่อนเมื่อวันที่ 27 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2454 พระองค์ทรงไม่เห็นด้วยกับการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย พระองค์ไม่ทรงเชื่อว่าความคิดประชาธิปไตยและสังคมนิยมจะเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ²³

แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงศรัทธาการปกครองแบบราชาธิปไตย หรือแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้คนไทยมีทัศนคติต่อพระองค์ และสถาบันกษัตริย์ในลักษณะที่เห็นคุณค่า และชื่นชมพระมหากษัตริย์ว่า ทรงมีลักษณะสง่างาม และเต็มไปด้วยพระเกียรติยศ²⁴ พระองค์ทรงชี้ให้ประชาชนเห็นความสำคัญของชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ โดยผ่านพระราชนิพนธ์บทละคร เช่น ขอมดำดิน พระร่วง หัวใจนักรบ เสียดลชะ มิตรแท้ และความดีมีชัย และบทความเรื่อง “ความเป็นชาติโดยแท้จริง” เพื่อให้คนไทยจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์

²⁰ กรรภิรมย์ สุวรรณานนท์, “พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างชาติไทย,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 59-60.

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 61.

²² ชาดา นนทวัฒน์, ประวัติศาสตร์และการเมืองไทยสมัยรัชกาลที่ 4-7, หน้า 124-125.

²³ กรรภิรมย์ สุวรรณานนท์, “พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างชาติไทย”, (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 92-96.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.

ประการที่สาม ปัญหาชาวจีนได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยเป็นจำนวนมาก ก่อนที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จขึ้นครองราชย์ ชาวจีนที่เพิ่มจำนวนมากขึ้นก่อให้เกิดปัญหาหลายประการในสมัยพระองค์ ประการแรก ด้านสังคม ชาวจีนเพิ่มประชากรอย่างรวดเร็ว รวมกลุ่มกันอย่างใกล้ชิด และนำสิ่งที่ไม่ดีมาเผยแพร่ การสูบบุหรี่และการพนัน²⁵ ประการที่สอง ด้านเศรษฐกิจ ชาวจีนได้เข้ามามีบทบาททางเศรษฐกิจตั้งแต่อพยพเข้ามาและมีบทบาททางเศรษฐกิจ ชาวจีนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพค้าขาย พระองค์ทรงไม่พอพระทัย และทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้ชาวไทยสนใจการค้ามากขึ้น แทนที่การค้าขายอยู่ในกำมือของชาวจีนฝ่ายเดียว²⁶ ประการที่สาม ด้านการเมือง ชาวจีนในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีความรู้สึกชาตินิยมอย่างรุนแรง ก่อให้เกิดปัญหาในสังคม เช่น ชาวจีนในกรุงเทพฯ นัดหยุดงานระหว่างวันที่ 1-3 มิถุนายน พ.ศ.2453 เพราะรัฐบาลจัดเก็บภาษีผูกปิ่นทองเพิ่มขึ้น ชาวจีนในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ชื่นชมแนวคิดการปกครองแบบสาธารณรัฐที่เกิดขึ้นในประเทศจีน และมีการเผยแพร่แนวคิดดังกล่าวเข้ามาในประเทศไทย โดยมีการโฆษณาทางหน้าหนังสือพิมพ์ ส่งผลให้ชาวไทยบางส่วนต้องการให้ประเทศไทยเปลี่ยนแปลงการปกครองแบบจีนบ้าง²⁷ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงปัญหาและทรงหาวิธีแก้ปัญหาที่จะผสมกลมกลืนชาวจีนให้เป็นคนไทย เช่น ตราพระราชบัญญัติที่มีผลครอบคลุมคนจีนทั้งทางตรงและทางอ้อม การพระราชทานยศบรรดาศักดิ์แก่คนจีน²⁸ และการใช้พระราชนิพนธ์พวกบทความและบทละคร เนื้อหาในพระราชนิพนธ์ส่วนหนึ่งให้คนไทยตื่นตัวระมัดระวังชาวจีน และชักชวนให้คนไทยทำการค้า ไม่ใช่มุ่งแต่รับราชการ ทำนาทำไร่ เห็นได้จากพระราชนิพนธ์เรื่อง โคลนติดล้อ มีบทที่ 4 “ความนิยมเป็นเสมียน” บทพระราชนิพนธ์ชุด เมืองไทยจึงตื่นเกิด มีบทที่ 3 เรื่อง “การที่เราต้องอาศัยพวกจีน” เป็นต้น

ปัจจัยภายนอกประเทศในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว คือการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยในต่างประเทศ เกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แก่ เกิดการปฏิวัติครั้งแรกในประเทศจีนเมื่อพ.ศ.2454 ดร.ซุน ยัตเซ็น หัวหน้าพรรคก๊กมินตั๋งสามารถปฏิวัติล้มล้างราชวงศ์แมนจู และเปลี่ยนการปกครองประเทศเป็น

²⁵ กรรภิรมย์ สุวรรณานนท์, “พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างชาติไทย”, (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524) หน้า 77.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 79.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 85-86.

²⁸ สุวิมล ชาญมานนท์, “การจำกัดอิทธิพลของชาวจีนในสมัยรัชกาลที่ 6” วารสารธรรมศาสตร์ 4, 1 (เดือนมิถุนายน- กันยายน 2517): 78.

ระบอบประชาธิปไตยแบบสาธารณรัฐได้เป็นผลสำเร็จ และประเทศรัสเซียระหว่างพ.ศ.2455-2460 พวกบอลเชวิคเคลื่อนไหวปฏิวัติล้มล้างสถาบันกษัตริย์ เปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศเป็นสาธารณรัฐสังคมนิยมได้สำเร็จในพ.ศ.2560 การเปลี่ยนแปลงระบอบการเมืองในต่างประเทศ ส่งผลต่อคนไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เห็นได้จากเหตุการณ์ รัตนโกสินทร์ศก 130 ที่กลุ่มทหารกลุ่มหนึ่งต้องการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย

ปัญหาความไม่มั่นคงทางการเมืองสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวข้างต้น ส่งผลให้พระองค์ทรงหาทางแก้ปัญหา ด้วยการดำเนินพระราชโบายสร้างชาติ ปลูกฝังความคิดชาตินิยม สร้างความภูมิใจในความเป็นไทย ให้เกิดขึ้นในสังคมไทย เพื่อต่อสู้กับการเข้ามาของคนจีนในสมัยของพระองค์ พระองค์ทรงสนับสนุนการสร้างความรักชาติ รักในสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยผ่านงานพระราชนิพนธ์ พระราชดำรัส บทความในหนังสือพิมพ์ พระองค์ทรงเทิดพระเกียรติพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์อื่นในราชวงศ์จักรี และการสร้างดุสิตธานีในพระราชวังดุสิต ซึ่งมีลักษณะเป็นเมืองตุ๊กตาเพื่อเป็นเมืองจำลองระบอบประชาธิปไตย เพื่อต่อสู้กับแนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ให้เป็นระบอบประชาธิปไตยในสมัยของพระองค์

การเทิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเล็กทาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเป็นส่วนหนึ่งพระราชโบายชาตินิยมของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหากษัตริย์คือ ศูนย์รวมจิตใจของประชาชนทั้งประเทศ ดังนั้นพระมหากษัตริย์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างจิตสำนึกแก่ประชาชน เรื่องความจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์ เห็นได้จาก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำหนดวันสำคัญของชาติคือ วันปิยมหาราช²⁹ และพระองค์ทรงสนับสนุนให้วาดภาพเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรี ที่พระที่นั่งอนันตสมาคม

วันปิยมหาราชเป็นวันคล้ายวันสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และตรงกับวันที่ 23 ตุลาคมของทุกปี และถูกกำหนดให้เป็นวันสำคัญของชาติเพื่อให้ระลึกถึงพระมหากษัตริย์ และให้สถานที่ราชการและโรงเรียนประกอบพิธีสักการะโดยพร้อมเพรียงกัน ดังความในประกาศว่า

²⁹ ที่มาของคำว่า ปิยมหาราช นั้นมาจากพระดำริของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ที่พระดำริถวายพระนามพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในช่วงที่ทางรัฐมีแผนที่จะสร้างพระบรมรูปทรงม้าถวายแด่รัชกาลที่ 5

ประกาศกระทรวงนครบาล

กำหนดวันบำเพ็ญกุศลกาลานุกาล แลถวายบังคมพระบรมรูป พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงพระลานพระราชวังสวนดุสิต

เจ้าพระยามรราช ขอประกาศให้ประชาชนทราบทั่วกันด้วยเมื่อ เดือน พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก 127 ประชาชนทั้งหลายได้พร้อมใจกัน สร้าง พระบรมรูปทรงม้า ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระปิยมหาราชเจ้า ขึ้นประดิษฐานไว้ ณ ที่พระ ลานพระราชวังสวนดุสิต เพื่อสนองพระเดชพระคุณในการที่พระองค์ได้ ทรงทูลบำรุงพระราชอาณาจักรให้วัฒนาสถาพรบังเกิดความสามัคคี สโมสรเจริญสุขสำราญทั่วไปในเอกราชชาติ แลเพื่อประกาศพระ เกียรติคุณของพระองค์ไว้ให้ปรากฏชั่วกาลปาวสาน

ครั้นสมัยกาลเมื่อเดือนพฤศจิกายน ร.ศ, 130 ได้ประกาศไว้ให้ ทานทั้งหลายทราบว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรด เกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้ประชาชนทั้งหลายผู้มีน้ำใจ ล้ำลึกถึงพระมหากษัตริย์คุณในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหา จุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระปิยมหาราช ประารถนาจะไป กราบถวายบังคมพระบรมรูปทรงม้าที่พระลาน พระราชวังสวนดุสิตก็ให้ ไปได้ในกำหนดวันที่ 17 พฤศจิกายน ตรงกับวันศุกร์เดือน 12 แรม 1 ค่ำ ตลอดทั้งวัน คือตั้งแต่เช้าจนกลางคืน ต่อไปให้ถือเอาวันนั้นเหมือนงาน นักชตฤกษ์ประจำปี มีความแจ่มอยู่ในประกาศฉบับลงวันที่ 9 พฤศจิกายน ร.ศ, 130 นั้นแล้ว

บัดนี้เห็นว่าวันที่ 17 พฤศจิกายนนั้นไม่เป็นการเหมาะด้วยกาล สมัย เพราะฉะนั้นจึงได้เลื่อนวันถวายบังคมพระบรมรูปเข้ามาเป็นวันที่ 23 ตุลาคม ด้วยเป็นวันตรงกับวันสวรรคตในพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้า หลวง แลจะได้เริ่มตั้งแต่วันที่ 23 ตุลาคม ร.ศ, 131 ซึ่งตรงกับวันพุธ ขึ้น 13 ค่ำเดือน 11 นี้เป็นต้นไป แลปีต่อๆไปก็ให้ถือเอาวันที่ 23 ตุลาคมเป็น กำหนดถวายบังคมพระบรมรูปที่พระลาน พระราชวังสวนดุสิตเหมือนงาน นักชตฤกษ์ไหว้พระประจำปี ขอให้มหาชนทั้งหลายทราบ แลเข้าใจความ ตามประกาศนี้ ถ้าผู้ใดจะไปควรมีดอกไม้ธูปเทียนหรือพวงมาลัยไปด้วย ทุกๆคน ส่วนการทำบุญที่ข้าราชการในกระทรวงนครบาลจะจัดสนองพระ

เดชพระคุณในวันนั้นคือ รุ่งเช้าวันที่ 23 ตุลาคม ร.ศ.131 มีเลี้ยงพระ ที่
ปราสาทพระบรมรูปทรงม้า 10 รูปเวลาเย็นสวดมนต์ กลางคืนมีดอกไม้
เพลิง ดนตรีปี่พาทย์ เปนมโหระพสมโภชการเสร็จในวันเดียว

ประกาศไว้ ณ วันที่ 15 ตุลาคม รัตนโกสินทร์ศก 131³⁰

วันปิยมหาราชหรือวันที่ 23 ตุลาคมของทุกปีเป็นงานบำเพ็ญพระราชกุศล ที่
พระมหากษัตริย์ทรงบำเพ็ญเป็นพิธีหลวง ตามหมายกำหนดการบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในวัน
สวรรคตพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่พ.ศ.2453 ถึงพ.ศ.2458³¹ การถวาย
บังคมพระบรมรูปให้ประชาชนทำขึ้นเป็นประจำทุกปีในวันที่ 23 ตุลาคม กำหนดงานถวายบังคม
พระบรมรูปทรงม้าที่มีอย่างต่อเนื่องตั้งแต่พ.ศ.2455-พ.ศ.2469³² วันปิยมหาราชถือเป็น

³⁰ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 น 17.5/227 เอกสารกระทรวงนครบาล รัชกาลที่ 6 เรื่องถวายบังคมพระบรมรูปทรง
ม้า (2 พฤศจิกายน พ.ศ.2453-14 พฤษภาคม พ.ศ. 2455)

³¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 น 17.5/227 เอกสารกระทรวงนครบาล รัชกาลที่ 6 เรื่องหมายกำหนดการบำเพ็ญ
พระราชกุศลเนื่องในวันสวรรคตพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (18-19 ตุลาคม พ.ศ. 2454)

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 น17.5/227 เอกสารกระทรวงนครบาล รัชกาลที่ 6 เรื่องหมายการบำเพ็ญพระราชกุศลถวาย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามอภิถันคดีสมัยประจำปีทีพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท (5-23 ตุลาคม พ.ศ. 2456)

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 น17.5/227 เอกสารกระทรวงนครบาล รัชกาลที่ 6 เรื่องหมายพระราชพิธีการบำเพ็ญพระราช
กุศลถวายสมเด็จพระชนกาธิราช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (6-27 ตุลาคม พ.ศ. 2458)

³² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 น17.5/227 เอกสารกระทรวงนครบาล รัชกาลที่ 6 เรื่องกำหนดการกุศลกาลานุกาล
แลการประชุมประชาชนถวายบังคมพระบรมรูป (14 ตุลาคม-19 พฤศจิกายน พ.ศ. 2455)

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 น17.5/227 เอกสารกระทรวงนครบาล รัชกาลที่ 6 เรื่องประกาศกำหนดวันบำเพ็ญ
กุศลกาลานุกร และถวายบังคมพระบรมรูปทรงม้า (7 ตุลาคม -14 พฤศจิกายน พ.ศ. 2456)

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 น17.5/227 เอกสารกระทรวงนครบาล รัชกาลที่ 6 เรื่องกำหนดงานถวายบังคมพระบรมรูปทรง
ม้า (30 กันยายน – 5 พฤศจิกายน พ.ศ. 2457)

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 น17.5/227 เอกสารกระทรวงนครบาล รัชกาลที่ 6 เรื่องหมายกำหนดการถวายบังคม
พระบรมรูป ปี 2549 (1-12 ตุลาคม พ.ศ. 2459)

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 น17.5/227 เอกสารกระทรวงนครบาล รัชกาลที่ 6 เรื่องหมายกำหนดการและรายงาน
เกี่ยวกับวันถวายบังคมพระบรมรูปทรงม้า (3 – 27 ตุลาคม พ.ศ. 2460)

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 น17.5/228 เอกสารกระทรวงนครบาล รัชกาลที่ 6 เรื่องกำหนดการและรายงานถวาย
บังคมพระบรมรูป(8 ตุลาคม – 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2461)

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 น17.5/228 เอกสารกระทรวงนครบาล รัชกาลที่ 6 เรื่องถวายบังคมพระบรมรูป(7
ตุลาคม – 1 พฤศจิกายน พ.ศ. 2462)

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 น17.5/228 เอกสารกระทรวงนครบาล รัชกาลที่ 6 เรื่องหมายกำหนดการถวายบังคม
พระบรมรูป(5 ตุลาคม – 22 พฤศจิกายน พ.ศ. 2464)

วันหยุดราชการ 1 วันและเป็นวันที่ประชาชนระลึกถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงมีต่อพสกนิกร และเป็นวันสำคัญที่มีพิธีถวายบังคมพระบรมรูปทรงม้า พระบรมรูปทรงม้าจึงกลายเป็นสถานที่สำหรับประกอบพระราชพิธีและรัฐพิธี³³ นอกจากการจัดพิธีวางพวงมาลาที่พระบรมรูปทรงม้า วันปิยมหาราชยังเป็นวันที่มีการจัดกิจกรรมเทิดพระเกียรติ ตามสถานศึกษา อาทิ การจัดการประกวดแต่งคำประพันธ์เทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การจัดการประกวดเรียงความเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ก่อนการกำหนดวันปิยมหาราชเป็นวันสำคัญทางราชการ กระแสการเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกิดขึ้นหลังการสวรรคตของพระองค์ ในรูปแบบของคำประพันธ์เทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และมีการตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ ยกตัวอย่างเช่น กลอนสุภาพ ประพันธ์โดย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงแต่งประทานให้พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ไทย เมื่อวันที่ 26 ตุลาคม ร.ศ.129 (พ.ศ.2453) กลอนสุภาพดังกล่าวมีการกล่าวสรรเสริญพระราชกรณียกิจทุกด้านของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และมีการสรรเสริญพระราชกรณียกิจเล็กทาส ความว่า

เปลี่ยนธรรมเนียมหมอบคลานฐานเรอว่า	ยื่นค่านับกลับส่ง่าเผยแพร่ดี
เลิกผมปีกมหาดไทยไม่เข้าที่	ไว้ผมยาวชาวบุรีล้วนปรีดา
แต่งตัวใหม่ใช้สวมถุงรองเท้า	สอนไทเราสำนึกคุณศึกษา
สร้างถนนสถลสถานโอฟารดา	มีรถม้ารถรางรถยนต์
มีรถไฟเรือไฟโคมไฟฟ้า	อุดหนุนพาณิชย์เป็เรื่องประเทืองผล
โรงเลื่อยโรงสีไฟใช้จักรกล	ห้างร้านกล่นสินค้าหาประชาชน
โทรเลขโทรศัพทไปรษณีย์	สะดวกดีพูดจาเพลาลิ้น

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร. 6 น17.5/228 เอกสารกระทรวงนครบาล รัชกาลที่ 6 เรื่องถวายบังคมพระบรมรูปทรงม้า(8 ตุลาคม – 17 ตุลาคม พ.ศ. 2466)

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร. 6 น17.5/228 เอกสารกระทรวงนครบาล รัชกาลที่ 6 เรื่องถวายบังคมพระบรมรูปทรงม้า(16 ตุลาคม 2467 – 13 ตุลาคม พ.ศ. 2468)

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร. 6 น17.5/228 เอกสารกระทรวงนครบาล รัชกาลที่ 6 เรื่องหมายคำสั่งเกี่ยวกับงานถวายบังคมพระบรมรูป(18 – 28 ตุลาคม พ.ศ. 2469)

³³ พระราชพิธีคือ งานที่พระมหากษัตริย์ทรงกำหนดไว้ประจำตามราชประเพณีสืบมาแต่โบราณ หรือพระราชพิธีที่ทรงมีพระราชประสงค์ให้จัดทำขึ้น ส่วนรัฐพิธีคืองานที่รัฐบาลกราบบังคมทูลขอพระมหากษัตริย์คุณให้ทรงรับไว้เป็นงานรัฐพิธี มีหมายกำหนดการประจำ ซึ่งพระมหากษัตริย์เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเป็นประธานในพิธี หรือทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีผู้แทนพระองค์เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเป็นประธาน

โรงเรียนโรงพยาบาลทานชอภธรรม์	ตระเวนกันโทษาสุขาภิบาล
เลิกทาสสินไถ่หมดตั้งกฎหมาย	ล้มละลายเลิกเขียนเขียนสังขาร
เลิกบ่อนเบี้ยหัวเมืองเปลื้องจันทาล	ชุดคลองผ่านประตูน้ำนาบ่าเรือ ³⁴

อีกตัวอย่างหนึ่งจากกลอนกาพย์ของ “เอกชน” ประพันธ์โดย นายชิต บุรทัต ลงในหนังสือพิมพ์ประตู่ใหม่ ปีที่ 66 (วันที่ 1 เมษายน ร.ศ.130) ซึ่งมีการกล่าวสรรเสริญพระราชมงคลนิกายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอนหนึ่งของคำประพันธ์

ชนบธรรมเนียมอัน	บุราณสรรพระหนักเบา
ควรบงพระองค์เอา	เป็นเยี่ยงยี่นมีคินคลาย
ข้อใดผิไม่ควร	จะเป็นส่วนคนเนหมาย
ดำริห์ปรีายาย	ให้เป็นแบบฉบับไป
สิ่งนั้นทรงบั้นทอน	และลดหย่อนเพื่อเบาใจ
แก่ราษฎรใน	ประเทศเนื่องพระองค์ครอง
โทษใดเดือนร้อนราษฎร	ก็ประกาศและเปลี่ยนแปลง
ปลดเลิกและเพิกผอง	ประทุษฐ์หายเหือดร้ายแรง ³⁵

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่สำคัญอีกเหตุการณ์หนึ่งคือ พระที่นั่งอนันตสมาคม³⁶ ได้สร้างเสร็จสมบูรณ์พ.ศ.2458 พระที่นั่งอนันตสมาคม

³⁴ กรมศิลปากร, คำกลอนสรรเสริญพระบารมีรัชกาลที่ 5 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แพรวพิทยา, 2516), หน้า 173-174.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 219-220.

³⁶ พระที่นั่งอนันตสมาคม เป็นพระที่นั่งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2450 โดยเสด็จพระราชดำเนินเพื่อทรงวางศิลาพระฤกษ์ ในวันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ. 2451 ซึ่งอยู่ในช่วงการจัดพระราชพิธีรัชมงคลาภิเษกที่พระองค์เสด็จถวัลยราชสมบัติครบ 40 ปี พระยาสุขุมนันยวินิต (ปั้น สุขุม) เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ ต่อมาย้ายไปเป็นเสนาบดีกระทรวงนครบาล เป็นแม่กองการจัดการก่อสร้างพระที่นั่งอนันตสมาคม พระที่นั่งอนันตสมาคม ใช้เวลาในการก่อสร้างเป็นเวลา 8 ปี ตั้งแต่ปีพ.ศ.2450-2458 สิ้นงบประมาณก่อสร้างประมาณ 15 ล้านบาท สถาปัตยกรรมในพระที่นั่งอนันตสมาคมเป็นแบบนีโอเรอเนสซองส์ (Neo Renaissance) และนีโอคลาสสิก (Neo Classic) โดยตกแต่งด้วยหินอ่อนสีขาว ซึ่งสั่งซื้อมาจากเมืองคารารา ในประเทศอิตาลี พระที่นั่งอนันตสมาคมสร้างขึ้นเป็น 2 ชั้น มีทั้งหมด 7 ยอด มีความยาวตั้งแต่มุขทิศตะวันออกจดทิศตะวันตก 2 เส้น 16 วา 1 คอก กว้างตั้งแต่มุขด้านเหนือ 1 เส้น 4 วา 3 คอก สูงแต่พื้นดินพื้นชั้นล่าง 1 คอก 11 นิ้ว แต่ชั้นล่างถึงพื้นชั้นบนกึ่งเพดาน 9 วา 2 คอก รวมสูงตั้งแต่พื้นดินถึงยอดใหญ่องค์กลาง 1 เส้น 4 วา 3 คอก มีสเตอร์มาริโอ ตามาโย ช่างเขียนอิตาลีเป็นผู้เขียนแผนที่พระที่นั่งอนันตสมาคม มีสเตอร์คาร์โล อาลเลกรี นายช่างใหญ่เป็น

เป็นพระที่นั่งโดมแห่งแรกในประเทศไทย โดมใหญ่ที่อยู่ตรงกลางพระที่นั่งเป็นแบบโรมคลาสสิก และมีโดมเล็กๆโดยรอบอีก 6 โดม รวมทั้งสิ้นมีทั้งหมด 7 โดมอยู่ภายในพระที่นั่ง บนเพดานโดมปรากฏภาพเขียนเฟรสโก ซึ่งเขียนบนปูนเปียก ภาพเขียนเฟรสโกจะติดทนกว่าภาพที่เขียนบนปูนแห้ง ซึ่งแตกต่างจากภาพจิตรกรรมไทยที่นิยมเขียนแบบปูนแห้ง

ภาพวาดบนโดมในพระที่นั่งอนันตสมาคมมีส่วนในการเกิดพระเกียรติพระมหากษัตริย์ไทยในราชวงศ์จักรี ภาพวาดบนโดมทั้ง หกเป็นภาพสรรเสริญพระราชกรณียกิจที่สำคัญของพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีตั้งแต่รัชกาลที่ 1 จนถึงรัชกาลที่ 6

ศาสตราจารย์กาลิเลโอ คินี³⁷ และศาสตราจารย์ ซี. ริโกลีเป็นผู้วาดภาพบนโดมพระที่นั่งอนันตสมาคม ศาสตราจารย์กาลิเลโอ คินีได้ทำสัญญากับกระทรวงโยธาธิการในปีพ.ศ.2453 ตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว "...ด้วยเรื่องจะจ้างมิสเตอร์กินีช่างเขียนมาเขียน พระที่นั่งอนันตสมาคม [...] ก็แล้วแต่เจ้าพระยามรชาจะเห็นควรเพิ่มเติมลงในข้อสัญญา แต่ข้อซึ่งจะจ้างช่างเขียนกินีผู้นี้อนุญาต..."³⁸ ศาสตราจารย์กาลิเลโอ คินีได้เดินทางมาสยามในปีพ.ศ.2454 ซึ่งเป็นปีแรกของรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทันเวลาได้เข้าร่วมพระราชพิธีบรมราชาภิเษกและได้พำนักทำงานอยู่ในกรุงเทพฯ จนถึงเดือนสิงหาคมพ.ศ. 2456³⁹

ส่วนศาสตราจารย์ศาสตราจารย์คาร์โล ซี. ริโกลี⁴⁰ จิตรกรชาวอิตาลี เป็นลูกศิษย์ของศาสตราจารย์กาลิเลโอ คินี ได้ติดตามศาสตราจารย์กาลิเลโอ คินีเพื่อมาช่วยวาดภาพเฟรสโกใน

ผู้ช่วยพระยาสุชนนัยวินิต โปรดดูรายละเอียด วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, พระที่นั่งอนันตสมาคม [ออนไลน์], 5 มกราคม 2554. แหล่งที่มา www.th.wikipedia.org/wiki/

³⁷ กาลิเลโอ คินี (2416-2499) เกิดที่เมืองฟลอเรนซ์ ประเทศอิตาลี เข้าเรียนโรงเรียนศิลปะซานตา โครเซ เมืองฟลอเรนซ์ ประเทศอิตาลี หลังจากเรียนจบคินีได้ทำงานและพัฒนาฝีมือจนเป็นศิลปินอาชีพที่มีชื่อเสียงโดดเด่นในยุคนวนิศิลป์หรืออาร์ทนูโวและยุคอาร์ทเดคอป พ.ศ.2453 คินีได้ทำสัญญาว่าจ้างมาทำงานวาดภาพในพระที่นั่งอนันตสมาคม เดือนสิงหาคม พ.ศ.2454 คินีในวัย 38 ปีจึงเดินทางเข้ามาในสยาม โปรดดูรายละเอียด หนึ่งฤดี โหลผล, กาลิเลโอ คินีกับสี่ส้นแห่งตะวันออก (กรุงเทพฯ: บริษัท อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2547).

³⁸ หนึ่งฤดี โหลผล, กาลิเลโอ คินีกับสี่ส้นแห่งตะวันออก, หน้า 5.

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

⁴⁰ ศาสตราจารย์ริโกลีได้รับการว่าจ้างจากรัฐบาลสยามให้เข้ามาเขียนภาพภายในพระที่นั่งอนันตสมาคมพ.ศ. 2454 เข้ารับราชการตำแหน่งช่างเขียนของกองช่าง แผนกเขียนลายสังกัดกระทรวงวัง โดยได้ลงมือปฏิบัติงานเมื่อในปลายปีพ.ศ.2454 กรมช่างถูกโอนมารวมอยู่กับกรมศิลปากร สังกัดกระทรวงมรดก ศาสตราจารย์ริโกลีจึงโอนมารับราชการตำแหน่งช่างเขียน สังกัดกรมศิลปากร ศาสตราจารย์ริโกลีเป็นผู้หนึ่งที่ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ว.ม.ในปีพ.ศ.2459 เมื่อมีการประกอบพระราชพิธีเฉลิมพระที่นั่งอนันตสมาคมขึ้น ในสมัยพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ศาสตราจารย์ริโกลีได้รับการโอนตำแหน่งจากกรมศิลปากรมาสังกัดแผนกศิลปากรของราชบัณฑิตยสภา โดยมีตำแหน่งเป็นครูช่างเขียน ในเดือนกันยายน พ.ศ.2469 ราชบัณฑิตยสภาได้ยุบตำแหน่งช่างเขียนชาวต่างประเทศจึงได้ลาออกราชการตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ.

พระที่นั่งอนันตสมาคม ศาสตราจารย์ริโกลีได้ทดลองร่างแบบภาพขึ้นก่อนเขียนจริง ซึ่งต้นฉบับงานร่างนั้นทุกวันนี้ยังคงเก็บรักษาไว้ที่พระที่นั่งวิมานเมฆพระราชวังดุสิต⁴¹ คินีและริโกลีศึกษาค้นคว้าก่อนที่จะวาดภาพทั้ง 6 ภาพ บนโดมทั้ง 6 โดม โดยได้รับการดูแลควบคุมการร่างภาพจาก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์(พระเจ้าน้องยาเธอในรัชกาลที่ 5)⁴²

ภาพทั้ง 6 ภาพบนโดมทั้ง 6 โดมในพระที่นั่งอนันตสมาคม มีรายละเอียดของภาพบนโดมแต่ละโดมจะเกี่ยวข้องกับพระราชกรณียกิจที่สำคัญของพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 6 ดังต่อไปนี้

เพดานโดมด้านทิศเหนือ เป็นภาพพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกครั้งดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก เสด็จกลับจากราชการทัพที่เขมร และทางกรุงธนบุรีเกิดการจลาจลขึ้น บรรดาพลกนิกรต่างพากันไปกราบบังคมทูลอัญเชิญขึ้นเสวยราชสมบัติเป็นปฐมบรมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี⁴³

เพดานโดมใต้ของโดมทิศตะวันออก เป็นภาพพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จเสียบพระนคร โดยกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารคและภาพการก่อสร้างพระปรางค์วัดอรุณราชวราราม ส่วนภาพเหตุการณ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่บนเพดานด้านเหนือของโดมทิศตะวันออก ทรงเสด็จเสียบพระนครทางสถลมารคในรัชสมัยของพระองค์ได้ทรงบูรณะและก่อสร้างวัดวาอาราม ตลอดจนป้อมปราการต่างๆจึงมีภาพเขียนแสดงเจดีย์วัดพระเชตุพน พระมหาปราสาทในพระบรมมหาราชวัง และป้อมเผด็จดัสกร เป็นต้น⁴⁴

ส่วนภาพที่แสดงให้เห็นการเปิดรับอารยธรรมตะวันตกเข้าสู่ประเทศไทยคือ ภาพเพดานโดมด้านทิศตะวันตก เป็นภาพ

2469 และเดินทางกลับไปประเทศอิตาลี โปรดดูรายละเอียด กรมศิลปากร, ประวัติและผลงานของชาวต่างชาติในประเทศไทย (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2533).

⁴¹ ธงทอง จันทรางศุ, พระที่นั่งอนันตสมาคม (กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการรัฐสภา, 2530), หน้า 53-56.

⁴² กาลิเลโอ คินี, จิตรกรสองแผ่นดิน [ออนไลน์], 3 กุมภาพันธ์ 2554. แหล่งที่มา <http://www.takola.com>.

⁴³ พรพรรณ ทองตัน, ประวัติและผลงานของชาวต่างชาติในประเทศไทยเล่ม 2 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, 2539), หน้า 187.

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 187.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับภายใต้เบื้องหน้าพระพุทธรูปชินสีห์จำลองแวดล้อมด้วยนักบวชชนชาติต่างๆ แสดงว่าพระองค์ทรงประกาศเป็นองค์อัครศาสนูปถัมภกและทรงมีสัมพันธไมตรีอันดีกับนานาประเทศ

ส่วนภาพที่มีความซาบซึ้งเป็นที่สุดคือภาพแสดงพระราชกรณียกิจที่สำคัญของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวบนเพดานโดมด้านทิศใต้ของท้องพระโรงกลาง ที่ทรงกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทานอภัยทาน และทรงปลดปล่อยทาสในประเทศไทยโดยสิ้นเชิง⁴⁵

ภาพสุดท้ายที่เพดานโดมด้านทิศตะวันออกของท้องพระโรงกลาง เป็นภาพเหตุการณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จออกประทับ ณ พระที่นั่งบุษบกมาลาที่มุขเด็จ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เนื่องในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภช เมื่อ พ.ศ. 2454⁴⁶

ส่วนเพดานโดมกลาง ซึ่งเป็นโดมที่ใหญ่ที่สุด มีจารึกพระปรมาภิไธยย่อ “จปร.” ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่เพดานนับจากจากใต้โดมตลอดทั้งบริเวณท้องพระโรงกลางมีจารึกพระปรมาภิไธยย่อ “จปร.” สลับกัน “วปร.” อันเป็นพระปรมาภิไธยย่อของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว⁴⁷

ภาพพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 จนถึงรัชกาลที่ 6 บนโดมทั้ง 6 โดมในพระที่นั่งอนันตสมาคม แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของชาติ พระมหากษัตริย์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 จนถึงรัชกาลที่ 6 ในราชวงศ์จักรีทรงสร้างความสำเร็จให้แก่ชาติ ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงปราบดาภิเษกเป็นปฐมกษัตริย์ในราชวงศ์จักรี พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างความสำเร็จแก่ศาสนา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปิดประเทศต้อนรับนานาประเทศ และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลิกทาส ทั้งสองพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงพัฒนาประเทศไปสู่ความเป็นสมัยใหม่ ส่วนพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า

⁴⁵ พรพรรณ ทองตัน, ประวัติและผลงานของชาวต่างชาติในประเทศไทยเล่ม 2, หน้า 187-188.

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 187-188.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 187-188.

เจ้าอยู่หัวทรงขึ้นครองราชย์ได้ไม่นานก่อนที่พระที่นั่งอนันตสมาคมจะสร้างเสร็จ ภาพพระราชกรณียกิจของพระองค์จึงเกี่ยวข้องกับการขึ้นครองราชย์

ภาพพระราชกรณียกิจเลิกทาสบนโดมทางทิศใต้ของท้องพระโรงกลางในพระที่นั่งอนันตสมาคม เป็นภาพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประทับยืนอยู่ตรงกลางบนพระแท่นใต้พระแท่นที่ประทับเขียนคำว่า อภัยทาน บรรดาข้าทาสรายล้อมพระองค์ ทาสเหล่านั้นมีผิวสีดำ แดง มีโชติรวน และก้มหมอบกราบพระองค์ ภาพพระราชกรณียกิจเลิกทาสดังกล่าวให้ความรู้สึกแก่ผู้ชมภาพถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ที่ทรงปลดปล่อยทาส ที่มีความทุกข์ยาก ภาพทาสในพระที่นั่งอนันตสมาคมเป็นทาสที่มีรูปร่างหน้าตาคล้ายกับทาสผิวดำ แอฟริกัน ซึ่งเป็นไปได้ว่าทั้งริโกลี และคินีวาดภาพทาสไทย โดยใช้ต้นแบบจากทาสต่างประเทศ

ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งของภาพดังกล่าวคือ การบรรยายใต้พระแท่นว่า อภัยทาน ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับยืน อภัยทาน สะท้อนแนวคิดที่มองการเลิกทาสว่าเป็นการให้อภัยทาน แนวคิดดังกล่าวได้เกิดขึ้นมาก่อนหน้านั้น จากกระบวนแห่อภัยทาน ที่พระบรมโอรสาธิราช มหามกุฎราชกุมาร ทรงรับผิดชอบจัดทำขึ้นเพื่อเทิดพระเกียรติพระราชมหาราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนั้น จึงมีความเป็นไปได้ว่า การสร้างสรรค์ภาพพระราชกรณียกิจเลิกทาส ในพระที่นั่งอนันตสมาคมและปรากฏคำว่า อภัยทาน น่าจะได้รับแนวความคิดมาจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือพระบรมโอรสาธิราช มหามกุฎราชกุมาร ซึ่งพระองค์ทรงดำรงตำแหน่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากนี้ การให้เหตุผลว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้อภัยทานแก่ทาสนั้น ยังเป็นการตอกย้ำให้ประชาชนสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์ที่มีต่อประชาชน

พระที่นั่งอนันตสมาคมเมื่อสร้างเสร็จเมื่อพ.ศ.2458 กลายเป็นสถานที่จัดพระราชพิธีและงานที่สำคัญ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงใช้พระที่นั่งอนันตสมาคมในฐานะเป็นท้องพระโรงของพระราชวังดุสิต มงคลสถานจัดงานพระราชพิธี หรืองานพระราชทานเลี้ยงในวโรกาสสำคัญต่าง ๆ เพื่อต้อนรับอาคันตุกะที่มาจากต่างประเทศ

ดังนั้น พระที่นั่งอนันตสมาคมจึงเป็นสถานที่บ่งบอกถึงความเจริญทางสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ และพระที่นั่งอนันตสมาคมเป็นสัญลักษณ์ของความทันสมัยที่เกิดขึ้นในสยาม และภาพทั้ง 6 ภาพบนโดมทั้ง 6 โดมในพระที่นั่งอนันตสมาคมเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นถึง พระมหากรุณาธิคุณพระมหากษัตริย์ไทยในราชวงศ์จักรีทั้ง 6 พระองค์ได้เป็นอย่างดีต่อสายตาชาวไทยและชาวต่างประเทศ

3.2 บริบททางการเมืองช่วงการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ.2475 จนถึงพ.ศ.2500 กับ การสร้างวาทกรรมทาสไทย

ก่อนหน้าการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ.2475 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงส่งเสริมการเกิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปลุกฝังให้ประชาชนมีความจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตในพ.ศ.2468 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติสืบต่อในวันที่ 26 พฤศจิกายน พ.ศ.2468 พระองค์ทรงเผชิญกับปัญหาการเมืองที่ต้องการการเปลี่ยนแปลงจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบบประชาธิปไตย และปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำ ซึ่งเกิดขึ้นมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 ทหารบก-ทหารเรือและข้าราชการพลเรือน จำนวน 102 นาย ซึ่งเรียกตนเองว่า “คณะราษฎร” ยึดอำนาจจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และเปลี่ยนระบอบการปกครองจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นระบอบประชาธิปไตย พระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ⁴⁸ หลวงประดิษฐมนูธรรม ซึ่งเป็นผู้นำทางความคิดในคณะราษฎร ได้เสนอหลักหกประการเพื่อใช้ในการปกครองประเทศหลังการยึดอำนาจ มีดังนี้

1. จะต้องรักษาความเป็นเอกราชทั้งหลาย เช่นเอกราชในทางการเมือง การศาลในทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ของประเทศให้มั่นคง
2. จะต้องรักษาความปลอดภัยภายในประเทศ ให้การประทุษร้ายต่อกันลดน้อยลงให้มาก
3. ต้องบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ โดยรัฐบาลใหม่จะหางานทำให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยาง
4. จะต้องให้ราษฎรมีสิทธิเสมอภาคกัน (ไม่ใช่พวกเจ้ามีสิทธิยิ่งกว่าราษฎรเช่นที่เป็นอยู่)
5. จะต้องให้ราษฎรได้มีเสรีภาพ มีความเป็นอิสระ เมื่อเสรีภาพนี้ไม่ขัดต่อหลัก 5 ประการดังกล่าวข้างต้น

⁴⁸ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ประวัติการเมืองไทย 2475-2500 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2549), หน้า 18.

6. จะต้องให้การศึกษายังเต็มที่แก่ราษฎร⁴⁹

การยึดอำนาจของคณะราษฎรมีเป้าหมายที่จะกำจัดอำนาจของพระมหากษัตริย์เปลี่ยนแปลงเป็นระบอบประชาธิปไตย และทำให้เกิดรัฐธรรมนูญ การเลือกตั้ง การขยายตัวของ การศึกษา การเพิ่มบทบาทและสิทธิให้แก่สตรี⁵⁰

ผลของการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ.2475 ประการแรก คือ ความสำเร็จในการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย พระมหากษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ ประการที่สอง ประเทศไทยมีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดในการปกครองประเทศเป็นครั้งแรก ซึ่งส่งผลให้มีการสถาปนาสถาบันทางการเมืองการปกครอง นั่นคือ สถาบันฝ่ายนิติบัญญัติผ่านรัฐสภา สถาบันฝ่ายบริหารผ่านคณะรัฐมนตรี และสถาบันฝ่ายตุลาการผ่านศาล แทนการปกครองรูปแบบเดิมที่พระมหากษัตริย์ทรงมีอำนาจสูงสุด⁵¹

3.2.1 วาทกรรมทาสไทยในประเด็นสิทธิเสรีภาพ

ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ.2475 ประชาชนมีการแสดงความคิดเห็นทางการเมืองเกี่ยวกับเรื่องต่างๆ และได้มีการเปรียบเทียบความเป็นทาส กับปัญหาที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานั้น ยกตัวอย่าง ความคิดเห็นของราษฎร นายได้ จุลกะเศียร ไม่ปรากฏวันเดือนปีที่เขียนแสดงความคิดเห็น เขาเสนอความเห็นว่าในสมัยปัจจุบันการป้องกันโจรผู้ร้ายเป็นเรื่องสำคัญเร่งด่วน ดังนั้นจึงควรมีและควรใช้มาตรการที่เด็ดขาดในการปราบโจร เขาเสนอให้นำเอากฎหมายลักษณะทาสกลับมาใช้ อันเป็นการแบ่งอำนาจให้ราษฎรคุมกันเองได้เหมือนนายทาสคุมทาส ซึ่งจะช่วยแบ่งเบาภาระของรัฐบาลในการปกครองลงไปได้ทางหนึ่ง⁵²

ความเห็นของนายทองเจือ ปรังกายจันทร์ซึ่งเป็นราษฎรได้เคลื่อนไหวเรียกร้องในปฏิภาณถวายต่อรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อปีพ.ศ.2474 ความว่า

⁴⁹ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2535), หน้า 147.

⁵⁰ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ประวัติศาสตร์เมืองไทย 2475-2500, หน้า 20.

⁵¹ ปิยนาด บุณนาค, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่(ตั้งแต่การทำสนธิสัญญาบาวริง ถึง “เหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516”), หน้า 147.

⁵² นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475, หน้า 126.

...เวลานี้ไปที่ใด แม้แต่ชาวชนบทก็กล่าวถึงเศรษฐกิจและการเมือง ได้ยิน
ข้อครหาอย่างธรรมดาและเล็ดร่อน บ้างว่ารัฐบาลปกครองราษฎรอย่าง
ทาส อย่างหลอกลวง อย่างสูบเลือดกันแทบทุกหนทุกแห่ง การนิพนธ์ว่า
ร้ายนี้ไม่ถึงกับเป็นภัยในเร็ววันนั้นก็ตามแต่ก็เป็นชนวนให้บังเกิดความ
เสียหายในอนาคตเวลาที่ละน้อย...⁵³

ความเห็นของราษฎรที่นำการเป็นทาสมาเปรียบเทียบกับความไม่เป็นธรรมทางเศรษฐกิจ
เรื่องเงินอากรค่านาและเงินรัชชูปการ ได้มีผู้แสดงความคิดเห็นหลายสิบรายว่า ควรยกเลิกภาษี
อากรประเภทนี้ และมาตรการยึดทรัพย์ราษฎรแล้วเอามาขายทอดตลาดและการจับตัวราษฎรเอา
มาทำงานโยธานั้นควรยกเลิกเป็นการด่วน เนื่องด้วยคนไทยนั้นไม่ใช่"ทาส" นายรินทร ภาษิต
และนายเจือ ประกายจันทร์ควรได้รับการยกย่องในฐานะเป็นผู้นำราษฎร ซึ่งนำการต่อสู้เรื่องนี้มา
อย่างยาวนานและเอาจริงเอาจัง เขาทั้งสองได้ช่วยกันพิมพ์หนังสือชื่อ ไทยไม่ใช่ทาส ออกจ่ายแจก
ในปลายปีพ.ศ.2475 ซึ่งได้ทำให้เรื่องนี้บานปลายกลายเป็นคดีการเมือง และเขาทั้งสองได้ถูก
จับกุมในระยะหนึ่งด้วย⁵⁴

ความคิดเห็นและการร้องเรียนของราษฎรได้ใช้สภาพของการเป็นทาสมาการเปรียบเทียบกับ
กับความเดือดร้อนที่ราษฎรได้รับ การตกอยู่ใต้อำนาจโดยปราศจากการขัดขืน ความรู้สึกของ
ประชาชนหลังจากที่สังคมไทยมีการเลิกทาสไปแล้วคือ การให้ความหมายว่าทาสเป็นผู้ที่ถูกใช้งาน
อย่างหนัก ทาสได้รับการเอาเปรียบจากรัฐ

ภายใต้กรอบการเมืองระบอบประชาธิปไตย แนวคิดเรื่องสิทธิ เสรีภาพเป็นเรื่องที่ได้รับการ
เน้นย้ำและให้ความสำคัญในระบบการเมืองประชาธิปไตย ความสำคัญที่สุดของประชาธิปไตยมี
หลักการที่สำคัญ 2 ประการคือ หลักแห่งอธิปไตยและหลักสิทธิเสรีภาพ หลักอธิปไตยคือ หลักการ
ที่อำนาจสูงสุดในทางการเมืองจะต้องเป็นของประชาชน ดำเนินไปโดยประชาชน และเพื่อ
ประชาชน ส่วนหลักแห่งสิทธิ เสรีภาพนั้นคือ การที่รัฐจะต้องปกครองโดยรักษาสิทธิเสรีภาพของ
ประชาชนและจะต้องดำเนินการให้ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐาน⁵⁵ ดังนั้นเมื่อ"คณะราษฎร"ที่

⁵³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ๖ ๗ ๒๓.20/194 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 เรื่องนายทองเจือ จารุสาธิต
ถวายฎีกา (14 มีนาคม 2474)

⁵⁴ ศักดินา ฉัตรกุล ณ อยุธยา, "รินทร ภาษิต คนขวางโลก," จดหมายข่าวสังคมศาสตร์ 10, 4 (พฤษภาคม-
กรกฎาคม, 2531): 4-42.

⁵⁵ สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ, สายธารประวัติศาสตร์ประชาธิปไตยไทย (กรุงเทพฯ: พี.เพรส.,2551), หน้า 2-3.

ทำการยึดอำนาจจากรัฐบาลของกษัตริย์ ได้ประกาศของคณะราษฎรฉบับที่ 1 ในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475

ประกาศของคณะราษฎร ฉบับที่ 1 ได้อธิบายความไม่มีประสิทธิภาพของการปกครอง รัฐบาลของพระมหากษัตริย์ หรือรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ข้อความใน ประกาศของคณะราษฎร ฉบับที่ 1 ตอนหนึ่งกล่าวเปรียบเทียบการปกครองของรัฐบาลของ พระมหากษัตริย์ที่มีต่อประชาชนเป็นการปกครองทาส ทาสในที่นี้รวมถึงไพร่และข้า เอาเปรียบ ราษฎร และขาดความเป็นธรรมแก่ราษฎร ราษฎรได้รับการปฏิบัติไม่ต่างจากสัตว์เดรัจฉาน เนื้อหา ตอนดังกล่าว มีดังนี้

รัฐบาลของกษัตริย์เห็นอกุศลหมายมิสามารถแก้ไขให้ฟื้นขึ้นได้ การที่แก้ไข ไม่ได้ก็เพราะรัฐบาลเพราะรัฐบาลของกษัตริย์นี้มิได้ปกครองประเทศเพื่อ ราษฎรตามที่รัฐบาลอื่นๆได้กระทำกัน รัฐบาลของกษัตริย์ได้ถือเอาราษฎร เป็นทาส(ซึ่งเรียกว่าไพร่บ้าง ข้าบ้าง) เป็นสัตว์เดรัจฉาน ไม่นึกว่าเป็น มนุษย์ เพราะฉะนั้นแทนที่จะช่วยราษฎร กลับพากันทำนาบนหลังราษฎร จะเห็นได้ว่าภาชีอกรบิปปคั้นเอาจากราษฎรนั้น กษัตริย์ได้หักเอาไว้ใช้ ส่วนตัวปีหนึ่งเป็นจำนวนหลายล้าน ส่วนราษฎรสิ กว่าจะหาได้แต่เล็กแต่น้อย เลือดตาแทบกระเด็น ถึงคราวเสียภาษีราชการหรือภาษีส่วนตัว ถ้าไม่มีเงินก็ยึดทรัพย์หรือใช้งานโยธา แต่พวกเจ้ากลับกินกันเป็นสุข ไม่มีประเทศใดในโลกจะให้เงินเจ้ามากเช่นนี้ นอกจากพระเจ้าซาร์ และพระเจ้าไกเซอร์เยอรมัน ซึ่งชนชาตินั้นได้โค่นราชบัลลังก์เสียแล้ว...⁵⁶

ในประกาศคณะราษฎร ฉบับที่ 1 ยังได้ระบุหลักหกประการ ซึ่งเป็นธรรมเนียมในการ ปกครองของคณะราษฎร หลักหกประการระบุหลักสิทธิ เสรีภาพและความเสมอภาค ซึ่งเป็น หลักการที่ได้รับการสนับสนุนและส่งเสริมให้ประชาชนหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ.2475 เข้าใจในระบบการเมืองใหม่ คำอธิบายทาสไทยในบริบทการเมืองพ.ศ.2475 จึงได้รับการให้ ความหมายใหม่ คำอธิบายก่อนหน้านี้เน้นพระราชกรณียกิจเล็กทาสเป็นการให้อภัยทานอัน ยิ่งใหญ่ตั้งแต่รัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 พระมหากษัตริย์ทรงมีพระคุณต่อพสกนิกร แต่บริบท

⁵⁶ ชัตติยา กรรณสูต และชัยอนันต์ สมุทวณิช, เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ.2417-2477 (กรุงเทพฯ: โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2518), หน้า 209.

การเมืองใหม่พ.ศ.2475 ก่อให้เกิดคำอธิบายที่ การเป็นทาสเป็นการขาดสิทธิ และเสรีภาพ เห็นได้จากงานเขียนสองเล่ม หนังสือ การเมืองการปกครองสยาม และหนังสือ คู่มือพลเมือง

หนังสือ การเมืองการปกครองสยาม เขียนโดย หลวงวิจิตรวาทการในปีพ.ศ.2478 กล่าวถึงประวัติการปกครองของไทยซึ่งปกครองในระบบฟิวดัล และกล่าวถึงสามัญชนในด้านของอิทธิพลเมืองว่า มีอยู่ตามระเบียบการปกครองเดิมของไทยแล้ว เช่น พลเมืองทุกคนย่อมเกิดมาเป็นอิสระซึ่งเกิดมีการเลิกทาสในปีพ.ศ.2448 พลเมืองดำรงชีพโดยอิสระปรากฏตามกฎหมายลักษณะอาญาในปีพ.ศ.2451 เป็นการลงโทษการมีทาสไว้ในครอบครัวยอมหมายถึงว่า คนไทยทุกคนมีสิทธิเสรีภาพอย่างเต็มที่⁵⁷

หนังสือ คู่มือพลเมือง ซึ่งพิมพ์แจกจ่ายให้แก่ประชาชนโดยสำนักโฆษณาการปีพ.ศ.2479 อธิบายถึง ชาติ ประเทศ การปกครองสยาม (รัฐธรรมนูญ) พลเมือง สิทธิของพลเมือง อำนาจอธิปไตย การเลือกตั้งผู้แทนราษฎร อำนาจนิติบัญญัติ (สภาผู้แทนราษฎร) การจัดทำพระราชบัญญัติ อำนาจบริหาร ระเบียบราชการบริหาร อำนาจตุลาการ (ศาล) การป้องกันประเทศ ภาษี งบประมาณประเทศ การศึกษาของพลเมือง การต่างประเทศ ประเทศสยามภายใต้รัฐธรรมนูญ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ศาสนา การอธิบายเรื่องสิทธิของพลเมืองโดยสมบูรณ์ คือมีเสรีภาพในทางกฎหมาย รับราชการ การค้า ศาสนา ทรัพย์สิน เป็นไทแก่ตัวเอง ซึ่งต่างจากทาสไม่มีสิทธิเสรีภาพ มนุษย์ที่ตกเป็นทาสมีสภาพเหมือนสัตว์เดรัจฉาน ไม่มีโอกาสใช้ความคิดกำลังเพื่อประโยชน์ของประเทศตน การเลิกทาสเกิดจากการได้รับการศึกษามีความคิด และติดนิสัยรักการมีอิสรภาพสำนึกว่า การมีทาสเป็นการถ่วงความเจริญ ผิดหลักมนุษยธรรม⁵⁸

การให้ความสำคัญกับการมีรัฐธรรมนูญในระบอบประชาธิปไตยเป็นสิ่งสำคัญมากในระบอบการเมืองแบบประชาธิปไตย รัฐธรรมนูญได้รับการเผยแพร่ว่ามีความสำคัญต่อประชาชนในระบอบประชาธิปไตย เพราะทำให้ประชาชนเป็นพลเมืองที่มีความเท่าเทียมกันไม่เป็นแบบสังคมสมัยก่อนที่ประชาชนเป็นไพร่เป็นทาส ข้อความในหนังสือคู่มือพลเมืองตีระบุนว่า รัฐธรรมนูญนั้นมีขึ้นเพื่อทำหน้าที่ “รวมคนในชาติเข้าไว้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน รัฐธรรมนูญได้ทำลายเครื่องกีดขวางที่แบ่งบุคคลชาติเดียวกันออกเป็นชั้นๆเสียสิ้น รัฐธรรมนูญไม่ต้องการมีไพร่ มีข้า มีทาส แต่ต้องการให้ทุกๆคนเป็นพลเมือง...ทำให้พลเมืองรู้สึกว่าเป็นของเขากันทั้งหลายทุกคน มิใช่ของบุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือคณะใดคณะหนึ่งโดยเฉพาะ...”⁵⁹

⁵⁷ หลวงวิจิตรวาทการ, การเมืองการปกครองสยาม (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยใหม่, 2478), หน้า 151.

⁵⁸ สำนักโฆษณาการ, คู่มือพลเมืองดี (พระนคร: โรงพิมพ์พิมพ์เนต, 2479), หน้า 10.

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 149.

การให้ความหมายทาสไทยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ.2475 แตกต่างออกไป จากบริบทการเมืองในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงให้ความหมายว่า การเลิกทาสเป็นการปลดปล่อยทาสให้เป็นไพร่ข้าแผ่นดินของพระมหากษัตริย์ แต่การเปลี่ยนแปลง การปกครองในระบอบประชาธิปไตยกลับให้เหตุผลการเป็นทาสเป็นการขาดอิสระ เสรีภาพ การ เลิกทาสเป็นการปลดปล่อยทาสให้เป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย พลเมืองจะไม่ได้เป็นไพร่ เป็นทาสอีกต่อไปพลเมืองในระบอบการเมืองแบบประชาธิปไตยนั้นมีสิทธิและเสรีภาพ เพราะ รัฐธรรมนูญสร้างความเท่าเทียมกันให้แก่พลเมือง

คำว่า “พลเมือง” เป็นคำที่ถูกใช้อย่างแพร่หลายในช่วงการเปลี่ยนแปลงระบอบการ ปกครองพ.ศ.2475 พลเมืองมีความหมายแบบกลางๆ บ่งบอกการมีสำนึกทางการเมืองแบบไม่มีการ แยกฐานะทางสังคม และเน้นความสามัคคีเป็นหลัก เพราะทุกคนล้วนเป็นพลเมืองทั้งสิ้น แต่มี หน้าที่ในสังคมที่แตกต่างกัน⁶⁰

กล่าวโดยสรุป การใช้คำว่า พลเมือง มาเปรียบเทียบกับทาส เพราะทาสเป็นคำที่ใช้เรียก คนใต้ปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยไม่มี ทาสอีกต่อไป การอธิบายทาสในบริบทการเมืองพ.ศ.2475 จึงเป็นการมองสภาพของทาสไทยในแง่ ลบ การเป็นทาสเป็นเรื่องได้รับการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมในสังคมระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

นอกจากนี้ การเกิดพระเกียรติพระราชากรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่เคยได้รับการสรรเสริญเกิดพระเกียรติในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎ เกล้าเจ้าอยู่หัวลดน้อยลง เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ.2475 วันปิยมหาราชซึ่งเคย เป็นวันสำคัญของชาติ กลายเป็นวันที่ถูกยกเลิกเป็นวันหยุดราชการในปีพ.ศ.2480⁶¹ แต่รัฐกลับให้ ความสำคัญเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญ ชาติ และประชาชน จนกลายเป็นวันหยุดราชการที่เกี่ยวข้องกับ รัฐธรรมนูญถึง 3 วัน คือ วันขอพระราชทานรัฐธรรมนูญ(24 มิถุนายน) วันรัฐธรรมนูญชั่วคราว (27มิถุนายน) และวันรัฐธรรมนูญ(9-11ธันวาคม) จนกระทั่งในปีพ.ศ.2483 กำหนดให้วันที่ 24 มิถุนายนเป็นวันชาติ และในปีพ.ศ.2497 ได้กำหนดให้วันที่ 10 ธันวาคมของทุกปีเป็นวัน รัฐธรรมนูญ ส่วนวันที่ 27 มิถุนายนได้ถูกยกเลิก⁶²

วันปิยมหาราชไม่ได้เป็นวันหยุดทางราชการจนกระทั่งวันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ.2488 ได้ กลับมาเป็นวันหยุดราชการอีกครั้ง แต่ในวันที่ 14 พฤษภาคม พ.ศ.2497 รัฐบาลประกาศยกเลิกวัน

⁶⁰ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ประวัติการเมืองไทย 2475-2500, หน้า 45.

⁶¹ “เรื่องกำหนดวันหยุดราชการ,” ราชกิจจานุเบกษา แผนกราชกิจจา 54 (มกราคม, 2480): 2338.

⁶² นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, กรณี ร.7 สละราชสมบัติ: การตีความและการสานต่อความหมายทางการเมือง (กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2550), หน้า 169.

ปิยมหาราชเป็นวันหยุดราชการ แต่มีการเปลี่ยนแปลงเมื่อวันที่ 11 พฤษภาคม พ.ศ.2500 ให้วันปิยมหาราชกลับมาเป็นวันหยุดราชการอีกครั้งหนึ่ง⁶³ ดังนั้น กิจกรรมเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลดน้อยลงในวันปิยมหาราชโดยปริยาย คำอธิบายเพื่อเทิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเล็กทาสที่เคยได้รับการอธิบายว่า เป็นการให้อภัยทานในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ปรากฏว่าได้รับการกล่าวถึงในหนังสือ หรือบทความในช่วงบริบททางการเมืองพ.ศ.2475

อย่างไรก็ตาม การสรรเสริญพระราชกรณียกิจเล็กทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังคงมีอยู่บ้างในหนังสือเรียน แต่เพิ่มคำอธิบายถึงผลของพระราชกรณียกิจเล็กทาสว่า การเล็กทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นการให้เสรีภาพแก่ประชาชน จากตัวอย่างของหนังสือเรียนของกระทรวงศึกษาในช่วงพ.ศ.2470-2480 ซึ่งจะวิเคราะห์อย่างละเอียดในบทต่อไปในหัวข้อกลุ่มผู้สร้างวาทกรรมทาสไทย

3.2.2 วาทกรรมทาสไทยในสมัยของจอมพล ป.พิบูลสงคราม

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ.2475 มีการตั้งรัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดา แต่มีการทำรัฐประหารขึ้นเมื่อวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ.2476 โดยฝ่ายคณะราษฎร การทำรัฐประหารครั้งนี้พันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นหัวหน้าคณะ พันโทหลวงพิบูลสงคราม เป็นเลขานุการ ฝ่ายทหารบก และนาวาโท หลวงศุภชลาศัย เป็นเลขานุการ ฝ่ายทหารเรือ พันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนาก้าวขึ้นมาเป็นหัวหน้ารัฐบาลและเป็นนายกรัฐมนตรีคนที่สองของประเทศไทยในวันที่ 21 มิถุนายน พ.ศ. 2476⁶⁴ รัฐบาลของพระยาพหลพลพยุหเสนาเกิดวิกฤตการณ์ทางการเมืองเดือนกันยายน พ.ศ.2481 รัฐบาลแพ้คดีในสภา เรื่องวิธีการนำเสนอร่างพระราชบัญญัติงบประมาณรายจ่ายประจำปีพ.ศ.2481 รัฐบาลจึงประกาศยุบสภาเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ไทย ในวันที่ 11 กันยายน และให้มีการเลือกตั้งใหม่ในวันที่ 12 พฤศจิกายน การเลือกตั้งในครั้งนี้คณะราษฎรได้เสนอชื่อ นายพันเอก หลวงพิบูลสงครามเข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนต่อไป

รัฐบาลของพันเอก หลวงพิบูลสงครามในช่วงแรกที่ขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรีรวมระยะเวลาตั้งแต่พ.ศ.2481-2487 ซึ่งเป็นรัฐบาลสมัยแรกที่มีความมั่นคงอย่างมาก เพราะได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายทหาร นอกจากนี้หลวงพิบูลสงครามยังดำรงตำแหน่งสำคัญๆหลายตำแหน่งคือ ตำแหน่ง

⁶³ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, กรณีย์ ร.7 สละราชสมบัติ: การตีความและการสานต่อความหมายทางการเมือง, หน้า 165-168.

⁶⁴ สุทธชัย ยัมประเสริฐ, สารธารประวัติศาสตร์ประชาธิปไตย, หน้า 35-38.

นายกรัฐมนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย และตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุด

รัฐบาลภายใต้ระบอบพินุลสงคราม มีนโยบายปฏิรูปทางเศรษฐกิจและสังคม เช่น การประกาศเลิกภาษีรัชชูปการ เพื่อปรับปรุงระบบภาษีให้เป็นธรรมมากขึ้น และยกเลิกภาษีแบบรายหัวในระบบศักดินา และรณรงค์ลัทธิชาตินิยม โดยการออก “นโยบายสร้างชาติ” เพื่อรณรงค์ให้ประชาชนมีความรักชาติและเสียสละเพื่อชาติ และเน้นว่า ประชาชนมีความสำคัญอย่างมาก เพราะเป็นพลังร่วมของสร้างชาติ มีการเปลี่ยนชื่อจากประเทศสยามเป็น “ประเทศไทย” เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2482 และมีการแต่งเพลงชาติขึ้นใหม่ให้เป็นเพลงที่สั้นลง⁶⁵

รัฐบาลกำหนดแบบแผนนโยบายทางวัฒนธรรมเรียกว่า “รัฐนิยม” เพื่อให้ประชาชนได้ยึดถือและปฏิบัติตามและต่อมาได้ออกมาเป็นกฎหมายบังคับใช้ “พระราชบัญญัติบำรุงวัฒนธรรมแห่งชาติพ.ศ.2483 และพระราชกฤษฎีกากำหนดวัฒนธรรมที่ประชาชนต้องปฏิบัติตามพ.ศ.2484 ซึ่งกำหนดแบบแผนเรื่องการแต่งกาย กิริยา มารยาทและกิจวัตรประจำวันของประชาชน⁶⁶

นอกจากนี้ รัฐบาลของหลวงพินุลสงครามยังได้รับชัยชนะจากการสู้รบกับฝรั่งเศสขอปรับปรุงเขตแดนในลาวและเขมร ซึ่งฝรั่งเศสเคยยึดจากไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้สำเร็จ กองทัพไทยได้รุกข้ามพรมแดนเข้าไปในลาวและเขมร และยึดดินแดนบางส่วน ผลที่ตามมาญี่ปุ่นเป็นตัวกลางในการไกล่เกลี่ยเพื่อยุติการสู้รบระหว่างไทยและฝรั่งเศส ทำให้ไทยได้รับดินแดนเขมรส่วนใน และฝั่งขวาของแม่น้ำโขงคืนและได้สถาปนาขึ้นเป็นจังหวัดใหม่ทั้งหมด 4 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดพระตะบอง จังหวัดจำปาศักดิ์ จังหวัดพินุลสงคราม และจังหวัดล้านช้าง⁶⁷ การได้ดินแดนคืนในครั้งนี้สร้างความนิยมจากประชาชนต่อหลวงพินุลสงครามเป็นอย่างมาก จนได้รับการแต่งตั้งให้เป็นจอมพลป.พินุลสงคราม

การดำเนินนโยบายของจอมพลป.พินุลสงครามคือ การใช้สื่อใหม่ในรูปของเทคโนโลยีและวัฒนธรรมเท่าที่จะมีในสมัยนั้นเป็นเครื่องมือ โดยผ่านวิทยุกระจายเสียงของกรมโฆษณาการ บทเพลงและละครโดยกรมศิลปากร การใช้วิทยุเป็นสื่อสนับสนุนและความเข้าใจกับประชาชนมากกว่าในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์⁶⁸ อย่างมีประสิทธิภาพ

รายการวิทยุที่เป็นที่รู้จักกันดีในสมัยจอมพลป.พินุลสงครามคือ รายการสนทนานายมัน ชูชาติ กับนายคง รักไทย โดยเรียกสั้นๆว่า รายการนายมัน-นายคง รายการนี้เริ่มกระจายเสียงเมื่อ

⁶⁵ สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ, สารธารประวัติศาสตร์ประชาธิปไตย, หน้า 43.

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 44.

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 45-46.

⁶⁸ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ประวัติการเมืองไทย2475-2500, หน้า 207-209.

พ.ศ.2482 และมีบทบาทสำคัญในการเป็นกระบอกเสียงของรัฐบาลเสียงสะท้อน “ลัทธิผู้นำ” ของจอมพลป.พิบูลสงครามอย่างดีในช่วงพ.ศ.2485-2486⁶⁹

รายการนายมัน-นายคงเป็นสนทนาโต้ตอบพูดคุยกันด้วยภาษาง่ายๆประกอบเพลงและดนตรีปลุกใจ มีความยาวประมาณ 30 นาทีและออกกระจายเสียงเวลาประมาณ 19.00 น.⁷⁰ บทสนทนาโต้ตอบของนายมัน-นายคงเผยแพร่นโยบายของรัฐบาล เรื่องของชาติ และส่งเสริมให้ประชาชนรักชาติและสนับสนุนนโยบายรัฐนิยมของจอมพล ป.พิบูลสงคราม

บทสนทนาทางรายการวิทยุระหว่างนายมัน ชูชาติ กับนายคง รักไทยซึ่งเกิดขึ้นในวันที่ 8 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2485 ได้มีการหยิบเรื่องทาสมาเป็นหัวข้อในการสนทนา⁷¹ ความเห็นของนายมันเริ่มสนทนาเปรียบเทียบการเป็นทาสในสังคมอดีตกับการเป็นประชาชนในสมัยรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม เห็นได้ว่าการเป็นทาสนั้นไม่มีประโยชน์เลยเพราะต้องรับใช้เพียงนายเงิน ซึ่งต่างกับประชาชนในยุคจอมพล ป.ที่รักชาติยิ่งชีพ ข้อความในบทสนทนามีดังนี้

นายมันกล่าวว่า คำว่า รักชาติยิ่งชีพ สละชีพเพื่อชาติ เกิดขึ้นเกียรติของชาติไว้เหนือสิ่งใดๆ แต่เมื่อ 40 ปีที่แล้วคนไทยในเวลาดังกล่าวยังไม่เข้าใจคำพูดเหล่านี้ เพราะเมืองไทยยังคงมีทาส ทาสในสมัยก่อนเป็นทาสน้ำเงิน คือเป็นทาสลูกหนี้ การเลิกทาสได้เสร็จสิ้นเมื่อพ.ศ.2448 หรือ 37 ปีมาแล้ว

นายคงได้กล่าวเสริมถึงชีวิตของทาสว่า “ผู้ที่เป็นทาสรู้กันแต่เพียงว่า ชีวิตตนเกิดมาสำหรับรับใช้เป็นคนทาสนายเงิน ถ้าจะต้องตาย ก็ตายเพื่อนายเงิน ถ้ามีเกียรติอะไรที่จะต้องรักษา เกียรตินั้นก็คือเกียรติจากนายเงิน ส่วนผู้ที่เป็นทาสไม่มีเกียรติและไม่มีคุณค่าอะไรแก่ตนเลย นอกจากรับใช้นายเงินตลอดชาติ”⁷²

⁶⁹ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ประวัติการเมืองไทย 2475-2500, หน้า 211.

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 211.

⁷¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2)สร 0201.18.1/5 เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กรมโฆษณาการ เรื่องบทสนทนายมัน ชูชาติกับนายคง รักไทย (8 กุมภาพันธ์ 2485)

⁷² เรื่องเดียวกัน

บทสนทนาระหว่างนายมัน และนายคงเปรียบเทียบการดำเนินงานการเลิกทาสในรัชกาล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับนโยบายสร้างชาติของจอมพลป. พิบูลสงคราม ข้อความในบทสนทนามีดังนี้

นายคงแสดงความเห็นว่า ถ้าไม่มีการเลิกทาส คนไทยเป็นไทยแต่ชื่อ กาย และใจเป็นทาส การเป็นทาสเป็นการฝืนธรรมชาติของคนไทยในปัจจุบันนี้ และถ้าไม่เลิกทาสเกิดการจลาจลขึ้นภายในบ้านเมือง นายมันกล่าวเสริมว่า เมื่อพระพุทธเจ้าหลวงรัชกาลที่ 5 ทรงพระราชดำริ เลิกทาสเกือบที่จะมีการจลาจลภายในบ้านเมือง เพราะในเวลานั้นนาย เงินไม่ยอมให้มีการเลิกทาส เมื่อเลิกทาสก็ขาดคนที่จะใช้สอย ส่วนทาส น้ำเงินเป็นทาสจนเคยชิน ไม่ต้องการอิสรภาพ และต้องอาศัยนายเงิน ต่อไป รัชกาลที่ 5 ทรงเลิกทาสเป็นระยะๆ ประมาณ 30 ปีอย่างสิ้นเชิงในปี พ.ศ.2448 การเลิกทาสเพื่อให้คนไทยเป็นไทยสมนาม ผู้ที่ดำริเรื่องขึ้นต้อง ถูกนิทาเกือบๆจะเกิดจลาจล การสร้างคนให้เป็นคนดี ผู้ริเริ่มถูกด่าอย่าง ปนปีทั้งนั้น ในสมัยสร้างชาติของไทย ท่านผู้นำคือ จอมพลพิบูลสงคราม ย่อมได้รับเสียงติฉินนินทาจากคนบางหมู่บางเหล่า เช่นเรื่องการฟื้นฟู ระเบียบจรรยา มารยาท และการแต่งกาย เป็นต้น⁷³

จากข้อความข้างต้น จุดประสงค์ของบทสนทนานายมันและนายคงไม่เน้นเทิดพระเกียรติ พระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เน้นอธิบายว่า การ ริเริ่มนโยบายใหม่เพื่อเปลี่ยนแปลงประเทศไปในทางที่ดีขึ้นย่อมถูกติฉินนินทา หรือถูกคัดค้านจาก คนในสังคม จอมพลป.พิบูลสงครามประสบปัญหาดังกล่าวเช่นเดียวกับพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

บทสนทนาระหว่างนายมันและนายคง อธิบายเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลง ขนบธรรมเนียมในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับนโยบายแก้ไขขนบธรรมเนียม เดิมของรัฐบาลจอมพลป.พิบูลสงคราม ดังข้อความต่อไปนี้

⁷³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2)สร 0201.18.1/5 เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กรมโฆษณาการ เรื่องบทสนทนานาย มัน ชูชาติกับนายคง รักไทย (8 กุมภาพันธ์ 2485)

นายมันกล่าวว่า รัฐบาลได้เล็งเห็นงานสร้างชาติเรื่องจัดทำคนให้เป็นคนดี เป็นเรื่องแก้ไขและฟื้นฟูขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมของชาติให้เป็นไปในทางที่ดีขึ้น ทำความเจริญก้าวหน้าเพื่อประโยชน์ส่วนรวมของชาติ รัฐบาลจัดทำไปด้วยการตัดสินใจเด็ดขาด ถึงบุคคลหมุ่ย่อยจะติเตียนก็ตาม แต่ถ้าสิ่งนั้นๆเป็นประโยชน์ในการนำชาติให้เจริญรุ่งเรือง การเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมบ้านเมืองหรือการปรับปรุงการแต่งกายให้เป็นไปในทางที่ดีงาม นั้นได้เริ่มกระทำมาตั้งแต่รัชกาลที่ 5 ตัวอย่างพ.ศ. 2416 ได้มีพระราชบัญญัติห้ามมิให้คนนั่งหมอบคลานหรือนั่งกับพื้นในที่พระราชฐาน ทรงขอให้นั่งบนเก้าอี้ นั่งให้เป็นปกติ ห้ามมิให้ยกเท้าขึ้นพับบนเก้าอี้ ส่วนผู้หญิงที่สวมหมวกจะเข้าไปในที่ใฝ่นั้นเวลาทำความเคารพไม่ต้องเปิดหมวก เป็นแต่ก้มศีรษะลงคำนับ นี่ก็แปลว่าการปรับปรุงการแต่งกายก็ดี ขนบธรรมเนียมก็ดีได้มีมาประมาณ 69 ปีมาแล้ว⁷⁴

นายคงได้กล่าวเสริมว่า ชาติเราจะต้องวิงวอดหน้า จึงไม่ถูกชาติอื่นเขากลืน เพราะฉะนั้นรัฐบาลจึงหยิบยกเรื่องการปรับปรุงขนบธรรมเนียม ประเพณี และการปรับปรุงการแต่งกายขึ้นมาจัดทำในสมัยสร้างชาตินี้อีกครั้ง⁷⁵

นายมันยืนยันว่า การปรับปรุงนี้เราต้อง รีบทำให้เกิดผลโดยเร็ว มิฉะนั้นเราจะถอยหลังเข้าคลองเหมือนเมื่อ 69 ปีมาแล้ว คือมีแต่พระราชบัญญัติปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษร แต่ไม่ปรากฏว่าได้มีการปฏิบัติกันบางอย่าง ในสมัยต่อมา ชาติจะก้าวหน้าอย่างยิ่งใหญ่ได้นั้น บุคคลในชาติจะต้องฝ่าความลำบากตรากตรำ ตั้งแต่สิ่งเล็กน้อยจนถึงสิ่งใหญ่ๆจะต้องหนักเอาเบาสู้ และจะต้องคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมของชาติมากกว่าความเห็นแก่ตัว⁷⁶

บทสนทนาของนายมัน และนายคงยกตัวอย่างของทาสและการเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อประชาสัมพันธ์นโยบายชาตินิยมและนโยบายรัฐนิยมของรัฐบาลจอมพลป. พิบูลสงคราม คำอธิบายเรื่องทาสไทยได้รับการให้ความหมายในด้าน

⁷⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2)สร 0201.18.1/5 เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กรมโฆษณาการ เรื่องบทสนทนานายมัน ชูชาติกับนายคง รักไทย (8 กุมภาพันธ์ 2485)

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน

⁷⁶ เรื่องเดียวกัน

ลบ การเป็นทาสไม่มีเกียรติเทียบไม่ได้กับประชาชนที่รักชาติ สละชีพเพื่อชาติ การเลิกทาส และการเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมประเพณีในบ้านเมืองสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ได้มีจุดมุ่งหมายเพื่อเทิดพระเกียรติพระองค์ แต่จุดมุ่งหมายต้องการโน้มน้าวให้ประชาชนเชื่อถือและปฏิบัติตามนโยบายรัฐนิยม และนโยบายการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม

เหตุผลที่บทสนทนานายมัน และนายคงไม่เน้นน้ำหนักเทิดพระเกียรติพระราชากรณียกิจเลิกทาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะนโยบายของรัฐบาลจอมพลป.พิบูลสงครามไม่ส่งเสริมการเทิดพระเกียรติสถาบันพระมหากษัตริย์ แต่ใช้นโยบายชาตินิยมและทหารนิยมเป็นแนวทางหลัก เพื่อลดความสำคัญของสถาบันกษัตริย์ลง เห็นได้จากนโยบายยกเลิกประเพณีที่เกี่ยวข้องกับความศักดิ์สิทธิ์ของพระมหากษัตริย์ เช่น พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ และห้ามติดพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว⁷⁷ รวมถึง การอนุมัติสร้างอนุสาวรีย์วีรราชเจ้าของไทยก่อนพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรี คณะรัฐมนตรีในรัฐบาลจอมพลป.ได้อนุมัติสร้างอนุสาวรีย์วีรราชเจ้าของไทย ลงวันที่ 3 พฤศจิกายน พ.ศ.2482 ซึ่งประกอบไปด้วยขุนบรมมหาราช พระเจ้าพรหมมหาราช พ่อขุนรามคำแหงมหาราช สมเด็จพระรามธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช สมเด็จพระนารายณ์มหาราช และสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี⁷⁸ ทุกพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ที่มีบทบาทความเป็นผู้นำสูง และทำคุณประโยชน์ให้แก่ประเทศ พระมหากษัตริย์ทั้ง 8 พระองค์ไม่ได้เป็นพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรี และไม่เคยได้รับการเทิดพระเกียรติมาก่อน จึงไม่เป็นเรื่องแปลกที่การเทิดพระเกียรติรัชกาลที่ 5 ไม่ได้ถูกส่งเสริมจากรัฐบาลจอมพลป.พิบูลสงคราม

3.2.3 บริบทการเมืองระหว่างพ.ศ.2490-2500

ในทศวรรษที่ 2490 เป็นช่วงการปกครองของรัฐบาลของจอมพล ป.พิบูลสงครามสมัยสองระหว่างวันที่ 8 เมษายนพ.ศ.2491 จนถึง 16 กันยายน พ.ศ.2500⁷⁹ รัฐบาลของจอมพลป.พิบูล

⁷⁷ สายพิน แก้วงามประเสริฐ, *การเมืองในอนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2538), หน้า 100.

⁷⁸ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.0701.43/2 เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการเรื่อง การสร้างอนุสาวรีย์วีรราชเจ้าของไทยสมัยโบราณ 7 พระองค์

⁷⁹ วิกีพีเดีย สารานุกรมเสรี, *แปลก พิบูลสงคราม* [ออนไลน์], 4 มีนาคม 2554. แหล่งที่มา http://th.wikipedia.org/wiki/แปลก_พิบูลสงคราม

สงครามก้าวขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรีสมัยที่สอง เนื่องจากมีการทำรัฐประหารรัฐบาลของนายควง อภัยวงศ์ ซึ่งเป็นรัฐบาลระหว่างวันที่ 10 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490 จนถึงวันที่ 8 เมษายน พ.ศ. 2491⁸⁰

รัฐบาลของจอมพลป.พิบูลสงครามสมัยที่สองเป็นรัฐบาลผสมแห่งชาติ และรัฐบาลพลเรือน ซึ่งนายทหารและข้าราชการพลเรือนต้องลาออกจากการเป็นข้าราชการก่อนดำรงตำแหน่งทางการเมือง แม้แต่จอมพลป.พิบูลสงคราม ยังลาออกจากตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบกก่อนดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี⁸¹ รัฐบาลของจอมพลป.พิบูลสงครามสมัยที่สองเผชิญกับการต่อต้านของฝ่ายต่อต้านคณะรัฐประหาร ซึ่งก่อกบฏเพื่อล้มรัฐบาลของจอมพลป.พิบูลสงครามถึง 3 ครั้งนั้น คือ กบฏของนายทหารฝ่ายเสนานิการเมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2491 กบฏวังหลวง 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2492 และกบฏแมนฮัตตัน 29 มิถุนายน พ.ศ. 2494 แต่รัฐบาลสามารถปราบปรามกบฏทั้งสามครั้งได้สำเร็จ⁸² ในวันที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2494 คณะรัฐประหารนำโดย พล.อ.ผิน ชุณหะวัณ ผู้บัญชาการทหารบก พล.อ.อ.พิน รณนภากาศ ฤทธาคนี ผู้บัญชาการทหารอากาศ และ พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ อธิบดีกรมตำรวจ ซึ่งเคยทำรัฐประหารครั้งแรกจากรัฐบาลของนายควง อภัยวงศ์ ได้ทำรัฐประหารครั้งที่สอง สมัยรัฐบาลจอมพลป.พิบูลสงคราม แต่การทำรัฐประหารครั้งนี้ยังคงเชิญจอมพลป.พิบูลสงครามกลับขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง⁸³

สมัยรัฐบาลจอมพลป.พิบูลสงครามสมัยที่สอง เกิดขบวนการมวลชน ซึ่งมีเป้าหมายในการเรียกร้องสิทธิและผลประโยชน์ของประชาชน และเปิดทางให้ประชาชนคนสามัญในระดับล่าง โดยเฉพาะกรรมกร และชาวนา เข้ามามีส่วนร่วมทางการเมือง ขบวนการมวลชนในช่วงทศวรรษ 2490 ได้รับอิทธิพลที่สำคัญจากการขยายตัวของอุดมการณ์สังคมนิยมในสังคมไทย⁸⁴ บริบทการเมืองต่างประเทศในช่วงทศวรรษ 2490 เกิดการปฏิวัติในประเทศจีน ซึ่งเปลี่ยนจีนจากระบอบประชาธิปไตยไปสู่ระบอบคอมมิวนิสต์ แนวคิดสังคมนิยมที่ประสบความสำเร็จในประเทศจีน ทำให้ขบวนการมวลชนในประเทศไทย เกิดความตื่นตัวที่จะเรียกร้องผลประโยชน์ให้แก่คนระดับล่าง⁸⁵ แนวคิดสังคมนิยมให้ความสำคัญเป็นพิเศษแก่ประชาชนชั้นล่างที่ยากจนและถูกกดขี่ โดยเฉพาะกรรมกรและชาวนา นอกจากนี้ แนวคิดสังคมนิยมยังให้ความหมาย “ประชาธิปไตย” ที่กว้างขวางขึ้น นั่นคือประชาธิปไตยทางการเมืองจะเกิดขึ้นได้ต้องมีประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจเป็นรากฐาน

⁸⁰ วิกีพีเดีย สารานุกรมเสรี, ควง อภัยวงศ์ [ออนไลน์], 4 มีนาคม 2554. แหล่งที่มา http://th.wikipedia.org/wiki/ควง_อภัยวงศ์

⁸¹ สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ, สารธารประวัติศาสตร์ประชาธิปไตย, หน้า 68-69.

⁸² เรื่องเดียวกัน, หน้า 70.

⁸³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 71.

⁸⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 73.

⁸⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 75.

กลุ่มนักคิดสังคมนิยมเห็นว่า ประชาธิปไตยแบบสังคมนิยมจึงเป็นประชาธิปไตยเพื่อประชาชนคนยากจน⁸⁶

กลุ่มนักคิดสังคมนิยมลัทธิมาร์กในสังคมไทย ที่โดดเด่นในระบอบต้นทศวรรษ 2490 คือกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า อาทิ สุภา ศิริมานนท์ กุหลาบ สายประดิษฐ์ อัศนี พลจันทร์ เสนาะ พานิชย์ เจริญ และสุภัทร สุคนธาภิรมย์ เป็นต้น กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าได้ร่วมกันออกวารสารชื่อ อักษรสาส์น ฉบับแรกออกเมื่อเดือนเมษายน พ.ศ.2492 ซึ่งเป็นวารสารที่เผยแพร่แนวคิดสังคมนิยม⁸⁷ ถึงแม้ว่าวารสารอักษรสาส์นจะมุ่งเผยแพร่แนวคิดสังคมนิยม แต่ก็ไม่ได้ต้องการวิพากษ์วิจารณ์การเมืองภายในประเทศของรัฐบาลจอมพลป.พิบูลสงคราม⁸⁸ วารสาร อักษรสาส์น พยายามที่จะเสนอเรื่องต่างประเทศ ทฤษฎี ปรัชญาและวรรณกรรม แต่การนำเสนองานเขียนในวารสารจะมุ่งสะท้อนชีวิตของชนชั้นล่างคือ กรรมกรและชาวนา และชี้ให้เห็นทางออกของการต่อสู้ไปสู่สังคมนิยมแห่งสังคมนิยม

อย่างไรก็ตาม เดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2494 คณะทหารได้ทำการรัฐประหารรัฐบาลของจอมพลป.พิบูลสงคราม เพื่อล้มรัฐธรรมนูญ และนำเอารัฐธรรมนูญฉบับพ.ศ. 2475 กลับมาใช้ แต่จอมพลป.พิบูลสงครามยังคงดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อไป รัฐบาลหลังการรัฐประหารครั้งนี้เป็นรัฐบาลที่เผด็จการ และปราบปรามประชาชนที่ไม่เห็นด้วยกับรัฐบาล เดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2495 คณะรัฐประหารได้ทำการกวาดล้าง จับกุมและขังนักการเมือง นักหนังสือพิมพ์ และปัญญาชน การกวาดล้างในครั้งนี้อีกเรียกว่า “กบฏสันติภาพ”⁸⁹ ผลที่ตามมา วารสาร อักษรสาส์น ถูกปิดตัวลง เนื่องจากกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า ที่จัดทำวารสาร อักษรสาส์น ถูกจับกุมในครั้งนี้ด้วย อาทิ กุหลาบ สายประดิษฐ์ สุภา ศิริมานนท์ สุภัทร สุคนธาภิรมย์ ถูกดำเนินคดีข้อหาหมิ่น และถูกตัดสิทธิจำคุกจนถึงปีพ.ศ.2500 จึงถูกปล่อยตัวเป็นอิสระ⁹⁰

ถึงแม้ว่าวารสาร อักษรสาส์น จะสิ้นสุดลงเมื่อพ.ศ.2495 แต่แนวคิดสังคมนิยมในสังคมไทยยังคงดำรงอยู่ พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยยังคงดำเนินการต่อไปในทศวรรษ 2500 จนถึงทศวรรษ 2520 วารสาร อักษรสาส์น ได้ให้ความรู้และวางรากฐานในการวิพากษ์วิจารณ์สังคมไทย โดยใช้แนวคิดสังคมนิยมมาร์ก แก่ปัญญาชนท่านอื่นที่สนใจในลัทธิ

⁸⁶ สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ, แผนชิงชาติไทย (กรุงเทพฯ: พี.เพรส, 2553), หน้า 268-269.

⁸⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 275-277.

⁸⁸ สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ, “นักคิดสังคมนิยมไทยกลุ่มอักษรสาส์น (2492-2495)” ใน จากอักษรสาส์นถึงสังคมศาสตร์ปริทัศน์, ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549), หน้า 164.

⁸⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 165.

⁹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 166.

มาร์กฮาเทิ จิตร ภูมิศักดิ์ อรัญ พรหมชมภู และสรวิศ รั้งสฤษฏี เป็นต้น ซึ่งจะอธิบายอย่างละเอียดในบทของกลุ่มผู้สร้างวาทกรรมทาสไทย

ในทศวรรษ 2490 จึงเป็นช่วงเวลาที่มึกระแสวิคิดสังคมนิยมมาร์กให้ควมสำคัญแก่ประชาชน โดยเฉพาะกรรมกร ชาวนา ผู้ยากไร้ในสังคม อย่างไรก็ตามเมื่อจอมพลสฤษดิ์ ณะรัชต์สามารถทำรัฐประหารยึดอำนาจรัฐบาลจอมพลป.พิบูลสงครามได้สำเร็จในวันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2500 รัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ณะรัชต์ระหว่างพ.ศ.2501-2506 ได้ทำการปราบปรามกลุ่มที่ฝักใฝ่แนวคิดสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ จนทำให้การเผยแพร่แนวคิดสังคมนิยมคอมมิวนิสต์เลือนหายไป จนกระทั่งเมื่อเกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 ความเคลื่อนไหวของประชาชนได้เกิดขึ้นอีกครั้ง งานเขียนทั้งที่เป็นบทความ หรือบทประพันธ์ของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าจากวารสาร อักษรสาส์น ในช่วงทศวรรษ 2490 และงานเขียนของปัญญาชน อาทิ จิตร ภูมิศักดิ์ อรัญญ์ พรหมชมภู และสรวิศ รั้งสฤษฏีกลับมาได้รับการตีพิมพ์ซ้ำอีกครั้งหนึ่ง ในช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516

3.3 บริบทการเมืองช่วงเวลาระหว่างพ.ศ.2500 -2520 กับการสร้างวาทกรรมทาสไทย

ช่วงเวลาระหว่างพ.ศ.2500-2520 เป็นช่วงเวลาการเมืองไทยยุคเผด็จการทหารของรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ณะรัชต์ และรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร จนนำไปสู่เหตุการณ์เรียกร้องประชาธิปไตยจากนักศึกษาและประชาชน รัฐบาลในช่วงเวลาดังกล่าวมีดังนี้

1.รัฐบาลของนายพจน์ สารสิน ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีวันที่ 21 กันยายน พ.ศ.2500 จนถึงวันที่ 1 มกราคม พ.ศ.2501

2.รัฐบาลของพลโท ถนอม กิตติขจร ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2501 จนถึงวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ.2501

3.รัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ณะรัชต์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีวันที่ 9 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2502 จนถึง 8 ธันวาคม พ.ศ.2506

4.รัฐบาลของจอมพลถนอม กิตติขจรรับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีวันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ. 2506 จนถึง 14 ตุลาคม พ.ศ.2516

5.รัฐบาลของนายสัญญา ธรรมศักดิ์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 จนถึง 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2518

6.รัฐบาลของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีวันที่ 14 มีนาคม พ.ศ. 2518 จนถึง 12 มกราคม พ.ศ.2519

7. รัฐบาลของนายธานินทร์ ภัยวิเชียร ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีวันที่ 8 ตุลาคม พ.ศ. 2519 จนถึง 20 ตุลาคม พ.ศ. 2520

รัฐบาลที่มีส่วนสำคัญทำให้มีการสร้างวาทกรรมทาสไทยคือ รัฐบาลเผด็จการของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ส่วนเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่ส่งผลต่อการสร้างวาทกรรมทาสไทยคือ เหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516

3.3.1 บริบทการเมืองสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ กับการสร้างวาทกรรมทาสไทย

จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์⁹¹ ก้าวขึ้นมาเป็นอำนาจทางการเมือง โดยการทำรัฐประหารรัฐบาลของจอมพลป.พิบูลสงคราม เมื่อวันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2500 จอมพลป.พิบูลสงครามต้องลี้ภัยทางการเมืองออกนอกประเทศไปที่ประเทศญี่ปุ่นและเสียชีวิตที่นั่น คณะรัฐประหารเชิญนายพจน์ สารสินมาเป็นนายกรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 21 กันยายน พ.ศ. 2500 ต่อมาพลโท ถนอม กิตติขจร ได้รับการแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2501 เนื่องจากนายพจน์ สารสินไม่รับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกต่อไป พลโทถนอม กิตติขจรขึ้นมารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี แต่รัฐบาลของพลโทถนอม กิตติขจรเป็นรัฐบาลได้ไม่นาน ก็ถูกทำรัฐประหารครั้งที่สองจากจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2501 จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์จึงก้าวขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรีคนที่ 11 นโยบายสำคัญของรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ที่สนับสนุนการสร้างวาทกรรมทาสไทยในสังคมไทยคือ นโยบายฟื้นฟูสถาบันพระมหากษัตริย์ให้กลับมามีความสำคัญในสังคมไทย

หลังการสละราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวใน พ.ศ. 2477 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลทรงครองราชย์ขณะที่ทรงพระเยาว์ เมื่อพระองค์เสด็จกลับพระนคร พระองค์ก็เสด็จสวรรคตก่อนวัยอันควรเมื่อ พ.ศ. 2489 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงขึ้นครองราชย์สืบต่อจากพระเชษฐาวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2489 และเสด็จกลับมาประทับที่ประเทศไทยปี พ.ศ. 2493 พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ยังทรงพระเยาว์ และ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁹¹ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์เกิดเมื่อวันที่ 16 มิถุนายน พ.ศ. 2451 บิดาคือ หลวงเดชนันต์ จบจากโรงเรียนนายร้อยทหารบกเมื่อ พ.ศ. 2472 จากนั้นเข้าสังกัดเหล่าทหารราบ ในช่วงมหาเอเชียนูรพาได้เลื่อนยศอย่างรวดเร็วจนเป็นนายพันเอก แต่จอมพลสฤษดิ์เข้าร่วมทำรัฐประหารเมื่อ พ.ศ. 2490 ได้เลื่อนตำแหน่งเป็นผู้บัญชาการมณฑลทหารบกที่ 1 แม่ทัพกองทัพบกที่ 1 ผู้ช่วยบัญชาการทหารบก และรองผู้บัญชาการทหารบกตามลำดับ จนได้ตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบกเมื่อ พ.ศ. 2497 และดำรงยศเป็นจอมพลเมื่อ พ.ศ. 2499 และเสียชีวิตใน พ.ศ. 2506 โปรดดูรายละเอียด ทักษ์ เฉลิมเกียรติ, การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์เผด็จการ, แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และม.ว.ประกายทอง สิริสุข (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526)

ไม่ทรงมีพระราชอำนาจเหนือคณะรัฐบาล หรือกิจกรรมทางการเมืองทั่วไป⁹² เมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ก้าวขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีแสดงความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ เห็นได้จากการ การเปิดโอกาสให้ราชสำนักฟื้นฟูราชประเพณี เช่น พิธีฉัตรมงคล พิธีพืชมงคลแรกนาขวัญ ทอดกฐินหลวง เสด็จฯชลมารคเทียบพระนคร รวมถึงจัดงานวันเฉลิมพระชนม์พรรษาเป็นงานใหญ่ ให้มีงานสวนสนามของเหล่าทัพทุกปี เริ่มครั้งแรก 7 ธันวาคม พ.ศ.2502 และประกาศให้วันที่ 5 ธันวาคมเป็นวันชาติแทนวันที่ 24 มิถุนายน ตั้งแต่พ.ศ.2503 รัฐบาลได้จัดให้พระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวออกเสด็จเยือนต่างประเทศ 14 ประเทศเพื่อเจริญพระราชไมตรี⁹³ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระราชินีเสด็จกลับจากเยือนต่างประเทศเป็นเวลา หกเดือน รัฐบาลได้จัดงานฉลองต้อนรับอย่างยิ่งใหญ่ที่สุดในกรุงเทพฯ และมีการเฉลิมฉลองใน หลายๆจุดทั่วกรุงเทพฯ การจัดงานยิ่งใหญ่ดังกล่าวเพื่อปลุกกระแสการแสดงความจงรักภักดีของประชาชนและให้ความสำคัญต่อพระมหากษัตริย์

เหตุผลที่จอมพลสฤษดิ์กลับมาสนับสนุนให้อำนาจกับสถาบันพระมหากษัตริย์น่าจะมาจากปัจจัยที่สำคัญสองประการคือ ประการแรก ภูมิหลังของจอมพลสฤษดิ์นั้นแตกต่างจากคณะราษฎร ช่วงการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ.2475 และแตกต่างจากจอมพลป.พิบูลสงคราม จอมพลสฤษดิ์ได้รับการศึกษาและเติบโตมาในประเทศไทย ไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของคณะราษฎรในการเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศให้เป็นระบอบประชาธิปไตย และไม่ได้ไม่ชอบพระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์⁹⁴ ประการที่สอง คณะรัฐประหารของจอมพลสฤษดิ์ต้องหาเหตุผลที่น่าเชื่อถือมาเพื่อรัฐประหารรัฐบาลจอมพลป.พิบูลสงคราม เมื่อเปรียบเทียบกับผู้นำสมัยปฏิวัติ พ.ศ.2475 ผู้นำดังกล่าวอ้างอำนาจตามรัฐธรรมนูญและบทบาทของตนในการโค่นระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่การอ้างความชอบธรรมของคณะรัฐประหารของจอมพลสฤษดิ์ ในการทำรัฐประหารจอมพล ป.พิบูลสงครามเมื่อพ.ศ.2500 ใช้เหตุผลเรื่องข้อราษฎรบังหลวงที่เกิดขึ้นใน สมัยจอมพลป.พิบูลสงคราม ซึ่งเป็นเหตุผลที่ไม่หนักแน่น คณะรัฐประหารของจอมพลสฤษดิ์จึง ต้องหันไปพึ่งความชอบธรรมจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยใช้พระบรมราชโองการ ที่ แต่งตั้งจอมพลสฤษดิ์เป็นผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารมาแสดงต่อหนังสือพิมพ์และประชาชน⁹⁵

⁹² ทักษิณ เจริญศิริ, การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548), หน้า 353.

⁹³ สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ, สารธารประวัติศาสตร์ประชาธิปไตย, หน้า 96.

⁹⁴ ทักษิณ เจริญศิริ, การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ, หน้า 354.

⁹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 354.

นอกจากนี้ รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์เป็นรัฐบาลเผด็จการ รัฐธรรมนูญและระบอบประชาธิปไตยไม่ได้รับการสร้างความเข้าใจและส่งเสริมในรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ เหมือนสมัยการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ.2475 เห็นได้จากรัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ประกาศยกเลิก รัฐธรรมนูญ ยุบสภา และยกเลิกสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทั้งสองประเภท ยุบเลิกพระราชบัญญัติ พรหมการเมือง ให้พรหมการเมืองทั้งหมดสิ้นสภาพ และประกาศกฎอัยการศึกทั่วประเทศ ห้ามการ มั่วสุมทางการเมืองเกินกว่า 5 คน และห้ามการนัดหยุดงาน⁹⁶ และประกาศใช้ธรรมนูญการ ปกครองราชอาณาจักร ซึ่งมีข้อความทั้งหมด 20 มาตรา โดยเฉพาะมาตรา 17 ที่มอบอำนาจ เด็ดขาดให้กับนายกรัฐมนตรีในการสั่งการ เพื่อระงับหรือปราบปรามการกระทำอันบ่อนทำลาย ความมั่นคงของราชอาณาจักรหรือราชบัลลังก์

รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์หันเหจากความสำคัญของระบอบประชาธิปไตยมาที่ พระมหากษัตริย์ และเสริมสร้างให้ประชาชนจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์ กษัตริย์พระองค์อื่น ๆ ใน ราชวงศ์จักรีกลับมาได้รับการยกย่องสรรเสริญในพระมหากษัตริย์ หลังจากที่ถูกกระแส เติตพระเกียรติได้ลดลงตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ.2475 เป็นต้นมา เห็นได้จาก วันหยุดราชการที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรี วันปิยมหาราชหรือวันที่ 23 ตุลาคม กลับมาเป็นวันหยุดราชการอีกหนึ่งวัน ซึ่งประกาศเมื่อวันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ.2500 วันชาติจากแต่ เดิมคือวันที่ 24 มิถุนายนกลายเป็นวันที่ 5 ธันวาคมของทุกปี⁹⁷

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับการเทิดพระเกียรติจากประชาชนอีกครั้ง หนึ่ง พระราชกรณียกิจเลิกทาสเป็นส่วนหนึ่งที่ได้รับการเทิดพระเกียรติจากประชาชนในรูปแบบ งานเขียนที่หลากหลาย ได้แก่ นวนิยาย และวิทยานิพนธ์ทางประวัติศาสตร์

รูปแบบแรกคือ นวนิยายเรื่อง ลูกทาส ประพันธ์โดย สุวัณณ์ วรดิลก หรือรพีพร (นามปากกา) และได้รับการตีพิมพ์เป็นตอนๆ ครั้งแรกในหนังสือพิมพ์เดลิเมล์ ฉบับวันจันทร์ระหว่าง พ.ศ.2506-2507 หรือช่วงปลายของรัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ หลังจากนั้น นวนิยายเรื่อง ลูกทาส ถูกนำมาสร้างเป็นละครโทรทัศน์ และภาพยนตร์หลายครั้ง

ความนิยมในเรื่อง ลูกทาส ทั้งนวนิยาย ละครโทรทัศน์และภาพยนตร์ตอบสนองกับบริบท การเมืองสมัยจอมพลสฤษดิ์ได้เป็นอย่างดี ซึ่งหันกลับมาให้ความสำคัญกับการเทิดพระเกียรติ พระมหากษัตริย์ไทยในราชวงศ์จักรี เพราะเนื้อหาของนวนิยายเรื่อง ลูกทาส กล่าวถึง สถานภาพทาส ทั้งทาสชาย และทาสหญิงที่เลวร้าย ได้รับการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมจากนายเงิน ลูกทาสคือ ตัว

⁹⁶ สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ, สารธารประวัติศาสตร์ประชาธิปไตย, หน้า 92.

⁹⁷ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, กรณี ร.7 สละราชสมบัติ: การตีความและการสานต่อความหมายทางการเมือง, หน้า

ละครเอกของเรื่องที่ย้ายมาหนีจากการเป็นทาส เนื่องจากถูกนายเงินกลั่นแกล้ง แต่ได้รับการหลุดพ้นจากการเป็นทาส ด้วยพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงเลิगतาส และทำให้ ลูกทาสอย่างตัวละครเอกได้เป็นไท และมีโอกาสได้รับการศึกษาและรับราชการจนประสบความสำเร็จ

การสร้างงานเขียนเรื่อง ลูกทาส ของรพีพรเกิดขึ้นในช่วงเวลารัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ที่สถาบันกษัตริย์กลับมาสำคัญในสังคมไทย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นที่รักและเคารพของประชาชน การสร้างงานเกิดพระเกียรติพระมหากษัตริย์อันเป็นที่รักในอดีต โดยเฉพาะรัชกาลที่ 5 เป็นสิ่งที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาล ก่อนหน้าที่สุวัฒน์ วรดิลกเขียนนวนิยายเรื่อง ลูกทาส สุวัฒน์เคยเขียนบทละครอิงประวัติศาสตร์เรื่อง พระบารมีมหाराชเจ้า เพื่อเทิดพระเกียรติรัชกาลที่ 5 ในวันปิยมหาราช แต่ไม่ได้ใช้ชื่อของตนเอง และถูกนำมาสร้างเป็นละครโทรทัศน์แพร่ภาพกองทัพบกช่อง 7 ในวันที่ 22 ตุลาคมพ.ศ.2505และได้รับคำชมจากจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์⁹⁸

รูปแบบที่สอง งานวิทยานิพนธ์ การศึกษาเรื่องทาสเริ่มทาสไทยในวงวิชาการ วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทบัณฑิต ที่มุ่งศึกษา เรื่องพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระราชกรณียกิจเลิกทาส และเขียนขึ้นในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ คือ วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทบัณฑิต สาขารัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ของวิชัย เสวะมาตย์ เรื่อง“การเลิกทาสในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” พ.ศ.2509

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ได้วิเคราะห์อย่างละเอียดเฉพาะประเด็นการดำเนินการเลิกทาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยใช้องค์ประกอบทางรัฐประศาสนศาสตร์วิเคราะห์การเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แนวคิดของวิชัย เสวะมาตย์ที่อธิบายพระราชกรณียกิจเลิกทาสคือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดำเนินการเลิกทาสอย่างเป็นขั้นตอน ตามนโยบาย แผนงานและทรงกำหนดวิธีดำเนินการตามแบบแผนด้วยความสุขุมรอบคอบ และลักษณะการดำเนินงานของพระองค์เป็นไปโดยอาศัยภาวะผู้นำเป็นส่วนใหญ่⁹⁹ แนวคิดดังกล่าวได้รับการอ้างอิงในหนังสือหลายเล่มที่ศึกษาเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมถึงงานวิทยานิพนธ์ที่ศึกษาเรื่องทาส วิทยานิพนธ์ของวิชัย เสวะมาตย์มีจุดมุ่งหมายที่เทิดพระเกียรติพระปรีชาสามารถของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เห็นได้จากคำนำของวิทยานิพนธ์ว่า “พระปิยมหาราชทรงเป็นนักบริหารยอดเยี่ยมของไทย ที่ผุดขึ้นมา

⁹⁸ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, กรณี ร.7 สละราชสมบัติ: การตีความและการสานต่อความหมายทางการเมือง, หน้า 768.

⁹⁹ วิชัย เสวะมาตย์, การเลิกทาสในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร: สำนักบัณฑิตพัฒนาบริหารศาสตร์, 2509), หน้า 95.

ในหัวของผู้เขียนอยู่เสมอ”¹⁰⁰ ขณะที่ทำวิทยานิพนธ์นั้นเป็นช่วงเวลาต้นปีพ.ศ.2506 และเสร็จสิ้นในปีพ.ศ.2509 ซึ่งอยู่ในช่วงเวลาที่สถาบันพระมหากษัตริย์กลับมาได้รับการเทิดพระเกียรติจากรัฐบาล

หลังจากรัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์สิ้นสุดลงเพราะจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ถึงแก่อสัญกรรมเมื่อวันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ.2506 กระแสการเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังคงดำรงอยู่ในรัฐบาลต่อมา ผ่านงานเขียนหลายรูปแบบ ได้แก่ หนังสือเรียนอ่านเพิ่มเติม ซึ่งเทิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเลิกทาสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หนังสือมหาวิทยาลัยของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รูปแบบแรก คือ หนังสือเรียนอ่านเพิ่มเติม ซึ่งเป็นสื่อที่สำคัญในการนำเสนอพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กระทรวงศึกษาธิการได้สร้างหนังสืออ่านนอกเวลาแก่นักเรียนทั้งในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ที่เทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หนังสือเรียนอ่านนอกเวลาที่เทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผลิตและตีพิมพ์เผยแพร่หลังจากรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์

ยกตัวอย่าง หนังสืออ่านเพิ่มเติมประโยคมัธยมศึกษาวิชาสังคมศึกษา เรื่องสมเด็จพระปิยมหาราช หนังสือเล่มนี้ตีพิมพ์ในปีพ.ศ.2516 เนื้อหาหนังสือเล่มนี้เทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อยู่ในหัวข้อการปฏิวัติทางสังคมและระเบียบประเพณี คำอธิบายในหนังสือมีดังนี้

นักประวัติศาสตร์ได้ขีดชูงานเลิกทาสเป็นชิ้นสำคัญเพราะเป็นงานที่ยากลำบากต้องทรงดำเนิงานด้วยความเสี่ยงภัย เป็นงานที่ทำให้ความไม่พอใจให้แก่พวกเจ้านายใหญ่โตผู้มีอิทธิพล มีข้าทาสบริวารมาก นอกจากนี้บรรดาข้าทาสบางหมู่บางเหล่าก็ยังมีได้เห็นพ้องในพระเมตตาคุณอันดีนี้เพราะเกรงว่าจะได้รับความลำบากในการหาเลี้ยงชีพ¹⁰¹

ในวันที่ 31 มีนาคมพ.ศ.2448 ก็ออกพระราชบัญญัติทาส ให้ยกเลิกการมีทาสโดยสิ้นเชิง ทรงพระอุตสาหะจัดการในเรื่องนี้เป็นเวลานานถึง 37 ปี

¹⁰⁰ วิชัย เสวะมาตย์, การเลิกทาสในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร: สำนักบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2509), หน้า (๘).

¹⁰¹ สมลักษณ์ ไตสกุล, หนังสืออ่านเพิ่มเติมประโยคมัธยมศึกษาสังคมศึกษา เรื่องสมเด็จพระปิยมหาราช กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2516), หน้า 8.

จึงได้บรรลุผลสมดังพระราชประสงค์โดยมิได้ทรงทอดอโย ถ้าจะเทียบกับต่างประเทศแล้วจึงต้องนับว่าพระบรมราชาไชบายของพระองค์เป็นเลิศ เพราะทรงดำเนินการได้เรียบร้อย โดยมิได้เสียเลือดเสียเนื้อหรือเกิดความเดือดร้อนแต่ประการใด”¹⁰²

หนังสือเรียนอ่านเพิ่มเติมระดับประถมศึกษาอีกเล่มหนึ่งมีชื่อว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งตีพิมพ์พ.ศ.2525 มีการนำเสนอพระราชกรณียกิจในหลายด้านของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และด้านที่ทรงเล็งทาส คำอธิบายในหนังสือมีดังนี้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่า การที่คนเอาคนด้วยกันเป็นทาสรับใช้นั้น ผิดมนุษยธรรมมากเป็นการขัดต่อหลักธรรมในพระพุทธศาสนา พระองค์ทรงมั่นในพระพุทธศาสนายิ่งนัก และทรงเป็นนักประชาธิปไตย จะทรงเปลี่ยนแปลงงานปกครองใด ธรรมเนียมใด กฎหมายใดเสียใหม่ ก็ต้องทรงหาหรือเจ้านายข้าราชการหลายคน พระองค์จึงมีสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินอยู่ 2 สภา ตั้งเจ้านายผู้ใหญ่ และข้าราชการทั้งผู้ใหญ่ผู้น้อยไว้ทรงปรึกษาเสียก่อนไม่ทำสิ่งใดที่เป็นงานสำคัญด้วยลำพังพระองค์ เรื่องการเลิกทาสนี้สำคัญมากจึงทรงปรึกษาสภาแผ่นดิน ก็ได้ความเห็น ว่า ควรใช้ระยะเวลานานดีกว่าเลิกอย่างรวดเร็ว ซึ่งเป็นเหตุให้กระเทือนตัวทาส และเจ้าของทาสที่เขาเสียเงินซื้อ มา หรือไม่ก็อาจเกิดเลือดตกยางออกเป็นสงครามเลิกทาสอย่างเมืองอื่น จึงทรงออกกฎหมายกำหนดค่าตัวทาส โดยแบ่งอายุทาสเป็นวัยเด็ก วัยหนุ่มสาว วัยกลางคน วัยแก่และลดเวลาเป็นทาสโดยถืออายุตามที่แบ่งให้น้อยปีลง กินเวลา 30ปี เมืองไทยจึงได้หมดทาสโดยสิ้นเชิง คนไทยได้เป็นไทยสมชื่อ พระราชกิจสำคัญยิ่งข้อนี้คนไทยต่างยกย่องสรรเสริญพระองค์ มาตลอดจนทุกวันนี้ ถือเป็นพระมหากษัตริย์คุณอย่างสูงสุด¹⁰³

¹⁰² สมลักษณ์ ไตสกุล, หนังสืออ่านเพิ่มเติมประโยคมัธยมศึกษาสังคมศึกษา เรื่องสมเด็จพระปิยมหาราช กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, หน้า 14.

¹⁰³ คุณหญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา, หนังสืออ่านเพิ่มเติมระดับประถมศึกษาเรื่อง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2525), หน้า 23-24.

รูปแบบที่สองคือ หนังสือมหาวิทยาลัยของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นหนังสือเพื่อเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย¹⁰⁴ เป็นสถาบันการศึกษาที่ให้ความสำคัญวันปิยมหาราชและได้จัดทำหนังสือมหาวิทยาลัยเพื่อเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อย่างต่อเนื่อง

ความเป็นมาของหนังสือมหาวิทยาลัยฉบับ 23 ตุลาคม หรือ ปิยมหาราชานุสรณ์ ถือกำเนิดขึ้นจากนิสิตคณะรัฐประศาสนศาสตร์ของโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ออกหนังสือพิมพ์ของโรงเรียน และได้รับอนุมัติให้จัดทำหนังสือโดยออกเป็นรายเดือน ฉบับแรกออกในวันที่ 1 มกราคม พ.ศ.2457 ใช้ชื่อว่า “หนังสือพิมพ์โรงเรียนข้าราชการพลเรือนฯ” จุดประสงค์ของหนังสือพิมพ์ฉบับนี้จะมุ่งส่งเสริมสายสัมพันธ์ระหว่างนิสิตเก่ากับนิสิตปัจจุบันและคณาจารย์ และเผยแพร่ความรู้ทางวิชาการ ผู้เขียนส่วนใหญ่เป็นอาจารย์ เช่น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี หม่อมเจ้าธานีนิติ เป็นต้น¹⁰⁵

เมื่อมีการสถาปนาโรงเรียนข้าราชการพลเรือนขึ้นเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หนังสือมหาวิทยาลัยยังคงดำเนินการจัดทำอย่างต่อเนื่อง โดยใช้ชื่อว่า มหาวิทยาลัย ในพ.ศ.2457 กำหนดออกเป็นรายเดือน รูปเล่มขนาด 8 หน้ายก ต่อมาได้เปลี่ยนรูปเล่มเป็นขนาด 16 หน้ายก ปกพิมพ์สี และมีภาพประกอบในเล่ม เรียกผู้รับผิดชอบการทำหนังสือว่า สาราณียกร แทนการใช้คำว่า บรรณารักษ์ และมีการเปลี่ยนชื่อจากหนังสือ มหาวิทยาลัย มาเป็น ปิยมหาราชานุสรณ์ ออกหนังสืออย่างน้อยปีละ 2 เล่ม หรือมากกว่านั้น โดยจะออกทุกวันที่ 15 ของเดือน ฉบับแรกออกเมื่อเดือนเมษายน พ.ศ.2469 และผู้รับผิดชอบการจัดทำหนังสือ คือ แผนกสารานุกรมโดยสโมสรนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย¹⁰⁶ พ.ศ.2490 หนังสือได้เปลี่ยนมาออกเป็นหนังสือรายปี เรียกว่า หนังสือมหาวิทยาลัย ฉบับ 23 ตุลาคม ซึ่งออกเฉพาะเดือนตุลาคมของทุกปี เพื่อนำไปแจกเป็นที่ระลึกแก่นิสิตที่ไปร่วมถวายบังคมถวายบังคมพระบรมรูปทรงม้า และในพ.ศ.2523 หนังสือได้ย่อชื่อลงเหลือเพียง 23 ตุลาคม และหลังจากปีพ.ศ.2529 เป็นต้นมา การจัดทำหนังสือ 23 ตุลาคม ไม่เป็นที่แน่นอนในแต่ละปี

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁰⁴ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้ถือกำเนิดจากโรงเรียนฝึกหัดข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพ.ศ.2442 และได้รับพระบรมราชานุญาตให้เปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนมหาดเล็ก เมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ.2445 ทั้งนี้เพื่อผลิตบุคลากรให้รับราชการสืบเนื่องจากการปฏิรูประบบราชการแผ่นดินพ.ศ.2425 ต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระราชดำริที่จะขยายการศึกษาในโรงเรียนข้าราชการพลเรือนฯ ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น คือ ไม่เฉพาะสำหรับผู้ที่เข้าเรียนเพื่อรับราชการเท่านั้น แต่จะรับผู้ซึ่งประสงค์จะศึกษาชั้นสูงให้เข้าเรียนได้ทั่วถึงกัน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประดิษฐานโรงเรียนข้าราชการพลเรือนฯ ขึ้นเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเมื่อ 26 มีนาคม พ.ศ. 2459

¹⁰⁵ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, “มหาวิทยาลัย” 23 ตุลาคม 2535 (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัย, 2535), หน้า(คำนำ).

¹⁰⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า(คำนำ)

บางปีไม่มีการจัดทำ จนกระทั่งในปีพ.ศ.2535 ได้มีการรื้อฟื้นจัดทำหนังสือมหาวิทยาลัยฉบับ 23 ตุลาคมขึ้นมาอีกครั้ง¹⁰⁷

ความสำคัญของการทำหนังสือ 23 ตุลาคม หรือ หนังสือปียมหาราชาานุสรณ์คือ การเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระราชกรณียกิจทุกด้านของพระองค์ พระราชกรณียกิจเลิกทาสในรัชกาลที่ 5 ได้รับการกล่าวถึงอย่างต่อเนื่องเสมอมาในหนังสือปียมหาราชาานุสรณ์

การนำเสนอพระราชกรณียกิจเลิกทาสในหนังสือมหาวิทยาลัยมีหลายรูปแบบ ยกตัวอย่างหนังสือมหาวิทยาลัย 23 ตุลาคม ฉบับพ.ศ.2517 ได้จัดทำหนังสือ โดยมุ่งไปที่ประเด็นพระราชกรณียกิจเลิกทาส โดยใช้ภาพพระราชกรณียกิจเลิกทาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ปรากฏในพระที่นั่งอนันตสมาคมมาเป็นหน้าปกและทำเป็นภาพพื้นหลังในแต่ละหน้าของหนังสือ¹⁰⁸

บทความที่สำคัญในหนังสือมหาวิทยาลัย 23 ตุลาคม พ.ศ.2517 คือ “แถลงการณ์เรื่องการเลิกทาส” ซึ่งเขียนโดย นายเลื่อน ไชแสง บทความที่นำมาลงในหนังสือเป็นเรียงความที่เคยได้รับรางวัลชนะเลิศอันดับหนึ่งในพ.ศ.2470 จากเงินทุนของพระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินี ปียมหาราชปติวรดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว¹⁰⁹ หัวข้อประจำปีพ.ศ.2470 คือแถลงการณ์เรื่องเลิกทาสในรัชกาลพระปรมิทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในตอนต้นของบทความ “แถลงการณ์เรื่องการเลิกทาส” อธิบายเรื่องการไ้ทาสไทยว่า ทาสในเมืองไทยเป็นทาสทางเศรษฐกิจ คือ ทาสลูกหนี้ที่ไม่ลำบาก เหมือนทาสยุโรปและอเมริกา เพราะทาสไทยได้กินอยู่กับนายเงิน ตลอดจนเครื่องนุ่งห่มนายเงินก็จัดให้ นายเงินเป็นผู้เลี้ยงดูทั้งครอบครัวทาส แต่ต้องทำการงานให้นายเงินซึ่งการงานเหล่านั้นมิได้ใหญ่โต ส่วนทาสในยุโรปและอเมริกานั้น พวกเขาต้องได้รับความลำบากมาก มีการซื้อขายกันเพื่อนำไปประกอบกิจการ กสิกรรม และอุตสาหกรรม พวกเขาเหล่านั้นต้องทำงานตรากตรำถึงกับเจ็บป่วยล้มตายเป็นจำนวนมาก¹¹⁰

เนื้อหาหลักในการนำเสนอคือ การเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยผู้เขียนให้ความเห็นว่า

¹⁰⁷ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, “มหาวิทยาลัย” 23 ตุลาคม 2535, หน้า(คำนำ).

¹⁰⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า(คำนำ).

¹⁰⁹ พระองค์ได้ทรงจัดให้มีการประกวดเรียงความเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจของรัชกาลที่ 5 ตั้งแต่ปีพ.ศ.2467-2479 รวมบทความทั้งหมด 25 เรื่อง ต่อมาได้พัฒนามาเป็นการประกวดเรียงความชิงทุนภูมิพล

¹¹⁰ สถาบันลิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, มหาวิทยาลัย 23 ตุลาคม (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัย, 2517), หน้า (คำนำ).

การที่จะปล่อยให้ราษฎรที่ยากจน ตลอดจนบุตรหลานที่เกิดมาก็ไม่พ้นจากการกดขี่ อันเป็นการไม่สมควรอย่างยิ่ง ซึ่งจะเป็นเครื่องถ่วงความเจริญของประเทศต่อไปภายหน้าและการที่จะคิดเลิกทาสนี้ก็มิใช่เป็นของง่าย เพราะในรัชสมัยของพระองค์นั้นพวกขุนนาง พ่อค้า คหบดี ทั่วทั้งประเทศต้องใช้ทาสกันอยู่มิใช่น้อย ประกอบทั้งฐานะของทาสในเมืองไทยก็แยกกันไม่ออกเพราะนายเงินต้องอาศัยทาส ทาสต้องอาศัยนายเงิน ฉะนั้นถ้าจะเลิกไม่ให้มีการใช้ทาสเสียเลย ย่อมจะเป็นเหตุให้พวกทาสเหล่านั้นได้รับความลำบากเดือดร้อนอย่างยิ่ง...¹¹¹

การดำเนินงานการเลิกทาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการเลิกทาสในเรือนเบี้ยก่อนทาสอื่นๆ มีการตราพระราชบัญญัติพิทักษ์อายุลูกทาสลูกไทย พร้อมยกข้อความในพระราชบัญญัติดังกล่าว และสรุปบทความในตอนท้ายว่า พระองค์ได้ทรงตราพระราชบัญญัติและได้มีประกาศขึ้นเพื่อจะให้ทาสน้อยลงไป ตลอดจนจนถึงได้ทรงบริจาคพระราชทรัพย์เช่นนี้ ก็นับว่าเป็นพระมหากรุณาธิคุณอันใหญ่ยิ่งแก่ประชาชนชาวสยาม และเป็นเครื่องแสดงถึงพระญาณอันสุขุมคัมภีรภาพส่วนหนึ่ง ซึ่งพระองค์ได้ทรงดำเนินการไปที่ละเล็กละน้อยไม่รีบด่วนที่จะให้ผลบังเกิดโดยเร็ว ถ้าพระองค์ทรงดำเนินการไปอย่างรวดเร็วแล้ว ผลที่เสียหายคือความเดือดร้อนย่อมจะเกิดขึ้นไม่มากนักน้อย¹¹² การเปรียบเทียบการเลิกทาสไทยกับการเลิกทาสต่างประเทศว่า การดำเนินการเลิกทาสในไทยไม่มีการเสียเลือดเนื้อ ส่วนในต่างประเทศ การเลิกทาสในอเมริกาต้องเสียเลือดเนื้อและเงินทองอย่างมาก ฉะนั้นสมควรที่คนไทยควรชื่นชมยินดีในพระปรีชาสามารถของพระองค์ ช่วยกันส่งเสริมและดำรงพระเกียรติคุณของพระองค์ตลอดไป¹¹³

หนังสือปียมหาราชานุสรณ์ฉบับอื่นปรากฏบทความ ที่กล่าวถึงพระราชกรณียกิจเลิกทาสในหัวข้อพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชกรณียกิจเลิกทาสเป็นส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงประเทศสยาม หนังสือมหาวิทยาลัย 23 ตุลาคม ในพ.ศ.2520 ได้สรรเสริญพระราชกรณียกิจเลิกทาสในหัวข้อพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “ทรงทำการปฏิวัติระเบียบสังคม

¹¹¹ สภานิติบัญญัติแห่งชาติ, มหาวิทยาลัย 23 ตุลาคม, หน้า (คำนำ).

¹¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า (คำนำ).

¹¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า (คำนำ).

ประเพณี การเลิกทาส ทรงปรารถนาที่จะให้ราษฎรทุกคนมีสิทธิเสมอภาคสมกับคำว่า ไทย จึงทรงประกาศเลิกทาสอันมีมาแต่โบราณกาล จนได้รับพระราชสมัญญาว่า มหาราช”¹¹⁴

กล่าวโดยสรุป บริบทการเมืองรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ระหว่างปีพ.ศ.2501-2506 ให้ความสำคัญกับสถาบันพระมหากษัตริย์ กระแสการเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กลับมาอีกครั้งหนึ่งหลังจากที่ไม่ได้รับการเน้นหนักมากนักในบริบทการเมืองพ.ศ.2475 คำอธิบายทาสและการเลิกทาสที่เคยเกิดขึ้นในบริบทการเมืองหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ.2475 ให้คำอธิบายการเป็นทาสเป็นการขาดสิทธิ และเสรีภาพ การเป็นทาสไม่ใช่พลเมืองในระบอบประชาธิปไตยนั้นหายไป ในบริบทการเมืองรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ แต่คำอธิบายทาสไทยเพื่อเทิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกลับมามีความสำคัญมากอีกครั้ง

3.3.2 เหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 กับการสร้างวาทกรรมทาสไทย

รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์สิ้นสุดลงในปีพ.ศ.2506 พลเอก ถนอม กิตติขจร ได้รับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแทนในวันที่ 9 ธันวาคมพ.ศ.2506 และแต่งตั้งให้พลเอกประภาส จารุเสถียรมาเป็นรองผู้บัญชาการสูงสุดและรองผู้บัญชาการทหารบก พลเอกถนอม กิตติขจรเคยดำรงตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรีกลาโหมของรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ต่อมาพลเอก ถนอม กิตติขจรได้รับการแต่งตั้งให้เป็นจอมพลเมื่อเดือนกุมภาพันธ์พ.ศ.2507 รัฐบาลจอมพล ถนอม กิตติขจรถูกต่อต้านจากประชาชนและนักศึกษาจนนำไปสู่เหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516

สาเหตุที่นำไปสู่เหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 คือ ประชาชนจำนวนมากไม่ยอมรับและเบื่อหน่ายกับการปกครองเผด็จการทหารอีกต่อไป การเลื่อนการใช้ธรรมนูญชั่วคราวและการตั้งกรรมการร่างรัฐธรรมนูญถาวร เพื่อใช้อำนาจเผด็จการ และมีการพยายามเพิ่มอำนาจให้พันเอกณรงค์ กิตติขจร บุตรชายของจอมพลถนอม กิตติขจร ซึ่งสมรสกับธิดาของพลเอก ประภาส จารุเสถียร รวมถึงรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจรไม่สามารถแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะปัญหาของชาวนา ตลอดจนเกิดภัยธรรมชาติและเกิดการขาดแคลนข้าวและน้ำตาลทราย¹¹⁵

เหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 เป็นการต่อสู้ของนักศึกษาและประชาชนกับฝ่ายรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร ประชาชนนับแสนคนเรียกร้องประชาธิปไตย การต่อสู้ครั้งนี้ทำให้จอมพลถนอม กิตติขจรลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของวันที่ 14 ตุลาคมพ.ศ.2516 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประกาศแต่งตั้งนายสัญญา ธรรมศักดิ์เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนใหม่ จอม

¹¹⁴ สภานิติบัญญัติแห่งชาติ, มหาวิทยาลัย 23 ตุลาคม, หน้า 6.

¹¹⁵ สุชาติ ยิ้มประเสริฐ, สารธารประวัติศาสตร์ประชาธิปไตย, หน้า 101-115.

พลถนนอม กิตติขจร จอมพลประภาส จารุเสถียร¹¹⁶ และพันเอก ณรงค์ กิตติขจรเดินทางออกนอกประเทศในวันที่ 15 ตุลาคมพ.ศ.2516 เหตุการณ์ 14 ตุลาจึงเป็นเหตุการณ์ที่ประชาชนเป็นฝ่ายชนะ ถึงแม้จะมีประชาชนจะเสียชีวิตจากการปราบปรามของทหาร แต่ก็ทำให้อำนาจเผด็จการทหารบกที่มีมาตั้งแต่รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ยุติลง และประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในระบอบประชาธิปไตยมากขึ้น

เหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 มีผลต่อวงการการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยที่ทำให้การศึกษาประวัติศาสตร์ไม่ได้จำกัดอยู่ที่รัฐหรือพระมหากษัตริย์อีกต่อไป การศึกษาประวัติศาสตร์ยังขยายขอบเขตการศึกษาไปที่สามัญชนในสังคมไทย เช่น ไพร่ และทาส

งานการศึกษาเรื่องทาสไทยในวงวิชาการประวัติศาสตร์หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก งานวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับทาสไทยเริ่มตั้งวิธีการทฤษฎีที่หลากหลายมาช่วยในการศึกษาประวัติศาสตร์ การให้ความสนใจกับมวลชน มนุษย์อย่างแท้จริงเกิดขึ้นตั้งแต่ทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา โดยเริ่มจากการศึกษาเรื่องไพร่ในสังคมไทย การศึกษาเรื่องไพร่เป็นการจุดประกายให้นักวิชาการประวัติศาสตร์เริ่มสนใจที่จะศึกษาทาสอย่างจริงจัง เช่น ฐานันดรไพร่¹¹⁷ ของขจร สุขพานิช ซึ่งเขียนเป็นบทความวิชาการ ต่อมาได้รับการตีพิมพ์เป็นหนังสือเมื่อพ.ศ.2510 และงานวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับไพร่ในทศวรรษ 2520 “ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ของอัญชลี สุস্যัณห์ ซึ่งเป็นงานวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทที่ศึกษาเกี่ยวกับไพร่ ของภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเมื่อปีพ.ศ.2524 “การควบคุมกำลังคนในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการจัดการเกณฑ์ทหารพ.ศ.2325-2448” ของนันทิยา สว่างวุฒิจิธรรม เมื่อปีพ.ศ. 2525 ซึ่งเป็นงานระดับปริญญาโทที่ศึกษาเกี่ยวกับไพร่ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่ศึกษาเกี่ยวกับไพร่ การควบคุมกำลังคน นำไปสู่การเกณฑ์ทหารในท้ายที่สุด อีกเล่มหนึ่งคือ วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทที่ศึกษาเกี่ยวกับไพร่ ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เรื่อง “ระบบไพร่ในสังคมไทย พ.ศ.2411-2453” ของปิยฉัตร ปิติวรรณในพ.ศ. 2523

การศึกษาเรื่องทาสและระบบทาสไทยอยู่ในรูปแบบวิทยานิพนธ์เริ่มต้นหลังจากงานการศึกษาเรื่องไพร่ เริ่มจากวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกจากมหาวิทยาลัยมิชิแกน ประเทศสหรัฐอเมริกาคือ “Siamese Slavery: The Institution and Its Abolition” ของชาติชาย พณานา

¹¹⁶ พลเอกประภาส จารุเสถียรได้รับการแต่งตั้งเป็นจอมพลเมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2506

¹¹⁷ ขจร สุขพานิช, ฐานันดรไพร่: สภาพของราษฎรไทยในระยะ 574 ปี นับแต่ พ.ศ. 1884 และมายุบเลิก พ.ศ. 2448 (พระนคร: โรงพิมพ์การรถไฟ, 2510).

นนที่ปีพ.ศ.2525 งานวิทยานิพนธ์เล่มที่สองเป็นงานวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทมหาบัณฑิต ของภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเรื่อง “การศึกษาเรื่องทาสในสมัยรัตนโกสินทร์” ของ พงษ์เนียน ทองพงษ์เนียม ในปีพ.ศ.2526 งานวิทยานิพนธ์เล่มที่สามคือ “ทาสกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม สมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 – 2448” ของชลดดา โกพัฒตดา วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในปีพ.ศ.2533 เนื้อหาในวิทยานิพนธ์ทั้งสามเล่มได้รับการวิเคราะห์ในบทต่อไป ในกลุ่มนักวิชาการประวัติศาสตร์ที่สร้างวาทกรรมทาสไทย

นักวิชาการประวัติศาสตร์เรื่องทาสทั้งสามท่านเป็นนักวิชาการเติบโตในวงวิชาการหลังบริบทการเมืองเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 ชาติชาย พณานานนท์ได้รับทุนการศึกษาเพื่อไปศึกษาต่อที่ประเทศสหรัฐอเมริกา วิทยานิพนธ์ของชาติชาย เรื่องทาสไทยเป็นวิทยานิพนธ์เล่มแรกที่เกิดขึ้นในต่างประเทศ ชาติชายเปิดประเด็นใหม่และตั้งคำถาม โดยการเปรียบเทียบทาสไทยกับทาสต่างประเทศ ซึ่งทำให้เข้าใจทาสไทยและระบบทาสไทยมากขึ้น ส่วนงานวิทยานิพนธ์ของพงษ์เนียน ทองพงษ์เนียมและชลดดา โกพัฒตดาเป็นการทำวิทยานิพนธ์ที่เกิดขึ้นวงวิชาการไทย ทศวรรษ 2520 เริ่มให้ความสนใจประวัติศาสตร์ของไพร่และทาสในสังคมไทย

ข้อสรุปที่สำคัญของวิทยานิพนธ์เรื่องทาสไทยทั้งสามเล่มคือ การพิสูจน์ว่าสถานภาพทาสไทยมิได้เลวร้าย มีทั้งสุขและทุกข์ ไม่แตกต่างจากไพร่ในสังคมไทย เพราะความสัมพันธ์ของนายเงินกับทาสไทยมีความผูกพันในระบบอุปถัมภ์ ทาสยังได้รับการควบคุมกำลังคนจากรัฐ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจหลังสนธิสัญญาเบาว์ริงส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงระบบทาสไทย จนนำไปสู่การเลิกทาสท้ายที่สุด ประเด็นการเทิดพระเกียรติพระราชากรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ได้ได้รับความสำคัญในวิทยานิพนธ์ทั้งสามเล่ม วิทยานิพนธ์ทั้งสามอธิบายการเลิกทาสไทย มาจากสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงที่ทาสและระบบทาสไทย

3.4 บริบทการเมืองช่วงเวลา พ.ศ. 2520-2540 กับการสร้างวาทกรรมทาสไทย

ในทศวรรษ 2520 อยู่ในเวลาที่พลเอกเปรม ติณสูลานนท์¹¹⁸ เป็นรัฐบาลบริหารประเทศ (พ.ศ.2523-2531) มีนโยบายบริหารประเทศที่สำคัญดังนี้

¹¹⁸ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์เกิดเมื่อวันที่ 26 สิงหาคม พ.ศ.2463 ที่จังหวัดสงขลา สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษาที่โรงเรียนสวนกุหลาบพ.ศ.2480 จากนั้นได้ศึกษาต่อที่โรงเรียนเทคนิคทหารบก รุ่นที่ 5 สังกัดเหล่าทหารม้า และจบหลักสูตรเมื่อพ.ศ.2484 และเข้าร่วมรบในสงครามอินโดจีนระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ที่ประเทศกัมพูชาและเข้าร่วมรบใน

ประการแรก นโยบายปราบปรามลัทธิคอมมิวนิสต์ในสมัยพลเอกเปรมได้ใช้นโยบายผ่อนคลาย ประกาศใช้นโยบาย 66/23 คือนโยบายแก้ปัญหาความขัดแย้งภายในบ้านเมืองด้วยวิธีการทางการเมืองนำการทหาร เช่น ยอมอภัยโทษกับผู้ที่เกี่ยวข้องกับพรรคคอมมิวนิสต์ ใช้การต่อสู้ทางการเมืองแบบสันติวิธี ไม่พยายามใช้วิธีปราบปราม และสร้างประเทศให้เป็นประชาธิปไตย¹¹⁹ ผลของนโยบายดังกล่าวทำให้นักศึกษาที่เข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยเริ่มออกจากป่า และการต่อสู้ในเขตชนบทลดน้อยลง นอกจากนี้เกิดวิกฤตศรัทธาภายนอกประเทศที่เป็นคอมมิวนิสต์ ประเทศเวียดนามส่งทหารเข้ายึดครอง และเปลี่ยนรัฐบาลกัมพูชาเมื่อเดือนมกราคม พ.ศ.2522 การกระทำดังกล่าวเป็นการทำลายอุดมการณ์ในระบอบสังคมนิยมแก่กลุ่มนักศึกษาไทย เห็นได้จากพรรคนักศึกษาฝ่ายก้าวหน้าในมหาวิทยาลัยถูกยุบและยกเลิกจนหมดในปีพ.ศ. 2524 หลังจากที่พลังของลัทธิคอมมิวนิสต์เสื่อมคลายลงในสมัยพลเอกเปรม ติดงูสุลานนท์ รัฐบาลให้ความสำคัญกับการรณรงค์และเชิดชูเกียรติสถาบันกษัตริย์ เห็นได้จากการจัดให้มีโครงการพระราชดำริของรัชกาลที่ 9 ให้เป็นโครงการของรัฐ ด้วยการจัดตั้งคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ขึ้นตรงกับนายกรัฐมนตรี¹²⁰

ประการที่สอง รัฐบาลสมัยพลเอกเปรม ติดงูสุลานนท์ให้ความสำคัญกับงานเทิดพระเกียรติสถาบันพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรี เช่น การจัดงานฉลองกรุงเทพนคร 200 ปี เมืองหลวงของประเทศและครบรอบ 200 ปีของราชวงศ์จักรีเมื่อพ.ศ.2525 พิธีบวงสรวงบูรพกษัตริย์ในวันที่ 5 เมษายน การสถาปนาพระพุทธรูปอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 เป็นมหาราช การฉลองครบรอบ 60 ปีพระราชสมภพของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเมื่อปีพ.ศ.2530 และรัฐบาลถวายพระนาม"มหาราช" แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ว่า "พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช" ในวันพระราชสมภพของพระองค์ 5 ธันวาคม พ.ศ.2530 และมีการจัดงาน

สงครามโลกครั้งที่สองที่เชียงตุง ภายหลังจากสงครามได้ย้ายไปอยู่ที่จังหวัดอุตรดิตถ์ และได้รับทุนการศึกษาไปเรียนต่อที่โรงเรียนยานเกราะของกองทัพบกสหรัฐที่ประเทศสหรัฐอเมริกา พ.ศ.2495กลับมารับตำแหน่งผู้บัญชาการโรงเรียนยานเกราะ พ.ศ. 2516 พลเอกเปรมย้ายเป็นแม่ทัพภาคที่ 2 ดูแลพื้นที่ภาคอีสาน พ.ศ.2520 ได้เลื่อนเป็นผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบก พ.ศ.2521 พลเอกเปรมเลื่อนเป็นผู้บัญชาการทหารบก พลเอกเปรมเป็นนายกรัฐมนตรีคนที่ 16 ของไทยต่อจากรัฐบาลของพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์เมื่อวันที่ 3 มีนาคม พ.ศ.2523 พลเอกเปรมได้รับการโปรดเกล้าฯให้เป็นองคมนตรีวันที่ 23 สิงหาคม พ.ศ. 2531 วันที่ 29 สิงหาคม พ.ศ.2531 ได้รับการโปรดเกล้าฯเป็นรัฐบุรุษ และวันที่ 4 สิงหาคม พ.ศ.2541 ได้รับโปรดเกล้าฯให้เป็นประธานองคมนตรี โปรดดูรายละเอียด สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ, สายธารประวัติศาสตร์ประชาธิปไตยไทย (กรุงเทพฯ: พี.เพรส.,2551).

¹¹⁹ สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ, สายธารประวัติศาสตร์ประชาธิปไตยไทย, หน้า 189-190.

¹²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 194.

ฉลองการครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ทรงครองราชย์ยาวนานกว่าพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์อื่นในปีพ.ศ.2531¹²¹

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดชทรงครองราชย์นานกว่าบรมมหากษัตริย์พระองค์อื่นในแผ่นดินไทย จึงมีการตีพิมพ์หนังสือโดยศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย ชื่อว่า สองมหाराชนักพัฒนา เพื่อฉลองครบรอบพิธีรัชมังคลาภิเษกครั้งที่ 2 ของรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช ในพ.ศ.2531 และได้แจกจ่ายไปตามสถานศึกษาทั่วประเทศ หนังสือเล่มนี้ได้เปรียบเทียบพระมหากษัตริย์สองพระองค์ คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มหาราช และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช โดยนำเสนอพระราชกรณียกิจที่สำคัญและความสำเร็จของพระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์ หน้าปกของหนังสือเล่มนี้เป็นพระบรมฉายาลักษณ์ของกษัตริย์ทั้งสองพระองค์¹²² เนื้อหาบางส่วนในหนังสือเล่มนี้ได้กล่าวเปรียบเทียบรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตไปแล้ว แต่พระจิตวิญญาณของพระองค์ยังคงอยู่ ทรงเฝ้ามองประเทศไทย และทรงสนับสนุนพระเจ้าหลานเธอของพระองค์ คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช¹²³

3.4.1 ลัทธิพิธีเสด็จพ่อรัชกาลที่ 5 ในทศวรรษ 2530

ในช่วงทศวรรษ 2530 เกิดปรากฏการณ์ที่สำคัญในสังคมไทย ซึ่งเกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชาชนกลุ่มหนึ่งในเมืองหลวง หรือกรุงเทพมหานคร เดินทางไปที่ลานพระบรมรูปทรงม้า เพื่อเคารพสักการะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อขอพรให้พระองค์ช่วยเหลือ ขอโชคลาภและความเจริญให้กับชีวิต นิธิ เอียวศรีวงศ์ นักวิชาการประวัติศาสตร์ไทย เรียกปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ว่า “ลัทธิพิธีเสด็จพ่อรัชกาลที่ 5”

ประชาชนที่มารวมตัวเคารพสักการะพระบรมรูปทรงม้าจะเป็นประชากรอาศัยในเขตเมือง และเป็นชนชั้นกลาง ส่วนใหญ่ไม่ได้ประกอบอาชีพข้าราชการ (ยกเว้นข้าราชการตำรวจ) และประกอบธุรกิจตั้งแต่ระดับเล็ก เช่น เจ้าของร้านอาหาร ร้านชำ แผงลอย จนถึงระดับใหญ่คือ ผู้

¹²¹ Irene Stengs, *Worshipping the great modernizer: King Chulalongkorn patron saint of the Thai middle class* (Singapore: NUS Press, 2009), p.242.

¹²² ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย, *สองพระมหाराชนักพัฒนา : จัดพิมพ์เนื่องในวโรกาส พระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก 2 กรกฎาคม 2531* (กรุงเทพฯ: ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย, 2531).

¹²³ Irene Stengs, *Worshipping the great modernizer: King Chulalongkorn, patron saint of the Thai middle class*, p.243.

ประกอบอาชีพค้าขายอสังหาริมทรัพย์ ผู้ประกอบอาชีพในตลาดหุ้น เป็นต้น รวมถึงผู้ประกอบอาชีพอิสระ ไม่มีงานประจำที่มีเงินเดือน¹²⁴ ประชาชนกลุ่มนี้ชอบเดินทางมาที่พระบรมรูปทรงม้าในวันอังคารของทุกอาทิตย์มาเคารพสักการะพระบรมรูปทรงม้า เนื่องจากวันอังคารเป็นวันพระราชสมภพของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว¹²⁵

ประชาชนกลุ่มนี้มารวมตัวกันเคารพสักการะพระบรมรูปทรงม้า ด้วยสาเหตุที่ว่า ประชาชนกลุ่มนี้อยู่ในกลุ่มคนชั้นกลาง อาศัยอยู่ในเขตเมือง และประกอบธุรกิจที่เสี่ยงกับนโยบาย และการปฏิบัติของรัฐ แต่คนกลุ่มนี้ไม่ได้มีอำนาจเข้าไปกำหนดนโยบาย หรือมีอิทธิพลต่อแนวทางปฏิบัติของรัฐได้¹²⁶ จึงยึดมั่นใน “ลัทธิพิธีเสด็จพ่อรัชกาลที่ 5” เพื่อสร้างขวัญและกำลังใจในการต่อสู้กับปัญหาและอุปสรรคในการประกอบอาชีพ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นที่เคารพสักการะจากประชาชนในลัทธิพิธี ที่พระบรมรูปทรงม้า เนื่องจากพระองค์ทรงเป็นบุคคลจริงในประวัติศาสตร์ ประชาชนศรัทธาพระองค์ไม่ใช่มาจากงานค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ แต่มาจากเรื่องเล่า ข่าวลือ คำประณามพจน์ และละครทีวี¹²⁷ พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจของพระองค์ที่เชื่อถือกันลัทธิพิธีคือ พระราชกรณียกิจเรื่องเลิกทาส การรักษาเอกราชให้พ้นจากภัยคุกคามของจักรวรรดินิยม¹²⁸

ผลของการเกิดลัทธิพิธีเสด็จพ่อรัชกาลที่ 5 ในช่วงทศวรรษ 2530 ทำให้กระแสเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมากขึ้น มีการตีพิมพ์งานเขียนสารคดีประวัติศาสตร์เทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตามมาอีกหลายเล่ม เช่น พระปิยมหาราช รัชกาลที่ 5 และชีวิตส่วนพระองค์ ของ วิบูล วิจิตรวาทการ พ.ศ.2542 หนังสือประมวลเรื่องรัชกาลที่ 5 ของ อนเนก นาวิกมูล พ.ศ.2543 และหนังสือ ตามรอยพระพุทธเจ้าหลวงรัชกาลที่ 5 กับการปฏิรูปการเมืองสยาม ของ พลาดิศัย สิทธิธัญกิจ พ.ศ.2549 งานเขียนสารคดีประวัติศาสตร์ที่กล่าวมานี้จะอธิบายต่อไปในบทที่ 4 กลุ่มผู้สร้างวาทกรรมทาสไทย

3.4.2 วาทกรรมทาสไทยในทศวรรษ 2530 และทศวรรษ 2540

หลังจากรัฐบาลของพลเอกเปรม ติณสูลานนท์สิ้นสุดลงในพ.ศ.2531 รัฐบาลพลเรือนในสมัยต่อมาทศวรรษ 2530 จนถึงทศวรรษ 2540 ยังคงให้ความสำคัญกับสถาบันพระมหากษัตริย์

¹²⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ลัทธิพิธีเสด็จพ่อ.5 ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2536), หน้า 5.

¹²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

¹²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 51.

¹²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 21.

¹²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 21-22.

ไทย วาทกรรมทาสไทยที่เน้นเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังคงมีอย่างต่อเนื่องเสมอมา เห็นได้จาก ยังไม่มีการประกาศยกเลิกวันปิยมหาราชเป็นวันหยุดราชการ รวมถึงเมื่อครบรอบเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัฐบาลได้จัดการเทิดพระเกียรติพระองค์ ยกตัวอย่างเช่น วันที่ 20 กันยายน เป็นวันพระราชสมภพของพระองค์ ซึ่งในพ.ศ.2546 พระองค์ทรงมีพระชนมพรรษาครบรอบ 150 ปี องค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) ได้ประกาศยกย่องพระเกียรติคุณให้พระองค์ เป็นบุคคลสำคัญของโลกในสาขาการศึกษา วัฒนธรรม สังคมศาสตร์ มานุษยวิทยา การพัฒนาสังคม และการสื่อสาร¹²⁹

ในพ.ศ.2548 เป็นปีที่ครบรอบ 100 ปีแห่งการเลิกทาสในประเทศไทย เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศพระราชบัญญัติทาส.ศ.124 หรือพ.ศ. 2448 เลิกทาสทั่วประเทศ กระทรวงวัฒนธรรม วรรณศิลป์ สโมสรร หน่วยงานภาครัฐและเอกชน ได้ร่วมกันจัดงาน “วันระลึกถึง 100 ปีแห่งการเลิกทาสไทยในประเทศไทย” ในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2548 ณ ลานพระบรมรูปทรงม้า ตั้งแต่เวลา 6 นาฬิกาในตอนเช้า เริ่มจากการทำบุญตักบาตร พระสงฆ์ 100 รูป พิธีบวงสรวงเพื่ออุทิศกุศลผลบุญแด่วิญญาณทาส และมีการจัดนิทรรศการเกี่ยวกับการเลิกทาส¹³⁰

นอกจากนี้ในทศวรรษ 2530 และทศวรรษ 2540 วาทกรรมทาสไทยในประเด็นเทิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเลิกทาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับการนำเสนอจากสื่อที่หลากหลายรูปแบบ ได้แก่ ละครโทรทัศน์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ธนบัตร เทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และดวงตราไปรษณียากร

รูปแบบแรก ละครโทรทัศน์เรื่อง นางทาส ซึ่งผลิตโดยสถานีโทรทัศน์สีทองทัพบกช่อง 7 สร้างขึ้นในปีพ.ศ.2536 ละครโทรทัศน์เรื่องนางทาสนำเสนอโดยลิขิต เอกมงคลเป็นพระยาสีห์โยธิน นวรัตน์ ยุคตะวันตกเป็นคุณหญิงแย้ม และมนฤดี ยมาภัยเป็น อีเย็น นางทาสเป็นละครโทรทัศน์ที่ดัดแปลงมาจากเรื่องสั้น ผู้ประพันธ์เรื่องสั้นเรื่อง นางทาสคือ วรรณสิริ หรือหม่อมมณี สุขสวัสดิ์ ณ อยุธยา ซึ่งเป็นผู้เขียนนวนิยายที่สร้างชื่อเสียงจากนวนิยายเรื่องวนิดา

ละครโทรทัศน์เรื่องนางทาสได้รับความนิยมจากผู้ชมอย่างมากในพ.ศ.2536 จนถึงกับดัดแปลงและเพิ่มเติมเนื้อหาในบทโทรทัศน์มากขึ้น มนฤดี ยมาภัยซึ่งนำเสนอเป็น อีเย็น ได้รับความนิยมจากผู้ชมและได้รับรางวัลเมขลาประจำปีพ.ศ.2536 ในฐานะผู้แสดงนำหญิงยอดเยี่ยม

¹²⁹ คลังปัญญาไทย, รัชกาลที่ 5 บุคคลสำคัญของโลก [ออนไลน์], 10 ตุลาคม พ.ศ.2553. แหล่งที่มา

<http://www.panyathai.or.th/wiki/index>.

¹³⁰ “รำลึก 100 ปี เลิกทาสไทย,” X-cite ไทยโพสต์ (29-30 มีนาคม 2548): 8.

ละครโทรทัศน์เรื่อง นางทาส นำเสนอความยากลำบากของการเป็นทาส ผ่านตัวละครทาสหญิงนามว่า อีเย็น เย็นจำยอมเป็นภรรยาเจ้าพระยาสีห์โยธิน ผู้เป็นนายเงิน และต้องยกลูกสาวให้เป็นธิดาของคุณหญิงแย้ม ภรรยาหลวงของพระยาสีห์โยธิน และต้องเก็บเรื่องนี้เป็นความลับจนเสียชีวิต ความทุกข์ของการเป็นแม่ที่ไม่ได้ดูแลลูกของตน และการถูกกลั่นแกล้ง ถูกลงโทษโดยดีจากนายเงิน ได้สร้างเรื่องราวให้ผู้ชมเชื่อว่า การเป็นทาสในสังคมไทยในอดีตเป็นเรื่องที่เลวร้ายไม่ต่างอะไรจากสัตว์เดรัจฉาน

ละครโทรทัศน์เรื่อง นางทาส ยังกล่าวถึงชีวิตของนางเย็นที่มีชีวิตอยู่จนกระทั่งถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประกาศเลิกทาสในปีพ.ศ.2448 ทาสคนอื่นในบ้านพระยาสีห์โยธินต่างมีความสุขและปลาบปลื้มในพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กระแสนิยมในละครโทรทัศน์เรื่อง นางทาส ในปีพ.ศ.2536 สนับสนุนให้วาทกรรมเทิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเลิกทาสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และการมองทาสว่า ได้รับการกดขี่ข่มเหง และเป็นสภาพที่ไม่ต่างจากสัตว์เดรัจฉาน

รูปแบบที่สอง พิพิธภัณฑสถานหุ่นขี้ผึ้งสร้างขึ้นในปีพ.ศ.2535 เป็นพิพิธภัณฑสถานหุ่นขี้ผึ้ง ที่หล่อจากไฟเบอร์กลาสแห่งแรกของประเทศไทย พิพิธภัณฑสถานหุ่นขี้ผึ้งมีวัตถุประสงค์ที่เผยแพร่ อนุรักษ์ไว้ซึ่งศิลปวัฒนธรรม ประเพณีของไทย ที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้าของเยาวชน¹³¹ ภายในพิพิธภัณฑสถานมีหุ่นขี้ผึ้งต่าง เช่น ชุดพระอริยสงฆ์ ชุดพระบรมรูป พระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรี ชุดหมากrukไทย ชุดพระบาทสมเด็จพระปิยมหาราชทรงประกาศเลิกทาสไทย ชุดโรงบ่อนเบี้ย ชุดทาสในประเทศไทย ชุดชีวิตใหม่ ชุดบุคคลสำคัญของโลก ชุดครอบครัวไทย เป็นต้น ชุดที่เกี่ยวข้องกับทาสไทยมีทั้งหมด 4 ชุดนั่นคือ ชุดสมเด็จพระปิยมหาราชทรงประกาศเลิกทาสไทย ชุดโรงบ่อนเบี้ย ชุดทาสในประเทศไทย และชุดชีวิตใหม่

- 1) หุ่นชุดสมเด็จพระปิยมหาราชทรงประกาศเลิกทาสไทย จัดแสดงรัชกาลที่ 5 ประทับนั่งอยู่ตรงกลาง ทาสคุกเข่านั่งอยู่รายล้อมพระองค์ ทาสเหล่านี้แสดงอาการนอบน้อมและสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณทรงเลิกทาส¹³²
- 2) หุ่นชุดโรงบ่อนเบี้ย จัดแสดงภาพโพรชายทั้งหมด 4 คนนั่งรวมกันเล่นการพนัน การเล่นการพนันเป็นสาเหตุหลักที่คนไทยชายตัวเป็นทาส¹³³

¹³¹ พิพิธภัณฑสถานหุ่นขี้ผึ้งไทย, ประวัติของพิพิธภัณฑสถาน [ออนไลน์], 4 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2554. แหล่งที่มา

<http://www.rosenini.com/thaihumanimagery>

¹³² เรื่องเดียวกัน

¹³³ เรื่องเดียวกัน

- 3) หุ่นชุดทาสในประเทศไทยจัดแสดงภาพทาสชายชราถูกโบย และมีทาสหญิงชรา นั่งคุกเข่าอยู่ข้างๆ ทายาใส่แผลที่ทาสชราถูกลงโทษ¹³⁴
- 4) หุ่นชุดชีวิตใหม่ ทาสหญิงอุ้มลูก และทาสชายถือเครื่องมือทางการเกษตร เกี่ยวข้องกับการเลิกทาสและเป็นไทของคนไทย¹³⁵

หุ่นชุดที่เกี่ยวกับทาสในพิพิธภัณฑ์หุ่นขี้ผึ้งแสดงออกให้ผู้เข้าชมรู้สึกถึงความสำคัญของการเลิกทาส ทาสไทยอยู่ในสถานภาพที่ทุกข์ทรมาน ถูกโบยจากนายเงิน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อพสกนิกรที่ทรงเลิกทาส ทำให้ทาสได้มีชีวิตใหม่ หุ่นขี้ผึ้งชุดทาสไทยได้รับการถ่ายภาพและพิมพ์เผยแพร่ในงานเขียนที่หลากหลาย อาทิ หนังสือแบบเรียนสังคมศึกษา และหนังสือสารคดีประวัติศาสตร์เกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

รูปแบบที่สาม ธนบัตร 100 บาทเกิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ธนาคารแห่งประเทศไทยได้ผลิตธนบัตร รุ่นที่ 15 ซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อเผยแพร่พระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์แห่งพระราชวงศ์จักรีที่ทรงพัฒนาประเทศในด้านต่าง ๆ ธนบัตรมีหลายรูปแบบตั้งแต่ธนบัตร 20 บาท ธนบัตร 50 บาท ธนบัตร 100 บาท ธนบัตร 500 บาทและธนบัตร 1,000 บาท¹³⁶

สำหรับธนบัตร 100 บาทสีแดงมีทั้งหมด 2 รุ่น รุ่นหนึ่งผลิตเมื่อวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2547 และจ่ายแจกเมื่อวันที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ.2547 ส่วนรุ่นที่สองผลิตเมื่อวันที่ 5 กันยายน พ.ศ. 2548 และจ่ายแจกเมื่อวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ.2548 ธนบัตร 100บาทสีแดงรุ่นหนึ่ง ผลิตเพื่อเผยแพร่พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้านการศึกษาด้านหน้าของธนบัตรเป็นรูปพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเครื่องแบบจอมทัพ ส่วนภาพด้านหลังธนบัตรเป็นรูปพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และภาพการศึกษาของไทย¹³⁷

¹³⁴ พิพิธภัณฑ์หุ่นขี้ผึ้งไทย, ประวัติของพิพิธภัณฑ์ [ออนไลน์], 4 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2554. แหล่งที่มา

<http://www.rosenini.com/thaihumanimagery>

¹³⁵ เรื่องเดียวกัน

¹³⁶ ธนาคารแห่งประเทศไทย, ความเป็นมาและแบบธนบัตร [ออนไลน์], 10 ตุลาคม พ.ศ.2553. แหล่งที่มา

<http://www.bot.or.th>

¹³⁷ เรื่องเดียวกัน

ส่วนธนบัตร 100 บาทรุ่นที่สองเป็นรุ่นที่ติดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเลิกทาสในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากปีพ.ศ.2548 เป็นปีแห่งการครบรอบ 100 ปีแห่งการเลิกทาสในประเทศไทย ภาพด้านหน้าของธนบัตร เป็นรูปพระบรมฉายาสาทิสลักษณ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเครื่องแบบจอมทัพ ส่วนภาพด้านหลังของธนบัตรเป็นภาพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเครื่องแบบเต็มยศทหารเรือ และภาพพระราชกรณียกิจเกี่ยวกับการเลิกทาส¹³⁸ ภาพพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏบนด้านหลังธนบัตร 100 บาทรุ่นที่สอง เป็นการนำภาพพระราชกรณียกิจจากโดมทางทิศใต้ของท้องพระโรงกลาง ณ พระที่นั่งอนันตสมาคมมาตีพิมพ์ลงในธนบัตร และอัญเชิญพระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งปรากฏในพระราชบัญญัติทาส ร.ศ.124 ว่า “ประเพณีทาสที่มีอยู่ในพระราชอาณาจักรสยามถึงเป็นวิธีการทำสาธารณธรรมช้ายตัวด้วยใจสมัคร มิใช่ทาสเชลยที่เป็นการกดขี่อย่างร้ายแรงก็จริง แต่ก็เป็นเครื่องกีดขวางความเจริญประโยชน์และสุขสำราญของมหาชนอยู่อย่างหนึ่ง ซึ่งจำเป็นจะต้องเลิกถอนอย่าให้มีประเพณีทาสภายในพระราชอาณาจักรนี้ กรุงสยามจึงจะมีความเจริญสมบูรณ์เท่าทันประเทศอื่น” ธนบัตร 100 บาทเพื่อติดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังคงใช้อยู่ในปัจจุบัน

รูปแบบที่ดี ดึงดูดไปรษณียากรครบรอบ 100 ปีแห่งการเลิกทาสในประเทศไทย การจัดทำดวงตราไปรษณียากรของกระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร การจัดทำแสตมป์ 100 ปีแห่งการเลิกทาสในประเทศไทยใช้รูปภาพพระราชกรณียกิจเลิกทาสจากโดมทางทิศใต้ของท้องพระโรงกลาง ในพระที่นั่งอนันตสมาคม และขอบภาพด้านล่างของดวงตราไปรษณียากรมีข้อความว่า “ประเทศไทย ๑๐๐ ปี แห่งการเลิกทาสในประเทศไทย 3 บาท THAILAND CENTENARY OF THE ABOLITION OF SLAVERY IN THAILAND 2005”¹³⁹ เริ่มจำหน่ายวันที่ 23 ตุลาคม พ.ศ.2548 เป็นจำนวนหนึ่งล้านดวง

กล่าวโดยสรุป บริบททางการเมืองทั้ง 4 ช่วงเวลาได้ส่งผลอย่างมากต่อการสร้างวาทกรรมทาสไทย เพราะการเมืองเป็นเรื่องของอำนาจ อำนาจของรัฐมีส่วนผลักดันให้เกิดการสร้างคำอธิบายเรื่องทาสไทย เพื่อตอบสนองกับนโยบายของรัฐในแต่ละบริบททางการเมือง จาก

¹³⁸ ธนาคารแห่งประเทศไทย, *ความเป็นมาและแบบธนบัตร* [ออนไลน์], 10 ตุลาคม พ.ศ.2553. แหล่งที่มา <http://www.bot.or.th>

¹³⁹ ราชกิจจานุเบกษา, *ประกาศกระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศ และการสื่อสารเรื่องสร้าง และจำหน่ายดวงตราไปรษณียากรที่ระลึก 100 ปีแห่งการเลิกทาสในประเทศไทย* [ออนไลน์], 10 ตุลาคม พ.ศ.2553. แหล่งที่มา <http://www.ratchakitcha.soc.go.th>

การศึกษาพบว่าบริบทการเมืองช่วงเปลี่ยนนระหว่างรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว บริบทการเมืองระหว่างพ.ศ. 2500-2520 และบริบทการเมืองระหว่าง 2520-2540 ส่งเสริมให้มีการสร้างคำอธิบายเรื่องทาส เน้นเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องพระราชกรณียกิจเลิกทาส

ช่วงเปลี่ยนแปลงจากรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อให้ประชาชนจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ เพราะสำหรับไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน พระบารมีและพระมหากรุณาธิคุณของรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังดำรงอยู่ถึงแม้พระองค์สวรรคตแล้วก็ตาม รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเป็นรัชสมัยที่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เข้มแข็งมากที่สุด พระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ทรงมีพระราชอำนาจทางการเมืองอย่างสูง แต่เมื่อเปลี่ยนรัชกาลเป็นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงประสบปัญหาความมั่นคงทางการเมือง กลุ่มนายทหารบางกลุ่มต้องการเปลี่ยนแปลงพระราชอำนาจของพระองค์ พระองค์ทรงเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อสร้างความจงรักภักดีและสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณต่อสถาบันพระมหากษัตริย์

บริบทการเมืองสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ระหว่างพ.ศ.2501-2506 คือ การฟื้นฟูสถาบันพระมหากษัตริย์กลับขึ้นมาอีกครั้ง หลังจากที่ไม่ได้รับการส่งเสริมหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ.2475 เป็นต้นมาจนถึงพ.ศ.2500 รัฐบาลหันมาเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกครั้ง เหตุผลที่รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์หันกลับมาเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากเป็นรัฐบาลเผด็จการทหาร และอำนาจเบ็ดเสร็จที่นายกรัฐมนตรี เป็นการผิดหลักการในระบอบประชาธิปไตย จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ต้องการสร้างกระแสเทิดพระเกียรติพระมหากษัตริย์ไทยเพื่อสนับสนุนความชอบธรรมทางการเมืองของรัฐบาล

ส่วนบริบทการเมืองสมัยพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ในทศวรรษ 2520 สถาบันพระมหากษัตริย์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดชมีความมั่นคงอย่างมาก เนื่องจากรัฐบาลในยุคสมัยดังกล่าวยังคงให้ความสำคัญกับสถาบันพระมหากษัตริย์สืบต่อมาจากรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นส่วนหนึ่งของชาติ กระแสเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังคงได้รับการส่งเสริมจากรัฐบาล โดยเฉพาะในวันปิยมหาราชที่ยังคงเป็นวันสำคัญทางราชการ

ส่วนบริบทการเมืองช่วงเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ.2475 ทาสได้รับการอธิบายในประเด็นการขาดสิทธิ เสรีภาพ การเป็นทาสในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นสภาพที่เลวร้าย แต่เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ.2475 เป็นระบอบประชาธิปไตย ประชาชนทุกคนเป็นพลเมืองของรัฐ และมีสิทธิ และเสรีภาพในตนเอง คำอธิบายทาสไทยดังกล่าวได้สนับสนุนรัฐในระบอบประชาธิปไตยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ.2475 ที่พยายามส่งเสริมสร้างความเข้าใจความหมายของสิทธิเสรีภาพเปรียบเทียบกับทาสไทยให้แก่ประชาชน

การเลิกทาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในบริบทการเมืองพ.ศ.2475 จึงเป็นการให้สิทธิและเสรีภาพแก่ประชาชน และทำให้คนที่เป็นทาสกลายเป็น พลเมือง ในระบอบประชาธิปไตย งานเขียนเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังคงได้รับการนำเสนอแม้จะอยู่ในบริบทที่มีการเมืองระบอบประชาธิปไตย แต่เปลี่ยนแปลงคำอธิบายจากการเลิกทาสจากการให้อภัยทาสสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการเลิกทาสเพื่อให้สิทธิเสรีภาพแก่ประชาชนชาวไทย ในคำอธิบายดังกล่าวพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังคงมีความสำคัญกับทาสไทย ความรู้สึกสำนึกบุญคุณที่พระองค์ทรงเลิกทาสยังคงดำรงอยู่

รัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงครามหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ.2475ใช้เรื่องการเลิกทาสมาเปรียบเทียบกับนโยบายของรัฐสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม ที่ส่งเสริมลัทธิผู้นำ และรัฐนิยมเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมไทยให้ดีขึ้นเช่นกัน อย่างไรก็ตาม หลังจากรัฐบาลจอมพลป.พิบูลสงครามหมดสมัยในปีพ.ศ.2500 การใช้การเลิกทาสมาอธิบายเพื่อสนับสนุนแนวคิด"เพื่อผู้นำชาติพ้นภัย"และนโยบายรัฐนิยมเลื่อนหายไปจากสังคมไทย

บริบทการเมืองในทศวรรษ 2490 กระแสแนวคิดสังคมนิยมมาร์กได้รับความนิยมจากกลุ่มปัญญาชน ประกอบกับประเทศจีนเปลี่ยนการปกครองจากประชาธิปไตยเป็นระบอบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ ความสำเร็จของประเทศจีนทำให้แนวคิดสังคมนิยมมาร์กเป็นที่นิยมในหลายประเทศทั่วโลก ประเทศไทยในทศวรรษ 2490 เกิดปัญญาชนกลุ่มหนึ่งจัดทำวารสาร อักษรสาส์นขึ้นและนำเสนอบทความ งานวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดมาร์ก ผลของการเกิดวารสาร อักษรสาส์น ทำให้ปัญญาชน ที่สนใจแนวคิดมาร์ก อาทิ จิตร ภูมิศักดิ์ อรัญญ์ พรหมขมภู และสรวิศ รั้งสถัญญ์หันมาศึกษาประวัติศาสตร์ไทย โดยใช้กรอบวิธีคิดมาร์กในการอธิบายประวัติศาสตร์ไทย ทาสไทยได้รับการตีความและอธิบายว่า ทาสเป็นชนชั้นที่ได้รับการกดขี่จากชนชั้นปกครองในสังคมไทย การเลิกทาสเกิดขึ้นจากการต่อสู้ของทาส ไม่ได้มาจากพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

บริบทการเมืองช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 มีผลต่องานวิชาการที่ศึกษาเรื่องทาสและระบบไทย นักศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ระหว่าง พ.ศ.2510-2530 เริ่มมีมุมมองที่จะศึกษา

ประวัติศาสตร์จากชนชั้นอื่นในสังคม ประกอบกับนักศึกษาไทยได้รับทุนไปศึกษาต่อที่ต่างประเทศ กลับมาเป็นนักวิชาการ และได้นำวิธีคิดวิเคราะห์จากวงวิชาการต่างประเทศ วงวิชาการประวัติศาสตร์จึงเปลี่ยนแปลงวิธีการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ งานวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับทาสไทย ได้รับผลจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว นักวิชาการประวัติศาสตร์ที่ศึกษาเรื่องทาสไทยมีการค้นหาหลักฐานชั้นต้นทางประวัติศาสตร์ เพื่อวิเคราะห์และตามหาความจริงของทาสไทย แต่อุปสรรคของงานวิชาการที่ศึกษาเรื่องทาสไทยคือ การเผยแพร่ไปยังประชาชนส่วนมากในสังคมไทย การตีพิมพ์งานวิชาการเหล่านี้ยังคงอยู่ในวงจำกัดเฉพาะกลุ่มนักศึกษา และนักวิชาการประวัติศาสตร์

ศูนย์วิทยพัชการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 4

กลุ่มผู้สร้างวาทกรรมเรื่องทาสไทย

เนื่องจากการศึกษาเรื่องวาทกรรมเรื่องทาสไทยมีวัตถุประสงค์ที่ต้องการศึกษาการเปลี่ยนแปลงการรับรู้เรื่องทาสไทยของคนในสังคมในช่วงระยะเวลาที่แตกต่างกัน และงานวิจัยเรื่องนี้ศึกษาทาสในรูปแบบวาทกรรมมาประกอบการอธิบาย งานวิจัยจึงเน้นหนักการวิเคราะห์คำอธิบายและการให้ความหมายเรื่องทาส โดยคำนึงถึงอิทธิพลที่คำอธิบายดังกล่าวมีผลครอบคลุมความคิดของคนในสังคมไทย และแบ่งการศึกษาเป็นกลุ่มบุคคลหลายกลุ่มที่สร้างวาทกรรมเรื่องทาสไทย การแบ่งแยกเป็นกลุ่มต่างๆสามารถอธิบายและวิเคราะห์ความคิดของคนแต่ละกลุ่มได้ละเอียดมากขึ้น และสามารถชี้ให้เห็นถึงอิทธิพลของคำอธิบายที่กลุ่มบุคคลเหล่านี้สร้างวาทกรรมเรื่องทาสไทย บทนี้จึงนำเสนอคำอธิบายเรื่องทาสไทยของแต่ละกลุ่มผู้สร้างวาทกรรมเรื่องทาสและวิเคราะห์ว่าคำอธิบายเรื่องทาสในแต่ละกลุ่มนั้นมีความเหมือนและความแตกต่างกัน

กลุ่มผู้สร้างวาทกรรมทาสไทย ที่นำมาวิเคราะห์แบ่งได้ทั้งหมด 4 กลุ่มคือ กลุ่มชนชั้นนำ กลุ่มนักวิชาการ กลุ่มนักเขียนวรรณกรรม และกลุ่มนักเขียนสารคดีประวัติศาสตร์ กลุ่มชนชั้นนำเป็นผู้สร้างวาทกรรมทาสเป็นกลุ่มแรก โดยเริ่มจากให้ความสำคัญเรื่องการค้าทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และหลังจากการค้าทาสมีการสร้างคำอธิบายและให้ความสำคัญกับพระราชกรณียกิจเลิกทาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

กลุ่มของนักวิชาการสามารถแบ่งได้สองกลุ่มคือ งานวิชาการที่ศึกษาเรื่องทาส และระบบทาสไทย ในรูปแบบของวิทยานิพนธ์ และบทความทางวิชาการ ส่วนอีกประเภทหนึ่งคือ งานวิชาการในรูปแบบของหนังสือเรียนสังคมศึกษา

กลุ่มของนักเขียนวรรณกรรมมีทั้งหมดสองท่านคือ รพีพร(นามปากกา) และ วรรณสิริ(นามปากกา) ที่เขียนเรื่องทาสไทย เหตุผลที่เลือกนักเขียนวรรณกรรมเรื่องทาสทั้งสองท่านเพราะงานวรรณกรรมเรื่องทาสของทั้งสองท่าน ใช้ตัวละครอยู่ในสถานภาพทาสเป็นตัวดำเนินเรื่องราว และงานวรรณกรรมยังได้รับความนิยมจากผู้อ่าน รวมถึงยังได้รับการผลิตเป็นละครโทรทัศน์ และภาพยนตร์หลายครั้ง

สุดท้ายคือกลุ่มของนักเขียนสารคดีประวัติศาสตร์ งานวิจัยเน้นศึกษางานเขียนของนักเขียนสารคดีประวัติศาสตร์ที่มีชื่อเสียงในวงการงานเขียนสารคดีประวัติศาสตร์ไทย ที่เขียนงานเกี่ยวข้องกับทาสมีอยู่จำนวนไม่มากนัก งานเขียนเรื่องทาสไทยประเภทสารคดีประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่ปรากฏในหนังสือเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเรื่องทาสไทยได้รับการอธิบายที่ให้ความสำคัญกับประเด็นพระราชกรณียกิจเลิกทาส

4.1 กลุ่มชนชั้นนำกับการสร้างวาทกรรมทาสไทย

ความหมายของคำว่าชนชั้นนำ คือบุคคลที่เป็น“เจ้านาย”ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ.2475 “เจ้านาย”ยึดถือ “ชาติกำเนิด”เป็นหลักโดยมีองค์พระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางของชาติกำเนิดนั้น การจัดลำดับชั้นของพระบรมวงศานุวงศ์ยึดถือราชตระกูลฝ่ายมารดาเป็นหลักควบคู่กับการยึดถือสายสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์¹ กลุ่มชนชั้นนำที่สร้างวาทกรรมเรื่องทาสไทยมีดังนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

4.1.1 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างวาทกรรมทาสไทย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ได้รับการสรรเสริญและเทิดพระเกียรติจากประชาชน พระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยของพระองค์ เป็นพระราชกรณียกิจที่ได้รับการสรรเสริญอย่างมากในสังคมไทย พระองค์ทรงเป็นชนชั้นนำสยามที่ทรงให้ความสำคัญกับทาสและการเลิกทาส วาทกรรมทาสไทยที่เกี่ยวข้องกับพระองค์คือ การอธิบายความสำคัญของลูกทาส ซึ่งเป็นกลุ่มทาสประเภทหนึ่งในสังคมไทย พระองค์ทรงเลือกลูกทาสเป็นทาสประเภทแรกในการออกประกาศและพระราชบัญญัติเกษียณอายุลูกทาสลูกไทครั้งแรกในปี พ.ศ.2417

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงให้ความสำคัญกับ ทาส ประเภทลูกทาส หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของลูกทาสนั้น ปรากฏในพระราชบัญญัติพิทักษ์เกษียณอายุลูกทาสลูกไท คำบรรยายดังกล่าวมาจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ข้อความในพระราชบัญญัติพิทักษ์เกษียณอายุลูกทาสลูกไท มีดังนี้

ดูประหนึ่งหามีความกรุณาแก่ลูกทาสไม่ ด้วยลูกทาสที่เกิดมาไม่รู้ไม่ได้เห็นสิ่งใดเลย บิดามารดาชั่วไว้แล้วยังพาลูกให้เป็นทาสไปจนสิ้นชีวิตอีกเล่า เพราะรับโทษทุกข์ของพ่อแม่เท่านั้นหาควรที่จะเอาเป็นทาสจนตลอดชีวิตไม่ ถ้าจะโปรดเลิกถอนให้ลูกทาสหลุดค่าตัวเสียที่เดียนายเงินไม่มีความเมตตากรุณา ก็จะไม่ให้ทาสมารดาเลี้ยงรักษาลูก เพราะเห็นว่าลูก

¹ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475, หน้า 21-22.

ทาสเกิดมาไม่เป็นคุณเป็นประโยชน์แก่นายเงินๆก็จะเอาทาสที่เป็นพ่อแม่ไปใช้การงานของตัวมิให้เลี้ยงรักษาลูกๆนั้น ก็จะเป็นอันตรายตายเสียเป็นอันมาก เพราะนายเงินจะแก่งจะนี้จำเป็นต้องผ่อนให้เป็นประโยชน์แก่นายเงินบ้าง ให้ลูกทาสพอมีเวลาหลุดเป็นไทได้บ้าง ถ้าลูกทาสเป็นชายครั้นหลุดพ้นค่าตัวแล้ว จะได้รับจ้างทำมาค้าขายฝึกหัดวิชาการแลจะได้อุปสมบทบ้าง ถ้าเป็นหญิงหลุดพ้นเป็นไทย ได้ผู้มีลูกมีช่องที่จะประกอบกิจการมาหากินได้บ้าง เมื่อเป็นดังนี้จะเป็นกิจการรุ่งเรืองเจริญแก่ประชาชนชาวสยามโดยแท้ จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯสั่งให้ที่ปลุกเสกอาราชาการแผ่นดินตราพระราชกฤษฎีกาเป็นพระราชบัญญัติไว้ให้พระบรมวงศานุวงศ์แลข้าราชการทุกกระทรวงทบวงกรมฝ่ายทหารพลเรือน แลอาณาประชาราษฎร์ในกรุงเทพฯ แลหัวเมืองเอก โท ตรี จัตวา ฝ่ายใต้ฝ่ายเหนือให้ทราบทั่วกันว่า จุลศักราช 1230 ปีมโรงสัมฤทธิศกนี้เป็นปีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเษก ในพระมหาเศวตฉัตรเป็นปีมหามงคลอันประเสริฐ จึงโปรดเกล้าฯให้ตั้งปีมโรงสัมฤทธิศกเป็นต้น พระราชบัญญัติลูกทาสตั้งแต่นี้สืบไป..²

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้เหตุผลในการเกษียณอายุลูกทาสเพื่อความเมตตากรุณาแก่ลูกทาส ดังข้อความ “ดูประหนึ่งหามีความกรุณาแก่ลูกทาสไม่ ด้วยลูกทาสที่เกิดมาไม่รู้ไม่เห็นสิ่งใด...” และทรงคำนึงถึงอนาคตของลูกทาส ถ้าพระองค์ทรงปล่อยลูกทาสเป็นไทในทันทีตั้งแต่ยังเด็ก อาจเกิดปัญหาที่นายเงินแก่งลูกทาสไม่ให้เกิดการดูแลจากพ่อแม่ แต่ถ้าปล่อยลูกทาสเมื่อเติบโตแล้ว ลูกทาสที่เป็นผู้ชายสามารถทำงานหาเลี้ยงตัวเองได้ ส่วนลูกทาสที่เป็นหญิงมีครอบครัวทำมาหากิน เหตุผลการเกษียณอายุลูกทาสลูกไทจึงคำนึงถึงประโยชน์ของทั้งลูกทาสและนายเงิน

การให้เหตุผลการเลิกลูกทาสที่แสดงออกผ่านประกาศว่าด้วยทาสแลเกษียณอายุประกาศเกษียณอายุลูกทาสลูกไทในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังคงเน้นการแสดงออกด้วยความสงสารและน่าเห็นใจการเกิดมาเป็นลูกทาส ยกตัวอย่างจาก ประกาศว่าด้วยเรื่องทาสและเกษียณอายุ มีข้อความตอนหนึ่งความว่า “ข้าพเจ้าคิดเห็นว่า ลูกทาสซึ่งเกิดในเรือน

² “พระราชบัญญัติพิทักษ์เกษียณอายุลูกทาสลูกไท,” ราชกิจจานุเบกษา 1 (เดือนสิบ จ.ศ.1236).

เบี้ยตั้งแต่ออกจากท้องพลีมาก็ต้องนับเป็นทาสมีค่าตัวไปจนถึงอายุ 100 หนึ่ง ก็ยังไม่หมด ดังนี้
 คุณเป็นหาที่มีความกรุณาแก่ลูกทาสไม่ ด้วยตัวเด็กที่เกิดมาไม่ได้รู้ไม่ได้เห็นสิ่งอะไรเลย บิดามารดาทำชั่ว
 ไปขายตัวท่านแล้วยังพาบุตรไปให้เป็นทาสจนสิ้นชีวิตอีกเล่า เพราะรับโทษทุกข์ของบิดามารดาทำ
 นั้นเอง หากควรที่จะเป็นทาสจนตลอดชีวิตไม่”³ และประกาศเกษียณอายุลูกทาสลูกไทย มีข้อความ
 ในประกาศว่า “ฝ่ายคนอีกจำพวกหนึ่ง ซึ่งเป็นคนดีมีความกรุณาเมตตาตามธรรมเนียมตามธรรมเนียม
 ธรรมเนียมที่ควรที่ชอบ ได้ยินได้ฟังการวิไลซ์ของคนต่างประเทศก็จะนึกไปว่า ซึ่งโปรดตั้ง
 พระราชบัญญัติเรื่องลูกทาสลูกไทยไว้ครั้งนี้ ก็เป็นการดีการชอบ คงจะรุ่งเรืองแก่บ้านเมือง ราษฎร
 จะอยู่เย็นเป็นสุขขึ้นบ้าง...”⁴

สาเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับลูกทาสก่อนที่จะ
 เลิกทาสประเภทอื่นในสังคมไทยอาทิ ทาสเชลย หรือทาสสินไถ่เนื่องมาจากปัญหาของความเคย
 ชินการใช้ทาสในสังคมไทย และการไม่ยอมรับการเลิกทาสของขุนนางและนายเงิน เนื่องจาก
 ในช่วงที่พระองค์ทรงริเริ่มที่จะปลดปล่อยทาสในปีพ.ศ.2416 เป็นช่วงเวลาที่พระองค์ทรงขึ้น
 ครองราชย์ได้เพียง 6 ปี สถานะภาพทางการเมืองของพระองค์ยังไม่มั่นคง เนื่องจากสมเด็จพระ
 เจ้าพระยาพระบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ซึ่งเป็นขุนนางชั้นผู้ใหญ่ และเป็นเสนาบดี
 ตระกูลบุนนาค เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งแต่ปีพ.ศ.
 2411-2416 ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นยุวกษัตริย์ แม้ว่าสมเด็จพระ
 เจ้าพระยาพระบรมมหาศรีสุริยวงศ์จะไม่ได้เป็นผู้สำเร็จราชการแทนจนกระทั่งถึงแก่พิราลัยในปีพ.ศ.
 2425 สมเด็จพระบรมมหาศรีสุริยวงศ์ยังคงมีบทบาทอยู่ในราชสำนักอย่างสูง นอกจากนี้เสนาบดี
 และขุนนางในราชสำนักต่างก็มีทาสในสังกัดเป็นจำนวนมาก ดังนั้นพระราชดำริของพระองค์ที่จะ
 เลิกทาสจึงต้องทำอย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยคำนึงการเมืองในราชสำนัก

อีกประเด็นหนึ่ง การล้มเลิกความคิดที่ห้ามไม่ให้ใช้ทาสในสังคมไทยนั้นเป็นเรื่องที่
 ยากลำบาก ไพร่ราษฎรยังคงเคยชินกับการขายตัวเป็นทาสเมื่อขาดเงินทอง และนายเงินยังคงมี
 ทาสในบ้านจำนวนมากเนื่องจากทาสเป็นทั้งแรงงานและทรัพย์สินประเภทวิญญูณทรัพย์ ดังนั้น
 การเกษียณอายุลูกทาส ก่อนหน้าการเลิกทาสประเภทอื่น น่าจะเป็นเหตุผลทางการเมือง เพื่อลด
 ความขัดแย้งจากทั้งขุนนาง นายเงินและทาส และการอ้างเหตุผลความเมตตากรุณาเป็นเหตุผล
 หลักในการเลิกการใช้ลูกทาสจึงเป็นเหตุผลที่น่าเชื่อถือและยอมรับได้สำหรับขุนนาง และนายเงิน

³ “ว่าด้วยเรื่องทาสและเกษียณอายุ,” ราชกิจจานุเบกษา 1 (เดือนแปด จ.ศ.1236).

⁴ “ประกาศเกษียณอายุลูกทาสลูกไทย,” ราชกิจจานุเบกษา 1 (เดือนสิบเอ็ด จ.ศ.1236).

วาทกรรมลูกทาสที่ให้คำอธิบายว่า ลูกทาสอยู่ในสภาพที่น่าสงสาร ไม่ได้ได้รับความเมตตา กรุณา นั้นเป็นเหตุผลทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อเกะเขี่ยอายุ ลูกทาสและนำไปสู่การเลิกทาสในท้ายที่สุด การอธิบายว่า ลูกทาสอยู่ในสภาพที่น่าสงสาร ไม่ได้ได้รับความเมตตา กรุณาจากนายเงิน ยังคงได้รับการอธิบายซ้ำในสังคมไทย เพราะหลังการประกาศ พระราชบัญญัติเลิกทาสรัตนโกสินทร์ศก 124 หรือพ.ศ.2448 เป็นต้นมา กลุ่มนักวิชาการเขียนแบบเรียน และกลุ่มนักเขียนวรรณกรรมซึ่งอธิบายในหัวข้อต่อไป นักวิชาการเขียนแบบเรียนจะอ้างเหตุผลของการเลิกทาสเพื่อความเมตตา กรุณาต่อทาส ส่วนนักเขียนนวนิยายจะเลือกตัวละครที่ให้ความสำคัญกับลูกทาสเป็นตัวละครหลักในการนำเสนอของนวนิยาย

4.1.2 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างวาทกรรมทาสไทย

พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการอธิบายเรื่องทาสไทยในหนังสือชื่อ โคลนติดล้อ ตอนที่กล่าวถึงเรื่องทาสไทย คือ เรื่อง "การค้าหญิงสาว" และ "การเอาอย่างโดยไม่ไตร่ตรอง" "การทำตนให้ต่ำต้อย" "การบูชาหนังสือจนเกินเหตุและความเห็นผิด"

ตอนการค้าหญิงสาว มีเนื้อหาที่ เปรียบเทียบการค้าหญิงสาวเป็นสิ่งที่ขัดต่อความเจริญก้าวหน้าของชาติ การค้าหญิงสาวเปรียบประดุจเป็นโคลนที่ติดล้อ ที่ขัดขวางความเจริญของประเทศ เนื้อหาตอนการค้าหญิงสาว มีดังนี้

เราคนไทยย่อมรู้สึกภาคภูมิใจในใจอยู่เสมอในการที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ได้ทรงประกาศพระราชบัญญัติเลิกทาส ซึ่งถึงแม้ว่า ทาสที่เลิกนั้น ยังไกลกับทาสที่เคยมีอยู่ในอเมริกา เพราะเหตุว่าทาสของเรานั้น เป็นแต่เพียงลูกหนี้ที่อยู่รับใช้เจ้าเงินจำเพาะเวลาที่ยังมีหนี้และถ้า หนี้้นั้นหมดวันใด ลูกหนี้ก็เป็นอิสระแก่ตนไปจากบ้านเจ้าเงินได้ทันทีจะดีกว่า ดี แต่ความเป็นทาสแม้อย่างเบาเช่นนี้ ก็ชอบแล้วที่จะถือว่าไม่สมควรที่จะ ให้มีอยู่ในหมู่คนไทย การเลิกนั้นจึงได้พากันซ้องสาธุการไม่แต่ในเมืองไทย ทั้งตลอดไปทุกหนแห่ง ว่าเป็นสิ่งประเสริฐซึ่งพระองค์ได้ทรงกระทำในรัช สมัยอันประเสริฐของพระองค์

แต่มีชาวเราน้อยคนที่ได้คิดถึงความชั่วร้ายซึ่งมีอยู่ยิ่งกว่าการมี ทาสและซึ่งถ้ามีเสียก็คงจะร้องตะโกนด้วยเสียงอันดัง แต่ความชั่วนี้หาได้

มีเสียงร้องขึ้นได้ไม่ เพราะมีเหตุผลประกอบกันหลายอย่างซึ่งทำให้คน
เคราะห์ร้ายร้องไม่ออก⁵

จากเนื้อหาข้างต้นสรุปความว่า การค้าหญิงสาวในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัวอยู่ในรูปการขายคนแบบใหม่ พ่อแม่มีลูกสาวและยกลูกสาวให้กับผู้ชายที่มีครอบครัวแล้ว
เพื่อแลกกับเงินจำนวนไม่มาก และผู้ชายเหล่านั้นเลี้ยงดูหญิงสาวเป็นภรรยาลับ ในบางครอบครัว
พ่อแม่ถึงกับทุบตีหญิงสาวเพื่อให้แต่งงานกับผู้ชายมีอายุเพื่อแลกกับเงิน พระองค์จึงเปรียบเทียบ
วิธีการดังกล่าว การค้าหญิงสาวเหมือนการขายลูกเป็นทาส หญิงสาวที่ถูกขายนั้นเหมือนกับทาส
ถึงแม้ว่าการเป็นทาสไทยจะไม่เลวร้ายเพราะใช้หนี้รับใช้นายเงิน แต่การเป็นลูกบังคับให้ทำตาม
ความพอใจของนายเงิน

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายทาสไทยในสองประเด็นคือ ทาสไทย
นั้นต่างจากทาสต่างประเทศ อีกประเด็นหนึ่งคือ สภาพชีวิตของทาสไม่ได้เลวร้าย พระองค์ทรงให้
เหตุผลว่า ทาสไทยต่างจากทาสอเมริกา ด้วยเหตุผลที่ว่า ทาสไทยเป็นเพียงทาสลูกหนี้ และ
สามารถไถ่ตัวเองจากการเป็นทาส ดังนั้นการเป็นทาสจึงไม่เลวร้ายในสังคมไทย

ในหนังสือ โคลนติดล้อ เรื่อง “การเอาอย่างโดยไม่ไตร่ตรอง” “การทำตนให้ต่ำต้อย” “การ
บูชาหนังสือจนเกินเหตุและความเห็นผิด” ในหนังสือ โคลนติดล้อ มีจุดมุ่งหมายเพื่อโจมตีคนไทยที่
ยอมรับความคิดของชาวต่างชาติในทางที่ผิดๆ มีการเอาอย่างชาวตะวันตก จนลืมมารยาท จรรยา
และธรรมะของไทยเสีย⁶ ข้อความที่กล่าวถึงมีดังนี้

“อนิจจา! แม้แต่ชื่อก็เขี่ยตัวเอง! เราทั้งหลายเรียกตัวว่าไทยกลับเป็นทาส
แห่งความประพฤติที่ทำตนให้ต่ำต้อย ข้าพเจ้าจะไม่ว่าเลยแม้แต่เล็กน้อย
ถ้าท่านพอใจจะตั้งคนชาติอื่นไว้ในที่สำหรับบูชา และเมื่อเขาอยากจะนั่ง
อยู่ในที่อันสูงจนเวียนหัวเช่นนั้นก็เชิญเถิด แต่เหตุท่านใดท่านจึงต้องตี
ราคาคนร่วมชาติของท่านให้ต่ำไปเสียกว่า ชี้อิน ของคนจำพวกที่ท่าน
พอใจจะบูชานั้นด้วยเล่า?”⁷

⁵ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ปลุกใจเสือป่าและโคลนติดล้อ (กรุงเทพฯ: มหาชัยการพิมพ์, 2494).

⁶ สิริรัตน์ พุ่มเกิด, “อศวกพาทู กับการใช้วรรณกรรมเพื่อเผยแพร่แนวคิดและอุดมการณ์ทางการเมือง,” (วิทยานิพนธ์
ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538), หน้า 122.

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 123.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความหมายว่า“ไท” ซึ่งใช้เรียกคนไทย มีความหมายว่า “อิสระ” พระองค์ทรงเปรียบเทียบกับคนไทยตกเป็นทาสความคิดของชาวต่างชาติ นั้นเป็นคนที่ขาด “อิสระ” คนที่ขาดอิสระคือ การเป็นทาส เพราะตกอยู่ภายใต้การปกครองของบุคคลอื่น

4.1.3 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กับการสร้างวาทกรรมทาสไทย

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็น พระบิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทยและโบราณคดี พระองค์ทรงได้รับการยกย่องจากองค์การยูเนสโกแห่งสหประชาชาติสดุดีให้เป็นคนไทยคนแรกที่เป็น “บุคคลสำคัญของโลก” พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งสำคัญทางการเมือง เช่น ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นกรรมการอภิรัฐมนตรีสภา พระองค์ทรงมีงานประพันธ์เกี่ยวกับประวัติศาสตร์จำนวนมาก ในเรื่องเกี่ยวกับทาสไทยทรงอธิบายในรูปแบบบทความ และอธิบายเรื่องทาสไทยผ่านจดหมายโต้ตอบกับพระยาอนุমানราชชน ซึ่งพระยาอนุমানราชชนได้รวบรวมไว้ในหนังสือ เลิกทาสในรัชกาลที่ 5

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงให้อรรถาธิบายเรื่องทาสไทยหลายประเด็น ประเด็นแรก พระองค์ทรงให้คำจำกัดความ “ทาสไทย” เท่ากับคำว่า “Slave” ในภาษาอังกฤษ คำอธิบายดังกล่าวปรากฏในบทความ ทาสกถา จากหนังสือ วชิรญาณวิเศษ เล่ม 5 ร.ศ.109 (พ.ศ.2433) พระองค์ทรงอธิบายที่มาและความหมายของคำว่า “ทาส” ซึ่งเป็นคำที่นำมาจากคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ ในกฎหมายตราสามดวง ข้อความที่อธิบายความเป็นมาของคำว่าทาส มีดังนี้

“ทาส” คำนี้มูลศัพท์สืบมาแต่คำสันสกฤตหรือคำมคธแน่แล้ว แต่ที่มาใช้ คำสะกด “ษ” แทน “ส” จะเป็นด้วยความประสงค์ของโบราณจารย์ จะแปลงให้เป็นคำสำหรับสยามพากย์ ให้แปลมาจากมคธภาษาที่ว่า “ทาโส” แปลทับศัพท์ว่าทาสชาย “ทาสี” ว่าทาสีที่เข้าใจเป็นสามัญว่า ชี้อาชายหญิง หรือจะเป็นด้วยอยากจะใช้ตาม “ส” สามชนิดในภาษาสันสกฤตที่ว่า ครุรามราชรัฐมาตั้งเป็นบัญญัติอักษรไทยขึ้นไว้ให้เป็นไทยแปลง หรือจะเป็นด้วยความที่ไม่ชำนาญในการใช้ “ส” สามชนิด ก็ยังหาได้ความอธิบาย ทราบชัดตลอดไปไม่ แต่คำว่าทาสในภาษาสันสกฤตมักใช้เกี่ยวข้องกับ

อุปสรรค “อภิ” ที่เนื่องด้วย”ทาศ” หรือ “ทศ” หรือ “ทังศ” หรือ “ทังส” ชาติ แปลว่าทำให้เจ็บ ให้อันตราย ให้เป็นแผล ทำให้กำจัด ให้ฆ่า ถ้าเป็นบุรุษ ลึงค์เป็นชื่อสามัญ ใช้ในคัมภีร์เวทเป็นชื่อมารหรือปีศาจที่เป็นสิ่งชั่ว ศัตรู ต่อชาติมนุษย์หรือพระอินทร์อย่างหนึ่ง เป็นชื่อชาติเดือนที่ดูร้ายหรือชื่อ เมลจืด คือมีลักษณะที่ตรงกันข้ามกับอารยะในประเภทนั้น และเป็นชื่อ บ่าวทาสที่อังกฤษเรียกว่า “เซลฟ” ในเนื้อความอันนี้มีอยู่ปลายชื่อคำของ จำพวกศูทร อันเป็นชาติต่ำในสี่ตระกูลที่มโนศารจารย์ได้แบ่งเป็นชาติ มนุษย์ไว้ในธรรมศาสตร์⁸

ตอนที่มีการเปรียบเทียบทาสไทยมีความหมายเท่ากับ “Slave” มีข้อความดังนี้

อาตมาภาพประสงค์แต่จะกล่าวด้วยทาสชน คือคนที่เป็นข้าทาสตรงกับคำว่า เซลฟในภาษาอังกฤษอย่างหนึ่ง และทาสชื่อนี้ ความเป็นอยู่ของทาส คือธุรกรรมงานทาสอย่างหนึ่ง ทาสดาหรือทาสภาพ คืออาการของทาสอย่างหนึ่ง ก็ทาสคำนี้ ในปัจจุบันกาล จะขอแปลว่าข้าตามมูลความหรือเอกชนใครใดเล่าที่เป็นทรัพย์สินสมบัติ หรือสุดแล้วแต่ความพอใจของชนผู้อื่น ซึ่งมีอำนาจที่ชอบธรรม จะใช้จะทำจะประพฤติดต่อกับผู้เป็นทาสที่อยู่ในใต้ความปกครองของตนนั้นตามพอใจ⁹

พระองค์ได้ให้จำกัดความว่า ทาสไทยมีความหมายว่าเป็นข้า มีสถานภาพเป็นทรัพย์สินสมบัติ และตกอยู่ใต้อำนาจตามชอบใจของนายเงิน ทาสไทยตรงกับ เซลฟในภาษาอังกฤษซึ่งมีความหมายว่า ทาส

ประเด็นที่สอง พระองค์ทรงอธิบายที่มาของการใช้ทาสในสังคมไทย พระองค์ทรงอธิบายว่าประเพณีทาสเป็นประเพณีที่รับมาจากขอม คนไทยที่อยู่ดั้งเดิมไม่น่าจะมีประเพณีการใช้ทาสมาก่อน วาทกรรมดังกล่าวปรากฏในบทความปาฐกถาทรงแสดงที่สามัคยาจารย์สมาคม เมื่อวันที่ 8 ตุลาคม พ.ศ.2470 เรื่อง “ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ” ข้อความกล่าววว่า

⁸ พระยาอนุমানราชธนะ, เลิกทาสในรัชกาลที่ 5 (ม.ป.ท. : ม.ป.พ., 2499), หน้า 2-3.

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

วิธีการปกครองประเทศสยามเมื่อกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีมีเค้าเงื่อนทราบได้มากขึ้น ด้วยยังมีหนังสือเก่าซึ่งอาจจะอาศัยค้นคว้าหาความรู้ได้นอกจากศิลาจารึก คือหนังสือเรื่องพระราชพงศาวดาร และหนังสือกฎหมายเก่าฉบับพิมพ์เป็นสองเล่มสมุดนั้นเป็นต้น ทั้งมีหนังสือจดหมายเหตุซึ่งฝรั่งแต่งไว้ตั้งแต่สมัยในรัชกาลพระเจ้าทรงธรรมเป็นต้นมาอีกจำพวกหนึ่ง แต่ก็ยังต้องอาศัยสันนิษฐานประกอบอีกเป็นอันมาก ถึงขั้นนี้สังเกตได้ว่าพวกไทยชาวเมืองอุทงเคยได้รับความอบรมและเลื่อมใสในประเพณีขอมมากกว่าพวกเมืองสุโขทัย เพราะไทยที่ลงมาอยู่ข้างใต้ได้อยู่ปะปนกับพวกขอมมาช้านาน ข้อนี้พึงจะเห็นได้ในกฎหมายซึ่งตั้งขึ้นในสมัยนี้ ขอบใช้ถ้อยคำภาษาเขมร และภาษาสันสกฤต ซึ่งพวกขอมชอบใช้ ยิ่งกว่าหนังสือซึ่งแต่งครั้งกรุงสุโขทัย จารึตประเพณีก็ชอบใช้ตามคติขอมมากขึ้น มีข้อสำคัญเป็นอุทาหรณ์ เรื่องทาสกรรมกรในประเพณีไทยแต่เดิมหาไม่มี พวกไทยที่มาอยู่ข้างใต้มารับประเพณีการใช้ทาสตามประเพณีขอม มีความปรากฏในบานแผนกกฎหมายลักษณะลักพา บทหนึ่งว่าเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยากับกรุงสุโขทัยเป็นไมตรีกันนั้นมิได้ลักพาทาสในกรุงศรีอยุธยาหนีขึ้นไปเมืองเหนือ พวกเจ้าเงินกราบทูลพระเจ้าอุทงขอให้ไปติดตามเอาทาสกลับมาว่าเพราะ “เมืองท่านเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้ว” ดังนี้ แต่พระเจ้าอุทงหาทรงบัญชาตามไม่ ดำรัสสั่งให้ว่ากล่าวเอาแก่ผู้ขายนายประกัน และมีคำซึ่งยังใช้กันมาปรากฏอยู่คำหนึ่งซึ่งเรียกจากผู้พันทาสว่า “เป็นไทย” ดังนี้พึงสันนิษฐานได้ว่า เพราะเดิมชนชาติไทยไม่มีที่จะเป็นทาส และไทยมารับใช้ประเพณีทาสกรรมกรจากขอม ทาสจึงมีสืบมาในประเทศสยามจนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดให้เลิกเสียเมื่อในรัชกาลที่ 5¹⁰

พระองค์ทรงใช้พระราชพงศาวดาร กฎหมายเก่าและจดหมายเหตุชาวต่างชาติในสมัยพระเจ้าทรงธรรม เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในการยืนยันว่า การใช้ทาสนั้นรับมาจากขอม

¹⁰ สมเด็จพระอมรินทราบัญญาฯ, ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2470).

ประเด็นที่สาม พระองค์ทรงยกย่องการเลิกทาสไทยสำคัญเท่าเทียมกับการเลิกทาสในต่างประเทศ เพราะพระองค์ทรงเปรียบเทียบพระราชกรณียกิจเลิกทาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับการเลิกทาสของประธานาธิบดีลินคอล์น ประเทศสหรัฐอเมริกา และการเลิกทาสของพระเจ้าซาร์อเล็กซานเดอร์ในรัสเซีย นอกจากนี้พระองค์ทรงเทิดพระเกียรติพระปรีชาสามารถด้านการเลิกทาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าพระราชกรณียกิจเลิกทาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเหนือกว่าการเลิกทาสของชาติอื่น

ข้อความที่เป็นหลักฐานแสดงความคิดดังกล่าวปรากฏในจดหมายโต้ตอบระหว่างสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพกับพระยาอนุমানราชชนในวันที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ.2482 ข้อความในจดหมายมีดังนี้

Cinnamon Hall 15, Kelawei Road Penang. S.S.

วันที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ. 2482

ถึง พระยาอนุমানราชชน

ฉันได้รับจดหมายของเจ้าคุณส่งหนังสือเทศน์มหาชาติมาให้ฉันตามประสงค์นั้นขอบใจมาก

หนังสือสำหรับพิมพ์แจกในงานเมรุ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงเพชรบุรีนั้น มีเรื่องเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเป็นเรื่องสำคัญอันควรจะแต่งและพิมพ์อยู่เรื่องหนึ่ง ซึ่งฉันได้เคยคิดใคร่จะแต่งเมื่อก่อนชรณานมาแล้ว คือ เรื่องเลิกทาสในประเทศสยาม เรื่องนี้มีหนังสือเก่าซึ่งจะเก็บความรู้มาเขียนอธิบายได้ ทั้งประเพณีในเอเชียและยุโรป และอเมริกา ตลอดจนวิธีที่ชาติอื่นเขาเลิกทาสด้วยประการอย่างไร เช่นพระเจ้าพระเจ้าอเล็กซานเดอร์เลิกทาสในรัสเซียถูกปลงพระชนม์ เปเรซิเดนส์ลึงคั่นเลิกทาสในอเมริกาเกิดศึกกลางเมือง เป็นต้น ในส่วนเมืองเราทาสแต่โบราณเป็นอย่างไร ก็มีอยู่ในราชกิจจานุเบกษา ตั้งแต่ปีจอ พ.ศ. 2417 เป็นต้นมา และยังมีนัยซึ่งสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเคยดำรัสเล่าให้ฉันฟัง ซึ่งฉันอาจจะบอกให้ได้

เจ้าคุณก็มีทั้งความรู้และความสามารถทั้งใจก็รักโบราณคดี ฉันเห็นว่าอาจจะแต่งได้ ถ้าปากแต่จะต้องค้นหนังสือมากสักหน่อย แต่ก็มีเหตุที่น่าจะทำเพราะเรื่องสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงเลิกทาส แม้มีรูปเฉลิมพระเกียรติไว้ ณ พระที่นั่งอนันตสมาคมแล้ว ก็ยังไม่มีใครแต่ง

พรรณนาไว้ให้มหาชนรู้ประจักษ์ในหนังสือ เจ้าคุณก็ยังไม่แก้ลงแต่งดูจะเป็นไร ถ้าแต่งในนามของเจ้าคุณฉันจะช่วยตามกำลัง

ดำรงราชานุภาพ

จดหมายฉบับนี้เป็นหลักฐานบ่งบอกถึงนโยบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพว่า พระองค์ทรงเห็นความสำคัญของการเลิกทาส พระองค์ทรงประสงค์ที่จะประพันธ์หนังสือเฉลิมพระเกียรติพระราชกรณียกิจเลิกทาสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่กระนั้นพระองค์ไม่ได้ทรงประพันธ์หนังสือ เลิกทาสในประเทศไทย พระยาอนุমানราชธนก็ไม่ได้เขียนหนังสือดังกล่าวตามคำแนะนำของพระองค์ อย่างไรก็ตาม พระยาอนุমানราชธนได้รวบรวมบทความทาสกถาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และจดหมายโต้ตอบระหว่างท่านกับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่มี ตอนที่เกี่ยวกับทาสไทยมารวบรวมเป็นหนังสือเรื่อง เลิกทาสในรัชกาลที่ 5 และมีการตีพิมพ์ครั้งแรกในปีพ.ศ.2487 เพื่อใช้เป็นหนังสือสำหรับพิมพ์อนุสรณ์ในงานพระเมรุ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประเวศวรสมัย ปีพ.ศ.2487 เป็นปีที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพสิ้นพระชนม์ไปแล้วก่อนหน้านั้นเป็นเวลาหนึ่งปี

วาทกรรมทาสไทยในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพในสามประเด็นหลักข้างต้นกลายเป็นต้นแบบแนวคิดให้กับกลุ่มนักวิชาการที่เขียนแบบเรียนสังคมศึกษา และนักวิชาการที่ทำวิทยานิพนธ์ศึกษาเรื่องทาสและการเลิกทาสไทย รวมถึงกลุ่มนักเขียนสารคดีประวัติศาสตร์ที่ศึกษาเรื่องทาสไทย ทั้งสองกลุ่มได้อ้างคำอธิบายเรื่องทาสไทยของพระองค์ โดยเฉพาะประเด็นพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าเป็นพระราชกรณียกิจที่ยิ่งใหญ่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับการอ้างอิงถึงในหนังสือแบบเรียนและหนังสือสารคดีประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับทาสไทย นอกจากนี้ยังได้รับการศึกษาเพิ่มเติมเฉพาะประเด็นพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในงานวิทยานิพนธ์

วาทกรรมทาสไทยในกลุ่มชนชั้นนำทั้งสามพระองค์ คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทั้งสามพระองค์ทรงให้คำอธิบายทาสที่เหมือนกัน คือทาสไทยควรได้รับการปลดปล่อย จึงควรมีการเลิกทาสในสังคมไทยเพื่อความเจริญของประเทศ วาทกรรมทาสไทยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคือ ลูกทาสน่าสงสารและน่าเห็นใจ ควรได้รับความเมตตาและได้รับการปลดปล่อย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเทิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะ

เมื่อเปรียบเทียบกับการศึกษาในต่างประเทศ การศึกษาในต่างประเทศต้องเกิดสงครามกลางเมือง และการลอบปลงพระชนม์พระมหากษัตริย์ แต่การศึกษาในไทยนั้นเป็นไปอย่างสงบ ส่วนพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสรรเสริญพระราชกรณียกิจศึกษาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าเป็นสิ่งที่ประเสริฐ เพราะประเทศไทยไม่สมควรมีระบบทาส การใช้ทาสในสังคมไทยเป็นสัญลักษณ์ของความไม่เจริญของประเทศ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายความหมายของชนชาติไทยเหมือนกัน คำว่า “ไท” มีความหมายว่า มีอิสระแก่ตนเอง การตกเป็นทาสในความเข้าใจของทั้งสองพระองค์คือ การขาดอิสระ และขัดแย้งกับการเป็นคน”ไทย” ความคิดดังกล่าวของทั้งสองพระองค์เป็นการปลูกฝังความคิดชาตินิยม ทำให้ประชาชนเกิดความภูมิใจในชาติ

4.2 กลุ่มนักวิชาการที่ศึกษาเรื่องทาสและระบบทาสไทย

กลุ่มนักวิชาการที่ศึกษาเรื่องทาสไทยในรูปแบบวิทยานิพนธ์ และบทความทางวิชาการ แบ่งเป็นกลุ่มนักวิชาการหลายกลุ่ม ดังนี้ กลุ่มนักวิชาการที่สนใจเรื่องทาสในวาทกรรมเทิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเลิกทาส กลุ่มนักวิชาการที่ศึกษาเรื่องทาสและการเลิกทาส โดยใช้ทฤษฎีมาร์กในการวิเคราะห์ กลุ่มนักวิชาการที่ศึกษาเรื่องทาสเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจไทย และนักวิชาการที่ศึกษาเรื่องทาสไทย โดยเน้นที่หลักฐานชั้นต้นทางประวัติศาสตร์

4.2.1 กลุ่มนักวิชาการที่ศึกษาเรื่องทาสไทยเน้นประเด็นพระราชกรณียกิจเลิกทาส

งานวิทยานิพนธ์ที่ศึกษาเรื่องทาส แต่มุ่งประเด็นพระเกียรติพระราชกรณียกิจเลิกทาสเป็นงานวิชาการเกี่ยวกับทาสในช่วงแรกระหว่างพ.ศ.2495 ถึงพ.ศ.2506 มีทั้งหมดสองเล่มคือ งานวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทของสงวน เล็กสกุลและงานวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทของวิชัย เสวะมาตย์

“เรื่องงานปฏิรูปในรัชกาลที่ 5” ของ สงวน เล็กสกุลเป็นวิทยานิพนธ์ระดับมหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อปีพ.ศ.2495 หลวงวิจิตรวาทการเป็นอาจารย์ที่ปรึกษา จุดประสงค์ของวิทยานิพนธ์ให้ความสำคัญกับการเลิกทาสเป็นพระราชกรณียกิจสำคัญของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การอธิบายเรื่องทาสของสงวนได้ใช้ข้อมูลจากกฎหมายตราสามดวง ประมวลกฎหมายลักษณะทาส และสรุปว่า ทาสไม่แตกต่างอะไรกับสัตว์

เดรัจฉาน ที่ขาดเสรีภาพและความสุข การเป็นทาสนั้นมาจากการขายตัวเองเป็นทาส และอีกทางหนึ่งเป็นลูกทาสในเรือนเบี้ย สงวนได้เทิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเลิกทาสว่าเป็นส่วนหนึ่งของงานปฏิรูปประเทศที่ประสบผลสำเร็จในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นพระราชกรณียกิจที่สำคัญ เพราะการเลิกทาสเป็นการปลดเปลื้องความทุกข์ยากของราษฎร และทำให้ราษฎรที่ตกเป็นทาสได้รับอิสรภาพ¹¹ วิทยานิพนธ์ของสงวน เล็กสกุลเป็นวิทยานิพนธ์เล่มแรกที่เทิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเลิกทาสในงานวิชาการประวัติศาสตร์ไทย

“การเลิกทาสในสมัยสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ของ วิชัย เสวะมาตย์ วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ.2506¹² วิทยานิพนธ์เรื่องนี้เกิดขึ้นมาภายหลังวิทยานิพนธ์ของสงวน เล็กสกุล วาทกรรมทาสประเด็นพระราชกรณียกิจเลิกทาสของวิชัย เสวะมาตย์ที่แตกต่างจากวิทยานิพนธ์ของสงวน เล็กสกุลคือ การสร้างแนวคิดเรื่องพระราชกรณียกิจเลิกทาสนอกจากเป็นงานที่ยิ่งใหญ่แล้ว ยังเป็นพระราชกรณียกิจที่ได้รับการวางแผนเป็นอย่างดี กระทำอย่างเป็นขั้นเป็นตอน และพระองค์ทรงเป็นกษัตริย์นักบริหารชั้นยอดในทางรัฐประศาสนศาสตร์ วาทกรรมพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ของวิชัย เสวะมาตย์จึงมุ่งเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นนักบริหารการเลิกทาสในประเทศไทย หนังสือสารคดีประวัติศาสตร์แนวเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจำนวนมากและหนังสือเรียนประวัติศาสตร์ไทยบางเล่ม ที่ตีพิมพ์หลังพ.ศ. 2500 เป็นต้นมาอ้างแนวคิดจากวิทยานิพนธ์เล่มนี้ว่า พระราชกรณียกิจเลิกทาสเป็นการกระทำอย่างเป็นขั้นเป็นตอน และได้รับการวางแผนมาอย่างดี

งานวิทยานิพนธ์ทั้งสองเล่มเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์เรื่องทาส แต่เน้นนำหนักไปที่พระมหากษัตริย์กับการเลิกทาส พระมหากษัตริย์ทรงมีความสำคัญกับทาสไทยเพราะพระองค์ทรงปลดปล่อยทาสให้พ้นจากความทุกข์ยากและทรงสร้างความเจริญให้กับประเทศ แนวการศึกษาประวัติศาสตร์ของวิทยานิพนธ์ทั้งสองเล่ม สอดคล้องกับการศึกษาประวัติศาสตร์ชาติกระแสหลักที่เน้นศึกษาบทบาทของพระมหากษัตริย์ไทยกับการสร้างความเจริญให้กับประเทศ

นอกจากนี้ปัจจัยอื่นที่สนับสนุนให้สงวน เล็กสกุลและวิชัย เสวะมาตย์ศึกษาประวัติศาสตร์ทาสที่เน้นประเด็นพระราชกรณียกิจเลิกทาส วิทยานิพนธ์ของ สงวน เล็กสกุลได้รับการสนับสนุนจากอาจารย์ที่ปรึกษาคือ หลวงวิจิตรวาทการ หลวงวิจิตรวาทการเคยเขียนบทละครเกี่ยวกับการ

¹¹ สงวน เล็กสกุล, “งานปฏิรูปในรัชกาลที่ 5,” (วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2495).

¹² วิชัย เสวะมาตย์, “การเลิกทาสในสมัยสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2506).

เลิกทาสและหนังสือประวัติศาสตร์สากล ซึ่งมีข้อความที่เกี่ยวกับทาส และประเด็นการสรรเสริญพระราชกรณียกิจเลิกทาส แนวคิดของหลวงวิจิตรวาทการน่าจะมีส่วนสนับสนุนให้สงวน เล็กสกุล ทำวิทยานิพนธ์เรื่องทาสไทยในแนวทางของการสรรเสริญพระราชกรณียกิจเลิกทาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

4.2.2 กลุ่มนักวิชาการที่ศึกษาเรื่องทาสไทยและการเลิกทาสโดยใช้ทฤษฎีมาร์กในการวิเคราะห์

หนังสือประวัติศาสตร์ไทย ที่ใช้แนวคิดมาร์กในการวิเคราะห์ และมีการอธิบายเรื่องทาสและการเลิกทาสในสังคมไทยมีดังนี้ งานเขียนของอรัญญ์ พรหมชมภู เรื่อง ไทย-กึ่งเมืองขึ้น ตีพิมพ์ครั้งแรกจากสำนักพิมพ์มหาชน พ.ศ.2493 จิตร ภูมิศักดิ์ เขียนหนังสือชื่อ โฉมหน้าศักดินาไทย ซึ่งตีพิมพ์ครั้งแรกจากนิตยสารฉบับปรับปรุงฉบับใหม่เมื่อพ.ศ.2500 และสรวิศ รัชสกุลย์ เขียนหนังสือ วิวัฒนาการแห่งสังคมสยาม ภาคต้น ซึ่งตีพิมพ์ครั้งแรกจาก สำนักพิมพ์สหศึกษากิจเมื่อพ.ศ. 2504 หนังสือทั้งสามเล่มต่างวิพากษ์วิจารณ์ประวัติวิวัฒนาการของสังคมไทย โดยวิเคราะห์จากสังคมนิยมลัทธิมาร์กทั้งสิ้น ประเด็นการศึกษาที่เกี่ยวกับไพร่ และทาสในสังคมไทยได้รับการวิเคราะห์ในงานเขียนของทั้งสามท่าน ดังต่อไปนี้

หนังสือเรื่อง ไทยกึ่งเมืองขึ้น เขียนโดย อรัญญ์ พรหมชมภู ซึ่งศึกษาเกี่ยวกับพัฒนาการของสังคมไทย โดยใช้แนวคิดมาร์กในการวิเคราะห์ หนังสือ ไทยกึ่งเมืองขึ้น เสนอประเด็นว่าประเทศไทยมิใช่เป็นประเทศเอกราช และประชาธิปไตย หากเป็นประเทศกึ่งเมืองขึ้นและกึ่งศักดินา¹³ สมัยกรุงศรีอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์เป็นสังคมศักดินา สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไทยตกเป็นกึ่งเมืองขึ้นของระบบจักรวรรดินิยม ทั้งอังกฤษและฝรั่งเศส สมัยประชาธิปไตยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง สมัยที่ไทยเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่สอง หลังสงครามโลกครั้งที่สอง ซึ่งไทยเป็นมิตรกับอเมริกา และสมัยการปกครองของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามล้วนไม่มีความเป็นธรรมให้แก่ประชาชน อำนาจและผลประโยชน์อยู่ที่ผู้ปกครอง ยกตัวอย่างข้อความดังนี้

การปฏิรูปในรัชกาลที่ 5 มุ่งแต่จะรักษา “ราชานุภาพ” โดยยี่งนำประเทศจมในปลักของจักรพรรดินิยม ความล้มเหลวของคณะร.ศ.130 ก็ยิ่งพิสูจน์ว่า ชนชั้นศักดินาไม่พึงประสงค์จะเปลี่ยนแปลง “ราชานุภาพ” ของตนเลยแม้แต่น้อย การเปลี่ยนแปลงการ

¹³ อรัญญ์ พรหมชมภู, เส้นทางสังคมไทย (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อักษร, 2522), หน้า 1.

ปกครอง 24 มิถุนา เป็นการรัฐประหาร ไม่ใช้การปฏิวัติ เป็นการกระทำของขุนนางและชนชั้นกลางและนายทุนน้อย ไม่ใช้การกระทำของประชาชนหลัก 6 ประการของคณะราษฎรนั้นมีตัวอักษรที่ผสมกันอย่างสละสลวย แต่เนื้อแท้มิได้กระทบกระเทือนอิทธิพลขั้นมูลฐานของจักรพรรดินิยมและศักดินานิยมเลยแม้แต่น้อย ส่วนเค้าโครงการเศรษฐกิจนั้นเล่ากลายเป็นทฤษฎีแห่งการผูกขาดนิยม ซึ่งเป็นที่ชื่นชอบของฟาสซิสต์ และชนชั้นนายทุนใหญ่ มากกว่าที่จะเป็นเค้าโครงการของโซเชลลิสต์หรือคอมมิวนิสต์กลายเป็นหลักการแห่งการประนีประนอมมากกว่าที่จะเป็นหลักการของการปฏิวัติ¹⁴

คำอธิบายเรื่องทาสไทยใน ไทยกึ่งเมืองขึ้น ปรากฏในสังคมศักดินาสยามกรุงศรีอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ อรรถุญอธิบายสังคมศักดินาแบ่งเป็นสองชนชั้น คือชนชั้นเจ้าที่ดินหรือชนชั้นศักดินา ซึ่งยึดถือเอาปัจจัยแห่งการผลิตของสังคมไว้เป็นกรรมสิทธิ์ของตน โดยอาศัยอำนาจและกฎหมาย กับชนชั้นทาสกสิกรหรือชนชั้นไพร่หรือพวกเลก ซึ่งถูกลิดรอนปัจจัยแห่งการผลิตของสังคมโดยตนควรจะมีส่วนได้ไว้เป็นกรรมสิทธิ์นั้นเสียด้วยอำนาจและกฎหมายของชนชั้นศักดินา¹⁵

ในสังคมศักดินาราชราษฎรทุกคน (นอกจากชนชั้นศักดินา) ต้องมีสังกัด จะลอยตัวเป็นอิสระไม่ได้ ผู้ที่มีสังกัดเช่นนี้เรียกว่า เลก ใครอาศัยอยู่ในที่นาของเจ้าขุนมูลนายใด ก็เป็นตัวเลกของเจ้าขุนมูลนายนั้น¹⁶ ภายใต้ระบอบกษัตริย์คือ เจ้าชีวิต ประชาชนส่วนใหญ่ถูกแบ่งออกเป็น ไพร่สม ไพร่หลวง ไพร่ส่วย และทาสเชลย นอกจากนี้ยังมี พวกทาสเรือนเบี้ย ทาสสินไถ่ซึ่งเป็นหนี้สินขายตัวหรือจำนำตัวเอง ชีวิตและร่างกายของพวกไพร่และทาสเหล่านี้ต้องขึ้นอยู่กับอำนาจของชนชั้นศักดินา ไม่มีสิทธิ์ที่จะเลือกอาชีพ ไม่มีสิทธิ์ที่จะเปลี่ยนมูลนายชั่วปู่ชั่วย่า ชั่วลูกชั่วหลาน ไพร่ต้องเป็นไพร่ตลอดไป ความสัมพันธ์ไม่ได้เชื่อมประสานกันด้วยความสมัครใจ หากเชื่อมกันด้วยการกดขี่บังคับโดยชนพวกหนึ่งมีอภิสิทธิ์ ส่วนอีกพวกหนึ่งไร้สิทธิทั้งปวง¹⁷

หนังสือเรื่อง โฉมหน้าศักดินาไทย ของ จิตร ภูมิศักดิ์เปิดประเด็นการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยมากขึ้น กล่าวคือ ให้ความสนใจกับสังคมไทยในอดีตด้วยการมองจากอีกแง่มุมหนึ่ง สังคมในอดีตมิใช่ อดีตที่ดีงามแต่เป็นอดีตที่มีการเอารัดเอาเปรียบขูดรีดประชาชน พัฒนาการของสังคมไทยเป็นไปตามขั้นตอนพัฒนาการสังคม 5 ชั้น ตามทฤษฎีมาร์ก คือ สังคมบุพกาล สังคมทาส สังคมศักดินา สังคมทุนนิยม และสังคมนิยม สังคมสุขุขทัย อยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์

¹⁴ อรรถุญ พรหมชมภู, เส้นทางสังคมไทย, หน้า 288-289.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 21.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 23.

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 25-26.

เป็นสังคมศักดินา ประชาชนส่วนใหญ่ คือ ไพร่ ทาส ทาสเป็นซากเดนของสังคมทาสที่ยังคงเหลืออยู่ในสังคมศักดินา¹⁸ งานเขียนดังกล่าวอธิบายเรื่องทาสไทยว่า สังคมไทยเคยผ่านการเป็นสังคมทาส สมัยสุโขทัยเป็นสังคมมีทาส และการเลิกทาสมิได้เกิดจากความเห็นใจของชนชั้นผู้ปกครองแต่เกิดจากความร่วมมือต่อสู้ดิ้นรนของทาสเอง เนื่องจากถูกกดขี่จากชนชั้นผู้ปกครอง เป็นเหตุให้ระบบศักดินาต้องทำการปฏิรูปผ่อนปรน และให้อิสระกับทาส¹⁹

หนังสือเรื่อง วิวัฒนาการแห่งสังคมสยาม ภาคต้น เขียนโดย สรรค์ รังสฤษฏี หนังสือเล่มนี้ได้อธิบายพัฒนาการของสังคมไทย โดยเริ่มต้นจากชุมชนบุพกาลในสยามสุวรรณภูมิ ต่อด้วยสังคมทาสทวาราวดี และจบลงด้วยสังคมศักดินาสุโขทัย, อยุธยา, ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ สรรค์ได้อธิบายว่าสังคมไทยเคยผ่านการเป็นสังคมมีทาสในสมัยสยามสุวรรณภูมิ และอาณาจักรทวาราวดี เป็นสังคมทาส²⁰

สังคมสยามสมัยสุวรรณภูมิมีการเปลี่ยนแปลงจากสังคมที่ไม่มีชนชั้นกลายเป็นสังคมที่แบ่งแยกชนชั้นเมื่อคนในสังคมเริ่มครอบครองทรัพย์สิน อาทิ สัตว์เลี้ยง บ้าน เครื่องมือการผลิตเป็น สิ่งของส่วนตัว²¹ หัวหน้าเครือญาติ หัวหน้าบ้าน หัวหน้าประกอบพิธีศาสนาหรือไสยศาสตร์ได้ยึดเอาสมบัติของหมู่บ้านมาเป็นของตนเอง จนทำให้ตนเองร่ำรวยขึ้น และกลายเป็นชนชั้นสูงหรือขุนนาง ครอบครองหัวหน้าเหล่านั้นกลายเป็นครอบครัวที่ร่ำรวยสืบจนถึงลูกหลาน ส่วนสมาชิกเครือญาติและลูกบ้านกลายเป็นผู้พึ่งทางเศรษฐกิจต่อพวกเขา²² เมื่อการผลิตในสังคมสยามสุวรรณภูมิเจริญขึ้นเกินกว่าความจำเป็นในการครองชีพ การครอบครองแรงงานและผลิตผลส่วนเกินของผู้อื่นเป็นไปได้ในสังคม ดังนั้นจึงเกิดการใช้ทาสเชลยมาทำงานแทนการฆ่าเสีย²³

ส่วนทาสสินไถ่เกิดขึ้นในสังคมสยามสุวรรณภูมิเนื่องจากความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจในสังคมที่เพิ่มขึ้น สมาชิกในหมู่บ้านที่ยากจน ถูกบังคับให้เป็นทาส เพราะกลายเป็นลูกหนี้ของเจ้าเบี้ยนายเงิน สังคมสยามสุวรรณภูมิจากไม่เคยมีชนชั้นมาก่อน เริ่มแตกแยกเป็นสองชนชั้นคือ เจ้าทาส(หรือเจ้าข้า จำข้า นายทาส เจ้าเบี้ย นายเงิน) ซึ่งเป็นผู้ปกครอง กับทาส (หรือข้า, ทาสกรรมกร ตัวเบี้ย, เรือนเบี้ย, เรือนตัวเบี้ย) ซึ่งเป็นผู้ถูกปกครอง²⁴

¹⁸ จิตร ภูมิศักดิ์, โฉมหน้าศักดินาไทย (พระนคร: ชมรมหนังสือแสงตะวัน, 2517), หน้า 5-8.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 10-11.

²⁰ สรรค์ รังสฤษฏี, วิวัฒนาการแห่งสังคมสยาม (กรุงเทพฯ: ชมรมหนังสือแสงดาว, 2524), หน้า 4.

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 16.

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 16.

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 16-17.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.

ทวาราวดีเป็นอาณาจักรมีความเจริญทางเศรษฐกิจ และมีการขยายตัวของกำลังการผลิต ทาสเป็นแรงงานที่สำคัญในระบบการผลิตของอาณาจักรทวาราวดี²⁵ ในรัฐทวาราวดีแบ่งออกเป็น สองชนชั้นคือ เจ้ากับข้า หรือเจ้าทาสกับข้าทาส เจ้าทาสเป็น ไท หรือเสรีชน เป็นผู้ครองที่ดินขนาดใหญ่ และเป็นอภิสิทธิชนส่วนน้อยที่ห่างเหินจากการผลิต ส่วนทาสเป็นผู้ผลิตและสร้างสมบัติทุกอย่างของสังคม แต่เป็นเครื่องมือที่พูดได้ของเจ้าของทาส ผลที่ตอบแทนคุณงามความดีของทาส คือ ความอดอยาก การกดขี่ ความหนาว ความเหี้ยมโหดทารุณ และความตาย²⁶

หนังสือ ไทยกึ่งเมืองขึ้น ของอรุณภูมิ พรหมชมภู หนังสือ โฉมหน้าศักดินาไทย ของ จิตร ภูมิศักดิ์ และหนังสือ วิวัฒนาการแห่งสังคมสยาม ภาคต้น ของสรรค รังสฤษฏีมีจุดมุ่งหมายที่จะ วิพากษ์ระบอบการปกครองของสังคมไทย สังคมไทยเป็นสังคมที่มีการแบ่งชนชั้น ไพร่และทาสเป็น ชนชั้นถูกปกครอง เพราะเป็นคนระดับล่าง และเป็นคนถูกกดขี่จากผู้ปกครองในสังคมไทยของ ระบอบศักดินา สังคมไทยเคยผ่านการเป็นสังคมทาสมาก่อน คำอธิบายทาสไทยดังกล่าวเป็น คำอธิบายที่ให้ความหมายในการมองทาสไทยแบบใหม่ โดยใช้แนวคิดมาร์กเป็นพื้นฐานการ วิเคราะห์ งานเขียนทั้งสามเล่มเป็นจุดเริ่มต้นของการตีความทาสไทยในอีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งมีส่วน สำคัญทำให้กลุ่มนักวิชาการที่ศึกษาเรื่องไพร่ และเรื่องทาสไทยในทศวรรษ 2520 ถึงทศวรรษ 2530 มีประเด็นในการวิเคราะห์หลากหลายมากขึ้น โดยเฉพาะการศึกษาเรื่องทาสไทยที่ไม่เน้น ศึกษาเพียงแค่ประเด็นพระราชกรณียกิจเลิกทาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

4.2.3 กลุ่มนักวิชาการที่ศึกษาเรื่องทาสไทยและการเลิกทาสเกี่ยวเนื่องกับการ เปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจของไทย

งานวิทยานิพนธ์ที่ศึกษาเรื่องทาสและการเลิกทาสเกี่ยวเนื่องกับเปลี่ยนแปลงทาง เศรษฐกิจของไทยมีทั้งหมดสามท่านคือ ชาติชาย พณานานนท์ พงษ์เนียน ทองพงษ์เนียม และชล ดา โกวิทตา การทำวิทยานิพนธ์ทั้งสามเล่มอยู่ในช่วงเวลาพ.ศ.2525 ถึงพ.ศ.2532 ซึ่งเกิดขึ้นหลัง แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 2 พ.ศ.2510-2514 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและ สังคมแห่งชาติฉบับที่ 3 พ.ศ.2515-2519 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 พ.ศ. 2520-2524 และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 พ.ศ.2525-2529

ความสำคัญแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2 ซึ่งเกิดขึ้นในรัฐบาลจอม พลถนอม กิตติขจร เริ่มมีนโยบายขยายการศึกษาในระดับอุดมศึกษามากขึ้น ผลที่ตามมาทำให้

²⁵ สรรค รังสฤษฏี, วิวัฒนาการแห่งสังคมสยาม, หน้า 24-25.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 26-27.

เกิดมีมหาวิทยาลัยของรัฐในระดับภูมิภาค และนักศึกษาในระดับอุดมศึกษามีจำนวนเพิ่มมากขึ้น²⁷ มหาวิทยาลัยของรัฐ ก่อนแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2 เป็นมหาวิทยาลัยที่ตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ ได้แก่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และมหาวิทยาลัยศิลปากร รัฐจึงมีนโยบายสร้างมหาวิทยาลัยในส่วนภูมิภาคขึ้นอีก 3 แห่งคือ มหาวิทยาลัยขอนแก่นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ในภาคเหนือ และมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ในภาคใต้ นอกจากนี้เกิดมหาวิทยาลัยเปิดของรัฐแห่งแรกในประเทศไทยคือ มหาวิทยาลัยรามคำแหง การเพิ่มจำนวนของมหาวิทยาลัยทำให้เกิดการเพิ่มจำนวนนักศึกษามหาวิทยาลัยมากขึ้น จำนวนนักศึกษาที่ศึกษาวิชาประวัติศาสตร์จึงเพิ่มมากขึ้นกว่าเมื่อก่อน

การเปลี่ยนแปลงนโยบายทางการศึกษา เนื่องจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติมีส่วนสนับสนุนส่งเสริมให้เกิดนักศึกษาวិชาประวัติศาสตร์ และทุนการศึกษาแก่นักศึกษาวิชาประวัติศาสตร์มากขึ้น ชาติชาย พณานานนท์ พงษ์เนียน ทองพงษ์เนียม และชลดา โกพัฒนา เป็นนักศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ ระดับปริญญามหาบัณฑิตในช่วงเวลาที่รัฐส่งเสริมการศึกษา ระดับอุดมศึกษา โดยเฉพาะชาติชาย นั้นจบการศึกษาระดับปริญญามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ ที่มหาลัยศรีนครินทร์วิโรฒ ประสานมิตรและได้รับทุนการศึกษาจากมหาลัยศรีนครินทร์วิโรฒ ประสานมิตร เพื่อไปศึกษาต่อระดับปริญญาเอกที่ต่างประเทศ วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกเรื่องทาสไทยของชาติชายจึงเขียนขึ้นในวงวิชาการประวัติศาสตร์ต่างประเทศ การเขียนวิทยานิพนธ์ในต่างประเทศและพบกับนักวิชาการต่างประเทศทำให้เกิดมุมมองในการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ทาสไทยมากขึ้น เห็นได้อย่างชัดเจนจากประเด็นการเปรียบเทียบระหว่างทาสไทยกับทาสอเมริกาว่ามีความแตกต่างกัน และทำให้เกิดความเข้าใจทาส ระบบทาสไทยและการเลิกทาสไทยมากขึ้น

“Siamese Slavery: The Institution and Its Abolition” ของ ชาติชาย พณานานนท์²⁸ เป็นงานวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยมิชิแกน ในปี พ.ศ.2525 วิทยานิพนธ์เล่มนี้เสนอประเด็นการศึกษาทาสและระบบทาสไทยสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง

²⁷ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ [ออนไลน์], 10 มกราคม พ.ศ.2554. แหล่งที่มา <http://www.nesdb.go.th>

²⁸ Chatchai Panananon, “Siamese Slavery: The institution and its abolition,” (Ph.D Dissertation University of Michigan, 1982).

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้เป็นงานของไทยเรื่องแรกที่วิพากษ์ว่าการศึกษาเรื่องทาสไทยในรุ่นแรก ที่มองการเลิกทาสเป็นพระราชกรณียกิจที่ยิ่งใหญ่เป็นการกล่าวอ้างเกินจริง และไม่ได้สร้างความเข้าใจในตัวทาสและระบบทาสไทย แท้ที่จริงแล้วทาสไทยนั้นต่างจากทาสตะวันตก ภาพทาสที่เป็นมนุษย์ที่ต่ำต้อยด้วยการซื้อขายทาส และการปฏิบัติอย่างทารุณเป็นความคิดที่นำมาจากมุมมองทาสแบบตะวันตก และได้รับการขยายภาพพจน์จนเกินจริงเพื่อสรรเสริญพระเกียรติคุณพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ชาติชายเสนอประเด็นใหม่ว่า ระบบทาสเป็นสถาบันทางเศรษฐกิจที่มีการเปลี่ยนแปลงสูงมากในสังคมสยาม ทาสไทยเป็น “สินค้ามีค่า” ในระบบเศรษฐกิจสยาม และระบุว่า การค้าแรงงานคนเป็นที่ยอมรับในกฎหมายอยุธยาเพียงแต่เป็นการค้าที่ไม่มี “ตลาดการค้าทาสอย่างเป็นทางการ” แต่กระทำกันด้วยความพึงพอใจของนายเงินและทาสภายในครัวเรือน

ส่วนประเด็นการเลิกทาสมีสาเหตุสำคัญคือ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจนับตั้งแต่หลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงเมื่อพ.ศ.2328 เป็นต้นมา ข้าวกลายเป็นสินค้าออกที่มีค่าซึ่งนำไปสู่ผลกระทบสำคัญในระบบทาส รัฐให้สิทธิราษฎรในการมีที่ดินเพื่อทำนามากขึ้น ทาสอยากเปลี่ยนสถานะเป็นราษฎรเพื่อทำนา ส่วนนายเงินสนใจที่จะถือครองที่ดินมากกว่าการมีทาสเป็นแรงงาน และเป็นทรัพย์สิน เมื่อมีการออกประกาศเลิกทาสทั่วประเทศทั้งนายเงินและทาสจึงไม่เดือดร้อนมากนัก

“การศึกษาเรื่องทาสในสมัยรัตนโกสินทร์” ของพงษ์เนียม ทองพงษ์เนียม²⁹ วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ.2526 เสนอประเด็นที่เกี่ยวกับทาสไทยในรัตนโกสินทร์ไว้หลายประเด็น

ประเด็นแรก ทาสไทยมิได้มีสถานะตายตัว มีการเคลื่อนย้ายสถานภาพจากไทเป็นทาส และจากทาสเป็นไท ทาสมีสถานะเหมือนทรัพย์สินหรือสินประกันในการกู้ยืม

ประเด็นที่สอง สังคมไทยมิใช่ว่าเป็นสังคมทาส เพราะทาสไทยมิใช่แรงงานการผลิตที่สำคัญในสังคม ชนชั้นมูลนายครอบครองทาสส่วนใหญ่ ผู้ที่ครอบครองทาสบางส่วนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นคือ ผู้ให้กู้ที่หากำไรจากการเก็บดอกเบี้ยทาส เมื่อทาสหรือญาติของทาสไม่สามารถหาเงินมาจ่ายดอกเบี้ย นายเงินให้ความเข้มงวดและทารุณทาสมากกว่าเดิมเพื่อบังคับให้ทาสหาเงินมาจ่ายดอกเบี้ยให้นายเงิน

²⁹ พงษ์เนียม ทองพงษ์เนียม, “การศึกษาเรื่องทาสในสมัยรัตนโกสินทร์,” (วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525).

ประเด็นที่สาม การอพยพของคนจีนเข้ามาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นและการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในระบบทาสไทย ทาสบางส่วนต้องการเป็นไทและหิวนายเงิน เพื่อที่จะทำงานรับจ้างให้กับชาวต่างประเทศ การใช้ทาสเพื่อเป็นแรงงานเริ่มหมดประโยชน์ในสังคมไทย เนื่องจากที่ดินเริ่มมีความสำคัญมากกว่าแรงงาน ทาสเป็นส่วนหนึ่งของการควบคุมกำลังคน ซึ่งรัฐได้เข้าควบคุมทาสเช่นเดียวกับไพร่ แต่ให้ความเข้มงวดกับการควบคุมแรงงานไพร่มากกว่า นอกจากนี้ คนจีนอพยพเข้ามาในไทยบางส่วนกลายมาเป็นแรงงานรับจ้างให้กับรัฐ คนจีนอพยพเหล่านี้กลายเป็นแรงงานแทนการเกณฑ์แรงงานไพร่และทาส ดังนั้นเมื่อรัฐมีแรงงานรับจ้างจากชาวจีนอพยพ ทาสจึงเป็นแรงงานที่ไม่สำคัญในสังคมไทย การใช้ทาสจึงเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศ และนำไปสู่การเลิกทาสในท้ายที่สุด

วิทยานิพนธ์เรื่อง “ทาสกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2448”³⁰ ของชลดา โกพัตตะตา เป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2532 ชลดาเสนอประเด็นทางประวัติศาสตร์แตกต่างออกไปหลายประเด็น

ประเด็นแรก ทาสไทยเป็นแรงงานที่สำคัญให้กับรัฐเสมอมาก่อนการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง และหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง สถานะและบทบาทของทาสและไพร่ก่อนสมัยรัตนโกสินทร์แตกต่างกัน ทาสไม่ต้องมีหน้าที่โดยตรงต่อรัฐ แต่ทาสถือเป็นทรัพย์สินและอยู่ในกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล ทาสจึงเป็นแรงงานเฉพาะของเจ้าของทาส การเคลื่อนไหวของทาสก่อนสมัยรัตนโกสินทร์เป็นไปในลักษณะของการแปรสภาพจากทาสหลวงเป็นทาสส่วนบุคคล และจากทาสส่วนบุคคลเป็นทาสหลวง โดยการพระราชทานและการริบราชบาท เนื่องจากมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองค่อนข้างสูง โดยเฉพาะสมัยอยุธยา

รัฐในสมัยรัตนโกสินทร์สืบต่อจากสมัยธนบุรีมีมาตรการควบคุมแรงงานเข้มงวดขึ้น ทาสถูกดึงเข้าสู่ระบบมูลนายไพร่ ในส่วนของรัฐ ทาสมีบทบาทที่ใกล้เคียงกับไพร่ ในส่วนบุคคล ทาสมีสถานะและบทบาทในลักษณะใหม่คือ ทาสกลายเป็นแรงงานรับจ้าง และเป็นแหล่งเงินทุนในการประกอบกร รวมถึงการเป็นผู้ผลิต และประกอบกรรายย่อย ประเภทของทาสในสมัยนี้จึงหลากหลายมากขึ้น ได้แก่ ทาสสินไถ่ ทาสเชลย ทาสหลวง ทาสสม และทาสส่วย จำนวนทาสเพิ่มมากขึ้นเช่นกัน ทั้งนี้เนื่องจากความต้องการของนายเงินในการซื้อทาส และความต้องการจากทาสในการขายแรงงาน

³⁰ ชลดา โกพัตตะตา, “ทาสกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2448,”

(วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532).

ประเด็นที่สอง ทาสเป็นส่วนหนึ่งของทุนและแรงงานที่สำคัญ ก่อนการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง เนื่องจากในช่วงเวลาระหว่างพ.ศ.2325 ถึงพ.ศ.2398 สภาพสังคมของรัฐที่ต้องเร่งฟื้นฟูและสร้างความมั่งคั่งให้กับรัฐในระยะแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ ทำให้รัฐต้องเร่งฟื้นฟูเศรษฐกิจ โดยใช้นโยบายควบคุมกำลังคน การค้า และระบบเจ้าภาษีนายอากร การควบคุมกำลังคนมาจากการที่รัฐเพิ่มคนด้วยการทำสงคราม การขยายเมืองและการอพยพเข้ามาของต่างชาติ การสร้างการควบคุมในการเรียกผลประโยชน์จากคนของรัฐ โดยวิธีการสั๊กเล็ก การเกณฑ์ส่วย และการเกณฑ์แรงงาน

การค้าขายตัวมากทั้งในระดับรัฐและเอกชน ทั้งการค้าภายในและภายนอกประเทศ โดยมีระบบเจ้าภาษีนายอากรมีบทบาทสำคัญในการเติบโตทางการค้า กับเมืองจีนและ ภูมิภาคเดียวกันในคาบสมุทรมาลายู โดยเฉพาะสิงคโปร์ การเติบโตทางการค้าเป็นผลทำให้เกิดความต้องการสินค้าและแรงงานในการผลิต

รวมถึงระบบเจ้าภาษีนายอากร รัฐใช้มาตรการจัดเก็บภาษีทำให้การค้าที่ขยายตัวมากขึ้น เจ้าภาษีนายอากรเป็นคนกลางระหว่างรัฐกับราษฎร เจ้าภาษีนายอากรเป็นตัวกระตุ้นทำให้ราษฎรผลิต เพราะเป็นผู้นำสินค้าจากแหล่งผลิตสู่ตลาด และทำให้เกิดการแพร่หลายของเงินตรา เพราะเจ้าภาษีนายอากรส่วนใหญ่จะเป็นพ่อค้า นายทุน ผู้ประกอบการ และนายทุนเงินกู้

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่มีมาก่อนการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงทำให้ทาสเป็นแรงงานของรัฐ ที่สำคัญเช่นเดียวกับไพร่ ทาสถูกเกณฑ์แรงงานและเกณฑ์ส่วย ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อัตราการเกณฑ์แรงงานของทาส และเกณฑ์ส่วยของทาสมีอัตราที่ใกล้เคียงกับไพร่ ทาสจึงเป็นแรงงานที่สำคัญในการเสริมแรงงานไพร่ สำหรับทาสเอกชน ทาสแปรสภาพเป็นแรงงานรับจ้างของเอกชน แรงงานรับจ้างคือ มีค่าจ้างแทนค่าตัว ราคาค่าตัวทาสคือ ค่าจ้าง ราคาค่าตัวทาสจึงสูงกว่าราคาซึ่งกำหนดตามกฎหมาย รัฐเปลี่ยนกฎเกณฑ์และใช้ประโยชน์จากทาส เช่น การขายทาส การลดอัตราดอกเบี้ย เป็นต้น ซึ่งเป็นตัวอย่างว่า ระบบทาสไทยได้สลายตัวอย่างค่อยเป็นค่อยไป สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม จนนำไปสู่การเลิกทาสอย่างเป็นทางการ

วิทยานิพนธ์ที่ศึกษาเรื่องทาสของทั้งสามเล่มได้เปิดประเด็นหลายประเด็นเกี่ยวกับการศึกษาเรื่องทาสและระบบทาส เมื่อเปรียบเทียบกับงานวิทยานิพนธ์ของสงวน เล็กสกุลและงานวิทยานิพนธ์ของวิชัย เสวระมาตย์ ซึ่งวิเคราะห์เรื่องทาสไทยเพียงประเด็นเดียว คือ เรื่องพระราชกรณียกิจเลิกทาสในรัชกาลที่ 5 เหตุผลที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในคำอธิบายเรื่องทาสไทยในงานวิทยานิพนธ์ทั้งสามเล่ม เนื่องจากปัจจัยหลายประการที่เกิดขึ้นในวงวิชาการของไทย

ปัจจัยที่แรกตั้งตั้งแต่ปีพ.ศ.2500 เป็นต้นมามีเหตุการณ์ที่สำคัญในประเทศไทยคือ เหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 เหตุการณ์ดังกล่าวเป็นการเคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อเรียกร้องประชาธิปไตยของนักเรียน นักศึกษา และประชาชน เหตุการณ์ 14 ตุลาคมทำให้วงการวิชาการ ประวัติศาสตร์มีการเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะการศึกษาประวัติศาสตร์เพื่อมวลชนมากขึ้น รวมถึง การเข้ามาของแนวคิดมาร์กในวงวิชาการไทย หนังสือประวัติศาสตร์ไทยที่เขียนตามแนวคิดมาร์กที่มีชื่อเสียง คือ ไทยกึ่งเมืองขึ้น ของอรุณภูมิ พรหมชมภู หนังสือ โฉมหน้าศักดินาไทย ของ จิตร ภูมิศักดิ์ และหนังสือ วิวัฒนาการแห่งสังคมสยาม ภาคต้น ของสรรค์ รังษฤษฏี

แนวคิดมาร์กทำให้การศึกษาประวัติศาสตร์เรื่องทาสไทยได้ขยายประเด็นทางประวัติศาสตร์ กล่าวคือ เกิดคำถามเรื่องทาสซึ่งไม่เคยมีในวงวิชาการ เช่น สังคมไทยเคยผ่านสังคมทาสหรือไม่ เป็นสังคมทาสหรือสังคมมีทาส ศักดินาหมายถึงอะไร ทาสซึ่งถือศักดินาต่ำสุดคือ 5 ไร่ มีความหมายว่าอะไร และเป็นชนชั้นต่ำสุดในสังคมหรือไม่ และทาสมีสภาพอย่างไร แนวคิดดังกล่าวมีส่วนเพิ่มการวิเคราะห์ให้กับวิทยานิพนธ์ทั้งสามเล่ม มากกว่าที่จะศึกษาในประเด็นเดิมที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์กับการเลิกทาส

ปัจจัยที่สอง ก่อนหน้าจะมีการศึกษาวิทยานิพนธ์ทั้งสามเล่ม มีงานวิชาการที่ศึกษาเรื่องไพร่มาก่อนหน้านี้ นับตั้งแต่ บทความวิชาการเรื่อง “ฐานันดรไพร่” ของ ขจร สุขพานิช ตีพิมพ์ใน พ.ศ.2505 วิทยานิพนธ์เรื่อง “การยกเลิกระบบไพร่ในสังคมไทย พ.ศ.2411 ถึงพ.ศ.2453” ของ ปิยะฉัตร ปิตะววรรณ เมื่อพ.ศ.2523 และวิทยานิพนธ์เรื่อง “ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่ และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ของ อัญชลี สุสายัณห์ เมื่อพ.ศ.2524 งานวิชาการที่ศึกษาเรื่องไพร่ทั้งสามเรื่องให้ข้อสรุปเกี่ยวกับทาสไทยว่า สถานะของทาสดีกว่าไพร่ ทาสทำงานรับใช้ในบ้าน เปรียบเสมือนคนในครอบครัว การขายตัวเป็นทาสจึงเป็นเป็นช่องทางหลบหนีของไพร่ทุกชั้นยาก ข้อสรุปดังกล่าวมีส่วนเปิดประเด็นประวัติศาสตร์ทาสไทยให้กับวิทยานิพนธ์ทั้งสามเล่มได้นำมาวิเคราะห์เข้าใจทาสและระบบทาสไทย

ปัจจัยทั้งสองประการที่กล่าวมาข้างต้นมีส่วนสำคัญที่ก่อให้เกิดแรงผลักดันให้งานวิชาการศึกษาประวัติศาสตร์ทาสไทยมีการขยายขอบเขตการศึกษา และเพิ่มการวิเคราะห์เพื่อให้เข้าใจทาสไทย ไม่ใช่ศึกษาเพียงประเด็นพระราชกรณียกิจเลิกทาส แต่เข้าใจทั้งทาสและระบบทาสไทย และสาเหตุที่นำไปสู่การเลิกทาส

4.2.4 นักวิชาการที่ศึกษาเรื่องทาสไทยโดยเน้นที่หลักฐานชั้นต้นทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับทาส

งานวิทยานิพนธ์ที่ศึกษาเกี่ยวกับคติความและฎีกาในสมัยรัชกาลที่ 5 คือ วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เรื่อง "ข้อพิพาทระหว่างทาสกับนายเงิน ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: ศึกษาจากคติความและฎีกา ร.ศ.103-120" ของ รัชนีกร อินทรโชติ ในพ.ศ.2539 วิทยานิพนธ์เรื่องนี้เน้นวิเคราะห์และวิพากษ์หลักฐานชั้นต้นทางประวัติศาสตร์เจาะไปที่กลุ่มหลักฐานประเภทคติความและฎีกาสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างทาสกับนายเงินมีความขัดแย้งอยู่เสมอ ในช่วงเวลาที่มีการออกกฎหมายหลายฉบับเพื่อเลิกทาส เกิดการฟ้องร้องมากขึ้นระหว่างทาสและนายเงิน การศึกษาทาสไทยผ่านคติความและฎีกาทำให้เห็นถึงการใช้อยู่อาศัยจากทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รูปแบบต่างๆ อาทิ การบังคับให้ทาสเป็นโสเภณี การใช้ทาสเป็นนางละคร และการทำสัญญาเป็นลูกจ้างรับเงินล่วงหน้า ซึ่ง "ลูกจ้าง" บางคนถูกบังคับให้เป็นโสเภณี กฎหมายลดค่าตัวทาสที่ประกาศในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ได้มีการปฏิบัติตาม นายเงินยังต้องการใช้ทาส และทาสที่พยายามหนีมักถูกลงโทษอย่างรุนแรงจนทำให้ทาสบางคนเสียชีวิต³¹

วิทยานิพนธ์ของ รัชนีกร อินทรโชติ ขยายขอบเขตการศึกษาเรื่องทาสจากวิทยานิพนธ์ก่อนหน้านี้ โดยได้เปิดประเด็นใหม่แก่วงการศึกษาทาสไทย การโต้แย้งประเด็นทาสที่เคยมีมา นั่นคือประเด็นพระราชกรณียกิจเลิกทาสเป็นการกระทำอย่างเป็นขั้นตอน และปราศจากการเสียเลือดเนื้อเหมือนดังต่างประเทศ วิทยานิพนธ์ของรัชนีกรแย้งประเด็นดังกล่าว และยืนยันด้วยหลักฐานคติความและฎีกาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าอันที่จริงแล้ว การเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อให้เกิดปัญหาทาสและนายเงินอย่างมาก ถึงแม้การเลิกทาสจะไม่เสียเลือดเนื้อเหมือนดังต่างประเทศ แต่ปัญหาคือ ทาสไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บางส่วนได้รับการปฏิบัติที่เลวร้ายจากนายเงินเมื่อมีการออกพระราชบัญญัติเลิกทาส

กลุ่มนักวิชาการที่ศึกษาเรื่องทาสและระบบทาสไทยเป็นกลุ่มที่มีสร้างคำอธิบายเรื่องทาสที่สำคัญแก่สังคมไทย งานการศึกษาในช่วงแรกได้สร้างวาทกรรมพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้คำอธิบายเพื่อสร้างจิตสำนึกในพระมหากษัตริย์คุณของพระมหากษัตริย์ คำอธิบายนี้ถือได้ว่าเป็นวาทกรรมเรื่องทาสไทยกระแสหลัก เนื่องจากแนวคิดดังกล่าวได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มอื่นที่เขียนเรื่องทาสไทย ได้แก่ กลุ่มนักเขียนสารคดี

³¹ รัชนีกร อินทรโชติ, "ข้อพิพาทระหว่างทาสกับนายเงิน ในสมัยรัชกาลที่ 5: ศึกษาจากคติความและฎีกา ร.ศ.103-120," (วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2539), หน้า 96-97.

ประวัติศาสตร์ กลุ่มนักเขียนวรรณกรรม และกลุ่มนักวิชาการที่เขียนหนังสือเรียนสังคมศึกษา ส่วนแนวคิดเรื่องทาสและระบบทาสไทยกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเป็นวาทกรรมทาสไทย กระแสรอง เพราะได้รับการอ้างอิงหรือสนับสนุนแนวคิดจากกลุ่มอื่นๆ ในสังคมเป็นจำนวนน้อย แต่การศึกษาทาสในกระแสรองได้เปิดประเด็นการศึกษาเรื่องทาสและระบบทาสให้ชัดเจนมากขึ้น และส่งผลให้งานการศึกษาเรื่องทาสในเวลาต่อมาหรือในอนาคตจะขยายขอบเขตการศึกษา มากกว่าประเด็นของการเลิกทาส และเทิดพระเกียรติพระมหากษัตริย์คุณของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

4.3 กลุ่มนักวิชาการที่เขียนหนังสือเรียนสังคมศึกษา

4.3.1 ความหมายของคำว่า หนังสือเรียน

หนังสือเรียนคือ หนังสือที่กระทรวงศึกษาธิการ³² กำหนดใช้สำหรับการเรียนการสอน มีสาระตรงตามหลักสูตรที่ระบุของกระทรวงศึกษาธิการ ลักษณะของหนังสือเรียนจะมีลักษณะเป็นเล่ม หรือเป็นชุด และมีชื่อเรียกแตกต่างกันออกไปคือ แบบเรียน หนังสืออ่าน หนังสือ ส่วนแบบเรียนหรือเรียกว่า “หนังสือเรียน” จะต้องเขียนขึ้นตามแนวของหลักสูตรแต่ละระดับ ที่ใช้เป็นหลักในการเรียนการสอนวิชาต่างๆ ระหว่างครูกับนักเรียน และใช้ในสถานศึกษาระดับประถมศึกษา และมัธยมศึกษา แบบเรียนต้องได้รับการตรวจและอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ ก่อนที่จะมีการจัดจำหน่าย³³

³² ความเป็นมาของกระทรวงศึกษาธิการ ในปีพ.ศ.2430 มีการจัดตั้งกรมศึกษาธิการ เมื่อปีพ.ศ.2432 กรมศึกษาธิการได้รวมกับกรมธรรมการ ซึ่งทำหน้าที่ดูแลการพระศาสนา พระภิกษุสงฆ์ กรมพยาบาล กรมแผนก กรมพิพิธภัณฑ์ พ.ศ.2435 กรมธรรมการได้ยกฐานะขึ้นเป็นกระทรวงธรรมการ มีหน่วยงานในสังกัดทั้งหมด 5 กรมคือ กรมศึกษาธิการกลาง กรมศึกษาธิการ กรมสังฆการี กรมพยาบาลและกรมพิพิธภัณฑ์ พ.ศ.2462 ถึงพ.ศ.2468 กระทรวงธรรมการเปลี่ยนชื่อเป็นกระทรวงศึกษาธิการ ส่วนกรมธรรมการไปรวมกับราชสำนัก โดยกระทรวงศึกษาธิการจัดการศึกษาเพียงอย่างเดียว พ.ศ.2469 รัชกาลที่ 7 ได้รวมกรมธรรมการกับกระทรวงศึกษาธิการอีกครั้งหนึ่งและเปลี่ยนชื่อเป็นกระทรวงธรรมการ พ.ศ. 2475 ได้มีการย้ายกรมศาสนาออกจากกระทรวงธรรมการ พ.ศ.2484 เปลี่ยนชื่อจากกระทรวงธรรมการเป็นกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ.2501 กรมศาสนาได้กลับเข้ามาอยู่ในกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ.2502 มีการจัดตั้งสภาการศึกษาแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการจัดการดูแลเรื่องศาสนา การศึกษาระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา อุดมศึกษาทางการฝึกหัดครู อาชีวศึกษา โปรดดูรายละเอียด กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ [ออนไลน์], 6 มกราคม 2554. แหล่งที่มา <http://www.moe.go.th/moe/th/profile/index.php>

³³ ชูลีพร พงษ์สมบุญรณ์, “พัฒนาการหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษาในประเทศไทย,” (วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532), หน้า 14-15.

ลักษณะของหนังสือเรียนมีทั้งหมด 2 ประเภทคือ หนังสือเรียนที่กระทรวงศึกษาธิการจัดทำ และมอบให้องค์การค้ำคूरุสกาพิมพ์จำหน่าย จะมีประกาศกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องอนุญาตให้ใช้หนังสือในโรงเรียน และมีตัวเลขแสดงจำนวนกำกับอยู่ที่เครื่องหมายขององค์การค้ำคूरุสกาที่ปกหลังทุกเล่ม ส่วน หนังสือเรียนของสำนักเอกชน ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการอนุญาตให้ใช้ในโรงเรียน ต้องมีใบอนุญาตของกระทรวงศึกษาธิการพิมพ์ไว้ให้เห็นได้ชัด³⁴

4.3.2 วาทกรรมทาสไทยที่ปรากฏในหนังสือเรียนสังคมศึกษา

จากการสำรวจหนังสือเรียนสังคมศึกษาตั้งแต่ปีพ.ศ.2471 จนกระทั่งถึงปีพ.ศ.2544 มีการอธิบายเรื่องทาสไว้ในหนังสือเรียนสังคมศึกษาอย่างต่อเนื่อง หลักสูตรการศึกษาที่นำมาประกอบการศึกษาเรื่องทาสไทยมีดังต่อไปนี้ หลักสูตรการศึกษาพ.ศ.2503 หลักสูตรการศึกษาพ.ศ.2521 หลักสูตรการศึกษาพ.ศ.2524 และหลักสูตรการศึกษาพ.ศ.2544 อันที่จริงแล้วหลักสูตรการศึกษาที่บังคับใช้ในประเทศไทยมีจำนวนมากตั้งแต่มีการก่อตั้งกระทรวงธรรมการพ.ศ.2435 ตัวอย่างเช่น พักตร์สำหรับการศึกษา พ.ศ. 2435 (หลักสูตรฉบับแรก) หลักสูตร พ.ศ.2438 หลักสูตร ร.ศ.124 (สำหรับสามัญศึกษา 2448) หลักสูตร ร.ศ.126 (สำหรับโรงเรียนผู้หญิง พ.ศ. 2450) หลักสูตร พ.ศ. 2452 หลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ. 2454 หลักสูตรหลวง พ.ศ. 2456 หลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ. 2464 และหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ.2471 เป็นต้น

เนื่องจากหนังสือเรียนสังคมศึกษาที่ใช้เป็นหลักฐานขั้นต้นทางประวัติศาสตร์อยู่ในช่วงเวลาระหว่างหลักสูตรการศึกษาระหว่างพ.ศ.2503 ถึงพ.ศ.2544 การวิเคราะห์วาทกรรมทาสไทยในหนังสือเรียนได้แบ่งแยกหนังสือเรียนสังคมศึกษาตามแต่ละหลักสูตรการศึกษา เพื่อชี้ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการศึกษา ส่งผลต่อการสร้างคำอธิบายเรื่องทาสไทย และนักวิชาการที่เขียนหนังสือสังคมศึกษามีการเปลี่ยนแปลงในการสร้างคำอธิบายเรื่องทาสไทยทั้งเหมือนกันและแตกต่างกันในแต่ละหลักสูตร

หนังสือเรียนส่วนใหญ่ ที่ใช้เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในการวิเคราะห์วาทกรรมเรื่องทาสไทย เป็นหนังสือเรียนที่พิมพ์โดยสำนักพิมพ์เอกชน และหนังสือเรียนเหล่านี้ได้รับการอนุมัติจากกระทรวงศึกษาธิการ ให้ใช้ในโรงเรียนตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษา เนื่องจากหนังสือเรียนที่อนุมัติจากกระทรวงศึกษามีอยู่จำนวนมากตามแต่ละหลักสูตรการศึกษา ดังนั้นหนังสือแบบเรียน

³⁴ ชูลีพร พงษ์สมบุญ, "พัฒนาการหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษาในประเทศไทย," (วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532), หน้า 15.

จึงถูกเลือกมาเพียงบางส่วน เพื่อเป็นตัวอย่างให้เห็นการอธิบายเรื่องทาสไทยในแต่ละหลักสูตรการศึกษา

4.3.3 วาทกรรมทาสไทยในหนังสือแบบเรียนก่อนหลักสูตรการศึกษาพ.ศ.2503

จากการสำรวจแบบเรียนสังคมศึกษาก่อนการประกาศแผนการศึกษาแห่งชาติพ.ศ.2503 พบว่า แบบเรียนสอนจรรยาและหนังสือเรียนประวัติศาสตร์มีเนื้อหากล่าวถึงเรื่องทาส ซึ่งมีการอธิบายว่า ทาสถูกกดขี่ข่มเหงจากนายเงิน และการเป็นทาสไม่ต่างกับสัตว์เดรัจฉาน ดังนั้นพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการให้สิทธิเสรีภาพแก่ประชาชนชาวไทย

ตัวอย่างหนังสือเรียนก่อนหลักสูตรการศึกษา พ.ศ.2503 มีทั้งหมด 3 เล่ม ดังนี้ หนังสือสำหรับครู แบบสอนจรรยาชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 เรียบเรียงโดย พระยาศรีวิฑิตจรรณกุล พิมพ์ครั้งแรกเมื่อปีพ.ศ.2471 การนำเสนอเรื่องทาสอยู่ในบทที่ 14 เรื่องการเคารพต่อผู้มีคุณแก่ถิ่นฐานบ้านเมือง จุดมุ่งหมายของบทที่ 14 คือ การยกย่องบุคคลสำคัญของประเทศที่ทำคุณประโยชน์ต่อบ้านเมือง รัชกาลที่ 5 ทรงได้รับการยกย่องจากพระราชกรณียกิจเลิกทาสในรัชกาลของพระองค์ ข้อความในหนังสือสำหรับครู แบบสอนจรรยาชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 มีดังนี้

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ซึ่งชาวเราเรียกกันเมื่อสวรรคตแล้วว่า พระพุทธเจ้าหลวง) พระองค์ทรงพระราชดำริว่า ประเพณีทาสที่มีอยู่ในประเทศสยามเป็นเครื่องกีดขวางความเจริญของบ้านเมือง และตัดความสุขสำราญของประชาชนอยู่อย่างหนึ่ง ด้วยเหตุที่พวกทาสเหล่านี้มีฐานะเปรียบเหมือนกับสัตว์เดรัจฉานหรือสิ่งของ ซึ่งเจ้าของมีอำนาจจะซื้อขายได้ทุกเมื่อ เป็นต้นว่าทาสครัวหนึ่งมีพ่อแม่และลูก เมื่อนายทาสต้องการเงินเพียงเล็กน้อย ก็แบ่งขายลูกของทาสไปแต่คนเดียว ส่วนพ่อแม่และลูกซึ่งเป็นทาสนั้น ถึงจะมีความรักใคร่กันเพียงไร ก็พูดคัดค้านไม่ได้ ต้องยอมให้นายขายไป บางทีลูกกับพ่อแม่ไม่ได้พบกันจนตลอดชีวิตก็มี ดูเป็นการน่าสังเวชสลดใจที่สุด

เมื่อการมีทาสเป็นความเสียหายร้ายแรงแก่บ้านเมืองถึงเพียงนี้ พระองค์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ตราพระราชบัญญัติเลิกทาสอย่างเด็ดขาด ไม่ให้มีทาสในประเทศสยามอีกต่อไปตั้งแต่พ.ศ.2448 นับว่าเป็นพระมหากรุณาธิคุณอันใหญ่หลวง ทรงปลดเปลื้องความทุกข์ยากของ

ประชาชนให้ได้รับความสุขทั่วหน้ากัน ผลของการเลิกทาสนี้แหละที่ทำให้
บ้านเมืองเจริญขึ้นเป็นลำดับมา และเป็นอยู่อย่างที่เราเห็นอยู่ทุกวันนี้³⁵

วาทกรรมทาสไทยในหนังสือเรียนสำหรับครู แบบสอนจรรยาบรรณระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 2
ได้นำเสนอ สถานภาพทาสไทยไม่ต่างกับสัตว์เดรัจฉาน หรือเป็นสิ่งของของนายเงิน การใช้ภาษาที่
โน้มน้าวใจผู้อ่านว่า “ดูเป็นการน่าสังเวชสลดใจ” เพื่อให้เห็นถึงความทุกข์ยากการเป็นทาส การเลิก
ทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเป็นไปเพื่อปลดปล่อยความทุกข์ยาก
ของทาส และทำให้บ้านเมืองเจริญขึ้นมาตามลำดับ

ตัวอย่างหนังสือแบบเรียนประวัติศาสตร์อีกเล่มคือ หนังสือประวัติศาสตร์สยาม ภาคพุทธ
ศาสนา กรุงสุโขทัย ศรีอยุธยากับภาคกรุงธนบุรี และกรุงเทพฯ³⁶ หนังสือเล่มนี้เป็นหนังสือเรียน
ประวัติศาสตร์ที่ใช้สอนในโรงเรียนสวนกุหลาบ ผู้แต่งหนังสือเล่มนี้เป็นอาจารย์โรงเรียนสวนกุหลาบ
ซึ่งมีทั้งหมด 4 ท่านคือ พระปวโรฬารวิทยา หลวงชุนหัทธสิการ หลวงลือล้ำศาสตร์ และขุนวิทยา
วุฒติ หนังสือประวัติศาสตร์สยามตีพิมพ์ครั้งแรกพ.ศ.2478 หนังสือเล่มนี้มีการแบ่งเนื้อหาตามยุค
สมัย และเน้นการอธิบายพระประวัติ และพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ไทยในราชวงศ์
จักรีแต่ละรัชกาล เรื่องทาสไทยได้รับการอธิบายในหัวข้อพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยรัชกาลที่
5 หนังสือเล่มนี้ให้คำอธิบายเรื่องการเลิกทาสว่า “การใช้ทาสเป็นประเพณีมาแต่โบราณไม่เฉพาะ
แต่ในประเทศสยาม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า การมีทาสเป็น
การบั่นทอนความสามารถและเสรีภาพของพลเมืองจึงตราพระราชบัญญัติปล่อยทาสให้เป็นไทย
ให้ราษฎรมีสติธิเสรีภาพเสมอกัน”³⁷ วาทกรรมทาสไทยที่หนังสือเรียนเล่มนี้นำเสนอเกี่ยวกับเรื่อง
สิทธิ เสรีภาพ การเลิกทาสเป็นการให้เสรีภาพแก่พลเมือง

ตัวอย่างหนังสือแบบเรียนประวัติศาสตร์อีกเล่มหนึ่งคือ หนังสือประวัติศาสตร์มัธยมปลาย
ตามหลักสูตรใหม่ พ.ศ.2490 เรียบเรียงโดย นายชาญ นาคพงศ์ หนังสือเล่มนี้แบ่งเป็น 2 ภาคคือ
ภาค 1 ประวัติศาสตร์ไทย ภาค 2 ประวัติศาสตร์ต่างประเทศ เรื่องทาสไทยอยู่ในตอนที่ 8 ภาค
ประวัติศาสตร์ไทย สมัยกรุงเทพฯ (ยุคปัจจุบัน) เนื้อหาที่อธิบายพระราชกรณียกิจเลิกทาสความว่า
“พระองค์เปลี่ยนขนบประเพณีจากเก่าสู่สภาพสังคมใหม่ และปกครองประเทศนานถึง 43 ปี ไทย

³⁵ พระยาวิจิตรจตุรณกุล, หนังสือสำหรับครูแบบสอนจรรยาบรรณระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 (พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2471), หน้า 122-124.

³⁶ ขุนวิทยาวุฒติ พระปวโรฬารวิทยา หลวงชุนหัทธสิการ และหลวงลือล้ำศาสตร์, หนังสือประวัติศาสตร์สยาม (พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2578).

³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 354.

มิใช่ประเทศป่าเถื่อนอีกต่อไปแล้ว การปฏิรูปการปกครองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้ออกพระราชบัญญัติเลิกทาส พระราชทานเสรีภาพในตัวบุคคลทั่วไป³⁸ หนังสือเรียนเล่มนี้อธิบายการเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า เป็นการให้เสรีภาพแก่ทาส คำอธิบายดังกล่าวเป็นเหตุผลที่หนังสือแบบเรียนช่วงพ.ศ.2470 -2490 ส่วนใหญ่ใช้อธิบายการเลิกทาสในสังคมไทย

หนังสือเรียนช่วงพ.ศ.2470-2490 เกิดขึ้นในบริบทการเมืองหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นระบอบประชาธิปไตยในปีพ.ศ.2475 หนังสือเรียนในช่วงเวลาดังกล่าวได้รับอิทธิพลแนวความคิดเรื่องสิทธิเสรีภาพในระบอบประชาธิปไตย บริบทดังกล่าวส่งเสริมให้นักวิชาการเขียนหนังสือแบบเรียนสร้างคำอธิบายเรื่องทาส ว่าขาดสิทธิเสรีภาพ

กลุ่มผู้สร้างวาทกรรมทาสในหนังสือเรียนก่อนหลักสูตรการศึกษาปีพ.ศ.2503 เป็นข้าราชการกระทรวงศึกษาธิการ อาทิ พระยาวิจิตรคุณกุล และเป็นอาจารย์โรงเรียนสวนกุหลาบ เช่น พระปวโรฬารวิทยา หลวงชุนท์กสิการ หลวงลือล้ำศาสตร์ ขุนวิทยาอุทมิ ส่วนนายชาญ นาคพงศ์เคยเป็นอาจารย์โรงเรียนกุลบุตรวิทยาลัย วังสมเด็จบูรพาวิทยาลัย โรงเรียนเตรียมอุดมวัดจักรวรรดิ และโรงเรียนเตรียมอุดมสตรีชาติยานีผดุง กลุ่มผู้เขียนหนังสือแบบเรียนกลุ่มนี้เป็นชนชั้นกลางที่ได้รับการศึกษาในระบบการศึกษาสมัยใหม่ของไทยในช่วงสมัยรัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 7 แนวคิดการให้คำอธิบายเรื่องทาสของกลุ่มนักเขียนเหล่านี้ยังยึดติดกรอบการให้คำอธิบายแบบเน้นพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางของการอธิบายประวัติศาสตร์ วิธีการแบ่งบทการนำเสนอในแบบเรียนยึดกรอบยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ สมัยอยุธยา สมัยธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ การอธิบายประวัติศาสตร์ผ่านยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ดังกล่าว เป็นกรอบความรู้ที่ให้สำคัญกับบทบาทของพระมหากษัตริย์ในประวัติศาสตร์ไทย

4.3.4 วาทกรรมทาสไทยในหนังสือแบบเรียนหลักสูตรการศึกษาพ.ศ.2503

เมื่อเริ่มมีแผนการศึกษาแห่งชาติใช้เป็นครั้งแรกในปีพ.ศ.2503 แผนการศึกษาได้แบ่งการศึกษาเป็นหมวดวิชา ประวัติศาสตร์อยู่ในหมวดวิชาสังคมศึกษา หมวดวิชาสังคมศึกษามีรายวิชาย่อยดังนี้ หน้าที่พลเมือง ศิลปกรรม ภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ หลักสูตรกระทรวงศึกษาแบ่งระดับชั้นของการศึกษาออกเป็น 2 ส่วนคือ หลักสูตรประถมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย และหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น และมัธยมศึกษาตอนปลาย

³⁸ ชาญ นาคพงศ์, ประวัติศาสตร์มัธยมปลาย ตามหลักสูตรใหม่ (พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2490), หน้า 88.

เมื่อนำแบบเรียนระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาทั้งตอนต้นและตอนปลายในหลักสูตรการศึกษาพ.ศ.2503 มาพิจารณาพบว่า วาทกรรมทาสอธิบายในหัวข้อวันปิยมหาราช และอธิบายในหัวข้อพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในแบบเรียนประถมศึกษา แบบสอนอ่านสังคมศึกษาชุดเสริมประสบการณ์ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 ของกระทรวงศึกษาธิการ เขียนโดย นายก่อ สวัสดิ์พาณิชย์ มีคำอธิบาย ดังนี้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ทรงทำประโยชน์ให้แก่ประเทศของเราเป็นอันมาก พระองค์ได้ทรงปรับปรุงบ้านเมืองให้เจริญขึ้น ได้โปรดให้เลิกทาส ตั้งโรงพยาบาล โรงเรียนและทำนุบำรุงทางคมนาคม ที่บ้านเมืองเราเจริญทุกวันนี้เพราะพระองค์ทรงเป็นที่รักของคนทั่วไป จนชาวไทยพากันขนานพระนามว่า “สมเด็จพระปิยมหาราช” ในวันดังกล่าวนี้ โรงเรียนและสถานที่ราชการปิดทำงานหมด เพื่อให้ประชาชนระลึกถึงพระคุณของพระองค์ ในสถานที่บางแห่งก็มีพิธีถวายความเคารพต่อพระรูปของพระองค์ท่าน³⁹

แบบเรียนสังคมศึกษา ประวัติศาสตร์ไทย ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ของกระทรวงศึกษาธิการ เขียนโดย หม่อมเจ้าหญิง สิบพันพารเสนา ไสณกุล แบ่งการนำเสนอเป็น 3 บทตามยุคสมัยคือ สมัยสุโขทัย สมัยกรุงศรีอยุธยาและธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ เนื้อหาที่มีการกล่าวถึงเรื่องทาสปรากฏในสมัยรัตนโกสินทร์ ส่วนของพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความว่า “สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ราชโอรสในรัชกาลที่ 4 ทรงวางพระองค์สนิทสนมกับราษฎรจนเป็นที่รักที่นิยมของคนทั่วไป จึงถวายพระนามว่า พระปิยมหาราช ได้ทรงจัดการเลิกทาส และประเพณีบางอย่างที่ไม่เหมาะสม”⁴⁰

แบบเรียนระดับมัธยมศึกษาหลักสูตรการศึกษาพ.ศ.2503 กล่าวถึงเรื่องทาสแทรกในประเด็นพระราชประวัติ และพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยกตัวอย่างแบบเรียนวิชาประวัติศาสตร์ไทย และประวัติศาสตร์ต่างประเทศสำหรับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ปีพ.ศ.2514 ผู้แต่งหนังสือมีทั้งหมด 4 คนคือ นางวงศ์ศรี วิทยานนท์ นางสาวสุนณา บุญยะ

³⁹ ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์, แบบสอนอ่านสังคมศึกษา ชุดเสริมสร้างประสบการณ์สังคมศึกษา เล่ม 2 ชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 กระทรวงศึกษาธิการ กรมวิชาการ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), หน้า 36-45.

⁴⁰ หม่อมเจ้าหญิงสิบพันพารเสนา ไสณกุล, แบบเรียนสังคมศึกษา ตอนที่ 3 ประวัติศาสตร์ไทยชั้นปีที่ 4 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2513), หน้า 44-45.

รัตเวช นางศรีนารถ สุริยะ และนางสาวชูศิริ จามรมาน ผู้ตรวจหนังสือคือ หม่อมราชวงศ์แสงโสม เกษมศรี ประเด็นเกี่ยวกับการเลิกทาสทาสได้กล่าวไว้ในประวัติศาสตร์ไทยรัชสมัยของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนี้

การเลิกทาส ได้โปรดให้เลิกทาสซึ่งทาสมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา โดย ได้ทรงดำเนินการเป็นขั้นๆตามลำดับ มิให้เสียหายกระทบกระเทือนแก่นายเงินผู้เป็นเจ้าของทาส และตัวทาสเองมากเกินไป เพราะทาสเองเคยชินต่อการมีเจ้านายเลี้ยงดู ไม่พอใจที่ออกไปประกอบอาชีพเองอยู่เหมือนกัน ได้โปรดให้ตราพระราชบัญญัติเกษียณอายุพ.ศ.2417 คือ กำหนดค่าตัวลูกทาสที่เกิดในปีพ.ศ.2411 (ปีที่พระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์) เป็นต้นไปในอัตราใหม่ ซึ่งเมื่อเด็กนั้นอายุครบ 21ปีแล้วก็เป็นที่ไทแก้ตัว เมื่อเป็นไทแล้วจะขายตัวอีกไม่ได้ ทรงกำหนดโทษไว้ทั้งผู้ชายและผู้ซื้อ ต่อมาได้ตราพระราชบัญญัติกำหนดว่าทาสชเลย และทาสสินไถ่ อายุครบ 60ปีแล้วให้เป็นที่ไท ได้ประกาศให้ลูกทาสหลุดเป็นที่ไทหมด ส่วนตัวทาสให้ลดค่าตัวเดือนละ 4 บาทจนกว่าจะหมด และห้ามการซื้อขายอีกต่อไป ผู้ฝ่าฝืนให้มีโทษทางอาญา การเลิกทาสจึงค่อยๆหมดสิ้นลง นับเป็นพระมหากษัตริย์คุณอันล้นเกล้าฯ และทรงดำเนินการได้เรียบร้อยปราศจากการนองเลือด ซึ่งการนี้กินเวลานานถึง 37ปี⁴¹

กลุ่มนักวิชาการที่แต่งหนังสือเรียนข้างต้นสร้างวาทกรรมทาสไทยในประเด็นการเลิกทาส วิธีการอธิบายคือ การหาเหตุผลที่น่าเชื่อถือเพื่อยกย่องพระราชกรณียกิจการเลิกทาส ในรัชกาลที่ 5 ด้วยการยกตัวอย่างพระราชบัญญัติที่เกี่ยวข้องกับการเลิกทาสที่ออกมาประกาศใช้ในสังคมไทยเป็นระยะๆ เพื่อแสดงให้เห็นว่าพระราชกรณียกิจการเลิกทาสเกิดขึ้นด้วยการวางแผนเป็นขั้นเป็นตอน

วาทกรรมทาสไทยในหลักสูตรการศึกษาพ.ศ.2503 พยายามนำเสนอ วาทกรรมทาสในวันปิยมหาราช หัวข้อวันปิยมหาราชมีจุดมุ่งหมายให้นักเรียนเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และวาทกรรมทาสไทยประเด็นพระราชกรณียกิจการเลิกทาสเป็นเพียงส่วนหนึ่งของพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงแม้ว่าแผนการศึกษาแห่งชาติ

⁴¹ ชูศิริ จามรมาน พงศ์ศรี วิทยานนท์ ศรีนารถ สุริยะ และสุมนา บุญยะรัตเวช, หนังสือประกอบการเรียนวิชาประวัติศาสตร์ไทยและต่างประเทศสำหรับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2514), หน้า 49.

พ.ศ.2503 มีการแบ่งระดับการศึกษาทั้งประถมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย และมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย แต่การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของระบบการศึกษา แต่ไม่ได้เปลี่ยนแปลงเนื้อหาเรื่องทาสไทย

กลุ่มผู้สร้างวาทกรรมทาสในแบบเรียนจากหลักสูตรการศึกษาพ.ศ.2503 เช่น หม่อมเจ้าหญิงสิรินธรพารเสนอ โสณกุล พงศ์ศรี วิทยานนท์ สุมนา บุญยรัตเวช ศรีนารถ สุริยะ และชูศิริ จามรมานเป็นผู้ทรงคุณวุฒิของกระทรวงศึกษาธิการ และผู้เขียนวางโครงเรื่องการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ในแบบเรียนที่เน้นบทบาทของพระมหากษัตริย์ และเรียงตามแต่ละรัชกาลนั้น การวางโครงเรื่องดังกล่าวสอดคล้องกับการอธิบายประวัติศาสตร์ไทยที่เน้นน้ำหนักความสำคัญของพระมหากษัตริย์ วาทกรรมทาสไทยยังคงเกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 กับการเลิกทาสในสมัยของรัชกาลที่ 5 มากกว่าที่จะสร้างความเข้าใจอธิบายความสำคัญของทาสและระบบทาสไทย

4.3.5 วาทกรรมทาสไทยในหลักสูตรประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ.

2521 และหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลายพ.ศ.2524

แผนการศึกษาแห่งชาติพ.ศ.2520 มีการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการศึกษาระดับชั้นประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตอนต้นเมื่อปีพ.ศ.2521 แบ่งเนื้อหารายวิชาเป็นกลุ่มประสบการณ์เรียนรู้ทั้งหมด 5 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มทักษะ ประกอบด้วยภาษาไทยและคณิตศาสตร์ กลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัยว่า ด้วยกิจกรรมที่เกี่ยวกับการพัฒนาและสร้างนิสัย กลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพ ว่าด้วยประสบการณ์ทั่วไปในการทำงาน และความรู้พื้นฐานในการประกอบอาชีพ กลุ่มประสบการณ์พิเศษ ว่าด้วยภาษาอังกฤษ และวิชาอาชีพที่เกี่ยวกับการดำรงชีวิต เพื่อให้โรงเรียนเลือกสอนอย่างใดอย่างหนึ่งในชั้นประถมศึกษาปีที่ 5-6 และกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ว่าด้วยกระบวนการแก้ปัญหาชีวิตและสังคม กล่าวถึงปัญหาและความต้องการของมนุษย์ในด้านต่างๆ เพื่อดำรงอยู่และการดำเนินชีวิตที่ดี⁴²

กลุ่มที่เกี่ยวข้องกับวิชาสังคมศึกษาคือ กลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ในกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตได้แบ่งออกเป็นรายวิชาย่อย ดังนี้ ประเทศของเรา(ส 101 และ ส102) เพื่อนบ้านของเรา(ส 203 และ ส 204) และโลกของเรา(ส 305 และ ส306) รายวิชาย่อยดังกล่าวมีที่มา

⁴² สุรดา สุทธิศาสนกุล, "การศึกษาพัฒนาการหนังสือเรียนกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตระดับประถมศึกษา ระหว่างปีพุทธศักราช 2458-2534," (วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ,2537), หน้า 4.

จากการนำหลายสาขาวิชาเข้ามาผสมผสานกัน นั่นคือ การนำวิชาในสาขาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ทั้งหมด 7 วิชา ได้แก่ ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ หน้าที่พลเมือง ศีลธรรม สังคมวิทยา ประชากรศึกษาและสิ่งแวดล้อม และเศรษฐศาสตร์มาบูรณาการเข้าด้วยกัน ดังนั้นหลักสูตรการศึกษาพ.ศ.2521(ฉบับปรับปรุงพ.ศ.2533)เปลี่ยนแปลงไปจากหลักสูตรการศึกษาพ.ศ.2503 เห็นได้จากไม่มีรายวิชาเอกเทศอีกต่อไป เช่น วิชาภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ หน้าที่พลเมืองและศีลธรรม เป็นต้น

หนังสือเรียนสังคมศึกษาในระดับประถมศึกษาตามหลักสูตรการศึกษาพ.ศ.2521 (ฉบับปรับปรุงพ.ศ.2533) อธิบายเรื่องการเลิกทาส ซึ่งเกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่วิธีการนำเสนอเรื่องการเลิกทาสแตกต่างจากหนังสือเรียนเล่มอื่นในหลักสูตรก่อนหน้านี้ เช่น การสร้างตัวละครทาส และใช้ตัวละครทาสเป็นผู้บรรยายพระราชกรณียกิจเลิกทาส ยกตัวอย่างหนังสือสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 รายวิชาเพื่อนบ้านของเราและประเทศเพื่อนบ้าน ผู้เขียนได้อธิบายเรื่องทาสผ่านตัวละครสมมติที่ชื่อว่า บุญดี บุญดีเป็นลูกทาสที่ได้รับการปล่อยให้เป็นไทในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับการศึกษา และได้ทำงานเป็นเสมียนในห้างฝรั่ง ตัวละครสมมติได้บรรยายการเปลี่ยนแปลงของบ้านเมืองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสรรเสริญพระราชกรณียกิจเลิกทาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนี้

...วันที่ข้ามีความสุขยิ่งซึ่งคงจะไม่มีวันใดอีกแล้ว นั่นคือ วันที่ 1 เมษายน พุทธศักราช 2448 หรือใน ร.ศ.124 ข้าได้เป็นไทย มีอิสระภาพแล้ว นอกจากข้าแล้วยังมีลูกทาสอีกเป็นจำนวนมากที่ดีใจ และมีความสุขเช่นเดียวกัน พระพุทธเจ้าหลวงหรือรัชกาลที่ 5 ทรงมีพระเมตตาคุณแก่ไพร่ฟ้า ข้าทาส พระองค์ทรงให้ออกกฎหมาย ให้นายเงินปล่อยลูกทาสเป็นอิสระ ลดค่าตัวลูกทาส และห้ามเอาคนไทยที่หลุดพ้นจากความเป็นทาสกลับมาเป็นทาสอีก ภายหลังจึงไม่มีทาสเหลืออยู่ในเมืองไทยอีกเลย รัชกาลที่ 5 ทรงดำเนินการเลิกทาส รวมเป็นเวลาทั้งหมด 31 ปี ในวันที่ประกาศเลิกทาส ทาสแทบทุกคนน้ำตาคลอ บางคนถึงกับร้องไห้ด้วยความดีใจ..ตื่นตันใจ...บ้างก็นั่งคุกเข่าลงกับพื้น ประนมมือเหนือหัว ก้มลงกราบกับพื้นเบื้องหน้าพระบรมฉายาลักษณ์พระพุทธเจ้าหลวง ไม่มีคำพูดใดที่จะกล่าวแทนความรู้สึกดีใจ ความสุข ความซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณ นอกจากอาการท่าทางเท่านั้น ข้ารู้มาว่าเมืองไทยมีทาสมาแต่

ครั้งกรุงศรีอยุธยา ประเทศอื่นๆก็เหมือนกัน เช่น อเมริกา ซึ่งก็มีการเลิกทาสได้ต้องเสียเลือดเนื้อ ชีวิตและทรัพย์สิน เพราะเกิดสงครามกลางเมือง ตรงกันข้ามกับเมืองไทย พระพุทธเจ้าหลวงทรงให้เลิกทาสแบบผ่อนปรน จึงไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนทั้งนายทั้งทาส⁴³

หนังสือแบบเรียนสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ตีพิมพ์พ.ศ.2526 ผู้เขียนนำเสนอเรื่องทาสผ่านการสร้างเหตุการณ์สมมติในห้องเรียน นักเรียนหญิงชื่อว่า นารี และเพื่อนได้จัดแสดงละครเรื่องทาสขึ้นในห้องเรียนเพื่ออธิบายเรื่องพระราชกรณียกิจเลิกทาส นารี กล่าวในตอนต้นของบทบาทสมมติว่า “ในปีพ.ศ.2448 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศให้ทันสมัยกับความเจริญก้าวหน้าของประเทศต่างๆ พระองค์ทรงเห็นว่าการมีทาสซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นสิ่งที่ถ่วงความเจริญของประเทศกำลังปรับปรุง ทรงมีความปรารถนาที่จะให้ราษฎรมีความเสมอภาคกันในด้านความเป็นอยู่และการครองชีพ ให้ทุกคนมีอิสระในการทำมาหากินเพื่อเป็นกำลังส่งเสริมเศรษฐกิจของประชาชนและประเทศชาติต่อไป เนื่องจากในขณะนั้นพระองค์ทรงเห็นว่าผู้เป็นทาสได้รับความกดขี่จากผู้ที่มีฐานะมั่งคั่งมาก”⁴⁴

ทาสได้รับการนำเสนอถูกกดขี่ข่มเหงจากนายทาส ด้วยการสมมติเรื่องราวการเลิกทาส เด็กนักเรียนแสดงเป็นทาสหญิงและทาสชาย 2 คนกำลังก้มหน้าก้มตาทำงาน และมีนายเงินคอยถือแฉับควบคุม นักเรียนที่แสดงบทบาทเป็นนายเงินกล่าวกับทาสทั้งสองคนว่า “อ้าว...รีบทำเข้ามัวแต่อืดอาดขี้เกียจอยู่นั้นแหละ ไม่คุ้มกับเงินที่ซื้อเจ้าทั้งสองมาเลยถ้าซักซำซำจะเขี่ยเจ้าทั้งสองให้หลังลายทีเดียว” ทาสหญิงกล่าวว่า “นายเจ้า ขออิฉันหยุดพักสักครู่เถิดจะ ทำงานตั้งแต่เช้าข้าวกลางวันก็ยังไม่ได้อิน อิฉันจะเป็นลมอยู่แล้ว” ส่วนทาสชายกล่าวว่า “นายให้แม่พร้อมหยุดพักบ้างเถิดแก่แกแล้ว” พระราชกรณียกิจเลิกทาสเป็นเรื่องที่ยิ่งใหญ่ในสังคมไทยเพราะเป็นการปลดปล่อยความทุกข์ให้แก่พสกนิกรด้วยการนำเสนอบทบาทของตัวละคร นักเรียนแสดงบทบาทสมมติเป็นทหารเดินผ่านมาและกล่าวว่า “เจ้าข้าเอ๊ย บัดนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงออกพระราชบัญญัติเลิกทาสแล้ว ต่อไปนี้บรรดาลูกทาสหลุดพ้นเป็นไทหมด ส่วนผู้ที่เป็นทาสอยู่แล้วให้ลดค่าตัวลงเดือนละ 4 บาทจนกว่าจะหมดและห้ามการซื้อขายทาสกันต่อไป ผู้ใดฝ่าฝืน

⁴³ ดาริกา ยศวัฒน์ ธงช้าง ไชยเดช และลินจง อินทรมพรรย์, หนังสือเรียนสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต หมวดบ้านเมืองของเรา และประเทศเพื่อนบ้าน ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว, 2525), หน้า 13-14.

⁴⁴ คณะอาจารย์โรงเรียนสาธิตแห่งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, หนังสือเรียนสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 หมวดมนุษยศาสตร์กับสิ่งแวดล้อม (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2526), หน้า 118.

จะมีโทษ” บรรดาทาสชายหญิงทั้งสองคนกล่าวว่า “สาธุ...ขอพระองค์ทรงพระเจริญ(เมื่อพูดจบ ทาสทั้งสองก็มลงกราบที่พื้นเป็นการน้อมระลึกถึงพระมหากษัตริย์ของคุณของพระองค์ และสรุปว่าในวันปิยมหาราช ซึ่งเป็นวันสำคัญของชาติไทย นักเรียนทุกคนจะนำพวงมาลาไปถวายที่พระบรมรูปทรงม้า และมีจิตใจระลึกถึงพระมหากษัตริย์คุณ⁴⁵

วาทกรรมทาสในแบบเรียนทั้งสองเล่มข้างต้นมุ่งเน้นการสร้างวาทกรรมทาสว่าได้รับการกตขี่หมเหง และวาทกรรมการเลิกทาสเป็นเรื่องที่พระมหากษัตริย์ทรงปลดเปลื้องความทุกข์ยากแก่พลกนิกร การสร้างตัวละครสมมติในแบบเรียนเป็นการสร้างความทรงจำให้แก่นักเรียนระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตอนต้นได้เป็นอย่างดี จากเมื่อก่อนกลวิธีของการนำเสนอของกลุ่มนักวิชาการที่เขียนหนังสือแบบเรียน วาทกรรมทาสเป็นเพียงการบรรยาย และอธิบายเรื่องทาสและการเลิกทาส แต่กลุ่มนักวิชาการเขียนหนังสือเรียนระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตอนต้นตามหลักสูตรการศึกษาพ.ศ.2521 พยายามสร้างภาพความทรงจำทาสผ่านการแสดงความรู้สึกของตัวละครเพื่อให้นักเรียนจดจำ และรับรู้ภาพทาสไทย ในสภาพที่ไม่ได้รับความเป็นธรรม และได้รับการกตขี่หมเหงจากนายทาส การเลิกทาสเป็นเรื่องสำคัญและยิ่งใหญ่ในสังคมไทย

สำหรับแบบเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลายภายใต้หลักสูตรการศึกษาพ.ศ.2524 (ฉบับปรับปรุงพ.ศ.2533)เป็นหลักสูตรปรับปรุงมาจากหลักสูตรมัธยมปลายพ.ศ.2518 หลักสูตรการศึกษาใหม่พ.ศ.2524 (ฉบับปรับปรุงพ.ศ.2533)เป็นหลักสูตรที่นำวิชาในสาขาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ทั้งหมด 7 วิชาคือ ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ หน้าที่พลเมือง ศิลธรรม สังคมวิทยา ประชากรศึกษาและสิ่งแวดล้อม และเศรษฐศาสตร์มาบูรณาการเข้าด้วยกัน และแยกเป็นหัวข้อเรื่อง และรหัสรายวิชา การบูรณาการวิชาสาขาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์เข้าด้วยกันทั้ง 7 วิชาทำให้มีการเชิญนักวิชาการที่มีชื่อเสียงในประเทศไทย ซึ่งเป็นนักวิชาการที่ไม่ได้ชำนาญเฉพาะประวัติศาสตร์เพียงสาขาเดียว แต่เป็นนักวิชาการที่มีชื่อเสียงจากสาขาอื่น อาทิ สาขารัฐศาสตร์ สาขาเศรษฐศาสตร์ มาเขียนหนังสือเรียน ผลที่ตามมาคือการเขียนหนังสือเรียนในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายมีความแตกต่างจากวิธีการนำเสนอหนังสือเรียนในระดับประถมศึกษา และมัธยมศึกษาตอนต้น โดยเฉพาะการอธิบายเรื่องทาสที่ละเอียดมากขึ้น ส่วนการเลิกทาสมีการอธิบายนอกเหนือจากประเด็นเทิดพระเกียรติพระราชากรณียกิจเลิกทาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

⁴⁵ คณะอาจารย์โรงเรียนสาธิตแห่งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, หนังสือเรียนสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 หมวดมนุษยศาสตร์กับสิ่งแวดล้อม, หน้า 121.

หนังสือเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลายหลักสูตรการศึกษาพ.ศ.2524 มีลักษณะร่วมกันของสร้างวาทกรรมทาสดังนี้ ประการแรก ทาสได้รับการอธิบายในฐานะส่วนหนึ่งของโครงสร้างทางสังคม ทาสจะมีบทบาททางด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม

ประการที่สอง คำอธิบายเกี่ยวกับทาสไทยมีการให้สืบค้นและอ้างหลักฐานชั้นต้นทางประวัติศาสตร์ อาทิ กฎหมายตราสามดวง บันทึกจากชาวต่างประเทศที่เข้ามาในสยามช่วงเวลาที่มีการใช้ทาส

ประการที่สาม การอธิบายเรื่องเลิกทาสให้ข้อมูลที่ละเอียดมากขึ้น มีการอ้างอิงประกาศและพระราชบัญญัติเกี่ยวกับการเลิกทาส การวิเคราะห์เรื่องการเลิกทาสไม่กล่าวเพียงเพื่อสรรเสริญพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่มีการวิเคราะห์เรื่องการเลิกทาสว่าเป็นส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และการเลิกทาสยังส่งผลต่อคนไทยในเวลาต่อมา

ยกตัวอย่าง หนังสือเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย รายวิชา ส 605 เขียนโดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ เนื้อหาที่เขียนเกี่ยวกับเรื่องทาสปรากฏในบทที่ 4 เรื่องโครงสร้างสังคมไทย โบราณจนถึงปัจจุบัน ทาสได้รับการวิเคราะห์ว่าเป็นส่วนหนึ่งการเลื่อนฐานะของคนในสังคมไทย ส่วนไพร่สามารถเปลี่ยนฐานะเป็นทาสได้ถ้าขาดเงินทอง ส่วนทาสที่เป็นทาสดินไถก็อาจเปลี่ยนฐานะเป็นไพร่ได้ หากมีเงินไปไถถอนตัวเอง⁴⁶ การเลิกทาสได้รับการวิเคราะห์ว่าเป็นส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ เนื้อหาของการอธิบายมีดังนี้ เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ความต้องการข้าวจากตลาดโลกยิ่งสูงมากขึ้น และสินค้าข้าวเป็นสินค้าออกที่ทำรายได้ให้กับประเทศไทยเป็นอันดับแรก จึงทำให้รัฐบาลเห็นความสำคัญของการปลดปล่อยไพร่ ทาส อันเป็นแรงงานส่วนใหญ่ของสังคมให้เป็นอิสระ เพื่อไปทำการปลูกข้าว และส่งออกขายต่อไป ฉะนั้นในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงมีการเลิกระบบไพร่โดยการแทนที่ด้วยระบบเกณฑ์ทหารในพ.ศ.2448 และเลิกระบบทาสเสีย ทำให้ไพร่และทาสส่วนใหญ่เปลี่ยนฐานะมาเป็นชาวไร่ ชาวนาในสังคมใหม่⁴⁷

หนังสือเรียนเล่มนี้ให้ข้อสรุปวาทกรรมทาสไทยที่สำคัญว่า การเลิกทาสมาจากพื้นฐานการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมาทำให้โครงสร้างทางสังคมไทยสมัยโบราณเปลี่ยนรูปแบบใหม่ กลุ่มคนที่เคยอยู่ในฐานะเจ้า ชุนนาง เปลี่ยนฐานะตนเองมาเป็นเจ้าของที่ดิน เจ้าของกิจการการค้า เจ้าของโรงงาน กลุ่มคนที่อยู่ใน

⁴⁶ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ, หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส 605 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2525), หน้า 50.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 51.

ฐานะไพร่ทาสส่วนใหญ่เปลี่ยนฐานะมาเป็นชาวไร่ ชาวนาและกรรมกรในสังคมใหม่ และบุคคลต่างๆในสังคมใหม่นี้อาจเลื่อนฐานะของตนเองได้ โดยอาศัยความมั่งคั่งร่ำรวยเป็นตัวกำหนด⁴⁸

นักวิชาการนำโดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ เป็นกลุ่มนักวิชาการเชี่ยวชาญสาขาประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะชาญวิทย์ เกษตรศิริ เป็นนักวิชาการประวัติศาสตร์ ที่จบการศึกษาระดับปริญญาโท และปริญญาเอกจากประเทศอเมริกาในช่วงปีพ.ศ.2508-2513 แนวคิดทางประวัติศาสตร์ของชาญวิทย์ เกษตรศิริสนใจค้นคว้าประวัติศาสตร์การเมืองไทย และประวัติศาสตร์ประเทศเพื่อนบ้าน ประวัติศาสตร์การเมืองไทยเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 และ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 แนวการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ไทยของชาญวิทย์ เกษตรศิริไม่ยึดกรอบแนวประวัติศาสตร์ชาติที่เน้นพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางของคำอธิบาย ดังนั้น วาทกรรมทาสในหนังสือแบบเรียนนำโดยชาญวิทย์ เกษตรศิริ จึงเป็นตัวอย่างที่ดีของ การอธิบายทาสที่ไม่ยึดติดการเทิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เป็นการศึกษาทาสว่าเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างของสังคมไทย ส่วนการเลิกทาสเป็นส่วนหนึ่งการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจในสังคมไทย

หนังสือเรียนระดับมัธยมศึกษาปีที่ 4 รายวิชา ส 401สังคมศึกษา หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ.2524 มีจุดมุ่งหมายในการค้นคว้าเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมไทย ผู้เขียนหนังสือเล่มนี้มีทั้งหมด 6 ท่าน ได้แก่ อารง สุทธาศาสน์ ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์ โกสินทร์ วงศ์สุวรรณ เผลียง พัฒนพิชัย พรชัย สุนทรพันธุ์ และธานีศ เกศวิทักษ์ ทาสไทยอธิบายในบทที่ 6 วิวัฒนาการทางการเมือง การปกครองของไทย ทาสได้รับการกล่าวถึงในหัวข้อตัวบุคคลที่มีความเกี่ยวข้องกับการปกครอง ซึ่งมีทั้งหมด 4 กลุ่มคือ พระมหากษัตริย์ ขุนนาง ประชาชน(ไพร่) และทาส ทาสเป็นบุคคลชั้นต่ำสุดในสังคม สมัยอยุธยาคงมีทาสจำนวนมาก และเป็นปัญหาในทางการปกครองไม่น้อย สังเกตจากการที่ต้องตรากฎหมายเกี่ยวกับทาสหลายฉบับ ตามหลักการ ทาสเป็นผู้ที่อยู่ในฐานะต่ำมาก ชาตอิสระ⁴⁹ การจัดระเบียบการปกครอง การเลิกทาสและการเลิกไพร่เป็นส่วนหนึ่งของการจัดระเบียบกำลังคน ในการปฏิรูปการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คำอธิบายในหัวข้อดังกล่าวมีดังนี้

การจัดระเบียบกำลังคน เริ่มตั้งแต่ต้นรัชกาล ได้มีการเลิกทาสโดยวิธีผ่อนปรน ค่อยเป็นค่อยไป จนสำเร็จในปลายรัชกาล ระบบไพร่เดิมมีการ

⁴⁸ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ, หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส 605, หน้า 52-53.

⁴⁹ โกสินทร์ วงศ์สุวรรณ ธานีศ เกศวิทักษ์ ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์ เผลียง พัฒนพิชัย พรชัย สุนทรพันธุ์ และอารง สุทธาศาสน์, หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส 401สังคมศึกษาชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2524), หน้า 50-51.

แบ่งเป็นไพร่สม ไพร่หลวงและไพร่ส่วย ซึ่งมีฐานะทางสังคมเหลื่อมล้ำกันมาก และเป็นอุปสรรคในการปกครอง ก็ได้มีการยกเลิกตามลำดับจนเหลือพวกเดียวเท่านั้น คือประชาชน การตราพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร พ.ศ.2448 นับเป็นการสิ้นสุดของระบบไพร่ ประชาชนชาวไทยที่อายุครบ 18 ปีบริบูรณ์ต้องเข้ารับราชการทหารเหมือนกันหมด เมื่อครบประจำการแล้วก็ไปพลเมืองประกอบอาชีพโดยอิสระ⁵⁰

กลุ่มนักวิชาการสร้างวาทกรรมทาสในหนังสือเรียนเล่มนี้เป็นกลุ่มที่เชี่ยวชาญทั้งทางรัฐศาสตร์ และทางนิติศาสตร์ ยกตัวอย่าง พรชัย สุนทรพันธุ์ และธานีศ เกศวิทักษ์ เป็นผู้เชี่ยวชาญสาขานิติศาสตร์ ส่วนโกสินทร์ วงศ์สุรวัฒน์ เป็นผู้เชี่ยวชาญสาขาวิชารัฐศาสตร์การเมือง วาทกรรมทาสของนักวิชาการกลุ่มนี้จึงวิเคราะห์ให้แนวทางรัฐศาสตร์การเมืองวิเคราะห์ทาส ทาสเป็นส่วนหนึ่งของระบบการเมืองการปกครองของไทยในอดีต ส่วนการเลิกทาสเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับระบบการจัดระเบียบกำลังคนของโครงสร้างทางสังคมสมัยโบราณ ข้อสังเกตประการหนึ่งในหนังสือเล่มนี้ คือกลุ่มนักวิชาการที่เขียนหนังสือเล่มนี้พยายามอธิบายเรื่องการเลิกทาส กับการเลิกไพร่ควบคู่กันว่า เป็นส่วนหนึ่งของการจัดระเบียบกำลังคน เพียงแต่ไม่ได้วิเคราะห์ความแตกต่างระหว่างทาสกับไพร่ และความแตกต่างระหว่างการเลิกทาสกับการเลิกไพร่ในสังคมไทย

หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส 0210 ประวัติสังคมและวัฒนธรรมไทย ระดับมัธยมปลาย พ.ศ.2529 ให้คำอธิบายเรื่องทาสและการเลิกทาสอย่างละเอียด โดยใช้ความคิดมาร์กเรื่องโครงสร้างทางสังคมมาประกอบการวิเคราะห์ ผู้เขียนคือ วุฒิชัย มูลศิลป์ ดร.ณิ แก้วม่วง และวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา วาทกรรมทาสได้รับคำอธิบายว่าเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างสังคมไทย สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ โครงสร้างของสังคมไทยแบ่งเป็นเจ้านาย ขุนนาง ไพร่และทาส ทาสเป็นกลุ่มชนต่ำสุดในสังคม มีศักดิ์นา 5 ไร่ ทาสแบ่งได้ 7 ประเภท ทาสเป็นเจ้าของทรัพย์สินได้ และไถ่ถอนตัวเองได้ ด้วยเหตุนี้การเป็นทาสในสังคมไทยจึงมิได้เป็นไปอย่างถาวร⁵¹

ฐานะของทาส มิได้ถูกกดขี่มากนัก ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับนายเงินเป็นสำคัญว่าจะเลี้ยงดูทาสอย่างไร ความสัมพันธ์ระหว่างนายและทาสอยู่ในลักษณะอุปถัมภ์ นายต้องอาศัยทาสช่วยเหลือ

⁵⁰ โกสินทร์ วงศ์สุรวัฒน์ ธานีศ เกศวิทักษ์ ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์ เพลียง พัฒนพิชัย พรชัย สุนทรพันธุ์ และอารง สุทธาศาสตร์, หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส 401สังคมศึกษาชั้นมัธยมปลาย, หน้า 57.

⁵¹ ดร.ณิ แก้วม่วง วุฒิชัย มูลศิลป์ และวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส 0210 ประวัติสังคมและวัฒนธรรมไทย (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช, 2529), หน้า 25-26.

กิจกรรมและใช้สอยต่างๆ ส่วนทาสต้องการมีที่ทำมาหากินและที่อยู่อาศัยโดยไม่เดือดร้อน⁵² การเลื่อนฐานะของชนชั้นของบุคคลในสังคม ไพร่สามารถเลื่อนฐานะมาเป็นทาส ถ้าไม่สนใจประกอบอาชีพ ชอบเล่นการพนันจนต้องขายตัวเป็นทาสเพื่อใช้หนี้ และทาสเองสามารถไถ่ถอนตัวเองเป็นไทได้เช่นเดียวกัน การแบ่งชนชั้นในสังคมไทยเป็นไปอย่างผิวเผิน ไม่เท่ากับการแบ่งวรรณะของอินเดีย⁵³

การเลิกทาสได้รับการให้คำอธิบายเป็นส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การเลิกไพร่และทาสทำให้คนกลายเป็นสามัญชน คนเหล่านี้มีหน้าที่รับใช้ประเทศชาติเป็นทหารเหมือนกันทุกคน มีอิสระในการเลือกดำเนินชีวิต ประกอบอาชีพ และหาความรู้อย่างเสรี⁵⁴ สาเหตุของการเลิกทาสได้รับการวิเคราะห์ว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งแบ่งเป็นสาเหตุภายนอก และสาเหตุภายใน

สาเหตุภายนอก การเลิกทาสน่าจะได้รับอิทธิพลแนวความคิดแบบตะวันตก ภายหลังการเปิดประเทศในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงได้รับการศึกษาภาษาอังกฤษ และความรู้ต่างๆแบบตะวันตกมาแต่ทรงพระเยาว์ โดยเฉพาะความรู้เกี่ยวกับสิทธิเท่าเทียมกันของมนุษย์ ซึ่งปรากฏในการศึกษาเรื่องการเลิกทาสของประธานาธิบดีลินคอล์น (ตรงกับปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) แนวคิดนี้ได้ฝังรากลึกในพระราชหฤทัยของพระองค์ และทรงมีพระราชปณิธานที่จะยกเลิกทาสในเมืองไทยขึ้นบ้าง⁵⁵

สาเหตุภายใน การมีทาสกลายเป็นเครื่องกีดขวางความเจริญของบ้านเมือง แม้ว่าทาสไทยจะมีความเป็นอยู่สุขสบายพอสมควร ดีกว่าทาสของประเทศตะวันตก แต่การดำรงอยู่ของระบบทาสในสังคมไทย ก็เป็นการแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างกันอย่างมากของมนุษย์ด้วยกัน ขาดความเท่าเทียมกันในอิสระและเสรีภาพ ทั้งยังเป็นที่ยึดถือของชาติตะวันตกทั้งหลายที่กำลังตื่นตัวในเรื่องสิทธิเสรีภาพ และความเท่าเทียมกันของมนุษย์อย่างมาก ทำให้เขามองว่าเมืองไทยเป็นเมือง

⁵² ดร.ถึ แก้วม่วง วุฒิชัย มูลศิลป์ และวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, หนังสือเรียนสังคมศึกษา ปลายวิชา ส.0210 ประวัติสังคมและวัฒนธรรมไทย, หน้า 26.

⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 28.

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 29.

ปาเถื่อน อาจทำให้ประเทศตะวันตกใช้เป็นข้ออ้างเข้ามายึดครองประเทศไทยได้ นอกจากนี้การมีทาสอยู่ในบ้านเมืองจะเป็นการสนับสนุนให้คนไทยไม่รู้จักรูปแบบอาชีพในทางที่เหมาะสม⁵⁶

การดำเนินการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไทยสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การเลิกทาสในสมัยพระองค์ได้ทำอย่างเป็นค่อยเป็นค่อยไป และทรงกระทำได้อย่างดีเยี่ยม โดยไม่มีเหตุร้ายแรงดังเช่นกรณีเลิกทาสในสหรัฐอเมริกา ส่วนผลดีของการเลิกไพร่และทาสต่อสังคมไทยในขณะนั้น เป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐานของสังคมไทยที่ดำเนินมาแต่สมัยโบราณเสียใหม่ การปรับระดับฐานะของชาวไทยให้มีความเท่าเทียมกัน และเป็นจุดเริ่มต้นของสังคมสมัยใหม่ที่ประกอบไปด้วยสามัญชนที่มีความเท่าเทียมกันในสิทธิและหน้าที่และเป็นอิสระ⁵⁷ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ส่งผลกระทบต่อมาจนถึงปัจจุบัน การเลิกทาสและไพร่มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาการของสังคมไทย นั่นคือสามัญชนได้มีโอกาสในเรื่องต่างๆทางสังคมโดยเท่าเทียมกัน เกิดมีทหารอาชีพขึ้น มีกองทหารประจำการติดอาวุธ เช่นในปัจจุบัน และเป็นสถาบันที่มีความเข้มแข็งมีกำลังอำนาจมากในสังคม จนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ.2475 ราษฎรสามารถใช้แรงงานของตนในการผลิตและประกอบอาชีพต่างๆทำให้เศรษฐกิจขยายตัว และสามัญชนสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในการบริหารประเทศมากขึ้น โดยเฉพาะความรู้เรื่องระบอบประชาธิปไตย⁵⁸

กลุ่มนักวิชาการ วุฒิชัย มูลศิลป์ ดรฤณี แก้วม่วงและวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยาเป็นนักวิชาการที่เชี่ยวชาญทางประวัติศาสตร์โดยตรง โดยเฉพาะ วรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยาได้รับการศึกษาประวัติศาสตร์มาจากต่างประเทศ ส่วนวุฒิชัย มูลศิลป์ และดรฤณี แก้วม่วงจบการศึกษาประวัติศาสตร์ในประเทศไทย นักวิชาการกลุ่มนี้ให้น้ำหนักการใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ การศึกษาประวัติศาสตร์ที่เน้นการวิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์ การจัดระเบียบข้อมูลและการวิเคราะห์หลักฐานทางประวัติศาสตร์ วิธีการเขียนประวัติศาสตร์ของนักวิชาการกลุ่มนี้จึงเน้นการอธิบายทาส โดยใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์เป็นส่วนในการอธิบาย และวิเคราะห์ปัจจัยภายนอกและภายในของการเลิกทาสอย่างละเอียด

วาทกรรมทาสไทยในหนังสือแบบเรียนนำเสนอสองประเด็นหลัก คือทาส และการเลิกทาส วาทกรรมทาสที่กลุ่มนักวิชาการกลุ่มนี้ศึกษามุ่งไปที่สถานภาพทาสจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ และวิเคราะห์ต่างจากนักวิชาการท่านอื่นคือ การให้คำอธิบายทาสว่า ไม่ได้มีสถานภาพที่เลวร้าย

⁵⁶ ดรฤณี แก้วม่วง วุฒิชัย มูลศิลป์ และวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, หนังสือเรียนสังคมศึกษา วิทยฐานะ 0210 ประวัติสังคมและวัฒนธรรมไทย, หน้า 31.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 31-32.

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 33-34.

แบบสัตว์เดรัจฉานอย่างที่เคยได้รับการอธิบาย แต่ทาสเป็นส่วนหนึ่งของระบบอุปถัมภ์ของไทย ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างนายกับทาสเป็นความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์

นอกจากนี้นักวิชาการทั้งสามท่านให้ความสำคัญกับวาทกรรมทาสไทยประเด็นการเลิกทาส โดยเน้นบริบททางการเมือง และทางสังคมในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นแนวทางในการวิเคราะห์สาเหตุของการเลิกทาส และผลของการเลิกทาส การเลิกทาสได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในเวลาต่อมา

4.3.6 วาทกรรมทาสในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานปีพ.ศ.2544

หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานพ.ศ.2544 เป็นหลักสูตรที่แตกต่างจากหลักสูตรที่ผ่านมา หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานได้มีการแบ่งกลุ่มสาระการเรียนรู้ทั้งหมด 8 สาขา คือ ภาษาไทย คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม สุขศึกษาและพลศึกษา ศิลปะ การงานอาชีพและเทคโนโลยีและภาษาต่างประเทศ กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรมได้แบ่งออกเป็นกลุ่มสาระย่อยอีก 5 กลุ่มคือ สาระที่ 1 ศาสนา ศีลธรรม จริยธรรม สาระที่ 2 หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรมและการดำเนินชีวิตในสังคม สาระที่ 3 เศรษฐศาสตร์ สาระที่ 4 ประวัติศาสตร์ สาระที่ 5 ภูมิศาสตร์⁵⁹ และมีการแบ่งช่วงชั้นทางการเรียน เป็น 4 ช่วงชั้น คือ ช่วงชั้นที่ 1 ระดับประถมศึกษาปีที่ 1 - ประถมศึกษาปีที่ 3 ช่วงชั้นที่ 2 คือระดับประถมศึกษาปีที่ 4 - ประถมศึกษาปีที่ 6 ช่วงชั้นที่ 3 คือมัธยมศึกษาปีที่ 1-มัธยมศึกษาปีที่ 3 และช่วงชั้นที่ 4 คือมัธยมศึกษาปีที่ 4 -มัธยมศึกษาปีที่ 6

การอธิบายเรื่องทาสอยู่ในกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม และอยู่ในสาระที่ 4 ประวัติศาสตร์ หนังสือเรียนสาระการเรียนรู้พื้นฐานวิชาประวัติศาสตร์ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ช่วงชั้นที่ 2 กลุ่มสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม เขียนโดย ไพฑูริย์ มีกุล และทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม ซึ่งเป็นนักวิชาการทางประวัติศาสตร์ วาทกรรมทาสกล่าวถึงในประเด็นการเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวความว่า “รัชกาลที่ 5 ทรงเห็นว่าการมีชนชั้นทาสทำให้ต่างชาติดูถูกว่าเป็นประเทศป่าเถื่อน ด้อยความเจริญ ซึ่งจะเป็นข้ออ้างของชาติมหาอำนาจตะวันตกจะเข้ายึดครอง พระองค์จึงทรงประกาศเลิกทาสโดยดำเนินการอย่างค่อยเป็นค่อยไป การเลิกทาสประสบความสำเร็จอย่างดี โดยไม่เกิดเหตุการณ์รุนแรงเช่นที่หลายประเทศเคย

⁵⁹ สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษาขั้นพื้นฐาน, ร่างสาระการเรียนรู้แกนกลาง กลุ่มสาระการเรียนรู้ สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, 2550), หน้า 2-3.

ประสบมา จึงนับเป็นพระมหากษัตริย์คุณอย่างใหญ่หลวงของพระองค์ที่มีต่อประชาชนชาวไทยสืบมา”⁶⁰

หนังสือเรียนสาระการเรียนรู้พื้นฐาน ประวัติศาสตร์ มัธยมศึกษาปีที่ 3 ช่วงชั้นที่ 3 เขียนโดย ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม และไพฑูริย์ มีกุลศล หน่วยการเรียนรู้ที่ 7 สังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ วาทกรรมทาสในหนังสือระดับมัธยมศึกษาปีที่ 3 ยังคงอธิบายทาสที่เกี่ยวกับพระราชกรณียกิจเลิกทาส แต่การให้ข้อมูลละเอียดมากขึ้นมีการวิเคราะห์ปัจจัยภายนอก และภายในที่นำไปสู่การเลิกทาส รวมถึงผลการยกเลิกระบบทาสและระบบไพร่ว่าส่งผลด้านดีต่อประเทศ เนื้อหาในหนังสือเรียนมีดังนี้

การเลิกทาสเป็นพระราชกรณียกิจที่สำคัญอีกประการของรัชกาลที่ 5 การเลิกทาสเกิดจากปัจจัยหลายประการด้วยกัน ปัจจัยแรกคือ ความต้องการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยแบบตะวันตก ปัจจัยต่อมาคือ ปัญหาที่เกิดจากระบบทาสเอง เช่น ทาสหลบหนีนาย เป็นต้น นอกจากนี้การมีทาสยังเป็นสัญลักษณ์ของความล้าหลัง และถ่วงการพัฒนาของประเทศอีกด้วย ในการเลิกทาส รัชกาลที่ 5 ทรงดำเนินการเป็นขั้นตอน การยกเลิกทาสส่งผลให้ราษฎรส่วนใหญ่ได้รับอิสระเสรีมากขึ้น และทำให้สภาพเศรษฐกิจ การเมืองการปกครองของประเทศมีการพัฒนาให้เป็นแบบอารยประเทศมากขึ้น⁶¹

การยกเลิกระบบไพร่และทาสส่งผลกระทบสำคัญคือ สังคมไทยได้เกิดแรงงานอิสระเป็นจำนวนมากที่สามารถรองรับการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ของประเทศ ซึ่งกำลังขยายตัวทั้งในภาคเกษตรกรรมและภาคอุตสาหกรรม พร้อมกับการศึกษาในช่วงเวลานี้ ยังทำให้แรงงานอิสระใหม่เหล่านี้มีโอกาสเข้าทำงานในระบบราชการที่กำลังขยายตัวซึ่งจะส่งผลต่อระบบการปกครองของประเทศต่อไป⁶²

⁶⁰ ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้มและไพฑูริย์ มีกุลศล, หนังสือเรียนสาระการเรียนรู้พื้นฐานประวัติศาสตร์ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ช่วงชั้นที่ 3 กลุ่มสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช, 2548), หน้า 55.

⁶¹ ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้มและไพฑูริย์ มีกุลศล, หนังสือเรียนสาระการเรียนรู้พื้นฐานประวัติศาสตร์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ช่วงชั้นที่ 2 กลุ่มสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช, 2548), หน้า 166.

⁶² เรื่องเดียวกัน, หน้า 167.

จากตัวอย่างหนังสือเรียนข้างต้น จะเห็นการให้คำอธิบายเรื่องทาสไทยในหนังสือเรียน ตั้งแต่ก่อนปีพ.ศ.2503 หลักสูตรการศึกษาปีพ.ศ.2503 หลักสูตรการศึกษาปีพ.ศ.2521 หลักสูตรการศึกษาปีพ.ศ.2524 และหลักสูตรการศึกษาพ.ศ.2544 แบ่งได้เป็นหลายคำอธิบาย วาทกรรมทาสไทยกระแสหลักในหนังสือเรียนตั้งแต่พ.ศ.2503 จนถึงพ.ศ.2544 อธิบายบทบาทของพระมหากษัตริย์ในประวัติศาสตร์ไทย ทาสไทยเป็นเพียงส่วนหนึ่งในประวัติศาสตร์ของพระมหากษัตริย์ไทย ประวัติศาสตร์การเลิกทาสที่เทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้รับการอธิบายในหนังสือเรียนเสมอมา

นอกจากนี้ รูปแบบของการนำเสนอพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในหนังสือเรียนมีหลากหลายรูปแบบ โดยเฉพาะหนังสือเรียนระดับประถมศึกษา เช่น ความสำคัญของวันปิยมหาราช พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเรื่องราวสมมติเกี่ยวกับทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนในระดับมัธยมศึกษาจะอธิบาย พระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ละเอียตมากกว่าระดับประถมศึกษา ด้วยการวิเคราะห์ปัจจัยภายนอกและภายในประเทศจนนำไปสู่การเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมถึงผลของการเลิกทาสที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทย

วาทกรรมทาสไทยกระแสหลักในหนังสือแบบเรียนจะให้เหตุผลว่า ทาสมีความทุกข์ยาก ขาดอิสระ เสรีภาพ และเปรียบเทียบว่า ทาสไม่ต่างกับสัตว์เดรัจฉาน การอธิบายทาสดังกล่าวเพื่อสนับสนุนเหตุผลของพระราชกรณียกิจเลิกทาสว่าเป็นไป เพื่อปลดปล่อยความทุกข์ของประชาชน และความเจริญของประเทศ

ในทางตรงกันข้าม วาทกรรมทาสไทยกระแสรองในหนังสือเรียนคือ การอธิบายที่ให้ความสำคัญของทาสเป็นส่วนหนึ่งในประวัติศาสตร์ไทย การเลิกทาสเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญในสังคมไทย แต่การเลิกทาสในวาทกรรมทาสไทยกระแสรองไม่เน้นเทิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เน้นวิเคราะห์ สาเหตุและปัจจัยของการเลิกทาส และผลของการเลิกทาสต่อสังคมไทย วาทกรรมทาสไทยกระแสรองในหนังสือแบบเรียนอยู่ในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายหลักสูตรการศึกษาพ.ศ.2524 หนังสือเรียนตามหลักสูตรระดับมัธยมปลายพ.ศ.2524 ถูกใช้ในระยะเวลาหนึ่ง ต่อมาได้มีการเปลี่ยนหลักสูตรการศึกษาขึ้นพื้นฐานพ.ศ.2544 แทนที่หลักสูตรระดับมัธยมปลายพ.ศ.2524 ดังนั้น วาทกรรมทาสกระแสรองในหนังสือเรียนจึงปรากฏช่วงเวลาระหว่างพ.ศ.2524 เป็นต้นมาจนถึงพ.ศ.2543 เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการศึกษา วาทกรรมทาสกระแสรองไม่ได้รับการอธิบายในหนังสือเรียน เห็น

ได้จากตัวอย่างหนังสือเรียนตามหลักสูตรการศึกษาพ.ศ.2544 ที่ยังคงเน้นนำนักการอธิบายพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เหตุผลที่กลุ่มนักวิชาการที่เขียนหนังสือเรียนส่วนใหญ่ยังคงสร้างวาทกรรมพระราชกรณียกิจเลิกทาสเป็นวาทกรรมหลักในหนังสือเรียนเพราะนักวิชาการตั้งแต่ก่อนหลักสูตรการศึกษาพ.ศ. 2503 จนถึงหลักสูตรการศึกษาพ.ศ.2544 ยังคงเขียนประวัติศาสตร์ในกรอบของแนวประวัติศาสตร์ชาติ การมองประวัติศาสตร์แบบเน้นศูนย์กลาง คือ มองผ่านศูนย์กลางทางการเมืองที่สำคัญ เช่น สุโขทัย อโยธยา กรุงเทพฯ⁶³ และประวัติศาสตร์แบบวีรบุรุษคือ ประวัติศาสตร์เน้นยกย่องผู้นำในฐานะเป็นวีรบุรุษในประวัติศาสตร์ ดังนั้นการเขียนประวัติศาสตร์ในหนังสือเรียน ทาสจึงเป็นประเด็นที่ไม่สำคัญเท่ากับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะพระองค์คือ วีรบุรุษของชาติที่น่าพาประเทศสยามไปสู่การเลิกทาสและสร้างความเจริญของประเทศ ส่วนหลักสูตรการศึกษาที่เปลี่ยนแปลงไปเป็นการเปลี่ยนแปลงในระดับโครงสร้าง คือการเปลี่ยนการแบ่งชั้นของนักเรียน การเปลี่ยนแปลงกลุ่มรายวิชา ซึ่งไม่ส่งผลมากนักต่อความคิดของนักวิชาการที่เขียนหนังสือเรียน

บริบททางการเมืองที่น่าจะส่งผลต่อกลุ่มนักวิชาการเขียนหนังสือเรียนในการสร้างวาทกรรมทาสไทยคือ บริบทหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ.2475 และหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 บริบททั้งสองช่วงเวลามีส่วนสำคัญต่อกลุ่มนักวิชาการที่เขียนหนังสือแบบเรียน หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ.2475 มีส่วนสำคัญอย่างมากต่อการสร้างความเข้าใจเรื่องสิทธิ และเสรีภาพของประชาชน ประเด็นเรื่องสิทธิ เสรีภาพจึงเป็นประเด็นทำให้นักวิชาการที่เขียนหนังสือเรียนนำมาใช้อธิบายสภาพของการเป็นทาส

ส่วนบริบทหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคมพ.ศ.2516 ส่งผลต่อวงการประวัติศาสตร์ไทย การเขียนประวัติศาสตร์ไทยเริ่มสนใจประวัติศาสตร์ของประชาชน ไม่ใช่การเขียนประวัติศาสตร์ของพระมหากษัตริย์เพียงอย่างเดียว นักวิชาการไทยที่ศึกษาประวัติศาสตร์ไทยหลายท่านในช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 จบการศึกษามาจากทั้งในประเทศและต่างประเทศได้รับเชิญจากกระทรวงศึกษาธิการมาเขียนหนังสือเรียนสังคมศึกษาในช่วงหลักสูตรการศึกษาพ.ศ.2524 อาทิ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ วุฒิชัย มูลศิลป์ ดร.ณัฐ ม่วงแก้ว และวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อโยธยา การเขียนประวัติศาสตร์ในแบบเรียนจึงเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงวิธีการให้คำอธิบาย

4.4 กลุ่มนักเขียนวรรณกรรมเรื่องทาส

⁶³ ธิตา สาระยา, ตำนานและตำนานประวัติศาสตร์กับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (กรุงเทพฯ: พิทักษ์อักษรการพิมพ์, 2525), หน้า 1-3.

การศึกษางานวรรณกรรมต่างกับงานทางประวัติศาสตร์เพราะวรรณกรรมมีจุดเน้นในการให้ข้อคิด และความบันเทิงผ่านทางเนื้อเรื่อง ตัวละคร และศิลปะการประพันธ์ แต่งานการศึกษาประวัติศาสตร์เป็นการเข้าใจสิ่งที่เกิดขึ้นในอดีต และพยายามอธิบายสิ่งที่เกิดขึ้นในอดีตให้ชัดเจน และถูกต้องมากที่สุด แต่งานทั้งสองประเภทมีจุดร่วมที่เหมือนกันคือ ให้คุณค่าในการอธิบายสภาพสังคม งานวรรณกรรมที่อิงประวัติศาสตร์คือ งานวรรณกรรมที่ใช้เหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์หรือบุคคลสำคัญทางประวัติศาสตร์นำมาสร้างเป็นเนื้อเรื่อง และตัวละครเพื่อให้งานเขียนมีความสมจริงมากขึ้น

นักเขียนวรรณกรรมเรื่องทาสที่นำมาศึกษามีทั้งหมด 2 ท่านคือ สุวัฒน์ วรดิลก และหม่อมมณี สุขสวัสดิ์ ณ อยุธยา สุวัฒน์ วรดิลกได้สร้างชื่อเสียงการเขียนนวนิยายเรื่อง ลูกทาส ส่วนหม่อมมณี สุขสวัสดิ์ ณ อยุธยาเขียนเรื่องสั้นเรื่อง นางทาส งานเขียนของทั้งสองท่านเป็นงานวรรณกรรมอิงประวัติศาสตร์ เพราะใช้ตัวละครที่เป็นทาส และอ้างอิงกับเหตุการณ์การเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สุวัฒน์ วรดิลกเกิดเมื่อวันที่ 14 กรกฎาคม พ.ศ.2466 สำเร็จการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นที่โรงเรียนวัดเบญจมบพิตร และได้เข้าศึกษาระดับเตรียมปริญญา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง รุ่นที่ 3 พ.ศ.2483 เริ่มเขียนงานวรรณกรรมเมื่ออายุได้ 19 ปีและสร้างสรรค์งานวรรณกรรมอีกมากมายเป็นเวลา 50 ปี จนได้รับการยกย่องให้เป็นศิลปินแห่งชาติ สาขาวรรณศิลป์ปีพ.ศ.2534 และได้รับพระราชทานโล่และเหรียญเชิดชูเกียรติจากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีในปีพ.ศ.2535

หม่อมมณี สุขสวัสดิ์ ณ อยุธยาเกิดเมื่อวันที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ. 2438 ในสกุลวสุวัต สมรสกับหม่อมเจ้าทินทัต สุขสวัสดิ์ มีธิดารวม 3 คน เสียชีวิตเมื่อวันที่ 30 กันยายน พ.ศ.2534 ด้วยโรคชรา หม่อมมณี สุขสวัสดิ์ ณ อยุธยาใช้นามปากกาว่า “วรรณสิริ” ผลงานที่สร้างชื่อเสียงคือ นวนิยายเรื่อง วนิดา เรื่อง ผู้สืบสกุล และเรื่องสั้นเรื่อง นางทาส นางทาสได้รับการตีพิมพ์ครั้งแรกในหนังสือรวมเรื่องสั้นชุด สร้อยนพเก้า และได้รับความนิยม จนได้รับการสร้างเป็นละครโทรทัศน์และภาพยนตร์

นักเขียนทั้งสองท่านเป็นนักเขียนงานวรรณกรรมที่มีชื่อเสียงมากในประเทศไทย หนึ่งในผลงานที่สร้างชื่อของนักเขียนทั้งสองท่านคือ งานวรรณกรรมที่เกี่ยวกับทาส ถึงแม้ว่านักเขียนวรรณกรรมทั้งสองท่านเกิดในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน หม่อมมณีเกิดในปีพ.ศ.2438 หรือรัชกาลที่ 5 ส่วนสุวัฒน์ วรดิลกเกิดในปีพ.ศ.2466 หรือรัชกาลที่ 6 แต่มุมมองในการมองทาส และสร้างตัวละครที่เป็นทาสกลับไม่แตกต่างกัน ประเด็นที่นักเขียนวรรณกรรมทั้งสองท่านนำเสนอวาทกรรมทาสใน

งานวรรณกรรมนั้นนำเสนอสถานภาพของทาสในสังคมไทยที่ได้รับความทุกข์ทรมาน ได้รับการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมจากนายทาส และการเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระราชกรณียกิจเลิกทาส

4.4.1 วาทกรรมทาสไทยจากนวนิยาย ลูกทาส

นวนิยายเรื่อง ลูกทาส ประพันธ์โดย สุวัฒน์ วรดิลก ผู้ประพันธ์ได้ใช้นามปากกาว่า รพีพร เรื่อง ลูกทาส ได้รับการตีพิมพ์ครั้งแรกในช่วงปีพ.ศ.2506-2507 ในหนังสือพิมพ์เดลิเมล์ ฉบับวันจันทร์ ซึ่งมีผู้อ่านติดตามอ่านกันมาก ความนิยมเรื่อง ลูกทาส ไม่ได้เป็นเพียงแค่นวนิยายเป็นตอนๆทางหนังสือพิมพ์และรวมเล่มเป็นหนังสือนวนิยาย แต่ถูกสร้างเป็นละครโทรทัศน์ และภาพยนตร์หลายครั้ง ซึ่งมีผู้ชมติดตามจำนวนมาก ลูกทาสสร้างเป็นภาพยนตร์แบบ 16 ม.ม. ครั้งแรกเมื่อพ.ศ.2507 นักแสดงที่แสดงเรื่องนี้คือ ไชยา สุริยัน พิสมัย วิไลศักดิ์ และรัตนภรณ์ อินทรกำแหง ภาพยนตร์เรื่องนี้ได้รับรางวัลตุ๊กตาทองพระราชทานสาขาภาพยนตร์ยอดเยี่ยมในปีพ.ศ. 2508 และสุวัฒน์ วรดิลก ได้รับรางวัลผู้ประพันธ์บทภาพยนตร์ยอดเยี่ยมจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ 17 มีนาคม พ.ศ.2508 ที่หอประชุมใหญ่ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์⁶⁴

ต่อมาในพ.ศ.2508 ลูกทาสได้รับการสร้างให้เป็นละครโทรทัศน์ ช่อง 4 (ขาวดำ) บางขุนพรหม โดยคณะนาฏศิลป์สัมพันธ์ นำแสดงโดย กำธร สุวรรณปิยะศิริ และอารีย์ นักดนตรี และเป็นละครโทรทัศน์ ที่ได้รับความนิยมมาก หลังจากนั้นได้รับการสร้างเป็นละครโทรทัศน์ทางสถานีโทรทัศน์ทุกช่อง⁶⁵

ปีพ.ศ.2522 ลูกทาสได้รับการสร้างให้เป็นภาพยนตร์แบบ 35 ม.ม.ผู้กำกับคือ รพีพร และกำธร สุวรรณปิยะศิริ นำแสดงโดย สรพงษ์ ชาตรี นันทนา เงากระจ่าง และวงเดือน อินทราวุธ ในปีพ.ศ.2532 ลูกทาสได้รับรางวัลโทรทัศน์ทองคำ ในฐานะบทประพันธ์ดั้งเดิมยอดเยี่ยมเนื่องจากได้รับการสร้างเป็นละครโทรทัศน์ ทางช่อง 11⁶⁶และยังได้รับการสร้างให้เป็นละครโทรทัศน์อีกครั้ง ทางช่อง 5 ในพ.ศ.2544 นำแสดงโดย เกริกพล มัสยวานิช สิริยากร พุกกะเวส และเฉอมมาลย์ บุญยศักดิ์ ผู้กำกับเรื่องนี้เป็น หม่อมหลวง พันธุ์เทวนพ เทวกุล

⁶⁴ รพีพร, ลูกทาส, หน้า 770.

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 772-774.

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 775.

ลูกทาสถูกนำมาสร้างเป็นละครเวที แสดงเพียงวันเดียวจำนวน 2 รอบ เมื่อวันที่ 23 ตุลาคม พ.ศ. 2536 ณ หอประชุมใหญ่ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ การจัดทำละครเรื่องนี้เพื่อเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในวันปิยมหาราช⁶⁷

จุดเด่นที่ทำให้มีผู้อ่านประทับใจนวนิยายเรื่องลูกทาส คือความสมจริงของเวลา อารมณ์ และความรู้สึกของตัวละคร ลูกทาสเป็นนวนิยายอิงประวัติศาสตร์ ผู้เขียนจึงสร้างโครงเรื่อง และตัวละครในเรื่องซึ่งไม่มีตัวตนอยู่จริง แต่ตัวละครดังกล่าวเกี่ยวข้องกับช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ในรัชกาลที่ 5 ประกอบการใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ ด้วยการอ้างถึงพระราชบัญญัติเกี่ยวกับการเลิกทาสในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นข้อมูลสนับสนุนการสร้างนวนิยายเกี่ยวกับการเลิกทาสให้สมจริงมากขึ้น ยกตัวอย่างตอนที่อ้างถึงพระราชบัญญัติเลิกทาสมีข้อความจากนวนิยายดังนี้

ลูปีร.ศ.108 ตรงกับพุทธศักราช 2432 นับแต่วันปีใหม่เป็นต้นมา บรรดา ลูกทาสที่ขึ้นสักเลขทำสารกรมธรรม์ไว้ว่าเกิดปีมะโรงสัมฤทธิศก จุลศักราช 1230 หรือตรงกับพุทธศักราช 2411 ต่างอายุครบ 21 ปีพ้นค่าตัว จากเจ้าเบี้ยนายเงินแล้ว ตามความในพระราชบัญญัติพิทักษ์อายุลูกทาสสกุลไทย พุทธศักราช 2417 เจ้าเบี้ยนายเงินเดิมหรือเจ้าหม่อมมุลนายใหม่ ต่างกระทำการตามพระราชบัญญัติ โดยทำหางว่าวสักแปลง ยื่นต่อกรมสุรัสวดี ให้เหล่าลูกทาสลูกไทยเหล่านั้นได้ตัดแปลงเป็นทาสพ้นค่าตัว สามารถถือศักดินา 10 ไร่ด้วยเจ้าเบี้ยนายเงินทั้งหลายต่างหวาดเกรงความผิด เพราะพระราชบัญญัติเดิมกันนี้กำหนดความไว้ว่า ถ้านายเดิมแลเจ้าหมู่ใหม่ แกล้งปิดบังเสือกไส ไม่นำตัวทาสพ้นค่าตัวไปสัก จงปรับใหม่มีโทษแก่ผู้ปิดบังจงหนักตามพระราชกฤษฎีกา⁶⁸

รวมถึงมีการอ้างอิงถึงบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย อาทิ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม สมเด็จพระบวรราชปรีชาธิปัตย์ ผู้สำเร็จราชการมหาดไทย บุคคลทั้งสามท่านเกี่ยวข้องกับการเลิกทาสไทย ความว่า

⁶⁷ รพีพร, ลูกทาส, หน้า 776-777.

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 41-42.

ลूपิพุทธศักราช 2439 (ร.ศ.115) พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ได้ถวายบังคมลาออกจากตำแหน่ง เพราะประชวรด้วยพระโรคเป็ดเบียนเนื่องๆสมเด็จพระปิยมหาราชเจ้า พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ลาออกได้ตามปรารถนาแลได้ทรงพระราชดำริเห็นว่า พระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้ารพีพัฒนศักดิ์นั้น แม้พระชนม์มายุจะน้อย แต่ทรงความรู้สูงศึกษาได้ปริญญาบี.เอ.มาจากเมืองต่างประเทศแลได้เคยแสดงพระปรีชาสามารถให้เห็นประจักษ์ครั้งปฏิบัติหน้าที่สภานายกข้าหลวงพิเศษ จัดตั้งศาลในมณฑลกรุงเก่ามาแล้ว แลทรงบังคับคดีทั้งปวงด้วยความรวดเร็ว แลเป็นธรรมที่น่าสรรเสริญอยู่ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม เมื่อต้นเดือน 4 (มีนาคม) ร.ศ.115(พ.ศ.2439)⁶⁹

นอกจากนี้ ผู้เขียนได้พัฒนาแนวการเขียนนวนิยายอิงประวัติศาสตร์ให้มีมิติทางประวัติศาสตร์ กลวิธีการนำเสนอในลักษณะเลียนแบบเอกสารทางประวัติศาสตร์เช่น พระราชพงศาวดาร กล่าวคือบรรยายเรื่องราวด้วยการเรียงลำดับเหตุการณ์ตามที่เกิดขึ้นก่อน หลัง มีวันเดือนปีหรือศักราชกำกับ โดยไม่แยกเนื้อความส่วนที่เป็นบทบรรยาย บทพรรณนา และบทสนทนาของตัวละครออกจากกัน โดยใช้เครื่องหมายอัฒภาค(“ ”)คร่อมข้อความที่เป็นบทสนทนาเหมือนการเขียนนวนิยายทั่วไป⁷⁰

วาทกรรมทาสไทยในนวนิยายลูกทาส นำเสนอทาสไทยสองประเด็นคือ สภาพชีวิตของทาส และการเกิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเลิกทาส

ประเด็นของสภาพชีวิตของทาส มีการบรรยายสภาพความทุกข์ยากของการเป็นทาสทั้งทาสหญิงและทาสชาย ทาสหญิงถูกลงโทษเมื่อทำให้นายเงินไม่พอใจ และถูกบังคับขืนใจจากนายเงิน ตัวอย่างแรกคือ นางกิ่ง แม่ของแก้ว ซึ่งเป็นตัวละครนำในเรื่อง เป็นทาสหญิงที่ถูกโอบยจากนายทาส เมื่อรับรู้พระราชบัญญัติเกษียณอายุลูกทาสลูกไทแล้วนำความไปบอกให้ทาสคนอื่นรับรู้

⁶⁹ รพีพร, ลูกทาส, หน้า 492-493.

⁷⁰ มูลนิธิรพีพรเพื่อสวัสดิการการเขียน, 80ปีสุวรรณ วรดิลก (รพีพร)ที่ระลึกเนื่องในวาระครบรอบวันเกิด 14 ก.ค. พ.ศ.2546 วิทยานิพนธ์เรื่อง “พัฒนาการนวนิยายของรพีพร”โดยนางสาว วรณภา ชำนาญกิจ (กรุงเทพฯ: ยูโรชา เพรส บริษัท จำกัด, 2546), หน้า 68.

ตัวอย่างที่สอง คือนางทองก้อน นางอ่อนและบุญเจิม ทาสหญิงในบ้านพระไชยยากร ถูกนายทาส คือ คุณมานิช ซึ่งเป็นหลานชายของพระไชยยากร บังคับมาเป็นภรรยา นางอ่อน มีสามีที่เป็นทาสอยู่แล้วยอมเป็นนางบำเรอให้กับคุณมานิช นางบุญเจิมหลบเลี่ยงจากการถูกคุณมานิช บังคับไปเป็นนางบำเรอ

บุญเจิมร้องไห้รำพันว่า ฉันเป็นทาสเขาจริง แต่ฉันยังรู้สึกตัวว่าเป็นคนนะ พี่ เมื่อรู้สึกตัวว่าเป็นคน ฉันก็ต้องเสียดายตัวฉัน ฉันไม่รู้สิพี่ใจแล้วฉัน จะทอดตัวให้แก่ใครไม่ได้หรอก หากทำเช่นนั้นฉันก็เหมือนสัตว์ ถึงฤดูผสมสุกันเรื่อยไป พี่จำ ได้โปรดเถิด ช่วยฉันด้วยเถิด อย่าให้ฉันต้องขึ้นไปเลย⁷¹

ภายในครอบครัวของพระยาไชยยากร เจ้าแก้วก็รู้แค้นใจว่า คุณมานิชโต ด้วยความเป็นหนุ่มสมบูรณ์แก่ลูกทาสแน่นอน ยิ่งกว่านั้นยังได้ใช้ความเป็นหนุ่มของเขารังแกนางทาสสาว ๆ เสียหลายคนแล้ว เรื่องที่บุญเจิมมาเล่าให้ฟังนั้น เจ้าแก้วชินหูเสียแล้ว ก่อนถึงบุญเจิม นางอ่อน นางทองก้อน ซึ่งขณะนี้มิได้ทาสีลูกเต่าไปด้วยกันนั้น เมื่อวัยรุ่นอย่างเจ้าบุญเจิม คุณมานิชก็เรียกไปประจำห้องอยู่พักหนึ่ง เมื่อเบื่อหน่ายขึ้นมาก็ไล่ทุบตีขับไล่งมาเสียจากเรือนใหญ่ ทาสเหล่านี้ไม่ได้อะไรตอบแทนความกักขฬะโสมมของคุณมานิชเลย นอกจากความปวดร้าว ซอกซำ ความสวาทวิสุทธีที่ต้องยับเยินอย่างทารุณโหดร้าย แต่ไม่ช้าทุกคนก็ชินชา เกิดเป็นทาสเขา ดูเหมือนจะต้องประสบเหตุการณ์เช่นนี้แหละ เจ้าแก้วนึกแล้วก็เฝ้าแต่ทอดถอนใจ⁷²

สภาพของทาสชายในเรื่องลูกทาสถูกข่มเหง และถูกโบยตีจากนายเงิน เช่นตอนที่แก้ว ลูกทาสได้รับการข่มเหงจากคุณมานิช หลานชายของพระไชยยากร

เอ็งมองอะไรวะไอ้แก้ว ไอ้ซี้ซำ เจ้านายเขาพูดกันสะเออะมามอง แก้วก้มหน้านิ่งเสียในใจนั้นรวบรวมเอาความรู้สึกเจ็บซำไว้อย่างเสียบๆ คุณน้ำทิพย์มองดูคุณมานิชอย่างตำหนิ แล้วรีบตัดบทว่า ไปข้างบนกันเถอะพี่

⁷¹ รพีพร, ลูกทาส, หน้า 93.

⁷² เรื่องเดียวกัน, หน้า 32.

โนช ไปช่วยฉันจัดดอกไม้ใส่แจกัน คุณมาโนชจึงมีใบหน้าแจ่มใสขึ้นบ้าง
 รีบตามคุณน้ำทิพย์ไปทันที ระหว่างทางคุณมาโนชบ่นซิงซังแก้วไปด้วย
 คุณน้ำทิพย์อดแปลกใจไม่ได้จึงถามว่า พี่มาโนชเกลียดซิงแก้วมันทำไม
 ฉันก็เห็นเป็นทาสที่สุภาพเรียบร้อย ฉลาด ขยันสารพัด คุณมาโนชมอง
 ค้อนๆเอากับผู้มีศักดิ์เป็นน้องแล้วว่า พี่ไม่ชอบหน้าตาของมัน มองดูที่ไร
 เกิดความหมั่นไส้ทุกที⁷³

นวนิยายเรื่องลูกทาสนำเสนอภาพของความทุกข์ทรมานของการถูกลงโทษ ด้วยการโบยตี
 เมื่อทาสทำผิดหรือทำสิ่งที่นายทาสไม่พอใจ เช่น

พระยาไชยากรคำรามออกมาว่า สันดานข้าช้า ให้เรียนให้อ่านจนเป็นกลับ
 ใช้วิชานั่นประหัดประหารกู นางทองพุดต่อไปซิ มันคุยอวดเอ็งว่ายังไงบ้าง
 นางทองก็เล่าว่า พี่กึ่งอวดเจ้าแก้วลูกชายว่าอายุครบยี่สิบเอ็ดเมื่อใดก็ต้อง
 ได้เป็นไทยแน่นอนตามกฎหมายนี้ พระยาไชยากรหัวเราะแล้วว่า นางกึ่ง
 เอ๊ย เอ็งอย่าเชื่อลมๆแล้งๆไปเลย กฎหมายนั้นเขาใช้บังคับเมื่อไหร่เล่า
 เป็นแต่สำเนาเสนอขึ้นไป ก็ไม่ทรงโปรดเกล้าฯให้ใช้ สำหรับเอ็งฉลาด
 แคล้วอาญามานานแล้ว เขาเถิด ข้าจะช่วยให้ถูกเสียบ้าง ใ้มี่ เอาหวาย
 ลงหลังนั่งกึ่ง ฐานปากบอนครึ่งโหลเดี๋ยวนี้ บุญมีผูกคอกอย่างฉับไว กระตุก
 หวายออกมาจากข้างฝาเรือนแล้วสั่งให้นางกึ่งนอนคว่ำหน้าลง แล้วกำลัง
 บุญมีทาสชายก็ทุ้มเทลงไปที่หวายซึ่งกระหน่ำลงบนหลังนางกึ่งจนครบหก
 ครั้ง นางกึ่งสุขภาพไม่สู้ดีแล้ววัยก็ถึงห้าสิบแล้วจึงหมดกำลังสลบเพราะ
 ความเจ็บปวดนั้น⁷⁴

ประเด็นสุดท้าย นวนิยายเรื่องลูกทาสเทิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเลิกทาส เนื่องจาก
 ทาสไทยในเรื่องลูกทาส ยอมจำนนและไม่ต่อสู้กับการสถานการณ์ที่เลวร้าย ทาสจะต้องรับ
 ความทุกข์ยากนั้นต่อไป รัชกาลที่ 5 ทรงปลดแอกความทุกข์ยากให้กับทาสไทยทุกคน นวนิยาย

⁷³ รพีพร, ลูกทาส, หน้า 52.

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 59.

เรื่องลูกทาสมีหลายตอนที่กล่าวถึงเหตุที่พระราชกรณียกิจเลิกทาสในรัชกาลที่ 5 ยกตัวอย่างได้ดังต่อไปนี้

เจ้าแก้วหัวเราะในลำคอเป็นที่ว่าอารมณ์มันดีเหลือประมาณ แต่ความจริงในใจมันเดือดพล่านเหมือนน้ำตาลที่เคี้ยวในกระเพาะ มันไม่ได้แค่นั้นเฉพาะคำยั่วของบุญเจิมทาสสาว แต่เจ้าแก้วมันแค้น เพราะมันพอจะมีความรู้ที่รับมาจากพระนิติธรรมอยู่บ้างว่าการเลิกทาส เป็นพระราชประสงค์โดยตรงของล้นเกล้าล้นกระหม่อมพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ยังอุตส่าห์มีขุนนางผู้ใหญ่ที่มีใจกระด้างไม่สนับสนุนพระราชประสงค์อันเป็นคุณประโยชน์ต่อมนุษยชาติ⁷⁵

ตอนจบของนวนิยายลูกทาส แก้วลูกทาสได้เป็นไท และเข้ารับราชการจนกลายเป็นเจ้าพระยา และแต่งงานกับน้ำทิพย์ ซึ่งเป็นลูกสาวของพระไชยยากร ข้อความในตอนจบบรรยายให้เห็นถึงความสำเร็จของแก้ว และสำนึกพระมหากรุณาธิคุณของรัชกาลที่ 5 ทรงเลิกทาสให้กับพลกนิกรชาวไทย ความว่า

เช้าตรู่ 23 ตุลาคม ของทุกปี หลังการสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระปิยมหาราชเจ้า รัชกาลที่ห้าแห่งราชวงศ์จักรี เป็นต้นมา บริเวณลานหน้าพระบรมรูปทรงม้า จะปรากฏรถยนต์เก๋งคันงามของยุคสมัยนั้น แล่นมาจอดเทียบอยู่ในระยะพอสมควรแล้วชายชรา กับหญิงชราวัยไล่เลี่ยกัน ในเครื่องแต่งกายส่อฐานะผู้สูงศักดิ์ได้ก้าวลงจากรถช่วยกันประคองพวงมาลาดอกไม้สด เดินตรงมาออบแก่เจ้าหน้าที่เพื่อติดตั้งตามระเบียบ...
หลังจากนั้น เจ้าคุณและคุณหญิงจะพร้อมกันคุกเข่าลงกราบพระบรมรูปฯ สามครั้งแล้วเงยหน้าขึ้น พนมมือ ฝ่ายพระยารัตนอรชรชัย มักเป็นผู้พึมพำออกมาได้ยินเฉพาะท่านกับคุณหญิงว่า ด้วยเดชะพระบารมีของล้นเกล้าฯ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งสองจึงได้มีชีวิตรอดมาสู่ความสมหวังตามอุดมการณ์ 23 ตุลาคมเวียนมาครั้งใดครั้งนั้น ข้าพระพุทธเจ้าทั้งสองมิอาจลืมเลือนภาพชีวิตในอดีตซึ่งชะโลมด้วยเลือดและน้ำตาเสียได้เลย เพราะภาพใน

⁷⁵ รพีพร, ลูกทาส, หน้า 20.

อดีตนั้นแล้ว ที่อาศัยพระบารมีมหาราชาเจ้า ดลบันดาลให้ไฉ่แก้วลูกทาส
 ในเรือนเบี้ยเขาได้มีวาสนาเป็นถึงพระยาพานทองแลได้หญิงคนรักมาแบบ
 ชีวิต ขอให้พระมหากษัตริย์คุณของสมเด็จพระมหาราชาเจ้า จงยั่งยืน
 สถาพรอยู่ในความรู้สึกของคนไทยทุกคนนับแต่ปัจจุบันนี้ ไปสู่นาคต
 นิรันดร อย่าได้เสื่อมคลาย⁷⁶

ผู้อ่านรับรู้จากนวนิยายเรื่องลูกทาสคือ ทาสอยู่ในสภาพของความทุกข์ยาก ได้รับการ
 ปฏิบัติที่เลวร้ายจากนายทาส ทาสหญิงได้รับการกดขี่ข่มเหงจากนายทาส เพราะถูกบังคับให้เป็น
 ภรรยา ส่วนทาสชายได้รับการลงโทษ ไม่ได้ได้รับความเป็นธรรม การเป็นทาสเป็นเรื่องที่เลวร้ายใน
 สังคมไทย ดังนั้นการเลิกทาสเป็นเรื่องที่สมควรกระทำเพื่อประโยชน์ของผู้ที่ตกเป็นทาส การเลิก
 ทาสจึงเป็นทางออกทางเดียวของทาสที่ทำให้ทาสไทยพ้นจากความทุกข์และพระมหากษัตริย์คุณ
 ของรัชกาลที่ 5

4.4.2 วาทกรรมทาสไทยจากเรื่องสั้น “นางทาส”

เรื่องสั้นเรื่องนางทาสเป็นบทประพันธ์ขนาดสั้นความยาว 4 ตอน และมีจำนวนทั้งหมด 35
 หน้า แต่ด้วยความสามารถชั้นเยี่ยมในเชิงการประพันธ์ของ “วรรณศิริ” (หม่อมผิว สุขสวัสดิ์ ณ
 อยุธยา) เรื่องราวชีวิตของนางทาสเย็นได้รับการบรรยายครอบคลุมระยะเวลาตั้งแต่วัยสาวจนล่วง
 เข้าวัยชรา และเต็มไปด้วยรายละเอียด จนสามารถนำมาดัดแปลงเขียนเป็นบทละครโทรทัศน์ และ
 บทภาพยนตร์ นางทาสได้รับการดัดแปลงและสร้างเป็นภาพยนตร์ 16 ม.ม. ปีพ.ศ. 2496 ปีพ.ศ.
 2498 นางทาสได้รับการสร้างให้เป็นภาพยนตร์ 35 ม.ม. พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า
 อนุสรณ์มงคลการ เจ้าของบริษัทละโว้ภาพยนตร์ ทรงนำเรื่องสั้นมาดัดแปลงเป็นบทภาพยนตร์ วิไล
 วรรณ วัฒนพานิช รับบทเป็นนางทาสเย็น และสุพรรณ บูรณะพิมพ์ รับบทเป็นสามี ภรรยาบ่อยอีก
 คนของพระยาสิทธิโยธิน ภาพยนตร์เรื่องนี้ได้รับรางวัลพระสุรัสวดี หรือตุ๊กตาทองคำจากสาขาบท
 ประพันธ์ยอดเยี่ยม ออกแบบเครื่องแต่งกายยอดเยี่ยม และภาพยนตร์ยอดเยี่ยมในปีพ.ศ. 2506⁷⁷

นางทาส ยังได้รับการสร้างให้เป็นละครโทรทัศน์ทางสถานีโทรทัศน์ช่อง 3 เมื่อพ.ศ. 2523
 ต่อมาบทประพันธ์เรื่องดังกล่าวได้รับการสร้างให้เป็นละครโทรทัศน์อีกครั้ง โดย รัชฎา บุญชูดวง รับ
 บทเป็นนางทาสเย็น และดวงดาว จารุจินดา รับบทเป็น สามี พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้า

⁷⁶ รพีพร, ลูกทาส, หน้า 503-504.

⁷⁷ วรรณศิริ, นางทาส, หน้า 2.

อนุสรณ์มรดกการทรงนิพนธ์เป็นบทละครโทรทัศน์ ละครเรื่องนางทาสครั้งนี้ได้รับความนิยมและประสบความสำเร็จอย่างมาก อดุลย์ คุลยรัตน์ ได้รับรางวัลเมขลา จากสาขาผู้กำกับการแสดงยอดเยี่ยมปีพ.ศ.2524⁷⁸ พ.ศ.2536 นางทาสได้รับการสร้างให้เป็นละครโทรทัศน์อีกครั้งทางสถานีโทรทัศน์ช่อง 7 ผู้รับบทนำเป็นนางทาสเย็น คือ มนฤดี ยมาภัย และลิขิต เอกมงคลรับบทเป็นพระยาสีหโยธิน ละครเรื่องนางทาสครั้งนี้ก็ได้รับความนิยมจากผู้ชมอย่างมากอีกครั้งหนึ่ง ต่อมาสถานีโทรทัศน์ช่อง 7 ได้นำเรื่องนางทาสมาสร้างเป็นละครโทรทัศน์อีกครั้งพ.ศ.2551 นักแสดงนำในเรื่องคือ สุวนันท์ คงยิ่ง ซึ่งรับบทเป็นนางทาสเย็น วิรภาพ สุภาพงศ์รับบทเป็นเจ้าพระยาสีหโยธิน และจีรนนท์ มโนแจ่มรับบทเป็นสลี ละครโทรทัศน์เรื่องนางทาสพ.ศ.2551 ก็ยังคงได้รับความนิยมจากผู้ชม ถึงกับสร้างกระแสให้ผู้คนจำบทพูด “แต่ก็มีได้นำพา” ของตัวละครที่เป็นทาสหญิงชื่อ “อีอ่วม” ซึ่งคอยดูแล คุณบุญมี ภรรยาบ่อยอีกคนของพระยาสีหโยธิน

เรื่องสั้นเรื่อง นางทาส บรรยายสถานภาพของทาสหญิงในสังคมไทย ทาสในเรื่องนางทาสไม่ต่างจากทาสจากนวนิยายเรื่องลูกทาส แง่มุมที่สะท้อนความยากลำบากของการเป็นทาสเพียงแต่นางทาส สร้างวาทกรรมทาสหญิงให้เกิดขึ้นในสังคมไทย เนื่องจากตัวละครเอกเป็นทาสหญิง นามว่าอีเย็น ซึ่งเป็นเมียทาสของ พระยาสีหโยธิน และต้องพัสดุจากลูกของตนเอง เพราะยกลูกสาวตั้งแต่เกิดนามว่า อุ่นเรือน ให้กับคุณหญิงแย้ม ภรรยาเอกของพระยาสีหโยธิน นางทาสเย็นได้รับความทุกข์ทรมานในฐานะแม่ที่ไม่ได้เลี้ยงดูลูกและได้รับการกดขี่ข่มเหงจากพระยาสีหโยธิน ผู้เป็นทั้งสามีและนายทาส รวมถึงภรรยาบ่อยคนอื่นของพระยาสีหโยธิน ความยากลำบากและความทุกข์ทรมานของการเป็นทาสหญิงเป็นประเด็นที่สำคัญของเรื่องสั้นเรื่องนางทาส

ถึงแม้เรื่องสั้นเรื่องนางทาสจะเป็นเรื่องสั้น 4 ตอนจบ แต่นางทาสได้นำเสนอวาทกรรมทาสไทยในสองประเด็น คือ สถานภาพของทาสหญิงในสังคมไทย และการเกิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเลิกทาสในรัชกาลที่ 5

ประเด็นแรก เรื่องสั้นเรื่อง นางทาส บรรยายสภาพทาสหญิงที่ได้รับการลงโทษทางร่างกายและจิตใจ และทำให้ผู้อ่านเข้าใจภาพความทุกข์ทรมานของการเป็นทาส การโบยทาสเป็นสิ่งที่โหดร้าย และทารุณ ดังตัวอย่างบรรยายการเขียนทาสหญิง มีข้อความดังนี้

เสียงหวายดังเคี้ยว เคี้ยว แหวกอากาศลงมากกระทบหลังนางทาสซึ่งถูกมัดมือโยงกับเสาต้นกลมใต้ทุนหอนั่งนั้นน่าสยดสยอง และยิ่งสยดสยองมากขึ้น เมื่อทุกๆรอยสัมผัสของไม้เนื้อเกลี้ยงไม่มีเส้นใย สีเหลือง

⁷⁸ วรรณศิริ, นางทาส, หน้า 3.

กระด้ากระด้าง เปิดหน้ากำพร้าสีน้ำตาลไหม้ เห็นรอยขาเป็นทางก่อนจึง
ปรากฏสีชมพูเรื่อ แล้วกลายเป็นแดงในชั่วพริบตา⁷⁹
อีกครั้งหนึ่งที่เส้าใต้ถุนห้องนั่ง ร่างของนางทาสถูกมัดแขวงโยงเท้าไม่ถึงดิน
หลังเปล่าเปลือย แม้ผ้าห่มอกก็ไม่มีปิด นายหนุ่มฉกรรจ์สองคนถือหวาย
ยื่นขนานซ้ายขวา พระยาสี่หโยธินยืนอยู่ข้างๆ ไบหน้าสีเหลี่ยมถมึงทึง
นัยน์ตาแวววาวน่ากลัว แสงไฟสลัวส่องให้เห็นผิวหลังนางทาสแตกเป็นริ้ว
รอย เลือดไหลเป็นทางน่าสยดสยอง⁸⁰

นอกจากนี้ การเป็นทาสได้รับการปฏิบัติอย่างเลวร้าย และไม่ต่างจากสัตว์เดรัจฉานจาก
นายทาส และการเป็นทาสเป็นเรื่องของเวรกรรมทางพุทธศาสนา ตัวอย่างจากการบรรยายคำพูด
ของนางเย็น ทาสหญิงที่รำพันกับชะตากรรมของตนเองที่เป็นทาส

ใกล้สว่างสตรีผู้อาภัพวาสนายังลืมนอนโผลงอยู่ในความมืดสังเวชดวงชะตา
และสังขารตัวเองเป็นล้นพ้น แผ่นหลังชำระบม แม้จะเอียงก็ปวดเสียว
ตลอด คิดแล้วก็อยากตายเสียให้สิ้นชาติสิ้นกรรม ทำบุญด้วยข้าวเม็ด
เกลือก้อน ผสมจิตใจบริสุทธิ์ เกิดชาติหน้าฉันใด ขออย่าให้เหมือนภพนี้
เลย⁸¹ นางทาสซ็อนตาขึ้นสบตาผู้แก่อายุกว่าครู่หนึ่ง ริมฝีปากเผยอขึ้นลง
เป็นทำนองคัดค้าน นางพักจึงส่ำทับว่า “เจียมกะลาหัวตัวไว้บ้างเถอะไว้
อย่าเผลอ หลังเอ็งจะขาดกลาง เกิดมาเป็นขี้ข้าท่านก็เป็นไปตามเวรตาม
กรรมเถอะ”⁸²

ประเด็นที่สอง พระราชากรณียกิจเลิกทาสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
บรรยายเรื่องสั้นเรื่องนางทาสในตอนจบของเรื่อง ดังนี้

ด้วยเดชะพระมหากรุณาธิคุณอันยิ่งใหญ่แห่งพระบาทสมเด็จพระ
ปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงคุณธรรมอัน

⁷⁹ วรรณศิริ, นางทาส, หน้า 7.

⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 25.

⁸¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

⁸² เรื่องเดียวกัน, หน้า 16.

ประเสริฐ ซึ่งมีต่อพสกนิกรแห่งพระองค์ ได้ทรงออกพระราชกำหนด กฎหมายประกาศ “เลิกทาส” ทั่วพระราชอาณาจักร ปวงประชาราษฎร์ ทั้งหลายต่างชื่นชมโสมนัส สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณนี้เป็นล้นพ้น แต่ ซ้องสรรเสริญทั่วทุกหลังคาเรือน พระอารามทั่วไปเคาะระฆังแสดงความ ปลื้มปิติ และเป็นความหมายให้สำเนียงนี้อุโฆษขึ้นไปถึงเทพดาเจ้าเบื้อง บนฟากฟ้าโน้น ตามเคหสถานท่านผู้มีทาสใช้สอย บางรายก็เสียดาย อำนาจซึ่งหลุดลอยไปบางแห่งก็ยินดี โดยเฉพาะพระยาสิทธิโยธิน เจ้าคุณ โสมนัสชื่นชมเป็นที่ยิ่ง ประกาศให้ทุกคนในบ้านมีการรื่นเริงได้เต็มที่⁸³

การดัดแปลงเรื่องสั้นเรื่องนางทาส เป็นละครโทรทัศน์นั้น มีการเปลี่ยนแปลงเนื้อเรื่อง และ เพิ่มตัวละครเพื่อให้ละครเรื่องนางทาสสนุกสนานมากขึ้น และสร้างความบันเทิงให้กับผู้ชม บท ละครโทรทัศน์เรื่องนางทาสที่ได้นำมาศึกษานั้นเป็นบทละครโทรทัศน์ฉบับล่าสุดเพราะสร้างเป็น ละครโทรทัศน์ทางสถานีโทรทัศน์ช่อง 7 เมื่อพ.ศ.2551

เนื้อเรื่องในบทละครโทรทัศน์เรื่องนางทาสปีพ.ศ.2551นั้นไม่ได้ดัดแปลงแตกต่างจากเนื้อ เรื่องจากเรื่องสั้นมากนัก เพียงแต่เพิ่มตัวละคร เช่น คุณหญิงยิ้มพี่สาวของคุณหญิงแยม ยิงบิดา และลี้ฉวีมารดาของนางทาสเย็น อี๋นึ่งลูกสาวอีโบเป็นทาสรับใช้ในครัว ท้าเป็นหลานของพระยาสิทธิ โยธิน การเพิ่มตัวละครก็เพื่อสร้างความสนุกสนานให้กับละครมากขึ้น ส่วนเนื้อเรื่องในบทละคร โทรทัศน์มีการสร้างเรื่องราวให้สมเหตุสมผลมากขึ้น โดยระบุช่วงเวลาที่เกิดเหตุการณ์ชัดเจนขึ้น กว่าในเรื่องสั้น คือสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพ.ศ.2425 เป็นจุดเริ่มต้น ของเรื่องราว และเพิ่มเนื้อหาเกี่ยวกับครอบครัวของเย็น ว่าเป็นชาวนาชายข่าวให้บ้านพระยาสิทธิ โยธิน พ่อของเย็นติดการพนันและติดเหล้าจนต้องขายเย็นเป็นทาสรับใช้บ้านพระยาสิทธิโยธินเพื่อ ใช้หนี้พนัน เย็นกลายเป็นทาสชายฝากจำนนค่าตัว 3 ชั่ง การสร้างสาเหตุผลของการขายตัวเป็น ทาสและประเภทของทาสดังกล่าวทำให้ตัวละครมีความน่าเชื่อถือมากขึ้น และทำให้ผู้ชมเชื่อว่ การขายตัวเป็นทาสเกิดจากความยากจน และการติดการพนันเป็นสาเหตุของการขายตัวเป็นทาส

บทภาพยนตร์เรื่องนางทาส มีการสร้างปมความขัดแย้งของตัวละครมากกว่าในเรื่องสั้น เรื่องนางทาส โดยเฉพาะปมขัดแย้งระหว่างภรรยาหลายคนของพระยาสิทธิโยธิน คุณหญิงแยม ขัดแย้งกับสาส์ภรรยาบ่อยอีกคนของท่านเจ้าคุณ เย็นขัดแย้งกับสาส์และบุญมาภรรยาบ่อยของท่านเจ้าคุณ ปมขัดแย้งที่สำคัญประการหนึ่ง คือ ความขัดแย้งในใจของผู้เป็นแม่ เมื่อเย็นกลับมา

⁸³ วรรณศิริ, นางทาส, หน้า 32

เป็นทาสอีกครั้งเนื่องจากถูกใส่ความว่าคบชู้ เย็นยกลูกสาวให้คุณหญิงแยมและไม่ได้เลี้ยงดูลูกสาวของตนนามว่า อุ่นเรือน ความเจ็บปวดของการเป็นแม่ที่ไม่ได้ดูแลลูก และลูกที่แสดงออกว่ารังเกียจแม่บังเกิดเกล้าเพราะความไม่รู้ทำให้ความขัดแย้งของเย็น ตัวละครหลักซับซ้อนมากขึ้น

บทละครโทรทัศน์เรื่องนางทาส สร้างวาทกรรมทาสไทยเหมือนกับเรื่องสั้นเรื่องนางทาส ในสองประเด็น คือ สถานภาพทาสในสังคมไทย และการเกิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ประเด็นแรก สถานภาพของทาสไทยคือ ทาสได้รับการกดขี่ข่มเหง การเป็นทาสไม่ต่างอะไรจากเป็นสัตว์เดรัจฉาน เย็นในละครโทรทัศน์มีบทพูดหลายตอนที่ตัดพ้อการเป็นทาส ยกตัวอย่างเช่น

เย็นกับลอบแอบดูบึ่งกับแอบถูกเขียนด้วยหวาย บึ่งเจ็บแต่ไม่ร้อง ส่วนแอบร้องลั่น ละออดทนดูไม่ไหว ชวนเย็นไปที่ริมคลอง เห็นเย็นน้ำตาไหลถามขึ้น

“ร้องให้ทำไมพี่เย็น..เขาไม่ได้เขียนพี่เย็นสักหน่อย”

“มันก็เหมือนกันนั่นแหละ..คนที่เป็นทาสจะพูดอะไรได้..เขาสั่งให้เขียนก็ต้องยอม”

“เราก็อย่าทำผิดซีพี่เย็น”

“เกิดเป็นคนมันก็ต้องมีทำผิดกันบ้างละ..แต่เขาทำเหมือนทาสเป็นวัวเป็นควาย ลอบพี่อยากกลับบ้าน”

ลอบยื่นมือแตะแขนเย็นเหมือนปลอบ ต่างคนต่างนั่งไปครู่หนึ่ง

“พี่เย็นกลัว...” เย็นพยักหน้ายอมรับ ลอบแย้ง

“พี่เย็นไม่ใช่คนเลงเหมือนพี่บึ่ง พี่เย็นไม่ถูกเขียนหรอก”

“ใครจะไปรู้ว่าวันหนึ่งเราอาจจะทำอะไรไม่ถูกใจเจ้านาย..พี่กลับไปถูกพอบีพอบแตะะยังดีกว่าให้คนอื่นมาเขียนตีเหมือนวัวเหมือนควาย”⁸⁴

ประเด็นที่สอง พระราชกรณียกิจเลิกทาสในรัชกาลที่ 5 ได้รับเกิดพระเกียรติจากบทละครโทรทัศน์เรื่องนางทาส ตอนที่กล่าวยกย่องพระราชกรณียกิจเลิกทาสมีดังนี้

⁸⁴ ดารารายพจนนตรี(ฉบับพิเศษ), นางทาส (กรุงเทพฯ: บริษัทอำนวยการแพร่กระจายเสียงและภาพยนตร์ จำกัด, 2551), หน้า 45.

เจ้าคุณอภัยให้การต้อนรับเจ้าคุณสีหโยธิน ทั้งสองตั้งใจพูดคุยกันนอก
เรือน แต่เสียงทาสบ้านจมีนวรรณถูกเขียนตีร้องรบกวนเจ้าคุณอภัยไม่
ชอบให้ทาสถูกเขียนตี

“ฉันละเกลียดเรื่องเขียนตีทรมานทาสของคนพวกนี้เสียจริง ขึ้นไปคุยกับ
บนเรือนดีกว่า..”

“ขอรับ”

เจ้าคุณสีหโยธินเดินตามเจ้าคุณอภัยขึ้นไปบนเรือน

“อีกนานหลายปีทีเดียวกว่าทาสจะหมดไป”

เจ้าคุณสีหโยธินออกความเห็นต่อ “เป็นเพราะพระพุทธเจ้าหลวงท่านทรง
มองการณ์ไกลและไม่ทรงมีพระประสงค์จะให้เกิดความวุ่นวายเหมือนใน
บางประเทศ ทุกๆอย่างจึงต้องค่อยเป็นค่อยไป เชิญนั่งซิ...”⁸⁵

วาทกรรมทาสไทยในเรื่องนางทาสที่เป็นเรื่องสั้นและบทละครโทรทัศน์เสนอวาทกรรมทาส
ไทยที่ไม่แตกต่างกัน การมองสถานภาพทาสหญิงที่ได้รับความทุกข์ยาก การถูกล่วงโทษ และการถูก
กลั่นแกล้ง นางทาสในรูปแบบของบทละครโทรทัศน์ได้นำเสนอภาพของทาสหญิงตัวละครหลักที่
ชัดเจนมากขึ้นกว่าในเรื่องสั้น การสร้างเนื้อเรื่องและการเพิ่มตัวละครในบทภาพยนตร์ทำให้วาท
กรรมทาสไทยในเรื่องนางทาสตอกย้ำความรู้สึกของผู้ชมให้เชื่อว่า ตัวละครหลักได้รับความ
เจ็บปวดจากการเป็นทาส

กลุ่มนักเขียนวรรณกรรมทั้ง สุวัฒน์ วรดิลก และหม่อมมณี สุขสวัสดิ์ ณ อยุธยา ได้สร้าง
วาทกรรมทาสไทยในวรรณกรรม วาทกรรมทาสไทยในงานวรรณกรรมคือ การบรรยายสภาพทาสที่
ทุกข์ทรมาน และพระราชกรณียกิจเลิกทาสเป็นการปลดปล่อยความทุกข์ยากให้แก่ประชาชน

สาเหตุที่ทำให้ให้นักเขียนวรรณกรรมทั้งสองท่านนำเสนอวาทกรรมทาสไทยในประเด็น
ดังกล่าวน่าจะมาจากพื้นฐาน การได้รับการศึกษาและบริบททางการเมืองที่ทำให้ทั้งสองท่านมี
ความคิดเรื่องทาสที่เหมือนกัน

เมื่อวิเคราะห์จากประวัติส่วนตัวของนักเขียนวรรณกรรมทั้งสองท่าน ทั้งสองท่านเกิดและ
เติบโตมาในช่วงเวลาที่แตกต่างกันอย่างมากถึง 28 ปี หม่อมมณี สุขสวัสดิ์ ณ อยุธยาเกิดและเติบโต
ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2438) จบการศึกษาจากโรงเรียนราชินี
ประกอบอาชีพครูภาษาไทย และเป็นนักเขียน เรื่องนางทาสเป็นเรื่องสั้นที่เขียนก่อนเรื่องลูกทาส

⁸⁵ ดาราทำนตร(ฉบับพิเศษ), นางทาส, หน้า 42.

(ไม่ทราบเวลาแน่ชัด) เพราะนำมาสร้างเป็นภาพยนตร์ครั้งแรกในปีพ.ศ.2496 และมีชื่อเสียงมาก่อนเรื่องลูกทาส

ส่วนสุวรรณ วรดิลกเกิดในสมัยรัชกาลที่ 6 (พ.ศ.2466)และเติบโตในยุคของการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ.2475 จบการศึกษาจากโรงเรียนมัธยมวัดเบญจมบพิตร และศึกษาต่อมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองแต่ไม่สำเร็จการศึกษา จนมีชื่อเสียงในฐานะนักเขียนตั้งแต่ปีพ.ศ.2489 เป็นต้นมา จากประวัติส่วนตัวของทั้งสองท่าน สิ่งที่น่าจะเหมือนกันมากที่สุดคือการได้รับการศึกษาจากโรงเรียน ที่น่าจะหล่อหลอมแนวความคิดเรื่องทาสไทย จากการศึกษาตัวอย่างหนังสือสังคมศึกษาตั้งแต่ก่อนหลักสูตรการศึกษาพ.ศ.2503 มีการอธิบายเรื่องทาสไทยในประเด็นที่ได้รับการกดขี่ข่มเหง สภาพทาสที่ไม่ต่างจากสัตว์เดรัจฉาน สุวรรณ วรดิลกได้รับการศึกษาหล่อหลอมแนวความคิดเรื่องทาสจากหนังสือเรียนของรัฐ

ส่วนหม่อมผิวได้รับการศึกษาจากโรงเรียนราชินี โรงเรียนราชินีก่อตั้งในปีพ.ศ.2447 หม่อมผิวเป็นนักเรียนรุ่นแรกของโรงเรียนราชินี หลังจบการศึกษาหม่อมผิวประกอบอาชีพครูภาษาไทย ซึ่งเป็นอาชีพในระบบการศึกษา และเกี่ยวข้องกับหนังสือเรียนของรัฐ แนวคิดการมองทาสของหม่อมผิว น่าจะได้รับมาจากระบบการศึกษาของไทย นอกจากนี้ ประวัติส่วนตัวของหม่อมผิวเกิดและเติบโตในชนชั้นปกครองสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นยุคสมัยของการใช้ทาสและการเลิกทาส หม่อมผิวน่าจะรับรู้จากประสบการณ์ของตนเองเกี่ยวกับทาสไทยและการเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เรื่องสั้นนางทาส และนวนิยายเรื่องลูกทาส ได้ถูกสร้างเป็นภาพยนตร์ และละครโทรทัศน์เรื่องลูกทาส ในช่วงปีพ.ศ.2500 ซึ่งบริบทการเมืองเป็นช่วงที่สนับสนุนให้เกิดภาพยนตร์เพื่อเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลูกทาสเป็นนวนิยายที่เขียนลงเป็นตอนๆ ในหนังสือพิมพ์ระหว่างพ.ศ.2506-2507 ซึ่งเป็นช่วงเวลาเดียวกันกับที่ภาพยนตร์เรื่องนางทาสฉบับปีพ.ศ.2498 นำมาฉายอีกครั้งในโรงภาพยนตร์พ.ศ.2506 และได้รับความนิยมอย่างมาก กระแสความนิยมในภาพยนตร์เรื่องนางทาส และนวนิยายเรื่องลูกทาสจึงเกิดขึ้นในช่วงเวลาที่พร้อมกันระหว่างพ.ศ.2506 และพ.ศ.2507

ประเด็นพระมหากษัตริย์คุณของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงเลิกทาส เป็นเนื้อหาหลัก ที่ทั้งสองเรื่องต้องการนำเสนอ ซึ่งสอดคล้องบริบททางการเมืองในช่วงเวลาตั้งแต่พ.ศ.2506 เป็นต้นมา รัฐบาลสมัยจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ (พ.ศ.2501-2506) ได้มีการฟื้นฟูและสร้างความนิยมให้กับสถาบันกษัตริย์ ในราชวงศ์จักรี ภาพยนตร์เรื่องนางทาสและนวนิยายเรื่องลูกทาสได้นำเสนอประเด็นเทิดพระเกียรติพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีและสร้างจิตสำนึกให้ประชาชนสำนึกในพระมหากษัตริย์คุณ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดว่า บริบทการเมืองตอบรับกับงาน

วรรณกรรมเรื่องลูกทาส สุวัฒน์ วรดิลกได้รับรางวัลตุ๊กตาทองพระราชทานสาขาผู้ประพันธ์บทภาพยนตร์ยอดเยี่ยมจากเรื่อง ลูกทาส จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ 17 มีนาคม พ.ศ.2508 ณ หอประชุมใหญ่ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

4.5 กลุ่มของนักเขียนสารคดีประวัติศาสตร์ไทยที่สร้างวาทกรรมทาสไทย

คำจำกัดความนักเขียนสารคดีประวัติศาสตร์ในงานวิจัยเรื่องนี้คือ นักเขียนหนังสือประวัติศาสตร์ที่ไม่ได้เป็นนักวิชาการที่ศึกษาประวัติศาสตร์ไทยมาโดยตรงและไม่ได้อยู่ในวงวิชาการประวัติศาสตร์ไทย แต่เป็นนักเขียนเรื่องประวัติศาสตร์ไทยที่มีชื่อเสียงในกลุ่มของผู้อ่านทั่วไป จากการสำรวจหนังสือสารคดีประวัติศาสตร์ไทยได้มีการอธิบายเรื่องทาสไทยในรูปแบบของหนังสือในสองลักษณะ คือ หนังสือเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และหนังสือเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย

4.5.1 หนังสือสารคดีประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

หนังสือสารคดีประวัติศาสตร์ที่เลือกมาศึกษาเกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และมีการกล่าวถึงเรื่องทาสไทย ดังนี้ หนังสือ ตามรอยบาทพระพุทเจ้าหลวง ของประยูร สิทธิพันธ์ หนังสือ พระปิยมหาราช รัชกิจและชีวิตส่วนพระองค์ ของ นายแพทย์วิบูล วิจิตรวาทการ หนังสือ ตามรอยพระพุทเจ้าหลวงรัชกาลที่ 5 กับการปฏิรูปการเมืองสยามของ พลตรี ศิริวิชญ์กิจ หนังสือ ประมวลเรื่องรัชกาลที่ 5 ของ อเนก นาวิกมูล

หนังสือสารคดีประวัติศาสตร์ข้างต้นนำเสนอเหมือนกันในแง่หัวข้อ นั่นคือการอธิบายเรื่องทาสไทย และพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่แตกต่างกันที่การอ้างหลักฐานทางประวัติศาสตร์มาประกอบคำอธิบาย เช่น หนังสือ ประมวลเรื่องรัชกาลที่ 5 ของ อเนก นาวิกมูล ได้อ้างหลักฐาน บันทึกพระราชกิจส่วนพระองค์ของรัชกาลที่ 5 หนังสือ พระปิยมหาราช รัชกิจและชีวิตส่วนพระองค์ ของ นายแพทย์วิบูล วิจิตรวาทการ อ้างหลักฐานกฎหมายตราสามดวง และพระราชบัญญัติเลิกทาส

ประยูร สิทธิพันธ์อธิบายทาสไทยในหนังสือ ตามรอยบาทพระพุทเจ้าหลวง โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การอธิบายเรื่องทาสใช้พจนานุกรมไทย อธิบายประเภทของทาส ซึ่งแบ่งทาสเป็นหลายประเภทเช่น ทาสเชลย ทาสทาน

ทาสน้ำเงิน ทาสกรรม⁸⁶ และประยูทธิให้ความเห็นว่า การเป็นทาสคือเครื่องพันธนาการอันยิ่งใหญ่แห่งมนุษยชาติ⁸⁷ นอกจากนี้ประยูทธิได้สรรเสริญพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าเป็นพระมหากษัตริย์คุณอันสูงสุดแห่งเจ้าชีวิต และการดำเนินการเลิกทาสเป็นเรื่องที่ยากยิ่งต้องผ่านพระบรมวินิจฉัยอันสุขุมคัมภีรภาพของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว⁸⁸ โดยหยิบหลักฐานพระราชปรารภในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าด้วยทาสและเกษียณอายุมา เพื่อแสดงให้เห็นว่า พระราชกำหนดกฎหมายดังกล่าวต้องการขจัดความเป็นทาสให้แก่คนไทย และอ้างพระราชบัญญัติพิทักษ์เกษียณอายุลูกทาสลูกไทในวันที่ 21 สิงหาคม พ.ศ.2417 พระราชบัญญัติทาส รัตนโกสินทร์ศก 124 (พ.ศ.2448) และพระราชบัญญัติลักษณะทาสรัตนโกสินทร์ศก 130 (พ.ศ.2454) ในการเลิกทาสทั้งแผ่นดินไทย

หนังสือ พระปิยมหาราช รัฏฐกิจและชีวิตส่วนพระองค์ของ นายแพทย์วิบูล วิจิตรวาทการ ได้อธิบายพระราชกรณียกิจเลิกทาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยแบ่งเป็นสองส่วนคือ ทาสไทย กับการเลิกทาส การอธิบายเรื่องทาสไทยของ นายแพทย์วิบูลใช้หลักฐานชั้นต้นทางประวัติศาสตร์ นั่นคือ กฎหมายตราสามดวง พระอัยการทาสในการแบ่งทาสไทยออกเป็น 7 ประการ และมีกรกล่าวถึงการขายทาสมี สองประเภท คือ ขายฝาก หรือขายขาด⁸⁹ ทศนคติของ นายแพทย์วิบูลที่มีต่อทาสไทยคือ ทาสไม่ได้รับการกดขี่ข่มเหงจากนายเงิน เพราะทาสส่วนใหญ่มาจากการขายตัวโดยสมัครใจ ดังข้อความที่ว่า “ตามความเป็นจริง คนส่วนมากถูกลดระดับลงเป็นทาสจากการซื้อขาย เช่น พ่อแม่เอาลูกในไส้ของตนเองไปขายเป็นทาสเพื่อได้เงินมาใช้สอย หรือเล่นการพนัน สามีจะเอาภรรยาไปขายเป็นทาสก็ได้แต่ภรณยานั้นไม่มีสิทธิเอาสามีหรือพ่อแม่ไปขายเป็นทาส”⁹⁰

ส่วนการอธิบายเรื่องการเลิกทาส เกิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยให้เหตุผลว่า “เพราะงานเลิกทาสของพระองค์ไม่เป็นแต่เพียงเครื่องแสดงพระทัยอันประเสริฐสูงสุด ยังเป็นการกระทำที่เต็มเปี่ยมไปด้วยการเสียอันตราย ต้องอาศัยพระปรีชาสามารถอันสูงสุด และความกล้ากล้าในพระทัย จึงประสบความสำเร็จได้”⁹¹ พระราชบัญญัติเกษียณอายุค่าตัวลูกทาสในพ.ศ.2417 และพระราชบัญญัติทาส

⁸⁶ ประยูทธิ สิทธิพันธ์, ตามรอยบาทพระพุทเจ้าหลวง (พระนคร: สำนักพิมพ์สยาม, 2514), หน้า 239.

⁸⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 239.

⁸⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 248.

⁸⁹ วิบูล วิจิตรวาทการ, ปิยมหาราช รัฏฐกิจและชีวิตส่วนพระองค์ (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์, 2542), หน้า 201-203.

⁹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 203.

⁹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 208.

รัตนโกสินทร์ศก124 หรือพ.ศ.2448 เพื่อห้ามการขายผู้ใดเป็นทาสอีกต่อไปเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่อธิบายขั้นตอนของการเลิกทาสไทย

หนังสือ ตามรอยพระพุทธเจ้าหลวงรัชกาลที่ 5 กับการปฏิรูปการเมืองสยาม ของ พลาดิศัย สิทธิธัญกิจ ได้กล่าวถึงทั้งการเลิกทาส และการเลิกไพร่ การอธิบายของพลาดิศัยใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ คือกฎหมายตราสามดวงมาอธิบายทาสทั้ง 7 ประเภทในกฎหมาย และมีการอ้างบันทึกชาวต่างชาติของปาลเลอกัวซ์ และลาบูแบร์เพื่ออธิบายว่า ทาสได้รับการเลี้ยงดูอย่างมนุษยธรรม ไม่ต่างจากคนรับใช้ยุโรป และคนสยามยอมเป็นทาสเพื่อผลไม้ชนิดหนึ่งเรียกกันว่า ทุเรียน⁹²

การเลิกทาสได้รับการอธิบายว่า แม้ว่าทาสจะมีความเป็นอยู่ดีสักเพียงใด การมีทาสนั้นจึงเป็นข้อบกพร่องและเป็นการถ่วงความเจริญของบ้านเมืองด้วย พลาดิศัยได้ยกตัวอย่างข้อความในพระราชดำริเรื่องการเลิกทาสและจัดการศึกษาให้แก่ลูกทาส วันที่ 6 กรกฎาคม พ.ศ.2418 และอธิบายการออกกฎหมายเลิกทาสตามลำดับ ได้แก่ พระราชบัญญัติพิทักษ์อายุลูกทาสลูกไท พ.ศ.2417 และมีการกล่าวถึงพระราชบัญญัติเลิกทาสพ.ศ.2448 เพื่อให้ทาสเป็นไท ห้ามคนที่เป็นไทกลับไปเป็นทาสอีก พ.ศ.2452 และประมวลกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ.127 ที่ระบุห้ามมีการซื้อขายทาส โดยกำหนดโทษจำคุก และค่าปรับ⁹³

เอนก นาวิกมูลเขียนหนังสือ ประมวลเรื่องรัชกาลที่ 5 เอนกใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ คือ หนังสือราชกิจจานุเบกษา เล่ม 4 และหนังสือจดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค 3 เพื่อเป็นข้อมูลในการอธิบายว่า รัชกาลที่ 5 ทรงบริจาคทรัพย์ส่วนพระองค์เพื่อไถ่ถอนทาสให้พ้นจากการเป็นทาสเมื่อพ.ศ.2420 ทาสมีจำนวนทั้งสิ้น 44 คน เป็นทาสชาย 16 คน ทาสหญิง 20 กับลูกชาย 5 คน และ หญิง 3 คน ขณะนั้นพระองค์ทรงพระชนมายุครบ 2 รอบหรือ 24 พรรษา ทาสทั้งหมดที่พระองค์ไถ่ตัวเป็นทาสที่อาศัยอยู่กับนายเงินคนเดียวเป็นระยะเวลานาน และไม่เคยย้ายเปลี่ยนนาย⁹⁴

นอกจากนี้ เอนกเกิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยการอธิบายพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และอธิบายถึงขั้นตอนของการออกพระราชบัญญัติเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ข้อความในหนังสือที่สรรเสริญพระราชกรณียกิจเลิกทาส ความว่า

⁹² พลาดิศัย สิทธิธัญกิจ, ตามรอยพระพุทธเจ้าหลวงรัชกาลที่ 5 กับการปฏิรูปการเมืองสยาม (กรุงเทพฯ: ภูมิธรรม, 2549), หน้า 154-155.

⁹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 156-159.

⁹⁴ เอนก นาวิกมูล, ประมวลเรื่องรัชกาลที่ 5 (กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2543), หน้า 109-111.

พระองค์ทรงโปรดเกล้าฯให้ดำเนินการเลิกทาสตามแนวทางที่ทรงวางไว้ ด้วยความสุจริตสัมฤทธิ์ผล นับแต่การออกประกาศเกษียณอายุทาสให้ ค่อยๆลดอายุทาสไปที่ละน้อย ไปจนถึงการเตรียมการให้ผู้ที่พ้นทาสเป็น ไทมีความรู้ มีเครื่องมือทำมาหากิน สามารถเลี้ยงตัวได้”⁹⁵ และ”การเลิก ทาสทั้งประเทศซึ่งใช้เวลานานกว่า 30 ปี เสร็จสิ้นลงในพ.ศ.2448 อันเป็น ช่วงปลายรัชกาล ทั้งนี้โดยไม่มีความขัดแย้งรุนแรงถึงลงมือรบพุ่ง ประหัตประหารกันเช่นที่มีตัวอย่างในประเทศสหรัฐอเมริกาและประเทศ ญี่ปุ่นมาแล้ว นับเป็นความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ที่นักสิทธิมนุษยชนต้องจด จารึก”⁹⁶

4.5.2 หนังสือสารคดีประวัติศาสตร์ที่เขียนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย

หนังสือสารคดีประวัติศาสตร์ที่เขียนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยมีทั้งหมด 2 ท่านที่เลือกมา ศึกษาคือ ชัย เรื่องศิลป์ และหลวงวิจิตรวาทการ เหตุผลที่เลือกนักเขียนสารคดีประวัติศาสตร์ทั้งสองท่าน เพราะทั้งสองท่านเขียนหนังสือประวัติศาสตร์ไทย ที่มีชื่อเสียง และเป็นที่ยอมรับของผู้่าน จำนวนมาก

ชัย เรื่องศิลป์⁹⁷ เป็นนักเขียนที่มีชื่อเสียงมากท่านหนึ่งในฐานะนักเขียนหนังสือ ประวัติศาสตร์ไทยสำหรับผู้่านทั่วไป งานเขียนทางประวัติศาสตร์ของชัย เรื่องศิลป์ที่สำคัญมี ทั้งหมด 3 เล่มคือ ประวัติศาสตร์ไทยสมัยพ.ศ.2352-2453: ด้านสังคม ซึ่งตีพิมพ์ครั้งแรกในปีพ.ศ. 2519 หนังสือประวัติศาสตร์ไทยด้านเศรษฐกิจแต่โบราณถึงพ.ศ.2399 ซึ่งตีพิมพ์ครั้งแรกในปีพ.ศ. 2522 และหนังสือประวัติศาสตร์สังคมไทยสมัยโบราณก่อนพุทธศตวรรษที่ 25 ซึ่งตีพิมพ์ครั้งแรกใน

⁹⁵ เอนก นาวิกมูล, ประมวลเรื่องรัชกาลที่ 5, หน้า 76.

⁹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 77.

⁹⁷ ชัย เรื่องศิลป์เกิดเมื่อปีพ.ศ.2447 จากครอบครัวชาวจีน ชัยใช้ชีวิตวัยต้นกับพระครูวิสุทธิธรรมภาณที่วัดอรุณ ราชวราราม และได้รับการศึกษาชั้นต้นและจบชั้นมัธยม 8 จากโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย และประกาศนียบัตรครุมัธยม พ.ศ.2466 และประกอบอาชีพครู และเป็นนักเขียนที่มีชื่อเสียง ในปีพ.ศ.2469 เขาเป็นบรรณาธิการนิตยสารเจริญมัย ที่ก่อตั้ง ร่วมกับเพื่อนนักเขียน หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ.2475 เขาได้หันไปเขียนแบบเรียน เขาลาออกจากราชการครูในปี พ.ศ.2492 แล้วเปลี่ยนไปทำหนังสือนิตานสำหรับเด็กร่วมกับบริษัทประชาช่าง และยังคงเขียนหนังสือแบบเรียนอยู่ จนกระทั่งปี พ.ศ.2506 เขาได้ค้นคว้าและเขียนงานประวัติศาสตร์ไทยอย่างจริงจัง และเสียชีวิตในปีพ.ศ.2518 โปรดดูรายละเอียด ประพันธ์ สาสน, ประวัตินักเขียนชัย เรื่องศิลป์ [ออนไลน์], 12 มีนาคม 2554. แหล่งที่มา www.praphansam.com/new/c_writer

ปีพ.ศ.2523 งานเขียนประวัติศาสตร์ไทยของชัย เรื่องศิลป์ให้คำอธิบายเรื่องทาสไทยไว้อย่างละเอียดคือ หนังสือประวัติศาสตร์ไทยสมัยพ.ศ.2352-2453: ด้านสังคม

หลวงวิจิตรวาทการเขียนหนังสือประวัติศาสตร์สากล ซึ่งมีการกล่าวถึงประวัติศาสตร์ไทยในหนังสือเล่มนี้ หนังสือประวัติศาสตร์สากลของหลวงวิจิตรวาทการเป็นหนังสือสารคดีประวัติศาสตร์ที่มีชื่อเสียง เห็นได้จากถูกตีพิมพ์หลายครั้งตั้งแต่ปีพ.ศ.2474 พ.ศ.2514 และพ.ศ.2547

หนังสือประวัติศาสตร์ไทยสมัยพ.ศ.2352 ถึงพ.ศ.2453 ด้านสังคม บรรยายเรื่องทาสไทยในหัวข้อ สภาพความเป็นอยู่ของคนไทย และหัวข้อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมครั้งใหญ่ สภาพความเป็นอยู่ของคนไทยได้อธิบายเป็นวาระสังคมไทย ตั้งแต่เจ้า ข้าราชการ ไพร่ และทาส สภาพของทาสในสังคมไทยได้รับการบรรยายว่า พวกทาสเป็นพลเมืองชั้นต่ำสุด ไพร่ดีกว่าทาสที่มีอิสระจะไปไหนก็ได้ ไม่มีใครบังคับขืนใจ ส่วนทาสไม่มีอิสรภาพ ต้องอยู่ใต้บังคับของเจ้าทาส เจ้าทาสเมียนตี เอาใช้ตรวนล่ามขาได้ ออกรับและทำงานโยธาแทนเจ้าทาสก็ได้ จะยกทาสหรือขายทาสได้ตามใจชอบ⁹⁸

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ยิ่งใหญ่ ส่วนหนึ่งคือ การเลิกชนบทาส ที่เริ่มมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและล้มเลิกในสมัยรัชกาลที่ 5 เนื้อหาที่ชัยนำเสนอกล่าวถึงเรื่องการเลิกทาสในหลายประเด็น ประเด็นแรก คือการใช้คำว่า ชนบทาส เพื่ออธิบายความเป็นมาของทาสไทย คำว่า ชนบ มีความหมายว่า แบบอย่าง แบบแผน ชนบทาส จึงน่าจะมีความหมายว่า แบบแผนของการมีทาสในสังคมไทย ชัยได้ให้ตั้งข้อสังเกตว่า ชาวไทยน่าจะมีการใช้ทาสมาก่อนตั้งถิ่นฐานในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยอ้างหลักฐานกฎหมายลักษณะโจร จากหลักศิลาพบที่ริมทางที่จะเลี้ยวเข้าวัดมหาธาตุเมืองสุโขทัย กฎหมายลักษณะโจรเรียกทาสว่า ข้า และเรียกนายของทาสว่า เจ้าข้า⁹⁹ การอ้างหลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ชัยเชื่อว่ามีการใช้ทาสมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย

ประเด็นที่สอง ชัยอธิบายประเภทของทาสในสังคมไทย โดยอ้างกฎหมายลักษณะทาส ซึ่งมีการแบ่งทาสไทยออกเป็น 7 ประเภท แต่ชัยได้ให้ความเห็นเพิ่มเติมว่า ทาสที่มีจำนวนมากในสังคมไทยมีทั้งหมด 3 ประเภทคือ ทาสเชลย ทาสสินไถ่ และลูกทาส¹⁰⁰

⁹⁸ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยพ.ศ.2352-2453 ด้านสังคม (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อมรรคาพิมพ์, 2517), หน้า 81.

⁹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 357-358.

¹⁰⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 358.

ประเด็นที่สาม ชัยอธิบายสาเหตุของการขายตัวเป็นทาส ไพร่ซึ่งเป็นชาวนาที่ยากจน เมื่อไม่สามารถขายที่ดิน และขายวัวควาย ไพร่จำต้องขายลูกชายเมียหรือขายตนเองเป็นทาส¹⁰¹

ประเด็นสุดท้าย ชัยอธิบายการเลิกทาสต่างประเทศ อังกฤษ และอเมริกา และกล่าวถึงการออกพระราชบัญญัติพิทักษ์เด็กเยียรอายุลูกทาสลูกไทยเมื่อปีพ.ศ.2417 ชัยได้ศึกษาพระราชบัญญัติและตั้งข้อสังเกตว่า พระราชบัญญัตินี้ดังกล่าวเป็นการช่วยลูกทาสพ้นจากการเป็นทาส โดยการลดค่าตัวลูกทาส รัฐไม่ได้สั่งเลิกทาสในทันที และรัฐให้โอกาสให้ขายลูกหลานได้ แต่ถ้าลูกหลานที่เกิดหลังพ.ศ.2411 ให้ขายตามอัตราค่าตัวใหม่ พระราชบัญญัติทาสรัตนโกสินทร์ศก 124 เป็นพระราชบัญญัติที่ปิดการซื้อขายทาสไว้เกือบหมด แต่ยังคงเหลือซื้อขายทาสคนที่เป็นทาสอยู่แล้ว และยังไม่หมดค่าตัว¹⁰²

ชัย เรื่องศิลป์ยังให้ความสำคัญการเลิกไพร่ และได้ตั้งข้อสังเกตว่าการเลิกไพร่เป็นเรื่องที่ราษฎรได้รับประโยชน์อย่างมาก เพราะการเลิกไพร่ก่อให้เกิดความยากแค้นแก่ชนชั้นต่ำในสังคมไทย ถ่วงความเจริญทางเศรษฐกิจของเมืองไทย และการเลิกไพร่ได้รับการส่งเสริมสรรเสริญจากราษฎร ส่วนการเลิกทาสนั้นราษฎรจำนวนมากไม่ยอมให้เลิก เพราะได้ประโยชน์จากประเพณีทาสอยู่บ้าง คนมีลูกมีทางได้เงินมาใช้แก้ขัด ส่วนคนมีทาสก็ได้พึ่งแรงงานของทาส แต่การเลิกทาสกลับได้รับการสรรเสริญจากคนยุคหลังจากสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว¹⁰³

สาเหตุที่ชัย เรื่องศิลป์ เสนอเรื่องทาส และการเลิกทาส โดยมุ่งเน้นศึกษาที่ทาส และไพร่ และไม่เน้นศึกษาพระมหากษัตริย์กับการเลิกทาส ซึ่งแตกต่างจากนักเขียนสารคดีประวัติศาสตร์ท่านอื่น น่าจะมาจากกรอบความคิดทางประวัติศาสตร์ของชัย เรื่องศิลป์ จากคำนำของหนังสือ ประวัติศาสตร์สังคมไทยสมัยโบราณก่อนพุทธศตวรรษที่ 25 ว่า “คนไทยส่วนมาก...รู้ประวัติศาสตร์ชาติไทยดีแต่เพียงสองอย่างคือ เรื่องประวัติศาสตร์ชาติไทยดีแต่เพียงสองอย่างคือ เรื่องประวัติของพระเจ้าแผ่นดินและเรื่องทางทหาร เรื่องสังคมเรื่องวัฒนธรรมเขาไม่ค่อยรู้เรื่อง เมื่อไม่ค่อยรู้จักบรรพบุรุษของเขาว่ามีความเป็นอยู่อย่างไร ดำเนินชีวิตเหมือนเขาหรือไม่ มีความคิดความเชื่อแตกต่างจากสมัยปัจจุบันมากนักน้อยเพียงใด”¹⁰⁴

¹⁰¹ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยพ.ศ.2352-2453 ด้านสังคม, หน้า 358.

¹⁰² เรื่องเดียวกัน, หน้า 359-360.

¹⁰³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 361-362.

¹⁰⁴ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์สังคมไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษ 25 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์, 2523),

เหตุผลที่สำคัญที่ทำให้ชัชโยยากเขียนประวัติศาสตร์ที่ไม่ใช่เรื่องราวเกี่ยวกับกษัตริย์ นักปกครอง และหันมาเขียนประวัติศาสตร์สังคมไทย ชัยเป็นผลผลิตของบุคคลหลังเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ.2475 คนในช่วงเวลาดังกล่าวมีความหวังและชื่นชมกับความคิดประชาธิปไตย ทำให้ชัยสามารถมองประวัติศาสตร์ตามทัศนคติใหม่ของโลกตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 20 ที่เห็นความสำคัญของมนุษย์ทุกฐานะ และที่ให้ความสำคัญต่อกิจกรรมของมนุษย์ทั้งหมดคือ การเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมทุกระดับ และเกิดความตระหนักในความหมายของประวัติศาสตร์ การอธิบายเรื่องราวของชัยจึงมีนัยยะว่าทาสขาดอิสระและได้รับการปฏิบัติที่เลวร้ายจากผู้ได้ปกครองของนายทาส การเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว น่าจะเป็นเรื่องที่ไม่เป็นที่พอใจของบางกลุ่ม และสำหรับราษฎรแล้วการเลิกไพร่น่าจะเป็นที่น่าพอใจมากกว่าการเลิกทาส

หนังสือ ประวัติศาสตร์สากล เล่ม 3 ของพลตรี หลวงวิจิตรวาทการ¹⁰⁵ ซึ่งพิมพ์ครั้งแรกพ.ศ. 2474 อธิบายเรื่องราวไทยและการเลิกทาสในหัวข้อ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

หลวงวิจิตรวาทการอธิบายทาสไทยในสองประเด็น ประเด็นแรก คือความเป็นมาของทาสไทยว่า“ประเพณีเอาคนลงเป็นทาสไม่มีในประเพณีเดิมของเรา จนแม้กระทั่งสมัยพระร่วง ซึ่งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีเราก็ก็น่าจะมีทาส สุภาชีวิตพระร่วงที่พูดถึงเรื่องทาสนั้น เราทราบกันทั่วไปว่าเป็นของแต่งขึ้นภายหลัง”¹⁰⁶ หลวงวิจิตรวาทการเชื่อว่า สุโขทัยเป็นสังคมที่ไม่มีทาส แต่การมีทาสเริ่มต้นในสมัยอยุธยา แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระองค์ทรงอธิบายว่า ประเพณีการเอาคนมาเป็นทาสรับมาจากขอม การใช้ทาสเริ่มในสมัยอยุธยา

ประเด็นที่สอง การเป็นไพร่เป็นทาสทำให้พลเมืองสยามเกียจคร้านและอ่อนแอ หลวงวิจิตรวาทการให้เหตุผลว่า “เพราะทาสและไพร่เคยต้องทำงาน โดยถูกบังคับทำแล้วก็ไม่เป็นผลอะไรแก่

¹⁰⁵ หลวงวิจิตรวาทการ (กิมเหลียง วัฒนปฤดา, 2441-2505) เป็นบุตรของนายอินและนางคล้าย วัฒนปฤดา เกิดที่จังหวัดอุทัยธานี สำเร็จการศึกษาชั้นเปรียญ 5 ประโยคจากสำนักวัดมหาธาตุ เป็นครูสอนนักเรียนและบาลีแก่ภิกษุสามเณรในวัดเดียวกัน และลาสิกขาบทในปีพ.ศ.2461 หลังจากนั้นได้รับราชการในกระทรวงการต่างประเทศ ณ สถานทูตสยามปารีส ประเทศฝรั่งเศสเป็นเวลา 6 ปีและที่อื่นๆ หลังจากนั้นกลับเข้าประจำกระทรวง โดยมีตำแหน่งผู้ช่วยอธิบดีกรมการเมือง กระทรวงการต่างประเทศจนปีพ.ศ.2475 ได้ลาออกจากราชการไประยะหนึ่ง และกลับมารับราชการเป็นผู้บัญชาการหอสมุดแห่งชาติเดือนมีนาคมพ.ศ.2476 และเป็นอธิบดีกรมศิลปากร ในปีพ.ศ.2480เป็นรัฐมนตรีในคณะรัฐบาลของนายพันเอกพระยาพลพลพยุหเสนา โปรดดูรายละเอียด วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, หลวงวิจิตรวาทการ [ออนไลน์], 12 มีนาคม 2554. แหล่งที่มา <http://th.wikipedia.org/wiki/>

¹⁰⁶ พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ, ประวัติศาสตร์สากล เล่ม 3 (กรุงเทพฯ: บริษัทสร้างสรรค์บุ๊คส์, 2547), หน้า 1693.

ตัว ผลที่ได้จากแรงงานอันเหนียวยากของตัวต้องตกเป็นของนายทั้งนั้น ไม่รู้ว่าจะอุตสาหกรรมไปทำไม หลบได้หลบไป เลี่ยงได้เป็นเลี่ยง การทำงานเป็นของนายอาย นายชายหน้า เพราะแสดงว่าเป็นไพร่ เป็นทาสจึงต้องทำงาน การนอนกินหรือมีชีวิตอยู่โดยไม่ต้องทำอะไรเป็นของมีเกียรติ¹⁰⁷ และระบบไพร่และทาสเป็นระบอบที่สร้างความเสื่อมโทรมให้แก่ชาติ และนิสัยใจคอของคน ซึ่งจะต้องการเวลาอีกช้านาน กว่าที่จะสร้างลักษณะอย่างพลเมืองในระบอบสุขุขทัยให้กลับมีขึ้นได้ใหม่¹⁰⁸

ประเด็นสุดท้าย การเลิกทาสในสังคมไทยเป็นการสร้างชาติใหม่ ชีวิตใหม่ สร้างนิสัยพลเมืองใหม่ และเกิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลิกทาสว่า “ทรงทำเป็นความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ ปลดปล่อยความทุกข์ยากของประชาราษฎร์เป็นงานปฏิวัติชิ้นใหญ่ที่สุด และเป็นเรื่องสำคัญที่ทำให้ประชาชนชาวเราทั้งหลายถวายพระนามสัญญาว่า ปิยมหาราช นื่องานเลิกทาสดูเหมือนจะนำหน้างานใดๆทั้งสิ้น”¹⁰⁹

แนวคิดการวิเคราะห์ทาสไทยของหลวงวิจิตรวาทการต่างกับการวิเคราะห์ทาสไทยของชัยเรื่องศิลป์ ประเด็นที่หลวงวิจิตรวาทการให้ความสำคัญคือ แนวคิดว่าสังคมสุขุขทัยเป็นสังคมอุดมคติ การปกครองแบบพ่อปกครองลูก และเป็นสังคมที่ไม่มีทาส แนวคิดดังกล่าวเห็นต่างกับชัยเรื่องศิลป์ที่เชื่อว่า สุขุขทัยเป็นสังคมที่มีทาส อีกประเด็นหนึ่งคือ การสรรเสริญพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลวงวิจิตรวาทการยอมรับว่าพระราชกรณียกิจเลิกทาสเป็นการ “พลิกแผ่นดิน” ปลดปล่อยความทุกข์ยากของราษฎรและเป็นการสร้างนิสัยพลเมืองใหม่ แต่ชัย เรื่องศิลป์กลับวิเคราะห์ว่า พระราชกรณียกิจเลิกทาสรัชกาลที่ 5 เป็นเรื่องที่ได้รับการสรรเสริญในภายหลัง

แนวคิดในการอธิบายเรื่องทาสไทยและการเลิกทาสไทยที่ต่างกันดังกล่าวน่าจะมาจากภูมิหลังที่แตกต่างกัน หลวงวิจิตรวาทการเติบโตในระบบราชการไทย และเป็นข้าราชการที่ประสบความสำเร็จ เคยดำรงตำแหน่งสำคัญเช่น ตำแหน่งผู้ช่วยเลขาธิการสถานทูตไทย กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี เป็นต้น หลวงวิจิตรวาทการสนทนมนและเป็นนักคิดให้กับผู้นำทางการเมืองหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ. 2475 โดยเฉพาะจอมพล ป. พิบูลสงคราม งานเขียนทางประวัติศาสตร์ไทยของหลวงวิจิตรวาทการมีอุดมการณ์ทางการเมืองแฝงอยู่ ยกตัวอย่าง การอธิบายว่า การเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการสร้างนิสัยพลเมืองใหม่ แต่ชัย เรื่องศิลป์ ซึ่งอธิบายแล้วข้างต้นมีอุดมการณ์ในการมอง

¹⁰⁷ พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ, ประวัติศาสตร์สากล เล่ม 3, หน้า 1694-1695.

¹⁰⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1695.

¹⁰⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1692.

ประวัติศาสตร์ที่ไม่เน้นศึกษาประวัติศาสตร์พระมหากษัตริย์ และทำงานเป็นนักเขียนอิสระมานาน ไม่ได้เกี่ยวข้องกับระบบราชการไทยโดยตรง

กล่าวโดยสรุป กลุ่มผู้สร้างวาทกรรมทาสไทยแต่ละกลุ่มอธิบายวาทกรรมทาสไทยทั้งที่เหมือนกัน และแตกต่างกัน กลุ่มชนชั้นนำอธิบายทาสเหมือนกันว่า ทาสไทยควรได้รับการปลดปล่อย เพื่อสร้างความเจริญให้กับประเทศ แต่การมองสถานภาพทาสนั้นในสายตาของชนชั้นนำไม่ได้เลวร้าย หรือถูกกดขี่ข่มเหงจากนายเงิน และกลุ่มชนชั้นนำให้ความสำคัญกับการเทิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชกรณียกิจเลิกทาสประสบความสำเร็จ เนื่องจากไม่ทำให้เกิดการเสียเลือดเนื้อ หรือเกิดสงครามเหมือนกับต่างประเทศ

กลุ่มนักวิชาการที่ศึกษาเรื่องทาสแบ่งจากงานเขียนได้เป็นสองกลุ่มคือ นักวิชาการที่ศึกษาเรื่องทาสไทยในรูปแบบของวิทยานิพนธ์ และบทความทางวิชาการ กับนักวิชาการที่เขียนหนังสือแบบเรียน นักวิชาการทั้งสองกลุ่มให้คำอธิบายที่เหมือนกันเป็นส่วนใหญ่ในงานเขียนคือ การให้ความสำคัญในการเทิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และการมองสถานภาพทาสว่า เป็นสถานภาพที่เลวร้ายได้รับการกดขี่ข่มเหงจากนายเงิน ส่วนคำอธิบายเรื่องทาสไทยที่แตกต่างออกไปคือ การอธิบายว่าทาสไทยไม่ได้อยู่ในสถานภาพที่เลวร้ายในสังคมไทย ทาสเป็นแรงงาน หรือเป็นทรัพย์สินของนายเงิน และการเลิกทาสไม่ได้เกิดขึ้นเพียงเหตุผลเดียวในเรื่องของพระปรีชาสามารถของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่มีการเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจสยามก่อนสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของระบบทาสไทย จนนำไปสู่การเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

กลุ่มนักเขียนวรรณกรรมคือ สุวัฒน์ วรดิลก และหม่อมผิว สุขสวัสดิ์ ณ อยุธยา นักเขียนทั้งสองท่านมีมุมมองในการบรรยายทาสไทยที่เหมือนกันคือ การเป็นทาสอยู่ในสถานภาพที่เลวร้ายไม่ต่างกับเป็นสัตว์เดรัจฉาน และทาสไม่ว่าจะเป็นทาสหญิง และทาสชายต่างได้รับการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมจากนายเงิน ดังนั้นการเลิกทาสจึงเป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่ในสังคมไทย และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระมหากุณานธิคุณต่อประชาชนชาวไทย

กลุ่มนักเขียนสารคดีประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่สร้างวาทกรรมเรื่องทาสไทยไม่แตกต่างกัน โดยให้ความสำคัญกับพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเน้นประเด็นเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มากกว่าการอธิบายเรื่องทาสและระบบทาสไทย การใช้หลักฐานอ้างอิงในงานเขียนประเภทสารคดีประวัติศาสตร์ ส่วนใหญ่จะอ้างอิงกฎหมายตราสามดวง ส่วนการอธิบายเรื่องการเลิกทาสใช้หลักฐานชั้นต้น พระราช

บัญญัติเกษียณอายุลูกทาสลูกไทพ.ศ.2417 พระราชบัญญัติทาสพ.ศ.2448 มีเพียงงานเขียนประวัติศาสตร์ไทยของ ชัย เรื่องศิลป์ที่ศึกษาประวัติศาสตร์ทาสและระบบทาสไทยเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์สังคมไทย อาจจะกล่าวได้ว่า การอธิบายเรื่องทาสไทยของชัย เรื่องศิลป์แตกต่างจากงานเขียนของนักเขียนสารคดีประวัติศาสตร์ท่านอื่นๆ

ศูนย์วิทยพัชกร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 5

บทสรุป

การศึกษาวาทกรรมเรื่องทาสไทยพบว่า สังคมไทยให้ความสนใจเรื่องทาสไทย อย่างชัดเจนในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อชาวตะวันตกเข้ามาในสยาม และไม่ยอมรับการมีทาสในสังคมไทย พร้อมกับถกเถียงในหนังสือพิมพ์ว่า สังคมไทยไม่ควรใช้ทาส เพราะการมีทาสเป็นสัญลักษณ์ของความไม่เจริญ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏวาทกรรมโต้ตอบระหว่างกันระหว่างกลุ่มที่ต้องการเลิกทาส กับกลุ่มที่ยอมรับการมีทาสในสังคมไทย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบรมวงศานุวงศ์ ทรงสนับสนุนให้สังคมไทยมีการเลิกทาสเพื่อความเจริญของประเทศ ส่วนกลุ่มที่มีแนวคิดให้ดำรงระบบทาส คือกลุ่มคนที่จำเป็นต้องขายตัวเป็นทาสเพราะความขัดสนเงินทอง และกลุ่มคนที่เคยชินกับการใช้ทาสในสังคมไทย อย่างไรก็ตาม ข้อถกเถียงระหว่างสองกลุ่มสิ้นสุดลงเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประกาศเลิกทาส ซึ่งใช้เวลา 30 ปี เพื่อเลิกทาสทั่วประเทศ โดยการออกพระราชบัญญัติทาส ร.ศ.124 หรือ พ.ศ.2448 พระราชบัญญัตินี้ดังกล่าวมีจุดประสงค์เพื่อให้ลูกทาสทุกคนเป็นไทยในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2448 ส่วนทาสประเภทอื่นทรงให้ลดค่าตัวเดือนละ 4 บาท นับตั้งแต่เดือนเมษายน พ.ศ. 2448 เป็นต้นไป

แม้ว่าทาสไทยสิ้นสุดลงในสังคมไทย แต่ทาสไทยถูกหยิบขึ้นมาให้ความสำคัญ โดยเฉพาะการเทิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเลิกทาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เริ่มจาก พระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก ในพ.ศ.2451 มีการจัดขบวน"อภัยทาน"เลิกทาสเพื่อเทิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเลิกทาส ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการวาดภาพพระราชกรณียกิจเลิกทาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่พระที่นั่งอนันตสมาคม และมีการกำหนดให้วันที่ 23 ตุลาคม ซึ่งเป็นวันคล้ายวันสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นวันหยุดราชการ วันปิยมหาราชยังเป็นวันสำคัญของทั้งสถานที่ราชการ และสถานศึกษาในการจัดกิจกรรมเพื่อแสดงออกถึงการระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย พ.ศ.2475 วาทกรรมทาสไทยได้รับการให้คำอธิบายใหม่ จากแต่เดิมที่เน้นอธิบายพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการเลิกทาส การเลิกทาสได้รับการอธิบายว่า การเลิกทาสทำให้คนไทยกลายเป็นพลเมือง ที่มีอิสระเสรีภาพในตัวเอง สอดคล้องกับระบอบการเมืองใหม่แบบประชาธิปไตยที่ต้องการให้ประชาชนเข้าใจเรื่องสิทธิและ

เสรีภาพ การมีอิสรภาพในตัวเอง ส่วนวาทกรรมเทิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ได้รับการส่งเสริมจากรัฐบาลหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ.2475 เห็นได้จากการยกเลิกวันปิยมหาราชเป็นวันหยุดราชการ แต่กระนั้นการเทิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเลิกทาสในช่วงเวลาดังกล่าวยังคงมีอยู่ ทั้งจากงานเขียนหนังสือเรียนสังคมศึกษา ที่ยังคงอธิบายสรรเสริญพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากนี้ คำอธิบายเรื่องทาสไทยในบริบทการเมืองการปกครองพ.ศ.2475 เป็นคำอธิบายที่ให้ความหมายการเป็นทาสอยู่ในสภาพที่เลวร้าย ไม่ต่างจากการเป็นสัตว์เดรัจฉาน การอธิบายดังกล่าว สอดคล้องกับบริบทการเมืองแบบประชาธิปไตยที่ให้ความสำคัญกับความเป็นมนุษย์ ความเท่าเทียมกันของคนในสังคม

บริบทการเมืองในทศวรรษ 2500 รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ระหว่างพ.ศ.2501-2506 ได้กลับมาให้ความสำคัญกับพระมหากษัตริย์อีกครั้งหนึ่ง กระแสเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังคงได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาล วันปิยมหาราชกลับมาเป็นวันหยุดราชการ พระราชกรณียกิจเลิกทาสได้รับการเทิดพระเกียรติ ผ่านงานเขียนที่หลากหลาย งานวรรณกรรม งานวิทยานิพนธ์ หนังสือมหาวิทยาลัยของจุฬาลงกรณ์ หนังสือเรียนสังคมศึกษา งานวรรณกรรมคือ นวนิยายเรื่องลูกทาส ซึ่งสร้างความเข้าใจว่า การเป็นทาสเป็นเรื่องที่ขาดมนุษยธรรม และการเลิกทาสเป็นการปลดปล่อยความทุกข์ยากแก่พสกนิกรชาวไทย รวมถึงงานวิทยานิพนธ์ในวงวิชาการให้ความสำคัญกับพระราชกรณียกิจเลิกทาสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว งานวิทยานิพนธ์เรื่อง “การเลิกทาสในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวการเลิกทาส” ของวิชัย เสวะมาตย์ ซึ่งสนับสนุนการเทิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเลิกทาสว่า การเลิกทาสในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระราชกรณียกิจที่ยิ่งใหญ่ พระองค์ทรงกระทำอย่างเป็นขั้นเป็นตอนค่อยเป็นค่อยไป

บริบทการเมืองในทศวรรษ 2520 รัฐบาลของพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ระหว่างพ.ศ.2523-2531 ให้ความสำคัญกับสถาบันพระมหากษัตริย์ไทย เกิดการเทิดพระเกียรติเปรียบเทียบกับพระมหากษัตริย์สองพระองค์ คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช ว่า พระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณอย่างสูงต่อพสกนิกรชาวไทย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกอบพระราชกรณียกิจอันยิ่งใหญ่ คือ การเลิกทาส หลังจากรัฐบาลของพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ในทศวรรษ 2530 จนถึงทศวรรษ 2540 พระราชกรณียกิจเลิกทาสได้รับการเทิดพระเกียรติจากรัฐบาล และเอกชนในรูปแบบอื่นๆ เช่น ธนบัตร ดวงตราไปรษณียากร ละครโทรทัศน์ และพิพิธภัณฑ์หุ่นขี้ผึ้ง

วาทกรรมทาสไทยที่น่าเสนอแย้งกับวาทกรรมเทิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกิดขึ้นตั้งแต่ทศวรรษ 2490 ในสมัยรัฐบาลจอมพลป.พิบูลสงครามสมัยที่สองระหว่างพ.ศ.2491-2500 เนื่องจากอิทธิพลของแนวคิดสังคมนิยมมาร์กซ์มีผลให้ปัญญาชนกลุ่มหนึ่งที่สนใจทฤษฎีมาร์กซ์ออกวารสารอักษรสาส์น เพื่อเผยแพร่แนวคิดมาร์กซ์ในสังคมไทย บทความในวารสารดังกล่าวได้นำเสนอข่าวต่างประเทศ วรรณกรรม รวมทั้งจุดประกายปัญญาชนบางคนใช้แนวคิดมาร์กซ์ในการศึกษา และวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ไทย อาทิ จิตร ภูมิศักดิ์ สวรรค์ รังสฤษฏี และอรุณชัย พรหมชมพู งานเขียนของทั้งสามท่านมีส่วนสำคัญในการจุดประกายให้นักวิชาการศึกษาเรื่องทาสไทย ในทศวรรษ 2520 และทศวรรษ 2530 ศึกษาทาสไทยในฐานะชนชั้นได้ปกครองที่ได้รับการกดขี่ข่มเหงจากชนชั้นปกครองในสังคมไทย ทาสไทยเป็นแรงงานที่สำคัญทางเศรษฐกิจ ซึ่งแนวคิดดังกล่าวไม่ได้รับการนำเสนอก่อนหน้านี้ เนื่องจากงานวิชาการเรื่องทาสไทยก่อนทศวรรษ 2520 และทศวรรษ 2530 จะเน้นศึกษาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระราชกรณียกิจเลิกทาสของพระองค์

วาทกรรมทาสไทยในทศวรรษ 2520 และทศวรรษ 2530 พยายามที่จะโต้แย้งว่าระบบทาสไทยนั้นมีปัญหามาก่อนสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงพ.ศ.2398 ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ตัวทาส ทาสไม่ยอมขายตัวเป็นทาส ทาสอยากเป็นไทเพื่อเป็นแรงงานอิสระในการผลิตข้าว ดังนั้นเมื่อจำนวนทาสลดน้อยลงจึงนำไปสู่การเลิกทาสในท้ายที่สุด อย่างไรก็ตามวาทกรรมดังกล่าวเป็นวาทกรรมทาสไทยกระแสรองในวงวิชาการที่เผยแพร่สู่สาธารณชนในวงจำกัด เพราะงานเขียนเหล่านี้เผยแพร่เพียงในกลุ่มของนักเรียน นักศึกษา และนักวิชาการที่สนใจศึกษาเรื่องทาสไทย

งานวิจัยเรื่อง **การศึกษาวาทกรรมเรื่องทาสไทย** ให้ข้อสรุปที่สำคัญว่า ความเข้าใจเรื่องทาสไทยของคนในสังคมไทย หลังการเลิกทาสไทยเป็นต้นมา เป็นความเข้าใจที่ตกอยู่ภายใต้วาทกรรมกระแสหลัก ที่เน้นประเด็นเทิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วาทกรรมกระแสหลักดังกล่าวถูกสร้างขึ้น และผลิตซ้ำในหลากหลายรูปแบบ ได้แก่ ทาสในละครโทรทัศน์ ภาพของพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม หุ่นชุดทาสในพิพิธภัณฑ์หุ่นขี้ผึ้ง งานเขียนสารคดีประวัติศาสตร์ ซึ่งเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หนังสืออมหาวิทยาลัยของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หนังสือเรียนสังคมศึกษา เป็นต้น แต่ความเข้าใจสภาพชีวิตทาสและระบบทาสไทย จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์กลับไม่ค่อยได้รับความสนใจจากประชาชนในสังคมไทย ส่วนหนึ่งน่าจะมาจากการงานวิชาการที่ศึกษาเรื่องทาสและระบบทาสไทยไม่ได้เผยแพร่ไปสู่คนส่วนใหญ่ในสังคมไทย

นอกจากนี้ งานเขียนเรื่องทาสไทย โดยกลุ่มชนชั้นนำ กลุ่มนักวิชาการ กลุ่มนักเขียนวรรณกรรม และกลุ่มนักเขียนสารคดีประวัติศาสตร์ ส่วนใหญ่ยังคงอธิบายและนำเสนอทาสไทยที่เกี่ยวข้องพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มากกว่าการให้ความสำคัญในการให้อธิบายเรื่องทาสและระบบไทย งานเขียนของทั้ง 4 กลุ่มได้รับอิทธิพลจากแนวการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยกระแสหลัก ที่เน้นศึกษาพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางในคำอธิบายประวัติศาสตร์ไทย วาทกรรมเรื่องทาสไทยกระแสหลักจึงเกี่ยวข้องกับการเทิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนั้นวาทกรรมกระแสหลักจึงดำรงอยู่นั่นคงในสังคมไทย จนกว่าบริบททางการเมืองของสังคมไทยจะเปลี่ยนมาให้ความสำคัญกับความเข้าใจประวัติศาสตร์ไทยที่ไม่เน้นที่ผู้ปกครอง แต่เน้นที่คนกลุ่มอื่นในสังคมไทย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รายการอ้างอิง

เอกสารชั้นต้นที่ยังไม่ตีพิมพ์

เอกสารกระทรวงราชเลขาธิการสมัยรัชกาลที่ 5

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 ว.21/13 เรื่องพระราชดำรัสเปิดพระบรมรูปทรงม้า (11 พฤศจิกายน ร.ศ.127)

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 น.48.2 ข./12 เรื่องสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ มีพระราชดำรัสตอบ (17 พฤศจิกายน ร.ศ.126-13 พฤศจิกายน ร.ศ.127)

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 รล./4 เรื่องพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก (10 มีนาคม ร.ศ. 125-19 ธันวาคม ร.ศ.127)

เอกสารกระทรวงนครบาลสมัยรัชกาลที่ 6

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงนครบาล รัชกาลที่ 6 ร.6 น 17.5/227 เรื่องถวายบังคมพระบรมรูปทรงม้า (2 พฤศจิกายน พ.ศ. 2453-14 พฤษภาคม พ.ศ. 2455)

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงนครบาล รัชกาลที่ 6 ร.6 น 17.5/227 เรื่องหมายกำหนดการบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในวันสวรรคตพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (18-19 ตุลาคม พ.ศ. 2454)

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงนครบาล รัชกาลที่ 6 ร.6 น 17.5/227 เรื่องหมายการบำเพ็ญพระราชกุศลถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามอภิถัมภ์ขัตติยประจําปีที่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท (5-23 ตุลาคม พ.ศ. 2456)

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงนครบาล รัชกาลที่ 6 ร.6 น 17.5/227 เรื่องหมายพระราชพิธีการบำเพ็ญพระราชกุศลถวายสมเด็จพระชนกธีราช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (6-27 ตุลาคม พ.ศ. 2458)

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงนครบาล รัชกาลที่ 6 ร.6 น 17.5/227 เรื่องกำหนดการกุศลกาลานุกูล แลกการประชุมประชาชนถวายบังคมพระบรมรูป (14 ตุลาคม-19 พฤศจิกายน พ.ศ. 2455)

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงนครบาล รัชกาลที่ 6 ร.6 น 17.5/227 เรื่องประกาศกำหนดวันบำเพ็ญกุศลกาลานุกูล และถวายบังคมพระบรมรูปทรงม้า (7 ตุลาคม -14 พฤศจิกายน พ.ศ. 2456)

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงนครบาล รัชกาลที่ 6 ร.6 น 17.5/227 เรื่องกำหนดงานถวายบังคมพระบรมรูปทรงม้า (30 กันยายน – 5 พฤศจิกายน พ.ศ. 2457)

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงนครบาล รัชกาลที่ 6 ร.6 น 17.5/227 เรื่องหมายกำหนดการ
ถวายบังคมพระบรมรูป ปี 2549 (1-12 ตุลาคม พ.ศ. 2459)

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงนครบาล รัชกาลที่ 6 ร.6 น 17.5/227 เรื่องหมายกำหนดการ
และรายงานเกี่ยวกับวันถวายบังคมพระบรมรูปทรงม้า (3 – 27 ตุลาคม พ.ศ. 2460)

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงนครบาล รัชกาลที่ 6 ร.6 น 17.5/227 เรื่องกำหนดการและ
รายงานถวายบังคมพระบรมรูป (8 ตุลาคม – 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2461)

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงนครบาล รัชกาลที่ 6 ร.6 น 17.5/227 เรื่องถวายบังคมพระบรม
รูป (7 ตุลาคม – 1 พฤศจิกายน พ.ศ. 2462)

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงนครบาล รัชกาลที่ 6 ร.6 น 17.5/227 เรื่องหมายกำหนดการ
ถวายบังคมพระบรมรูป (5 ตุลาคม – 22 พฤศจิกายน พ.ศ. 2464)

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงนครบาล รัชกาลที่ 6 ร.6 น 17.5/227 เรื่องถวายบังคมพระบรม
รูปทรงม้า (8 ตุลาคม – 17 ตุลาคม พ.ศ. 2466)

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงนครบาล รัชกาลที่ 6 ร.6 น 17.5/227 เรื่องถวายบังคมพระบรม
รูปทรงม้า (16 ตุลาคม พ.ศ. 2467 – 13 ตุลาคม พ.ศ. 2468)

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงนครบาล รัชกาลที่ 6 ร.6 น 17.5/227 เรื่องหมายคำสั่งเกี่ยวกับ
งานถวายบังคมพระบรมรูป (18 – 28 ตุลาคม พ.ศ. 2469)

เอกสารกระทรวงราชเลขาธิการสมัยรัชกาลที่ 7

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 7 ร 7 รล.20/194 เรื่องนายทองเจือ จารุสา
ธร ถวายฎีกา (14 มีนาคม พ.ศ. 2474)

เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ ศธ.0701.22/26 เรื่องวันปิยมหาราช
หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ ศธ.0701.43/2 เรื่องการสร้าง
อนุสาวรีย์วีรราชเจ้าของไทยสมัยโบราณ 7 พระองค์

เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กรมโฆษณาการ

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กรมโฆษณาการ (2)สร 0201.18.1/5 เรื่องบท

สนทนานายมัน ชูชาติกับนายคง รักไทย (8 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2485)

เอกสารภาษาไทย

หนังสือ

กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2. พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา, 2506.

กฤษดาภรณ์ หงส์ลดารมภ์ และจันทิมา เอี่ยมมานนท์. มองสังคมผ่านวรรณกรรม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.

ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์. แบบสอนอ่านสังคมศึกษา ชุดเสริมสร้างประสบการณ์สังคมศึกษา เล่ม 2 ชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 กระทรวงศึกษาธิการ กรมวิชาการ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505.

กาญจนาศพนันท์ และนายตำรา ณ เมืองใต้. เล่าเรื่องขุนช้างขุนแผน. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2545.

กาญจณี ละอองศรี และธเนศ อภรณ์สุวรรณ บรรณาธิการ. ลี้มโคตรเหง้าก็เผาแผ่นดิน : รวบรวมความเนื่องในวาระครบรอบ 60 ปี ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. กรุงเทพฯ: มติชน, 2544.

โกสินทร์ วงศ์สุวรรณ ธาณิศ เกศพิทักษ์ ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์ เพลียง พัฒนพิชัย พรชัย สุนทรพันธุ์ และอารง สุทธาศาสน์. หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส 401สังคมศึกษาชั้นมัธยมปลาย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2524.

ขจร สุขพานิช. ฐานันดรไพร่:สภาพของราษฎรไทยในระยะ 574ปี นับแต่ พ.ศ. 1884 และมายุบเลิก พ.ศ. 2448. พระนคร: โรงพิมพ์การรถไฟ, 2510.

ขจร สุขพานิช. หมอบรัดเลย์ และมิชชันนารีอเมริกัน. ใน ข้อมูลประวัติศาสตร์สมัยบางกอก, หน้า 11-15. กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2531.

ชัตติยา กรรณสูต และชัยอนันต์ สมุทวณิช. เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2417-2477.

กรุงเทพฯ: โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2518.

จดหมายเหตุงานเฉลิมพระเกียรติรัชกาลที่ 5 ในโอกาสที่วันพระบรมราชสมภพครบ 150ปี. กรุงเทพฯ: สำนักจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2547.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, สภานิสิต. มหาวิทยาลัย 23 ตุลาคม. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัย, 2517.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, สภานิสิต. หนังสือมหาวิทยาลัย 23 ตุลาคม. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัย, 2520.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. "มหาวิทยาลัย" 23 ตุลาคม 2535. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัย, 2535.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, สภานิสิต. หนังสือ "มหาวิทยาลัย 23 ตุลาคม 2536". กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536.

ชัย เรื่องศิลป์. ประวัติศาสตร์สังคมไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษ 25. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์, 2523.

ชัย เรื่องศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัยพ.ศ.2352-2453 ด้านสังคม. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อมรรкарพิมพ์, 2517.

ชาญ นาคพงศ์. ประวัติศาสตร์มัธยมปลาย ตามหลักสูตรใหม่. พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2490.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. ประวัติการเมืองไทย 2475-2500. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2549,

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ. หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส 605. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2525.

ขุนหัทธสิการ, หลวง ปวโรฬารวิทยา, พระ ลือล้ำศาสตร์, หลวง และวิทยาอุทมิ, ขุน. หนังสือประวัติศาสตร์สยาม. พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2478.

ชูศิริ จามรมาน พงศ์ศรี วิทยานนท์ ศรีนารถ สุริยะ และสุมนา บุญยะรัตเวช. หนังสือประกอบการเรียนวิชาประวัติศาสตร์ไทยและต่างประเทศสำหรับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2514.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฟาร์. วาทกรรมการพัฒนา: อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณะและความเป็นอื่น. กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก, 2542.

ดร.ณิ แก้วม่วง วุฒิชัย มูลศิลป์ และวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา. หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส 0210 ประวัติสังคมและวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช, 2529.

ดารารภาพนตร์ คณะผู้จัดทำ(ฉบับพิเศษ). นางทาส. กรุงเทพฯ: บริษัทอำนวยการพิมพ์ จำกัด, 2551.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระกรมพระยา. ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2470.

ทองต่อ กัลวีย์ไม่ ณ อยุธยา. พระราชชาผู้เป็นที่รักของประชาชน. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การค้าคุรุสภา, 2545.

ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, พรภณี ฉัตรพลรักษ์ และคณะ (แปล). การเมืองระบอบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2548.

ทัศนียา สุปรีชากร. พจนานุกรมประวัติศาสตร์สหรัฐอเมริกา. กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางเขน, 2522.

ธงชัย วินิจจะกุล. วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์แบบวงศาวิทยา. ม.ป.ท: ม.ป.พ., 2534.

ธงทอง จันทรางศุ. พระที่นั่งอนันตสมาคม. กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการรัฐสภา, 2530.

ธเนศ อารมณีสวรรณ. ระบบทาสและอำนาจทางการเมืองในประวัติศาสตร์สังคมไทย. ใน ไทยคดีศึกษา: รวมบทความทางวิชาการเพื่อแสดงมุขิตาจิต อาจารย์พันเอกหญิง คุณนนิออน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา หน้า 108-111. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2533.

ธิดา สาระยา. ตำนานและตำนานประวัติศาสตร์กับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: พิทักษ์อักษรการพิมพ์, 2525.

ธีรยุทธ บุญมี. มิเชล ฟูโกต์ กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา, 2551.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2535.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. กรณี ร.7 สละราชสมบัติ: การตีความและการสานต่อความหมายทางการเมือง. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2550.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. ลัทธิพิธีเสด็จพ่อรัชกาลที่ 5. กรุงเทพฯ: มติชน, 2536.

นพพร ประชากุล. ฟูโกต์กับการสืบสาวความเป็นมาสมัยใหม่. ใน ยกอักษรร ย้อนความคิดเล่ม 2 ว่าด้วยสังคมศาสตร์, หน้า 211. กรุงเทพฯ: อ่าน, 2552.

นพพร ประชากุล. วาทศิลป์กับวาทกรรม: มิติร่วมในความต่าง. ใน ยกอักษรร ย้อนความคิดเล่ม 2 ว่าด้วยสังคมศาสตร์, หน้า 432. กรุงเทพฯ: อ่าน, 2552.

บวรศักดิ์ อุวรรณโณ. ทศพิธราชธรรมกับพระมหากษัตริย์ไทย. กรุงเทพฯ: บพิตรการพิมพ์, 2549.

ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2548.

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 2. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2544.

ประยูทธ สิทธิพันธ์. ตามรอยบาทพระพุทธรูปเจ้าหลวง. พระนคร: สำนักพิมพ์สยาม, 2514.

ประเสริฐ ณ นคร. มั่งรายศาสตร์ ฉบับเส้าให้. กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2521.

ปิยนาด บุนนาค. ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่(การทำสนธิสัญญาบาวริง ถึง “เหตุการณ์ 14 ตุลาคม” พ.ศ. 2516. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550.

พรพรรณ ทองตัน. ประวัติและผลงานของชาวต่างชาติในประเทศไทยเล่ม 2. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร กอง
วรรณกรรมและประวัติศาสตร์, 2539.

พระพุทธรเจ้าหลวงปิยมหาราช. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ เอ็ม บี เอ, 2536.

พลาดิศัย สิทธิธัญกิจ. กระแสพระบรมราชโองการซึ่งบรรจุไว้ในศิลาพระฤกษ์พระที่นั่งอนันตสมาคม. ใน
พระบรมรูปทรงม้า, หน้า 48-50. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บันทึกสยาม, 2551.

พลาดิศัย สิทธิธัญกิจ. ตามรอยพระพุทธรเจ้าหลวงรัชกาลที่ 5 กับการปฏิรูปเมืองสยาม. กรุงเทพฯ: กู๊ดมอร์
นิ่ง, 2549.

พิชิตปรีชากร, กรมหลวง และสุวรรณ, หม่อมเจ้า. คำกลอนสรรเสริญพระบารมีพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคที่ 1. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2467

ไพฑูริย์ มีกุล และ ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม. หนังสือเรียนสาระการเรียนรู้พื้นฐานประวัติศาสตร์ ชั้นประถมศึกษาปีที่
ที่ 6 ช่วงชั้นที่ 2 กลุ่มสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช,
2548.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, ปลุกใจเสือป่าและโคลนติดล้อ. กรุงเทพฯ: มหาชัยการพิมพ์,
2494.

มูลนิธิรพีพรเพื่อสวัสดิการการเขียน. 80 ปีสุวัฒน์ วรดิลก (รพีพร) ที่ระลึกเนื่องในวาระครบรอบวันเกิด 14
ก.ค.พ.ศ.2546 วิทยานิพนธ์เรื่อง "พัฒนาการนวนิยายของรพีพร" โดยนางสาว วรรณภา ชำนาญ
กิจ. กรุงเทพฯ: ยูโรซา เพรส บริษัท จำกัด, 2546.

รพีพร. ลูกทาส. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, 2536.

ราชกิจจานุเบกษาในรัชกาลที่ 5 เล่มที่ 1. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ต้นฉบับและวีพริ้นท์, 2534.

ราม. วชิราวุธ. ประวัติต้นรัชกาลที่ 6. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2545.

วรรณศิลป์สโมสร. 100ปีแห่งการเลิกทาสในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: วรรณศิลป์สโมสร, 2548.

วรรณศิริ. นางทาส. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ ณ บ้านวรรณกรรม, 2536.

วิจิตรวาทการ, หลวง. การเมืองการปกครองสยาม. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยใหม่, 2478.

วิจิตรวาทการ, หลวง. ประวัติศาสตร์สากล เล่ม 3. กรุงเทพฯ: บริษัทสร้างสรรค์บุ๊คส์, 2547.

วิจิตจรรยาภรณ์, พระยา. หนังสือสำหรับครูแบบสอนจรรยาชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุ
กุลกิจ, 2471.

วิบูล วิจิตรวาทการ. ปิยมหาราช รัชฎ์กิจและชีวิตส่วนพระองค์. กรุงเทพฯ: บริษัทสร้างสรรค์บุ๊คส์, 2542.

สถานีวิทยุฟ้าหลวงกรมมหาวิทยาลัย. ปิยมหาราชานุสรณ์ หนังสือมหาวิทยาลัยฉบับ 23 ตุลาคม.

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.

- สภานิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ปียมหาราชานุสรณ์ พ.ศ.2535. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535.
- สมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา,คุณหญิง. หนังสืออ่านเพิ่มเติมระดับประถมศึกษาเรื่อง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2525.
- สมลักษณ์ ไตสกุล. หนังสืออ่านเพิ่มเติมประโยคมัธยมศึกษาสังคมศึกษา เรื่องสมเด็จพระปิยมหาราช. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2516.
- สายชล วรณรัตน์. ผลกระทบของบริดเลย์ต่อสังคมไทย. ใน หมอบริดเลย์กับสังคมไทย, หน้า 40-45. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528.
- สายพิน แก้วงามประเสริฐ. การเมืองในอนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2538.
- สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษาขั้นพื้นฐาน. ร่างสาระการเรียนรู้แกนกลาง กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, 2550.
- สำนักโฆษณาการ. คู่มือพลเมืองดี. พระนคร: โรงพิมพ์พิชเนศ, 2479.
- สิบลักษณ์พารเสนอ โสณกุล, หม่อมเจ้าหญิง. ประวัติศาสตร์ไทยชั้นปีที่ 4. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2513.
- สุชาชัย ยิ้มประเสริฐ. สายธารประวัติศาสตร์ประชาธิปไตยไทย. กรุงเทพฯ: พี.เพรส., 2551.
- สรรพค์ รังสฤษฏี. วิวัฒนาการแห่งสังคมสยาม กรุงเทพฯ: ชมรมหนังสือแสงดาว, 2524.
- แสงโสม เกษมศรี, หม่อมราชวงศ์. ประวัติศาสตร์สากลยุคปัจจุบัน(ค.ศ.1453-1914) กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2515.
- ศิลปากร, กรม. กฎหมายตราสามดวง. กรุงเทพฯ: อุดมศึกษา, 2512.
- ศิลปากร, กรม. คำกลอนสรรเสริญพระบารมีรัชกาลที่ 5. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แพรวพิทยา, 2516.
- ศิลปากร, กรม. จารึกในประเทศไทยเล่ม 1. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ, 2529.
- ศิลปากร, กรม. จารึกในประเทศไทยเล่ม 3. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ, 2529.
- ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย. สองพระมหาราชันักพัฒนา : จัดพิมพ์เนื่องในวโรกาส พระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก 2 กรกฎาคม 2531. กรุงเทพฯ: ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย, 2531.
- หนึ่งฤดี โลหผล. กาลิเลโอ คีนกับสี่ส้นแห่งตะวันออก. กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2547.
- อดิน รพีพัฒน์, หม่อมราชวงศ์ สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416. แปลโดย

ประกายทอง สิริสุข, หม่อมราชวงศ์ และพรณี ฉัตรพลรักษ์ กรุงเทพฯ: มุลินีนิติโครงการตำรา
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2521.

อนุชิต, พระยา. ประชุมพระบรมราชประวัติสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง. พระนคร: โรงพิมพ์ศิริอักษร, 2474.

อนุমানราชธน, พระยา. เลิกทาสในรัชกาลที่ 5. ม.ป.ท. : ม.ป.พ., 2499.

เอนก นาวิกมูล. ประมวลเรื่องรัชกาลที่ 5. กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2547.

อรัญญ์ พรหมชมภู. เส้นทางสังคมไทย กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อักษร, 2522.

หนังสือจดหมายเหตุ. กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการ, 2537.

วารสาร

ชาติชาย พณานานนท์. ทาสอยุธยาในประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1. ศิลปวัฒนธรรม 20
(มกราคม 2531): 99.

ธเนศ อารมณ์สุวรรณ. แอนนากับมาร์กาเร็ต เฟมินิสต์ในราชสำนักสยาม. ศิลปวัฒนธรรม 21(ธันวาคม
2542): 36-47.

ธเนศ อารมณ์สุวรรณ. แนวพระราชดำริเรื่อง ทาสและเสรีภาพของรัชกาลที่ 4. ศิลปวัฒนธรรม 21
(มกราคม 2547): 82-94.

ธวัช ปุณโณทก. ชื่อทาสสมัยรัชกาลที่ 5. ศิลปวัฒนธรรม 25 (มีนาคม 2547): 96-101.

ธีระ นุชเปี่ยม. ความรู้ อำนาจ อุดมการณ์ในวาทกรรมทางประวัติศาสตร์. วารสารร่วมทุกข์ 15, 1 (ตุลาคม
2539- มกราคม 2540): 7.

เรื่องกำหนดวันหยุดราชการ. ราชกิจจานุเบกษา 54 (มกราคม, 2480): 2338.

เรื่องกำหนดเวลาทำงานและวันหยุดราชการ. ราชกิจจานุเบกษา 56 (มีนาคม, 2482): 3553.

สุวิทย์ ธีรศาสตร์. ทาสอีสานในทศวรรษ 2380-2440 และการเลิกทาส. วารสารมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น 23,3 (2549): 23.

ศักดิ์นา ฉัตรกุล ณ อยุธยา. นรินทร์ ภาษิต คนขวางโลก. จดหมายเหตุสังคมศาสตร์ 10, 4 (พฤษภาคม-
กรกฎาคม, 2531): 4-42.

หนังสือพิมพ์

รำลึก 100 ปี เลิกทาสไทย. X-cite ไทยโพสต์ (29-30 มีนาคม 2548): 8.

เอกสารรัชกาลที่ 5 มรดกโลก. ไทยรัฐ (2 สิงหาคม 2552): 14-15.

วิทยานิพนธ์

ชลดา โกพัฒนา. ทาสกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2448,

วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532.

ชูลีพร พงศ์สมบุญ. พัฒนาการหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษาในประเทศไทย,

วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532.

เทอดศักดิ์ ร่มจำปา. วาทกรรมเกี่ยวกับ “เกย์” ในสังคมไทย พ.ศ.2508-2542, วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.

พงษ์เนียน ทองพงษ์เนียน. การศึกษาเรื่องทาสในสมัยรัตนโกสินทร์, วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต,
ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

รัชนีกร อินทรโชติ. ข้อพิพาทระหว่างทาสกับนายเงิน ในสมัยรัชกาลที่ 5: ศึกษาจากคดีความและฎีกา ร.ศ
103-120, วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2539.

วิชัย เสวะมาตย์. การเลิกทาสในสมัยสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต, สาขาวิชารัฐศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2506.

สงวน เล็กสกุล. งานปฏิรูปในรัชกาลที่ 5, วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, สาขาวิชารัฐศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2495.

สิริรัตน์ พุ่มเกิด. “อศวาหนุ” กับการใช้วรรณกรรมเพื่อเผยแพร่แนวคิดและอุดมการณ์ทางการเมือง,
วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2538.

เอกสารภาษาอังกฤษ

Bowring, John Sir. The Kingdom and People of Siam, 2vols. Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1969.

Crawford, John. Journal of an Embassy to the Courts of Siam and Cochin China. London: Henry Colburn, 1830.

Cruikshank, R.B. Slavery in Nineteenth Century. Journal of Siam Society 62 (1975): 315-333.

Chatchai Panananon. Siamese Slavery: The institution and its abolition. Doctoral dissertation, University of Michigan, 1982.

- Foucault, Michel. The Archaeology of Knowledge. trans. A.M.Sheridan.Smith London: Tavistock, 1972.
- Gervaise, Nicholas. Natural and Political History of the Kingdom of Siam. trans. Herbert Stanley O'Neil Bangkok: The Siam Observer Press, 1928.
- La Loubere, Simon de. The Kingdom of Siam. trans. A.P.Gen.R.S.S. Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1969.
- Mills, Sara. Discourses of Difference: An Analysis of Women's Travel Writing and Colonialism. London: Routledge, 1991.
- Pallegoix, Jean Bepitise. Description du royaume Thai ou Siam, 2 vols. Paris: Lagny-Imprimerie de Vialat et Cie., 1854.
- Stengs, Irene. Worshipping the great modernizer: King Chulalongkorn, patron saint of the Thai middle class. Singapore: NUS press, 2009.
- Turton, Andrew. Thai Insitution of Slavery. In Asia and African Systems of Slavery, edited by James L.Waston, pp. 251-292. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1980.
- Van Vliet, Jeremias. Description of the Kingdom of Siam. trans.by L.E.Ravenswaay. Journal of the Siam Society 7, 1910.
- Wood, W.A.R. A History of Siam. London: T.Fisher Onwin,ltd, 1926.

การอ้างอิงจากแหล่งที่มาอื่น ๆ

- คลังปัญญาไทย. รัชกาลที่ 5 บุคคลสำคัญของโลก. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.panyathai.or.th/wiki/index> [2553, ตุลาคม 10]
- เครือข่ายกาญจนาภิเษก. พระที่นั่งอนันตสมาคม. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: www.panyathai.or.th [2551, สิงหาคม 18]
- ธนาคารแห่งประเทศไทย. ความเป็นมาและแบบฉบับตรา. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.bot.or.th> [2553, ตุลาคม 10]
- พจนานุกรมไทย-ไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน. แกงไต [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://guru.sanook.com/dictionary/> [2554, เมษายน 5]
- ราชกิจจานุเบกษา. ประกาศกระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศ และการสื่อสารเรื่องสร้าง และจำหน่ายดวง

ตราไปรษณียากรที่ระลึก100 ปีแห่งการเลิกทาสในประเทศไทย. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:

<http://www.ratchakitcha.soc.go.th> [2553, ตุลาคม 10]

วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. การเข้ามาของวาทกรรม [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://th.wikipedia.org/wiki/>

[2554, มกราคม 6]

วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. ควง อภัยวงศ์ [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://th.wikipedia.org/wiki/>

[2554, มีนาคม 4]

วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. แดน บีช บรัดเลย์ [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://th.wikipedia.org/wiki/>

[2554, มกราคม 7]

วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. เทียนวรรณ [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://th.wikipedia.org/> [2554, มีนาคม 4]

วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. แปลก พิบูลสงคราม [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://th.wikipedia.org/wiki/>

[2554, มีนาคม 4]

วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. พระที่นั่งอนันตสมาคม [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: www.th.wikipedia.org/wiki/

[2554, มกราคม 5]

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร สำนักหอสมุดแห่งชาติ. วชิรญาณวิเศษ. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:

<http://stks.or.th/siamrarebooks/index.php> [2553, พฤษภาคม 10]

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ก

บทสนทนา

ระหว่างนายมัน ชูชาติ กับ นายคง รักไทย
แสดงทางวิทยุฯ 8 กุมภาพันธ์ 2485

มัน

สวัสดิ์มีชัย ครับ

คง

มัน เมื่อคืนนี้ ผมได้เล่านิทานเรื่องหนูเลือกคู่ให้คุณฟังแล้ว วันนี้ผมมีอะไรจะเล่าให้ฟังอีกแต่ไม่ใช่นิทานดอก เป็นเรื่องจริง

คง

อ้อ คุณยังมีอะไรเล่าอีกหรือนี้ เข้าเล่าไป

มัน

ในเมืองไทยเรานี่ เมื่อประมาณ 40ปีมาแล้ว ถ้าใครเอ่ยคำว่า รักชาติยิ่งชีพ สละชีพเพื่อชาติ เกิดเหตุเกี่ยวข้องกับชาติไว้เหนือสิ่งใดๆเรา-ไทย เวลานั้นจะพากันงงและไม่กี่คนที่จะเข้าใจความหมายอย่างซาบซึ้งของคำพูดเหล่านี้

คง

เป็นเพราะอะไรละ คุณมัน

มัน

อ้าว เพราะเวลานั้นในเมืองเรายังมีทาสอยู่ดึกดื่นนะซิ เรียกว่าทาสน้ำเงิน คือใครเป็นลูกหนี้ แล้วไม่มีเงินจะใช้ให้เจ้านี้ เจ้านี้ก็เอาตัวไปเป็นทาส เรียกว่าทาสน้ำเงิน ส่วนเจ้านี้ผู้มีทาสอยู่ในครอบครอง เรียกว่านายเงิน

คง

อ้อ จริง ทาสในเมืองเราเพิ่งเลิกเสร็จสิ้นเมื่อพ.ศ.2448 คือ 37 ปีมาแล้วนี่เอง

มัน

นั่นนะสิ เพิ่งมีการเลิกทาสเสร็จสิ้นครั้งสุดท้ายนี้เมื่อ 37ปีมาแล้วนี่เอง เพราะฉะนั้นผมจึงได้กล่าวในตอนต้นว่า เมื่อ 40ปีมานี้ ถ้าใครเอ่ยคำว่า รักชาติยิ่งชีพ สละชีพเพื่อชาติ เกิดเหตุเกี่ยวข้องกับชาติเหนือสิ่งใดๆ เหล่านี้ เรา-ไทยในสมัยนั้นมันมีคนนักที่จะเข้าใจซาบซึ้งในความหมายของคำเหล่านี้

คง

ครับ คุณพูดถูกแล้ว เมื่อสมัยที่เรายังเป็นทาสกันทั่วบ้านทั่วเมืองนั้น ผู้ที่เป็นทาสก็รู้กันแต่เพียงว่า ชีวิตของตนเกิดมาสำหรับใช้เป็นทาสของนายเงิน ถ้าจะต้องตาย ก็ตายเพื่อนายเงิน ถ้ามีเกียรติอะไรที่จะต้องรักษา เกียรตินั้นก็คือเกียรติของนายเงิน ส่วนผู้ที่เป็นทาสไม่มีเกียรติและไม่มีคุณค่าอะไรแก่ตนเลย นอกจากรับใช้นายเงินตลอดชาติ

มัน

อ้าว คราวนี้มานึกถึงสมัยปัจจุบันนี้บ้าง ถ้าเมืองเรายังมิได้เลิกธรรมเนียมการมีทาส เราไทยจะรู้สึกกันอย่างไรบ้าง

- คอง เราทั้งคู่รู้สึกกันว่า เป็นไทยแต่ชื่อ ส่วนกายและใจเรานั้นไม่ใช่ไทย แต่เป็นทาส เราจะรู้สึกกัน เช่นนี้ได้อย่างรุนแรงทีเดียว เพราะการเป็นทาสนั้นเป็นการฝืนธรรมชาติของคนไทยในปัจจุบันนี้ ถ้าไม่เลิกทาสเสีย ก็อาจจะเกิดจลาจลขึ้นภายในบ้านเมืองก็ได้
- มัน อาจจะเป็นเช่นนั้นได้ที่เดียว แต่ผมอยากจะบอกคุณว่า เมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงพระราชดำริจะเลิกทาสนั้น ก็เกือบๆจะมีการจลาจลภายในแล้วเหมือนกัน
- คอง เอ๊ะ อย่างไรกัน ก็เลิกจากการเป็นทาสมาเป็นไทยนั้น น่าจะเป็นที่พอใจแก่พวกเราชาวไทย เวลานั้นทีเดียว แต่ไหนคุณจึงว่า เกือบๆจะเกิดจลาจลแล้ว
- มัน เวลานั้นพวกนายเงินก็ไม่อยากให้มีการเลิกทาส เพราะเมื่อเลิกทาสแล้วเขาก็ขาดคนที่จะใช้สอยห้อยตามไป ส่วนพวกทาสน้ำเงินก็ไม่อยากให้มีการเลิกทาส เพราะได้ตกเป็นทาสมาจนชินแล้ว ไม่รู้ที่จะตั้งตนเป็นอิสระภาพขึ้นได้อย่างไร คงต้องการที่จะอาศัยร่มไม้ชายคาของนายเงินต่อไป และกินข้าวแดงแกงร้อนของนายเงินต่อไป
- คอง แล้วทรงจัดการอย่างไร จึงเลิกทาสได้ในที่สุด
- มัน สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงต้องทรงจัดการผ่อนการเลิกทาสเป็นระยะๆทรงทำอยู่เช่นนี้ ประมาณ 30ปีจึงทรงเลิกทาสได้อย่างสิ้นเชิงในพ.ศ.2448 แต่คนไทยสมัยนั้นหย่อนการศึกษาว่าคนไทยในสมัยนี้ เพราะฉะนั้นที่จะจัดการอะไรให้สำเร็จได้แต่ละอย่างจึงกินเวลานาน แต่อย่างไรก็ตาม เป็นอันสรุปความได้ว่า การเลิกทาสเพื่อให้คนไทยเป็นไทยสมนามนั้น ผู้ทรงดำริเรื่องนี้ขึ้นต้องถูกติฉินนินทาอย่างป่นปี้ทีเดียว เกือบๆจะเกิดจลาจล แต่ถ้าทิ้งไว้ไม่เลิกทาสจนกระทั่งปัจจุบันนี้ รัฐบาลก็คงถูกติฉินนินทาอย่างป่นปี้เหมือนกัน และก็อาจจะเกิดจลาจลขึ้นได้เหมือนกัน เป็นอันว่าการสร้างคนให้เป็นคนดีนั้น ผู้ริเริ่มทุกคนยอมถูกตำว่าป่นปี้ทั้งนั้น
- คอง ท่านอับราฮัม ลิงคอล์น ผู้เลิกทาสในสหรัฐอเมริกา ก็ต้องถูกติฉินนินทาอย่างป่นปี้เหมือนกันไม่ใช่หรือ
- มัน ยิ่งกว่าถูกติฉินนินทาอีก เกิดสงครามกลางเมืองขึ้นที่สหรัฐอเมริกาทีเดียว ดูเอาสิ สหรัฐอเมริกาซึ่งว่ากันว่าเป็นเมืองที่เจริญแล้ว พอถึงตอนเลิกทาสเข้าก็มีพวกนายทุนไม่พอใจซึ่งรวมทั้งคนอังกฤษที่เป็นฝ่ายค้าทาสอยู่ในเวลานั้นด้วย ถึงกับเกิดมีสงครามขึ้นกลางเมืองต้องฆ่าฟันกันล้มตายเป็นอันมาก ฝ่ายที่คิดเลิกทาสจึงชนะ เพราะฉะนั้นผมจึงว่า การคิดทำคนให้เป็นคนดีนั้น ผู้คิดย่อมต้องเสี่ยงอันตรายมาก
- คอง แต่อย่างไรก็ตาม เวลานี้เราเห็นคุณแห่งการเลิกทาสแล้ว เราแสดงความยินดีต่อตัวเราเองในการที่ได้เกิดมาในสมัยที่พ้นสมัยธรรมเนียมการมีทาสแล้ว สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง

- กิติ ท่านอับราฮัม ลิงโคลนก็ติ ย่อมมีชื่อเสียงเกียรติคุณในการที่ได้บำเพ็ญ
 มนุษยธรรมอันสูงยิ่งเนื่องในการเลิกทาส
- มัน ในสมัยสร้างชาติของไทยในเวลานี้ก็เหมือนกัน ท่านผู้นำของเรา คือจอมพลพิบูลสงคราม
 ย่อมได้รับเสียงติฉินนินทาจากคนบางหมู่บางเหล่าอยู่เหมือนกัน เช่นในเรื่องพื้นฟูระเบียบ
 จรรยา มารยาท และการแต่งกาย เป็นต้น
- คง คนที่ติฉินนินทาท่านผู้นำในเรื่องนี้ เขาเห็นจะไม่ประสงค์ให้ชาติเราก้าวหน้าทางวัฒนธรรม
 และในทางมีระเบียบวินัยละกระมัง เช่นเดียวกับคนที่เป็นทาสในสมัยสมเด็จพระพุทธเจ้า
 หลวง ไม่อยากออกจากความเป็นทาส
- มัน สมัยนั้นผิดกับสมัยนี้มาก สมัยนั้นเรามีเวลาพอที่จะจัดการบ้านเมืองอย่างช้าๆ ไปทีละค่น
 ได้เพราะเหตุการณ์ของโลกไม่ได้บีบบังคับเหมือนในสมัยปัจจุบันนี้ สมัยปัจจุบันนี้ ชาติใด
 เดินล้ำหลังเขาจะเป็นในทางการเมืองก็ดี ทางการเศรษฐกิจดี หรือในทางวัฒนธรรมก็ดี
 ชาตินั้นก็ต้องเข้าสู่อันตราย คือถูกชาติอื่นเขากลืนไม่ทันที่จะมีเวลาแก้ตัวได้ เราผู้รักชาติ
 ทั้งหลายไม่ประสงค์ที่จะเห็นชาติของเราตกอยู่ในบานะเช่นนั้นเป็นแน่
- คง ครับ ไม่ประสงค์เช่นนั้นเป็นแน่ แต่ย่อมมีบุคคลบางจำพวกที่คอยตีรัฐบาลทั้งขึ้นทั้งล่อง
 รัฐบาลจัดทำอะไรขึ้นก็ติ ถ้ารัฐบาลไม่ทำอะไรก็ติ
- มัน รัฐบาลปัจจุบันได้เล็งเห็นเช่นที่คุณว่านี่แล้ว เพราะฉะนั้นในงานสร้างชาติทุกอย่างเช่นใน
 เรื่องจัดทำคนให้เป็นคนดี ในเรื่องแก้ไขและฟื้นฟูขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมของชาติให้
 เป็นไปในทางที่ดีขึ้น ในเรื่องทำความเจริญก้าวหน้าเพื่อประโยชน์ส่วนรวมของชาติ เหล่านี้
 รัฐบาลต้องจัดทำไปด้วยการตัดสินใจเด็ดขาด ถึงบุคคลหมุ่น้อยจะตำหนิติเตียนก็ตาม แต่
 ถ้าสิ่งนั้นๆ เป็นประโยชน์ในการนำชาติของเราให้เจริญรุ่งเรืองและในการดำรงคงชาติไว้ได้
 อย่างดีแล้ว รัฐบาลก็มีได้ทอดอภัยแต่อย่างใดเลย
- คง รัฐบาลย่อมมีข้อผูกพันกับประชาชนส่วนรวมในอันที่จะนำความเจริญก้าวหน้ามาสู่ชาติ
 อะไรที่รัฐบาลเห็นว่าดีในส่วนรวม และเป็นสง่าราศีแก่ชาติ รัฐบาลก็ต้องทำ รัฐบาลจะไม่
 ยอมปล่อยให้คนไทยใน 20-30 ปีข้างหน้าดำเนินได้เป็นอันขาดว่า รัฐบาลไม่ทำในสิ่ง
 ที่ควรทำเสียตั้งแต่บัดนี้
- มัน การเปลี่ยนขนบธรรมเนียมบ้านเมืองหรือการปรับปรุงเครื่องแต่งกายให้ เป็นไปในทางที่ดี
 งานนั้นได้เริ่มกระทำกันมาตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงแล้ว ตัวอย่างเช่น เมื่อ
 พ.ศ.2416 ก็ได้พระราชบัญญัติห้ามมิให้คนนั่งหมอบคลานหรือนั่งกับพื้นในที่พระราชฐาน
 ทรงขอให้นั่งบนเก้าอี้ นั่งให้เป็นปกติ ห้ามมิให้ยกเท้าขึ้นทับบนเก้าอี้ ส่วนผู้หญิงที่สวม
 หมวกจะเข้าไปในที่ใฝ่านั้น เวลาจะทำความเคารพไม่ต้องเปิดหมวก เป็นแต่ก้มศีรษะลง

ค่านับ นี้ก็แปลว่าการปรับปรุงการแต่งกายก็ดี ขนบธรรมเนียมก็ดี ได้มีมาประมาณ ๒๙ ปี มาแล้ว

คง มาบัดนี้ชาติเราจะต้องวิ่งรูดหน้า จึงจะไม่ถูกชาติอื่นเขากลืน เพราะฉะนั้นรัฐบาลจึงหยิบยกเรื่องการปรับปรุงขนบธรรมเนียม ประเพณีและการปรับปรุงการแต่งกายขึ้นมาจัดทำในสมัยสร้างชาตินี้อีกครั้งหนึ่ง

มัน การปรับปรุงนี้เราต้องรีบทำให้เกิดผลโดยเร็ว มิฉะนั้นเราจะถอยหลังเข้าคลองเหมือนเมื่อ 69 ปีมาแล้ว คือมีแต่พระราชบัญญัติปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษร แต่ไม่ปรากฏว่าได้มีการปฏิบัติกันบางอย่างในสมัยต่อมา

คง ทุกสิ่งทุกอย่างถ้าเราตั้งใจทำกันจริงๆ เพื่อเห็นแก่ความเจริญของชาติแล้ว ก็ยอมทำได้โดยไม่เป็นการสุดวิสัยเลย แต่ถ้าเราไม่ทำ เราไม่ปฏิบัติ ก็หาเรื่องแก้ตัวหรือหาเรื่องดิ้นนินทา กันได้ต่างๆนาๆ

มัน ชาติที่จะก้าวหน้าอย่างยิ่งใหญ่ได้นั้น บุคคลในชาติจะต้องฝ่าความลำบากตรากตรำ ตั้งแต่สิ่งเล็กน้อยจนถึงสิ่งใหญ่ๆจะต้องหนักเอาเบาสู้ และจะต้องคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมของชาติมากกว่าความเห็นแก่ตัว ที่เราพูดนี้หวังว่าผู้รักชาติทั้งหลายคงเห็นพ้องด้วย และคงไม่ยอมฟังเสียงบุคคลหมุ่น้อยที่พูดทำนองชักใบให้เรือเสียนั้นเลย เราอยู่เรือลำเดียวกัน มาช่วยร่วมมือกันปฏิบัติหน้าที่ต่อตนเองและต่อชาติ เพื่อให้เรือของเราแล่นไปด้วยความสวัสดิคีมีชัยเถิด.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ข

(ภาพประกอบ)

1

พระที่นั่งอนันตสมาคม

ที่มา: www.th.wikipedia.org/wiki/พระที่นั่งอนันตสมาคม

2

ภายในพระที่นั่งอนันตสมาคม

ที่มา: th.wikipedia.org/wiki/พระที่นั่งอนันตสมาคม

3

ภาพพระราชกรณียกิจเล็กทาสในรัชกาลที่ 5 บนโดมทิศใต้ของท้องพระโรงกลาง
ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม

ที่มา: <http://miyuki171.spaces.live.com>

4

ภาพธนบัตร 100 บาทรุ่นที่ 15 เฉลิมพระเกียรติพระราชกรณียกิจเล็กทาสในรัชกาลที่ 5

ที่มา: www.bot.or.th

5

ภาพดวงตราไปรษณียากรณ์พระราชาธิบดียึกจเล็กทาสในรัชกาลที่ 5
ที่มา: www.pantown.com

6

ภาพทาสไทยถูกลงโทษ จากพิพิธภัณฑ์หุ่นขี้ผึ้ง จังหวัดนครปฐม
ที่มา: www.rosenini.com/thaihumanimagery

7

ภาพสมเด็จพระปิยมหาราชทรงประกาศเลิกทาส จากพิพิธภัณฑ์หุ่นขี้ผึ้ง จังหวัดนครปฐม
ที่มา: www.rosenini.com/thaihumanimagery

8

ภาพทาสถูกปล่อยให้เป็นไท และมีชีวิตใหม่ จากพิพิธภัณฑ์หุ่นขี้ผึ้ง จังหวัดนครปฐม
ที่มา: www.rosenini.com/thaihumanimage

9

ภาพการขายลูกทาสในโรงบ่อนเบี้ย ที่พิพิธภัณฑ์หุ่นขี้ผึ้ง จังหวัดนครปฐม
ที่มา: www.rosenini.com/thaihumanimagery

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ค

No. 108

Grand Royal Palace

Bangkok

12th. May 1864

To

Lady Leonowens

My dear Madam

I beg to inform you I shall have liberty to do enquiry in regard to 2 slave girls, complained by you to me, of respective names Maa Cheng and Maa Dang: the said slave girls are now in possession of the Lady Khoon Preah, being of previous slave-parents, born on the estate of her, the said Lady Khoon Preah's father, paternal. For me, even King of Siamese people, to grant said girls freedom from obligation to serve their lawful mistress, will be greatest violation of Siamese law and custom, or to afford facility un-to you of buying of said girls and then setting free, without obtaining first full consent of Lady Khoon Preah their mistress, would be equal great violation. But you may go and visit said Lady herself, and doubtless you will obtain by wise and persuading discourse, required permit of purchasing of said slave-girl on cost of ticals not too large perhaps 100 T's for both, to appease the strong desire on your part to set free the said slave girls

I beg to remain Madam!

Yours faithful friend and well-wisher.

S.P.P. Maha Mongkut R.S.

Very private postscript

You shall have remember once, since three months past, or more perhaps you have said to our hearing " that slavery shall be a great blot on the Siamese nation? and I have denied your word and stated to you that said slavery as existing in our country is not of such the bad nature as the many kinds of labor-slavery on unfruitful soils and in below the earth surface deep mines, in factories operated by men, women and even sometimes children, as now prevailing in many highly civilized countries in Europe: and you have declared in our hear, very positive, "that no nation which holds or permits selling human beings, in markets for money can ever be great", Now I am desiring of

you well known to you i.e. Whether it is more proper, or more humane to purchase and possess slaves in men and women, and even whole of families, firstly, of prisoner-slaves captured in war with neighboring states, secondly, rebel-slaves as forfeiting liberty on account of treachery and disloyalty to reigning monarch, thirdly, whole of families of our common people, born of serfs, on estates of princes and nobles, and fourthly, slaves of debts,i.e. money loaned to parents and grandparents, being still not repaid the owners of such all slaves of which are very numerous in our country are careful of the bodily condition of their property, only with some very few excepting, and willing to bestow on them that all which is requisite for good living food for consumption in rice, cloths in phanungs, huts of bamboo structure to dwell therein, and even such the education as obtain in our monastery schools and temples and all such games and sports, as are free to general use among our common people, to this day: than to be a free people and to leave all common people to be under heel of great companies, or industry Kings and Governors, or manufacturing corperation Princess, to labour hard even little children at very late hours, at lowest possible wage, and in poorest human lodgement, many beings crowded in one hut, or one room even, in all your civilized such as London, Manchester, Glasgow, such the laborer often unable to provide necessary food for such the families many of whom are starving and in such the wretched state, that the men, and even the women, fly to strong drink Alcohol or whisky or even brandy for relief from present misery and difficulty. Now which state of the case shall you consider as the more preferable and more evil? You will not deny the truth of my statement here-of made, and will deliver your opinion hereof on this matter to us frankly, and without as foreign missionaries do-bias or leaning towards their own countries-for you are not so ignorant of word political affairs as most of womankind. In the teaching of our Holy Law Book, the Dharmahpada, Footsteps of Virtue, the Bible of the Buddhists people, there shall be no such the slavery allowable as practiced in Old testament of Jewish origin, Although the Buddhist Laws are more ancient than Christian era even, and you shall bring to your recollection that Christianity even did not help toward the abolishment of slavery. All of Christian nations has made rich profiting by commerce, England even not excepted in holding slaves as well as in trading slaveships etc. almost even up to present date as for example the war in the United states of America, just in

case point. As I shall have stated to you already in previous political conversation, held in our anti-chamber in Grand royal palace, I shall doubtless without hesitation, abolish slavery in our kingdom of Siam in accordance with your expressed desire for the distinguishing of my reign, but as I here state, and even very privately to you, that our common people are not pleased on me and on your beloved pupil Prince Chowfa Chulalongkorn but have more pleasure on another amiable family: although I have not been doing anything contrary to, or unfavourable to the good of my people: they doubtless would regard such the action on my part as arbitrary and violation of most common law and ancient custom Siamese people. So you shall now understand that shall be good course for me to go circumspectly i.e. looking all around and not be induced to hurried and rash steps by strong advise of philanthropic individual however well dispositioned.

I beg to remain Maam!

Your faithful friend and well wisher

(Signed) S.P.P. Maha Mongkut R.S.

The writer hereof shall place his confidence on you always.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ข

44. ประกาศเร่งเงินทาสลูกหนี้

คัดจากหมายรับสั่ง

(วันอาทิตย์ เดือน 9 แรม 11 ค่ำ ปีชาล ฉศก)

เจ้าพระยาธรรมาธิบดินทร์ เสนาบดีผู้ใหญ่ในกรมวัง รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า ให้มีหมายประกาศทุกหมู่ทุกกรม ว่าใครจะเร่งเงินทาสลูกหนี้ของตัวเอง ก็ให้เร่งเถิดตามอาณานายเงิน แต่ถ้าลูกหนี้เป็นข้าราชการรับเบี้ยหวัดหลวง อย่าให้จงจำทำโทษ ถ้ากลัวจะหนีก็ให้ไปอาณัติเจ้าขุนมูลนายตามกรม ถ้าไม่รับก็ให้พาตัวมาส่งให้พระยาอภัยรัตนฤทธิ พระยาอนุชิตชาญไชย ตามขึ้นฝ่ายทหาร ส่งพระยาบำเรอภักดิ์ พระยารักษมณฑลเชียร ตามกรมพลเรือน รับคุมตัวไว้เร่งให้ อย่าให้เอาข้าหลวงใหญ่ไปจิกจำ ทำโทษคุมขังเป็นอันขาด ถ้าขึ้นเอาไปจะปรับให้เจ้าหนี้ แต่ผู้รับชำระเสียปรับใหม่ให้ลูกหนี้โดยสมควร ถ้าลูกหนี้อ้างว่าเป็นคนหลวง ก็ให้มาสืบบาญชีเบี้ยหวัดให้แน่ ฝ่ายลูกหนี้เป็นคนหลวงเกาะไว้ ก็ให้มาบอกเจ้าขุนมูลนาย แลถวายฎีกาภายใน ๑๕ วัน พันนั้นไม่ร้องจะว่าเป็นคนหลวงไม่ได้ ให้มาบอกนายใน ๗ วัน ให้นำไปต่อว่ารับตัวมาเสีย แล้วให้เจ้าหนี้ไปอาณัติ ต่อกกรมวังแลกรมพระตำรวจเถิด ถ้ามูลนายไปต่อว่าและผู้เกาะไม่ให้ให้เจ้าหม้อเอาความมาเรียนแก่ พระยาอภัยรัตนฤทธิ พระยาอนุชิตชาญไชย พระยาบำเรอภักดิ์ พระยารักษมณฑลเชียร ตามกรมทหาร พลเรือน ให้ไปเกาะเอาตัวผู้เร่งมาว่า แต่เจ้าหม้อไม่ได้คืน ไม่ได้เรียน อย่าให้รับว่าก่อน ถ้าลูกหนี้ให้บอกเจ้าหม้อมูลนายไปต่อว่า ไม่ไป นิ่งเสียใน ๗ วัน ก็ให้ลูกหนี้มาร้องฎีกาภายใน ๑๕ วัน ถ้าลูกหนี้ทำความให้โตงเตงไปกว่าเดือน ไม่ร้องฎีกาจะให้ต้องใช้เงินจนเต็ม ไม่ปรับให้ ถ้าเจ้าหม้อมูลนายไม่เอาธุระจนต้องร้องฎีกา ถ้าได้ความว่าลูกหนี้บอกแล้วไม่ไปรับ จะปรับให้ใช้นี้กึ่งหนึ่งนั้น ให้มหาดไทย กลาโหม พระสัสดี หมายถึงกราบทูลเจ้าตั้งกรม เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายทหารพลเรือน พระบรมมหาราชวัง พระบวรราชวัง ให้รู้ทั่วกันทุกหมู่ทุกกรม แต่ ณ วันเดือน ๙ แรม ๑๑ ค่ำ อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง

109. ประกาศเรื่องความทาสลูกหนี้แลกรรยาหนีไปอยู่วังเจ้าบ้านผู้มีบรรดาศักดิ์สูง

(ณ วันจันทร์ เดือนสิบเอ็ด ขึ้น 3 ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก)

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ประกาศแก่พระราชวงศานวงศ์ แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย แลราษฎรทั้งปวงให้รู้ทั่วกันว่า แต่ในแผ่นดินก่อนๆ มาจนถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมียหนีผัว ทาสหนีนายเงิน ลูกหนีหนี้เจ้าหนี้เข้าแอบแฝงอาศัยอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ในพระบวรราชวัง ในวังเจ้าต่างกรมแลยังไม่ตั้งกรม แลในบ้าน เสนาบดีที่มียศบรรดาศักดิ์ใหญ่ เจ้าของวังเจ้าของบ้านก็ไม่มีอยู่เองๆ ไม่ได้ขาด เจ้าผัวแลนายเงินแลเจ้าหนี้จะติดตามก็ไม่ใคร่จะพบตัว หรือพบตัวแล้วจะจับกุมก็ไม่ได้ เจ้าของวังเจ้าของบ้านก็ว่าจับคนหน้าวังหน้าบ้านก็ว่าจับคนหน้าวังหน้าบ้าน มักเกิดวิวาทเป็นการยุ่งยักกันไป จึงคิดเห็น

ว่าในเรื่องความที่ขัดขวางมืออยู่อย่างนี้แล้ว พระราชวังทั้งสองแลวังเจ้าบ้านเสนาบดีก็เป็นทีหลบหลีกอาศัยอยู่พึ่งพิงของคนเหล่านั้น ผู้เจ้าของจะไปเฝ้าทูลเจ้าของวังแลร้องเรียนเจ้าของบ้านก็ยากเข้าไม่ถึง จึงได้ประกาศว่าผู้ที่มีความเกี่ยวข้องดังนี้ ให้มาร้องเรียนต่อพระยาเพชรพิไชย ให้พระยาเพชรพิไชยช่วยตามขอเอาตัวคนที่เกี่ยวข้องนั้นมาชำระ ตัดสินเสียให้แล้ว ได้สั่งแต่เท่านั้นเพื่อจะได้เป็นที่พึ่งแก่ราษฎร แต่ในข้าราชการผู้น้อยต่ำศักดิ์นา ๓๐๐๐ลงมา หรือราษฎรสามัญ เมื่อมีความผิดเมียวิวาทกัน แลความบ่าวทาสลูกหนี้เกี่ยวข้องประการใด ก็ควรจะว่ากล่าวตามกระทรวง ณ โรงศาล

บัดนี้กรมล้อมพระราชวังทำการเกินไป รับเอาความผิดเมียวิวาทกัน แลความทาสความลูกหนี้ที่ควรจะว่ากล่าวตามกระทรวง ไม่เกี่ยวข้องดังกล่าวแล้วนั้นมาชำระเป็นหลายรายแลผู้ที่กรมล้อมพระราชวังไปเกาะครองต้องมาชำระในอันไซ่ที่มีอยู่ก็ร้าย ก็ทำให้เรื่องราวมาร้องฎีกาเมื่อวันเสด็จพระราชดำเนินออกพระที่นั่งสุทไธสวรรยีก่อนแต่เบี้ยหวัดจะได้ยึดเงินเบี้ยหวัดกรมล้อมพระราชวังไว้ ให้เป็นเบี้ยหวัดปรับทำขวัญแก่คนที่ต้องเกาะมาชำระนั้นรายละเอียดตามคำสั่งทุกราย

ประกาศมา ณ วันจันทร์ เดือนสิบเอ็ด ขึ้นสามค่ำ ปีมะเส็ง นพศก เป็นวันที่ ๒๔๑๒ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

151. ประกาศห้ามไม่ให้ช่วยคนในบังคับต่างประเทศยุโรปมาเป็นทาส

(คัดจากหมายรับสั่ง ณ วันอังคาร เดือน 11 ขึ้น 5 ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก)

ด้วยเจ้าพระยาวรวิงศ์มหาโกษาธิบดี รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า เซอรอบีตชอมเบอกงสุลอังกฤษทำหนังสือมายื่นเจ้าพนักงานกรมท่า ขอให้นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ขุนนางที่เมืองอังกฤษมีหนังสือเข้ามาว่า กรุงเทพกับกรุงอังกฤษ ได้ทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีแล้ว ลูกค้าคนในบังคับอังกฤษเข้ามาค้าขายมีบุตรภรรยาอยู่ ณ กรุงเทพมาก คนในบังคับอังกฤษเกิดบุตรที่กรุงเทพ หลายคนในกฎหมายสำหรับบ้านเมืองมีว่า ถ้าบิดาเป็นอังกฤษบุตรก็เป็นคนในบังคับอังกฤษเหมือนบิดานั้น โปรดเกล้าฯ รับสั่งว่า ธรรมเนียมอังกฤษแลประเทศยุโรปนั้น หาได้ช่วยคนมาเป็นข้าทาสใช้สอยเหมือนอย่างกรุงเทพไม่ตั้งแต่นี้สืบไป ผู้ใดจะช่วยคนเป็นทาสใช้สอยก็ให้สืบสวนดูให้แน่นอน อย่าให้ช่วยเอาคนในบังคับอังกฤษ แลคนในบังคับชาวต่างประเทศยุโรปมาเป็นทาสเป็นอันขาดทีเดียว ถ้าจะจ้างเป็นลูกจ้างใช้สอยนั้นไม่ห้าม ถ้าผู้ใดช่วยเอาคนในบังคับชาวต่างประเทศยุโรปมาเป็นทาส ถ้ากงสุลมีหนังสือมาว่ากล่าวก็จะต้องส่งตัวให้ นายเงินที่ช่วยไว้จะคิดเอาเงินค่าตัวนั้นไม่ได้ ให้มหาดไทย กลาโหม กรมพระสัสดี หมายบอกเจ้าตั้งกรมแล้ว เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม ฝ่ายหน้าฝ่ายใน แลลูกขุน ณ ศาลหลวง แลข้าทูลละอองธุลี พระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายทหารพลเรือน ในพระบรมมหาราชวัง พระบวร

ราชวัง แล้วให้กรมเมืองหมายประกาศอาณาประชาราษฎร์ให้รู้แจ้งทั่ว ให้ทำตามหมายรับสั่งนี้
จงทุกประกาศหมายมา ณ วันอังคาร เดือน ๑๑ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก.

194. ประกาศพระราชบัญญัติเรื่องทีกระหนาบคาบเกี่ยวแลการกู้หนี้ในระหว่างญาติ

(ณ วันพฤหัสบดี เดือน 12 ขึ้น 15 ค่ำ ปีวอก โทศก)

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ดำรัสเหนือเกล้าฯว่า กฎหมายเดิม ๑๒ มาตราว่าด้วยราษฎรซื้อที่บ้านเรือนแลสวนไร่นากระหนาบคาบเกี่ยวกัน ว่าบ่าว ทาส ช่าง ม้า โค กระบือ บุตร ภรรยา ผู้ต้องกระหนาบคาบเกี่ยวมีอันเป็นป่วยไข้ตาย เป็นความเสียดว่าต้องโรคกรรมไม่แน่มเที่ยง ให้ปรับผู้ซื้อผู้ทำที่กระหนาบเป็นสินไหม พินัยนั้นเกินหนักอยู่ ให้ยกเลิกปรับใหม่เสีย แต่นี้สืบไปเมื่อน้ำ ถ้าราษฎรผู้ที่จะซื้อที่บ้านเรือนสวนไร่นาตำบลใด ก็ให้ผู้ซื้อไปหาอำเภอ กำหนดมาชั้นสูตรดูที่บ้านไร่นาที่สวนซึ่งจะซื้อกันนั้นถ้าเห็นว่กระหนาบคาบเกี่ยวกันจริง ก็ให้อำเภอกำหนดทำแผนที่พาใจทักมากฎหมายร้องเรียนในกรมเมือง ก็ให้นำขึ้นกราบเรียนต่อท่านผู้สำเร็จราชการในกรมเมือง สั่งให้ผู้ใดพิจารณาชั้นสูตร เห็นว่ที่บ้านที่สวนเป็นกระหนาบคาบเกี่ยวจริงก็ให้บังคับตัดสินให้คืนที่ให้ผู้ขายเสีย อย่าให้เป็นกระหนาบคาบเกี่ยวกันต่อไป ถ้าผู้ต้องกระหนาบจะรับซื้อเอาที่ไว้ ก็ให้ทำราคาเป็น ๔ ส่วน ลดราคาที่บ้าน ที่สวนลงส่วนหนึ่ง ให้ผู้ซื้อที่กระหนาบแต่ ๓ ส่วน ถ้าผู้ต้องกระหนาบจะเปลี่ยนที่ให้ ที่กระหนาบ ๕ ส่วน ให้แต่ ๔ ส่วนหนึ่ง ที่ตรอกถนนทางน้ำทางบกในกรุงนอกกรุง ซึ่งเป็นทางเดินเข้าออกไปมาทุกตำบล เป็นการแห่งอำเภอ กำหนดกองตระเวนได้พิทักษ์รักษาบังคับ ห้ามอย่าให้เจ้าที่เจ้าบ้านปิดทางทุกทางถ้าขัดขวาง ว่ากล่าวมิฟัง ให้อำเภอกำหนดทำเรื่องราวร้องเรียนต่อกรมนครบาลให้จัดแจงเสียให้จงได้ อนึ่งมีบทกฎหมายว่าด้วยญาติ แลมิตรขาย แลกู้แก่กันมีสารกรมธรรม์เป็นค้ำนบ สมมาตรว่า ได้โดยง่ายให้ยกดอกเสีย ได้โดยยากให้แบ่งดอกเบี่ย ๒-๓-๔-๕ ส่วน ยกเสียส่วน ๑-๒ ส่วนบ้าง ตามสนธิแลห่างนั้น ทรงเห็นว่เป็นอาชญาการบังคับไว้จะให้ญาติสงเคราะห์แก่ญาติ แลญาติผู้เป็นเจ้านั้นนายเงินที่รักทรัพย์มากอยากได้ดอกเบี่ยนั้นถึงลูกหนี้รับตามสารกรมธรรม์เจ้าหนี้ก็ไม่รับว่เป็นญาติ ต้องพิจารณาเอาความจริง อย่างหนึ่งญาติที่ยากจนจะกู้หนี้ขายตัวญาติที่มีทรัพย์ก็รังเกียจ ความมีกฎหมายห้ามไม่ให้เสียดอกแก่กันนั้น เหมือนอย่างหนึ่งจะให้ญาติมิตรที่ยากจนกู้หนี้ขายตัวเป็นญาติมิตรไม่ได้ ซึ่งบทพระอัยการยังบังคับไว้ว่าให้ยกดอกเบี่ยแลแบ่งได้แบ่งเสียแก่กันโดยง่ายโดยยาก เห็นเกินอยู่ในยกเสีย แต่นี้สืบไปเมื่อน้ำ ถ้าญาติมิตรกู้หนี้ขายตัวแก่กันทำสารกรมธรรม์สัญญาผูกดอกเบี่ย ค้ำนบมีดอกเบี่ยมากน้อยเพียงใด ก็ให้เสียกันตามหนังสือสัญญา ตามแต่ญาติจะสงเคราะห์ยกให้แก่กันนั้นเถิด ให้มหาดไทย กลาโหม หมายประกาศพระราชบัญญัตินี้ให้รู้แจ้งทั่วกัน กฎให้ไว้ ณ วันพฤหัสบดีเดือน ๑๒ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีวอก โทศก พระราชบัญญัติใหม่

ภาคผนวก ง

คำประกาศเอกราช (The Declaration of Independence)

ในรัฐสภา วันที่ 4 กรกฎาคม ค.ศ. 1776

คำประกาศอันเป็นเอกฉันท์ของรัฐทั้ง 13 ของอเมริกา

เมื่อในกระแสแห่งเหตุการณ์ของมวลมนุษยชาติได้บังเกิด ความจำเป็นที่ประชาชนเหล่าหนึ่งจะต้องทำลายพันธกรณีทางการเมือง อันทำให้ตนต้องผูกพันอยู่กับประชาชนเหล่าอื่นให้สิ้นไป และที่จะก่อให้เกิดขึ้นใหม่ในบรรดาประชาชาติบนผืนพิภพนี้ ซึ่งสถานที่เป็นเอกเทศ และเท่าเทียมกัน ตามอำนาจแห่งกฎธรรมชาติและธรรมชาติที่พระเจ้าเป็นผู้เป็นเจ้าของกำหนดไว้ เพื่อเป็นการเคารพนบ นอบแต่มีสติสมมุติแห่งมวลมนุษยชาติ ย่อมเป็นการจำเป็นที่ประชาชนเหล่านั้นจะต้องแสวงถึง สาเหตุที่บังคับให้ตนต้องดิ้นรนแบ่งออกมาไว้ให้ปรากฏ ณ ที่นี้

เรายึดถือข้อเท็จจริงเหล่านี้เป็นที่ประจักษ์แจ้งในตัวเองว่า มนุษย์ทุกคนได้รับการ สร้างสรรค์ขึ้นมาเท่าเทียมกัน และพระเจ้าผู้สร้างได้มอบสิทธิบางประการที่จะยกย้ายมิได้ไว้ และ บรรดาสิทธิเหล่านี้ได้แก่ สิทธิในชีวิต เสรีภาพ และการแสวงหาความสุข ในการที่จะปกป้อง ค้ำครองสิทธิเหล่านี้ จึงได้มีการสถาปนารัฐบาลขึ้นในหมู่มวลมนุษย์ โดยให้ได้รับอำนาจอันชอบ ธรรมมาจากความยินยอมของผู้ที่อยู่ใต้ปกครองนั้น ตราบใดเมื่อรัฐบาลแบบใดได้กลายเป็นแบบที่ ทำลายจุดหมายเหล่านี้แล้ว ตราบนั้นย่อมเป็นสิทธิของประชาชนที่จะเปลี่ยนแปลงหรือยกเลิก รัฐบาลแบบนั้นเสีย แล้วสถาปนารัฐบาลขึ้นใหม่ให้มีหลักการและอำนาจเป็นไปในรูปที่จะอำนวยความสะดวกและความผาสุกแก่ตนได้มากที่สุด ความฉลาดรอบคอบโดยแท้เท่านั้นที่จะช่วยให้ รัฐบาลที่ได้รับการสถาปนาอยู่ช้านานไม่ต้องถูกเปลี่ยนแปลงโดยเหตุเพียงเล็กน้อยหรือชั่วแฉ่ง และในเรื่องนี้ประสบการณ์ทั้งหลายแห่งที่มีมาได้แสดงให้เห็นว่า มนุษยชาติมักจะยอมอดทนถ้า ความชั่วร้ายนั้นพอทนได้มากกว่าที่จะถือสิทธิ์เข้าทำลายล้างการปกครองที่ตนเคยชินอยู่รำไป แต่ ถ้าเป็นการใช้อำนาจโดยมิชอบหรือปล้นสิทธิเหล่านี้ไปโดยไม่ขาดสาย และกระทำซ้ำซากอยู่ เรื่อยไป จนเห็นว่ามีความมุ่งหมายที่จะลดกระชากให้ตกอยู่ในอุ้งแห่งเผด็จการอันเด็ดขาดแล้ว ย่อมเป็นสิทธิและหน้าที่ของมนุษยชาติที่จะล้มล้างรัฐบาลเช่นนั้น แล้วตั้งขึ้นใหม่ในแบบที่จะให้ ประกันความมั่นคงแก่ตนในอนาคต ประชาชนชาวอาณานิคมเหล่านี้ได้ทนทุกขเวทนามานานแล้ว บัดนี้ถึงคราวที่จำใจจะต้องเปลี่ยนระบบรัฐบาลเก่าของตนเสียแล้ว ประวัติศาสตร์แห่งกษัตริย์องค์ ปัจจุบันของบริเตนใหญ่เป็นประวัติศาสตร์แห่งการสร้างความทุกข์ทรมานและการปล้นสิทธิซ้ำแล้ว ซ้ำเล่าทุกประการมีแต่มุ่งมั่นที่จะสถาปนาระบบทราชาธิปไตยอันเด็ดขาดเหนือรัฐเหล่านี้โดยตรง เรื่องนี้ ขอให้โลกอันมีวิจรรณญาณพึงเป็นสักขีพยานด้วยเทอญฯ

ภาคผนวก จ

ประกาศของคณะราษฎร ฉบับที่ 1

ราษฎรทั้งหลาย

เมื่อกษัตริย์องค์นี้ได้ทรงครองราชย์สมบัติสืบต่อพระเชษฐาธิราช ในชั้นต้นราษฎรได้หวังกันว่า กษัตริย์องค์ใหม่นี้จะปกครองราษฎรให้ร่มเย็น แต่การกระทำเป็นไปตามความหวังที่คิดไม่ กษัตริย์องค์ใหม่จึงทรงอำนาจอยู่เหนือกฎหมายตามเดิม ทรงแต่งตั้งญาติวงศ์และคนสอพลอไร้คุณงาม ความรู้ให้ดำรงตำแหน่งที่สำคัญๆ ไม่ทรงฟังเสียงราษฎร ปล่อยให้ข้าราชการใช้อำนาจหน้าที่ในทางทุจริต มีการรับสินบนในการก่อสร้างซื้อของใช้ในราชการ หากำไรในการเปลี่ยนราคาเงิน ผลาญเงินทองของประเทศ ยกพวกเจ้าขึ้นให้สิทธิพิเศษมากกว่าราษฎร ปกครองโดยขาดหลักวิชา ปล่อยให้บ้านเมืองเป็นไปตามยถากรรม ดังที่จะเห็นได้ในในการตกต่ำในการเศรษฐกิจและความฝืดเคือง ทำมาหากิน ซึ่งราษฎรได้รู้กันอยู่ทั่วไปแล้ว รัฐบาลของกษัตริย์เหนือกฎหมายมิสามารถแก้ไขให้ฟื้น ขึ้นได้ การที่แก้ไขไม่ได้ก็เพราะรัฐบาลเพราะรัฐบาลของกษัตริย์นี้มิได้ปกครองประเทศเพื่อราษฎร ตามที่รัฐบาลอื่นๆ ได้กระทำกัน รัฐบาลของกษัตริย์ได้ถือเอาราษฎรเป็นทาส (ซึ่งเรียกว่าไพร่บ้าง ข้า บ้าง) เป็นสัตว์เดรัจฉาน ไม่นึกว่าเป็นมนุษย์ เพราะฉะนั้นแทนที่จะช่วยราษฎร กลับพากันทำนาบน หลังราษฎร จะเห็นได้ว่าภาษีอากรบีบคั้นเอาจากราษฎรนั้น กษัตริย์ได้หักเอาไว้ใช้ส่วนตัวปีหนึ่ง เป็นจำนวนหลายล้าน ส่วนราษฎรสิ กว่าจะหาได้แต่เล็กน้อย เลือดตาแทบกระเด็น ถึงคราวเสีย ภาษีราชการหรือภาษีส่วนตัว ถ้าไม่มีเงินก็ยึดทรัพย์หรือใช้งานโยธา แต่พวกเจ้ากลับกินกันเป็นสุข ไม่มีประเทศใดในโลกจะให้เงินเจ้ามากเช่นนี้ นอกจากพระเจ้าซาร์ และพระเจ้าไกเซอร์เยอรมัน ซึ่ง ชนชาตินั้นได้โค่นราชบัลลังก์เสียแล้ว

รัฐบาลของกษัตริย์ได้ปกครองอย่างหลอกลวงไม่ซื่อตรงต่อราษฎร มีเป็นต้นว่าจะบำรุงการ ทำมาหากินอย่างไร แต่ครั้งคอยๆ ก็เหลวไป หาได้ทำจริงจังไม่ มีหน้าซำกกล่าวหมิ่น ประมาทราษฎรผู้มีบุญคุณเสียภาษีอากรให้พวกเขาได้กิน ว่าราษฎรมีเสียงทางการเมืองไม่ได้ เพราะราษฎรยังโง่ ถ้าราษฎรโง่เจ้าก็โง่เพราะเป็นคนชาติเดียวกัน ที่ราษฎรรู้เท่าไม่ถึงเจ้านั้นไม่ใช่ เพราะโง่ เป็นเพราะขาดการศึกษาที่พวกเขาปิดไว้ไม่ให้เรียนเต็มที่ เพราะเกรงว่าราษฎรได้มีการศึกษาก็จะรู้ความชั่วร้ายที่ทำไว้ และคงจะไม่ยอมให้ทำนาบนหลังตน

ราษฎรทั้งหลาย พึงรู้เถิดว่าประเทศเรานี้เป็นของราษฎร ไม่ใช่ของกษัตริย์ตามที่เขา หลอกลวง บรรพบุรุษของราษฎรเป็นผู้กู้ให้ประเทศมีอิสรภาพพ้นมือจากข้าศึก พวกเขามีแต่ซบมือ เปียบและกวาดทรัพย์สมบัติเข้าไว้ตั้งหลายร้อยล้าน เงินเหล่านี้เอามาจากไหน? ก็เอามาจากราษฎร ด้วยวิธีทำนาบนหลังคนนั่นเอง บ้านเมืองกำลังอืดคัดฝืดเคือง ชาวนาและพ่อแม่ทหารต้องทิ้งนา เพราะทำไม่ได้ผล รัฐบาลไม่บำรุง รัฐบาลไล่คนงานออกอย่างเกลื่อนกลาด นักเรียนที่เรียนสำเร็จ แล้วและทหารที่ปลดกองหนุนไม่มีงานทำ จะต้องอดอยากไปตามยถากรรม เหล่านี้เป็นผลของ

รัฐบาลของกษัตริย์เห็นอกุศลหมาย ปืบคั้นข้าราชการผู้น้อย นายสิบ และเสมียน เมื่อให้ออกจากงานแล้วไม่ให้เบี้ยบำนาญ ความจริงควรเอาเงินที่กวาดรวบรวมไว้มาจัดบ้านเมืองให้มั่งงานทำจึงจะสมควรที่สนองคุณราษฎรซึ่งได้เสียภาษีอากรให้พวกเขาได้ร่ำรวยมานาน แต่พวกเขาก็หาได้ทำอย่างใดไม่ คงสูบเลือดกันเรื่อยไป เงินมีเหลือเท่าไรก็เอาฝากต่างประเทศคอยเตรียมหนีบ้านเมืองทุรุดโทรม ปล່อยให้ราษฎรอดอยาก การเหล่านี้ย่อมชั่วร้าย

เหตุฉะนั้น ราษฎร ข้าราชการ ทหารและพลเรือน ที่รู้เท่าถึงการกระทำอันชั่วร้ายของรัฐบาลดังกล่าวแล้ว จึงรวมตัวกำลังตั้งเป็นคณะราษฎรขึ้น และได้ยึดอำนาจของรัฐบาลกษัตริย์ไว้แล้ว คณะราษฎรเห็นว่าการที่จะแก้ความชั่วร้ายก็โดยที่จะต้องจัดการปกครองโดยมีสภา จะได้ช่วยกันปรึกษาหารือหรือหลายความคิดเห็นดีกว่าความคิดเห็นเดียว ส่วนผู้เป็นประมุขของประเทศนั้น คณะราษฎรไม่มีประสงค์ทำการชิงราชสมบัติ ฉะนั้นจึงขอเชิญให้กษัตริย์องค์นี้ดำรงตำแหน่งกษัตริย์ต่อไป แต่จะต้องอยู่ใต้กฎหมายธรรมนูญการปกครองของแผ่นดิน จะทำอะไรโดยลำพังไม่ได้ นอกจากความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร คณะราษฎรได้แจ้งความเห็นนี้ให้กษัตริย์ทราบแล้ว เวลานี้ยังอยู่ในความรับตอบ ถ้ากษัตริย์ตอบปฏิเสธหรือไม่ตอบภายในกำหนดโดยเห็นแก่ส่วนตนว่าจะถูกลดอำนาจลงมาก็จะชื่อว่าทรยศต่อชาติ และก็เป็นการจำเป็นที่ประเทศจะต้องมีการปกครองแบบประชาธิปไตย กล่าวคือประมุขของประเทศจะต้องเป็นบุคคลสามัญ ซึ่งสภาผู้แทนราษฎรได้ตั้งขึ้นอยู่ในตำแหน่งตามกำหนดเวลา ตามวิธีนี้ราษฎรพึงหวังเถิดว่าราษฎรจะได้รับความบำรุงอย่างดีที่สุด ทุกคนจะมีงานทำ เพราะประเทศของเราเป็นประเทศที่อุดมอยู่แล้วตามสภาพ เมื่อเราได้ยึดเงินที่พวกเขารวบรวมไว้จากการทำนาบนหลังคนตั้งหลายร้อยล้านมาบำรุงประเทศขึ้นแล้ว ประเทศจะต้องเฟื่องฟูขึ้นเป็นแน่นอน การปกครองซึ่งคณะราษฎรจะพึงกระทำก็คือ จำต้องวางโครงการอาศัยหลักวิชาไม่ทำไปเหมือนคนตาบอด เช่นรัฐบาลที่มีกษัตริย์เห็นอกุศลหมายทำมาแล้ว เป็นหลักใหญ่ๆที่คณะราษฎรวางไว้มีอยู่ว่า

1. จะต้องรักษาความเป็นเอกราชทั้งหลาย เช่นเอกราชในทางการเมืองการศาลในทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ของประเทศให้มั่นคง
2. จะต้องรักษาความปลอดภัยภายในประเทศ ให้การประทุษร้ายต่อกันลดน้อยลงให้มาก
3. ต้องบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ โดยรัฐบาลใหม่จะหางานทำให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก
4. จะต้องให้ราษฎรมีสิทธิเสมอภาคกัน (ไม่ใช่พวกเขามีสิทธิยิ่งกว่าราษฎรเช่นที่เป็นอยู่)

5. จะต้องให้ราษฎรได้มีเสรีภาพ มีความเป็นอิสระ เมื่อเสรีภาพนี้ไม่ขัดต่อ

หลัก 5 ประการดังกล่าวข้างต้น

6. จะต้องให้การศึกษาย่างเต็มที่แก่ราษฎร

ราษฎรทั้งหลาย จงพร้อมใจกันช่วงคณระราษฎรให้ทำกิจอันคงจะอยู่ชั่วดินฟ้านี้ให้สำเร็จ
 คณระราษฎรขอให้ทุกคนที่มีได้ร่วมมือเข้ายึดอำนาจจากรัฐบาลกษัตริย์เหนือกฎหมายพึงอยู่ใน
 ความสงบและตั้งหน้าหากิน อย่าทำการใดๆอันเป็นการขัดขวางต่อคณระราษฎรนี้ เท่ากับราษฎร
 ช่วยประเทศและช่วยตัวราษฎร บุตร หลาน เหลน ของตนเอง ประเทศจะมีความเป็นเอกราชอย่าง
 พร้อมบูรณ์ ราษฎรจะได้รับความปลอดภัยทุกคนจะต้องมีงานทำไม่อดตาย ทุกคนจะมีสิทธิเสมอ
 กัน และมีเสรีภาพพ้นจากการเป็นไพร่ เป็นข้า เป็นทาสพวกเจ้า หมดสมัยที่จะทำนาบนหลังราษฎร
 สิ่ง queทุกคนพึงปรารถนา คือ ความสุขความเจริญอย่างประเสริฐซึ่งเรียกเป็นศัพท์ว่า “ศรีอารีย์” นั้น ก็
 จะพึงบังเกิดขึ้นแก่ราษฎรถ้วนหน้า

คณระราษฎร

24 มิถุนายน 2475

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

ชื่อและนามสกุล	นางสาว ญาณินี ไพบยวัฒน์
วัน เดือน ปีเกิด	26 สิงหาคม พ.ศ.2528
สถานที่เกิด	กรุงเทพมหานคร
ประวัติการศึกษา	สำเร็จการศึกษาปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต ภาควิชาภาษาอังกฤษ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2549 ศึกษาต่อระดับปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2550
ทุนการศึกษา	ทุนอุดหนุนวิทยานิพนธ์ของบัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย ทุน ASIAN GRADUATE FELLOWSHIP จากสถาบันวิจัย ARI (Asia Research Institute) มหาวิทยาลัยแห่งชาติสิงคโปร์(NUS) เป็นเวลา 2 เดือนครึ่งที่ประเทศสิงคโปร์

ศูนย์วิทยพัชกร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย